

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 3 (26) 2015

Харків
«Право»
2015

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 9 від 12.05.2015 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 19315–9115ПП від 08.05.2012 р.

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2015. – № 3 (26). – 292 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, доцент; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **Н. П. Осипова** – доктор філософських наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор; **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, доцент; **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор; **В. Д. Титов** – доктор філософських наук, професор; **С. В. Шефель** – доктор філософських наук, професор; **Л. Є. Шкляр** – доктор політичних наук; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» зареєстрований ВАК України як фахове видання (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
тел. 704-11-35

ЗМІСТ

Філософія

<i>Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М.</i> ВІРТУАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ	7
<i>Панфілов О. Ю., Венгерова Е. С.</i> СОЦІЄТАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ.....	20
<i>Чхеайло І. І., Чхеайло А. А.</i> ІНФОРМАЦІЙНА ЕТИКА ЯК МОРАЛЬНА РЕГУЛЯЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	30
<i>Чернишова Т. О.</i> ФЕНОМЕН ВІЙСЬКОВОЇ РИТОРИКИ.....	40
<i>Дякова О. В.</i> УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТИВ АМЕРИКИ ТА КАНАДИ	50

Філософія права

<i>Данильян О. Г.</i> РОЛЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН	66
<i>Клімова Г. П.</i> ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В СУСПІЛЬСТВІ	77
<i>Мелякова Ю. В.</i> КЛАСИЧНА І НЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМИ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ ПРАВА	85
<i>Сатохіна Н. І.</i> ГЕРМЕНЕВТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМИРИ.....	101

Політологія

<i>Мануйлов Є. М., Панфілов О. Ю.</i> ФЕНОМЕН ВОЄННОЇ СИЛИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	112
<i>Сахань О. М.</i> ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ ДЕСТРУКТИВНОСТІ ВЛАДИ	121

Соціологія

<i>Осіпова Н. П.</i> СОЦІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ КАРЛА ПОЛАНІ.....	138
--	-----

<i>Погрібна В. Л.</i> СОЦІАЛЬНЕ ХАБАРНИЦТВО — ЗЛОЧИН ЧИ ОБ'ЄКТИВНА РЕАЛЬНОСТЬ БУТТЯ?.....	148
<i>Воднік В. Д.</i> ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ (ЗА ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯ У М. ХАРКОВІ).....	155
<i>Варго О. М.</i> СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ МАС-МЕДІА.....	178
<i>Маркозова О. О.</i> КРОС-КУЛЬТУРНА БАГАТОВИМІРНІСТЬ ФРЕЙМУ «УСПІШНА ОСОБИСТІТЬ».....	187
<i>Уджмаджурідзе Г. Г.</i> МІСЦЕ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ У САМОІДЕНТИФІКАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ ОСОБИСТОСТІ.....	197

Наукове життя

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ УКРАЇНА ЗА УМОВ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ ТА ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ» (XXVIII ХАРКІВСЬКІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ) (Харків, 19 червня 2015 р.)

<i>Вступне слово (А. П. Гетьман)</i>	208
<i>Герасіна Л. М.</i> ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ГЕОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЮ УКРАЇНОЮ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ЛАНДШАФТІ СВІТУ	210
<i>Гулай В. В.</i> ОЦІНКА ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ ЯК ХАРАКТЕРНОЇ РИСИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ МОДЕРНІЗАЦІЇ.....	212
<i>Денисенко І. Д.</i> ВООРУЖЕННИЙ КОНФЛІКТ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В КОНТЕКСТЕ ЗАПАДНОГО ПОЛІТОЛОГІЧЕСКОГО ДИСКУРСА.....	215
<i>Зінченко О. В.</i> МОСКОВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ РПЦ В УКРАЇНІ — ЗАГРОЗА ЇЇ СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ.....	217
<i>Колесник В. П.</i> ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕДУРЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ КРИТЕРИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КРЫМСКОГО КРИЗИСА	219
<i>Клімова Г. П.</i> ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	222
<i>Кузь О. М.</i> ІСТОРІЯ У ПРОСТОРІ СВЯТА.....	224
<i>Куцупал С. В.</i> ІНФОРМАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	226
<i>Малиновський В. Я.</i> УКРАЇНА І ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ	228
<i>Мануйлов Є. М.</i> СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТА ПРАВА	230

<i>Моренчук А. А.</i> ЛЮФТ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ ПРОБЛЕМ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ	232
<i>Панов М. І.</i> РОЛЬ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ПОДОЛАННІ ВНУТРІШНІХ ВИКЛИКІВ УКРАЇНИ	235
<i>Панченко Т. В.</i> МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ «ОСОБЛИВОГО СТАТУСУ» ДЛЯ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ	237
<i>Погрібна В. Л.</i> ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ	240
<i>Полющук І. О., Лур'є В. К.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	242
<i>Романюк О. І.</i> РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ	244
<i>Требін М. П.</i> ЗБРОЙНІ СИЛИ РОСІЇ: ЗАГРОЗА ЗІ СХОДУ	247
<i>Фісанов В. П.</i> ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВІДНОСНОГО ПОСЛАБЛЕННЯ США НА ПОЧАТКУ XXІ СТОЛІТТЯ (ЗА ЕКСПЕРТНИМИ ОЦІНКАМИ)	249
<i>Байрачна Л. К.</i> СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ ВЛАДИ І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ	252
<i>Воднік В. Д.</i> ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ	254
<i>Волянська О. В.</i> ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПОШИРЕНОСТІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	257
<i>Головко І. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВАХ	259
<i>Дорошкевич А. С.</i> ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ — ВИМОГА ЧАСУ	261
<i>Евсеев А. П.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРЕЙДИСТСКИХ СХЕМ ПРИ ОПИСАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА БИЛЛА КЛИНТОНА	263
<i>Жданенко С. Б.</i> ЦІННІСНІ ОСНОВИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ	265
<i>Зимогляд В. Я.</i> РЕГІОНАЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ Й РОЗВИТКУ	267
<i>Коваленко І. П.</i> ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	270
<i>Коротков Д. С.</i> ПЕРСПЕКТИВИ КОНЦЕПЦІЇ «М'ЯКОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ	272
<i>Сахань О. М.</i> ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	274

<i>Трофименко В. А.</i> ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ЧИЙ ДОСВІД ОБРАТИ?	277
<i>Таравська Я. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ	279
<i>Байрачний В. О.</i> СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПОВЕДІНКОВИЙ ІМПЕРАТИВ ОСОБИСТОСТІ	281
<i>Бровко О. В.</i> НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ В УКРАЇНІ	283
<i>Поліщук О. О.</i> ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	285
НАШІ АВТОРИ	287
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	289
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ.....	290

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316(477)

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ВІРТУАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ

Показано, що сьогодні віртуальні практики стають невід'ємною складовою всіх сфер життя суспільства. Доводиться, що віртуальна комунікація є якісно новим видом взаємодії, який відрізняється від міжособистісної та масової комунікації. Завдяки специфічним характеристикам віртуальні комунікації надають своїм учасникам унікальні можливості для самовираження й особистої свободи, які певною мірою можуть суперечити природі людини, що призводить до виникнення великої кількості етичних проблем.

Ключові слова: комунікації, віртуальні комунікації, інформація, спілкування, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій привів до появи нової соціокультурної ситуації, в якій віртуальні практики стають невід'ємною складовою всіх сфер життя суспільства. Сьогодні завдяки досягненням сучасного технічного прогресу планета Земля виявилася оповитою щільною мережею комунікацій. Це втягує людей у нові канали комунікації, приводить до змін характеру й спрямованості соціальних взаємодій, що актуалізує дослідження соціально-комунікативних практик, які склалися у віртуальному просторі сучасного суспільства. Технічний прогрес став поштовхом для значних економічних, політичних і культурних трансформацій, а розвиток загальної комунікаційної мережі став основою для формування й поширення єдиної глобальної культури.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать про те, що гіпотеза про посилення ролі комунікацій у сучасному суспільстві приводить до того, що в центр досліджень ставиться сфера знань про процеси, які відбуваються між феноменом комунікації та власне суспільством, про їх взаємопроникнення, взаємопереходи. Це відкриває шлях до вирішення проблеми суспільства як цілого і часткових проблем у формі специфічних концепцій соціальної філософії. Формулювання основної проблеми у даному контексті виражається в тому, що комунікація як сутнісна сторона суспільства розглядається як один із його аспектів, який виступає стимулом розвитку всього суспільства, умовою його розвитку. Разом з тим, незважаючи на різноманіття наукових доробок, присвячених соціальним і віртуальним комунікаціям, ця проблема є ще недостатньо вивченою в соціально-філософському аспекті. Зокрема, потребують подальшого уточнення окремі сутнісні питання віртуальних комунікацій, які мають місце у працях найвідоміших представників соціогуманітарного знання, що і є **метою** даної статті.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на бурхливий розвиток сучасних транспортних засобів, ключову роль у розвитку міжкультурної взаємодії зіграли не вони, а абсолютно нові засоби масової комунікації. Саме мас-медіа є сьогодні головним джерелом відомостей про будь-які питання. Сучасне суспільство — це інформаційне суспільство. Воно характеризується насамперед усе зростаючою швидкістю обміну інформацією та тенденцією до безперервного об'єднання подій та інформації [1].

У сучасному світі мас-медіа представлені такими структурами, як шоу-бізнес, друковані, теле- та радіозасоби масової інформації (ЗМІ), література тощо. Деякі дослідники відносять до них навіть виборчу систему й референдуми. Усі ці засоби об'єднує єдина мета — вони здійснюють поширення масової інформації, сприяючи в такий спосіб міжкультурним та міжгруповим комунікаціям.

В умовах безперервного поліпшення технічних засобів комунікації і зростання інтенсивності обміну інформацією між індивідами виник новий тип комунікації — віртуальна комунікація. В основу його відокремлення лягла така характеристика взаємодії, як канал передачі інформації, що використовується у процесі комунікації. Саме тому ключовою особливістю віртуальної комунікації є її опосередкованість. Цей тип взаємодії завжди реалізується за допомогою застосування спеціальних технічних засобів, будь то комп'ютер, планшет або мобільний пристрій з доступом до глобальної мережі. Як наслідок, саме функціональні можливості того чи іншого пристрою багато в чому визначають якість усієї комунікації в цілому. Глобальна мережа надає своїм користувачам величезну кількість способів і форм

взаємодії між собою, ґрунтуючись на сучасному розмаїтті технічних засобів і їх функціональних можливостей.

Віртуальна комунікація відрізняється від традиційних форм комунікації своєю дистантністю (здійсненням на відстані, без дотичності) і високим ступенем мобільності: комунікантом може виявитися індивід, який може знаходитися у будь-якій частині світу. Віртуальна комунікація, таким чином, має глобальний і міжкультурний характер. На думку А. Каптерева, це є причиною так званого «культурного серфінгу», що передбачає взаємодію цінностей і норм культур, між представниками яких відбувається спілкування. Ця взаємодія призводить до формування універсальних і прийнятних для всіх учасників стилів і способів взаємодії й поступової втрати їх зв'язків зі своєю традиційною культурою [2, с. 96].

Віртуальна комунікація, як і масово-інформаційна комунікація, дає своїм учасникам спосіб розповсюджувати інформацію по всій земній кулі, а не обмежуватися лише малими групами. Однак на відміну від масово-інформаційної вона не є односпрямованою, а інтерактивною та діалогічною. У процесі віртуальної взаємодії будь-який комунікант може стати не тільки реципієнтом, приймачем інформації, але і її джерелом. Ця можливість — ключова відмінність цих двох видів комунікації. А розвиток віртуальної комунікації, у свою чергу, значно демократизував і спростив комунікативні процеси в цілому [3].

До основних властивостей віртуальних комунікацій можна віднести віртуалізацію суспільних зв'язків, нелінійність існування об'єкта комунікації, а також помітну роль соціальних інститутів, які створюють простір для віртуальних комунікацій.

Віртуалізація соціальної реальності стає можливою в процесі здійснення комунікації «точки зору» із соціальною реальністю, тобто із самою собою, оскільки, як справедливо зазначає О. Мельник, вибудоване соціальне є самовтіленням «точки зору» [4, с. 14]. Таким чином, віртуальні комунікації — це комунікативна взаємодія у тому чи іншому вигляді за допомогою комп'ютерних технологій. Завдяки цьому стало можливим взаємодіяти через комп'ютерні мережі за допомогою спеціального програмного забезпечення. Так, можна, наприклад, проводити віртуальні зустрічі, конференції або які-небудь спільні взаємодії незалежно від географічного розташування.

Технології віртуальної комунікації є квінтесенцією поєднання гуманітарних знань та інфраструктури глобальних мереж. Незважаючи на важливу роль інтернет-інфраструктури, було б хибним вважати, що лише ця подія привела до формування та розвитку віртуальної комунікації. Ця технічна складова, на слухну думку А. Заморкіна, є своєрідним «кістяком нового

виду комунікації» [5, с. 76], але не єдиною причиною її виникнення й розвитку. Віртуальні комунікації не виникають лише на основі наявності технічної можливості для обміну повідомленнями через Інтернет. Їх обов'язковою складовою, основою є взаємодія людей з метою досягнення загальних цілей і виконання спільних завдань. При цьому процеси формування та використання віртуальної комунікації є нерозривно пов'язаними і на сьогодні немислимими один без одного.

Віртуальна комунікація є якісно новим видом взаємодії і помітно відрізняється від міжособистісної та масової комунікації. Вона виникла й відбувається в рамках віртуального середовища, тому в першу чергу характеризується можливістю діадичного (двонаправленого) спілкування з великим числом індивідів одночасно. Зростання можливостей для взаємодії між різними суб'єктами, засноване на безперервному збільшенні швидкості та обсягів переданої інформації, робить учасників взаємодії більш вибірковыми. Трансформуються способи й методи обміну інформацією, відбувається помітне спрощення існуючих мовних засобів. Виникають нові скорочені варіанти слів, в інтернет-просторі менш суворо дотримуються лексичних та граматичних норм. Усе це, з одного боку, прискорює процес взаємодії, але з другого — призводить до проблеми коректності сприйняття подібних повідомлень усіма учасниками комунікації [3; 5].

Зміна характеру комунікації, здешевлення й прискорення процесу взаємодії, що стало наслідком бурхливого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, дозволило практично кожній людині багаторазово розширити власну сферу взаємодій. Як слушно заявляє А. Заморкін, подібне зростання числа контактів приводить до підвищення особистого соціального капіталу кожного індивіда [5, с. 78].

Участь людини в дискусіях на веб-форумах, листування в чатах та інформаційних групах — усе це сприяє стрімкому підвищенню щільності зв'язків. Особливо це помітно в царинах, які до появи глобальної мережі володіли високим порогом входу через відсутність або дорожнечу існуючих каналів зв'язку. Поява віртуальної комунікації дозволила значною мірою подолати ефект відчуженості, особливо характерний для мегаполісів [6].

Електронний текст, на думку М. Кастельса, надає людині набагато більшої гнучкості зворотних зв'язків, способів взаємодії та трансформації тексту. On-line-спілкування і пластичність текстів, які використовуються в його процесі, дозволяє реалізувати повсюдне асинхронне «просторово-часове програмування» [7–8].

Однак на сьогодні неможливо уявити дійсно глибоке дослідження лінгвістичних проблем сучасної мови віртуальних комунікацій або особливостей технологічної взаємодії, які б не торкалися соціально-філософського аспек-

ту віртуальної комунікації. Адже віртуальні спільноти та організації є основними суб'єктами таких комунікацій. Таким чином, сформована у процесі віртуальної взаємодії індивідів соціально-комунікативна мережа може бути досліджена за допомогою як загальнофілософських, так і менш універсальних методів. Наприклад, при дослідженні архітектури сучасної глобальної мережі або трансформації взаємозв'язків її користувачів дуже часто використовують теорію графів, теорію ігор, методи математичної статистики, а також теорії комунікації та інформації. Причому ефективність застосування останніх обумовлюється їх підпорядкованістю єдиному теоретико-методологічному підходу, формування якого можливе лише у рамках тієї чи іншої соціально-філософської концепції. Адже лише склавши уявлення про сутність віртуальних комунікацій, яка не є похідною від світу технічних об'єктів, а усвідомлюючи через осмислення метаморфоз індивідуальної й суспільної свідомості створені й віртуальні світи і саму техніку, яка втілює їх у подобу реальності (віртуальності), ми зможемо прогнозувати перебіг подальшого розвитку цих комунікацій і навіть керувати ними. У зв'язку з цим проведення емпіричних узагальнень, які мають у перспективі за мету створення соціально-філософської теорії віртуальних комунікацій, вбачається високоактуальним і евристичним. Однак формування бази для таких узагальнень вимагає ознайомлення філософа з тонкощами сучасних комп'ютерних технологій, що є методологічною проблемою, обумовленою різкою диференціацією знань у сучасному суспільстві. Саме тому процеси віртуальної комунікації не піддаються сьогодні відповідному осмисленню, а отже, випадають зі сфери належного контролю з боку соціуму.

Водночас світ віртуальних комунікацій часто пропонує нам нововведення, що потребують створення адекватного їм категоріально-понятійного та концептуального апарату. Зовсім нещодавно виник термін «комп'ютерно-опосередкована комунікація», який передбачає застосування комп'ютерів і комунікаційних мереж, що їх з'єднують, для обміну текстовими або мультимедійними повідомленнями та встановлення візуальних зв'язків між членами даної мережі. Ці потреби сучасних користувачів привели до створення нових комунікаційних систем, що поєднують обчислювальні процеси та телекомунікаційні функції. Вони дозволили транслювати багато з існуючих способів традиційної міжособистісної комунікації в цифровий формат, доступний для миттєвої передачі на значні відстані. При цьому отримані дані декодуються й перетворюються для зберігання або для подальшого відтворення у прийнятному для людини форматі.

Технічні пристрої, програмне забезпечення, використовуване для комунікацій і мереж, що їх об'єднують, є основою для формування нового інформаційно-комунікаційного віртуального середовища, яке також позна-

чається в сучасній літературі як «кіберпростір». Для усвідомлення сутності кіберпростору й віртуальності, їх ролі і місця у сучасному світі необхідно визначити межу, що розділяє ці нові простори й дійсність. Самі люди, залучені в комп'ютерно-опосередковану комунікацію, є елементами реального світу. Однак їх думки, ідеї, інформаційні повідомлення і навіть дії вже перебувають в іншій віртуальній площині. Виникає ілюзія того, що самі повідомлення, які відправляються користувачами, йдуть у небуття, проходять через деякий «чорний ящик». Але по той бік цього віртуального простору передана інформація трансформується назад у зрозумілі людині повідомлення і відтворюється для інших учасників цієї комунікації.

Віртуальні й реальні фізичні контакти індивіда не є двома ізольованими множинами. Щодня вони взаємодіють один з одним, що дозволяє збільшити простір комунікацій людини в цілому. Прикладом такої взаємодії з повсякденного життя може стати обмін адресами електронної пошти або посиленнями на соціальні мережі між учасниками конференції для подальшого підтримання комунікації вже у віртуальному просторі. Зворотнім прикладом можуть служити on-line-форуми з пошуку знайомств, де учасники від комп'ютерно-опосередкованого спілкування переходять до зустрічей у реальності.

Серед багатьох дослідників існує думка про внутрішню обмеженість віртуальних комунікацій, обумовлену їх сильною залежністю від реальних зустрічей. Ця специфіка зумовлює труднощі формування й підтримання повністю незалежних віртуальних спільнот [9–10]. Проте вже сьогодні інтернет-технології надають безліч можливостей, які помітно спрощують процес створення нових комунікаційних зв'язків і соціальних спільнот у кіберпросторі, не вимагаючи при цьому фізичної взаємодії їх учасників. Мережева форма взаємодії між індивідами проникла у всі сфери суспільного життя. Такий швидкий розвиток і проникнення інтернет-технологій у життя сучасної людини було б немислиме без появи в кіберпросторі соціальних мереж.

Сьогодні в комп'ютерно-опосередкованих комунікаціях беруть участь мільйони людей з усіх куточків планети. Такий вид спілкування відбувається в рамках особливих соціальних груп, сформованих і діючих у віртуальному просторі. Можна стверджувати, що на сьогодні віртуальна спільнота — це група людей, які багаторазово відвідують один і той же інтернет-ресурс з метою міжособистісного спілкування. Таким чином, у широкому сенсі віртуальна спільнота є добровільним об'єднанням представників практично будь-яких типів соціальних груп в інтернет-просторі (кіберпросторі). Очевидно, що Інтернет уже давно перестав бути лише технічним каналом для швидкого обміну інформацією. Тепер він відіграє комунікативну, середови-

щетворчу роль у процесі віртуальної взаємодії людей. Активний розвиток соціальних мереж, що почався ще в минулому столітті, привів до помітного збільшення кількості користувачів Інтернету. З моменту своєї появи соціальні мережі помітно трансформувалися. З'явилися профільні мережі: мережі для представників окремих професій, мережі, цільовою аудиторією яких є любителі музики або кіномани. При цьому розширюється і кількість способів для комунікації, які надаються цими мережами. Варто відзначити, що спільноти їх учасників перетинаються один з одним. Цей факт пояснює лавиноподібне зростання перехресних посилань, численні копії одного й того самого контенту, що значно збільшує швидкість розповсюдження інформаційного повідомлення. Сьогодні зареєстрованими користувачами тих чи інших глобальних мереж є мільйони людей різного віку, статі, статків, політичних поглядів, місця проживання, професії й національності.

Таке розмаїття учасників віртуальних комунікацій приводить до появи численних форм мережевого спілкування. Проте зазвичай усіх їх поділяють на групи відповідно до однієї з таких характеристик: за інтерактивністю (онлайн- та офлайн-спілкування); за спрямованістю комунікації (монологічні, діалогічні й полілогічні); за рівнем відкритості (публічні й приватні). При цьому більшість сучасних інтернет-ресурсів надають можливість для анонімного спілкування користувачів. У процесі реєстрації здебільшого використовується не реальне ім'я людини, а «нік», який позбавляє можливість гарантовано зіставити його з реальним суб'єктом віртуальної комунікації.

Найбільш новою й такою, що найактивніше розвивається на сьогодні платформою для інтернет-комунікацій є соціальні мережі. Вони являють собою багатокористувацький інтерактивний інтернет-портал. Головною особливістю цього ресурсу є те, що весь контент створюється самими учасниками комунікації. По суті соціальна мережа є електронним соціальним середовищем, головне призначення якого полягає у наданні користувачам різних способів взаємодії. При цьому спілкування в рамках соціальної мережі може бути як миттєвим, так і шляхом обміну коментарями або посиланнями на контент, а також шляхом внутрішньої пошти.

Таким чином, можна стверджувати, що віртуальна комунікація є квінтесенцією групової, масової та індивідуальної комунікації. Із розвитком технічних засобів і способів взаємодії інтернет-користувачі поступово відмовляються від історично сформованих форм інтернет-комунікацій, які передбачають лише обмін текстовими повідомленнями. Уже сьогодні чати практично зникли. На зміну їм прийшли відео- й фотоблоги, соціальні мережі, які пропонують користувачеві більш широкі можливості для самовираження і взаємодії з іншими учасниками спільноти. Інтереси учасників віртуальних спільнот модифікуються. Для їх реалізації вже недостатньо

лише вербальної форми, а необхідною стає тривимірна відео-аудіовербальна структура, яка більш повно відображає дійсність.

На перших етапах розвитку віртуальних комунікацій ключовою була смислова складова повідомлення, однак сьогодні не менш важливою для успішної комунікації є й обрана форма подачі повідомлення, а також можливість підтримки постійної залученості користувача в життя віртуальної спільноти.

Специфічні особливості віртуального спілкування можуть варіювати залежно від форми спілкування, проте можна виділити низку рис, властивих віртуальній комунікації в цілому: «гібридна» форма комунікації, пріоритетність швидкого вираження думки, можливість анонімності [11].

У зв'язку з тим, що Інтернет розвивається надзвичайно швидко, можна припустити появу нових інтерактивних форм спілкування, які залучатимуть до себе користувачів, зацікавлених в інтерактивній комунікації. Таким чином, комуніканти опановуватимуть нові, більш модні ресурси, залишаючи вже відомі. Так, однією з імовірних тенденцій є заміщення спілкування в чатах на спілкування у блогах або пріоритетність знаходження в соціальних мережах порівняно з комунікаціями у блогах.

Із прагматичної точки зору ключовою характеристикою будь-якої віртуальної комунікації є її мета. Той факт, що учасники групи в процесі свого міжособистісного спілкування перебувають у довгостроковій взаємодії, дозволяє використовувати для опису даного феномену термін «спільнота». А те, що технологічною основою цієї взаємодії є Інтернет, дозволяє конкретизувати подане раніше визначення й вести мову вже про віртуальні спільноти. Важливо усвідомлювати, що ця форма об'єднання індивідів, заснована на комп'ютерно-опосередкованій комунікації, має низку специфічних характеристик. Такий вид взаємодії відрізняється більш високим щодо традиційних спільнот (спілок, клубів, центрів) рівнем довіри й особливого роду близькістю учасників стосовно один одного.

Підставою для такої спільноти та відкритості учасників віртуальних спільнот є збіг їх світосприйняття, схожий рівень освіти, а головне — схожі цілі й мотиви. Міжособистісна комунікація, яка виникла у кіберпросторі, надає своїм учасникам можливість для продовження спілкування поза віртуальним простором. Відносини, що зародилися в інтернет-просторі, нерідко приводять до особистих зустрічей у реальному світі й подальшого розвитку більш тісних зв'язків між людьми. Слід ще раз підкреслити той факт, що будь-яка віртуальна спільнота є добровільною. Чати й форуми є свого роду спрощеними віртуальними моделями реальних місць зустрічей, таких як клуб чи кав'ярня. Як наслідок, функціонування подібних віртуаль-

них об'єднань багато в чому збігається з особливостями їх прообразів із реального світу.

Варто відзначити той факт, що у віртуальному середовищі, як і в реальному світі, формується певний набір норм та правил поведінки, специфічних стандартів спілкування. Проте через особливості нового виду спільнот та добровільності участі в них часто він обмежується лише умовами приєднання нового учасника до вже сформованої групи.

Зростаючу роль комп'ютерно-опосередкованих комунікацій і потребу у створенні віртуальних спільнот у сучасному суспільстві легко обґрунтувати необхідністю формування різноманітних інституціалізованих форм мережевої організації, які, на думку А. Лебедева, поєднували б у собі легкість вступу у процес спілкування і прості механізми для реалізації та контролю за формальними й неформальними правилами інтернет-спільноти [12].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на ще один важливий у філософському сенсі аспект. Віртуальна комунікація є досить новим культурним явищем, тому в цьому середовищі ще не встигла сформуватися сувора система етико-моральної регуляції. Деякі дослідники навіть ведуть мову про віртуальну комунікацію як реалізацію лібертаріанського або навіть анархічного ідеалу [5, с. 90]. Такий вид комунікації завдяки специфічним характеристикам надає своїм учасникам унікальні можливості для самовираження й особистої свободи, які певною мірою суперечать природі людини. Це призводить до виникнення помітного числа етичних проблем як прикладного, так і загальнотеоретичного рівня [13–14]. Прикладами цього може слугувати розповсюдження в Інтернеті порнографії, матеріалів, що пропагують насильство, факти порушення авторського права й технологічне піратство, а також неодноразові випадки вторгнення у приватне життя, агресивна й примусова інтернет-реклама.

Сучасна людина живе у просторі тотальної комунікації. Розвиток нових комунікаційних технологій, поширення віртуальних спільнот дозволяє говорити про формування так званого постіндустріального суспільства. Поява такого суспільства прогнозувалася в роботах таких відомих соціологів, як Д. Белл, Е. Тоффлер, Т. Стоуньєр, М. Постер, А. Турен. Головною особливістю постіндустріального суспільства, на їхню думку, є переважання інноваційної складової, що базується на розповсюдженні й споживанні інформації, а не матеріальне виробництво. Саме тому низка дослідників поряд із терміном «постіндустріальне» використовують поняття «інформаційне суспільство». Варто відзначити, що Д. Белл у своїй книзі «Прийдешне постіндустріальне суспільство» розглядає три технологічні революції, кожна з яких приводила до трансформації існуючого суспільства. Тут дослідник говорить про те, що саме створення комп'ютера у ХХ ст. стало технологіч-

ним поштовхом для переходу від індустріального до постіндустріального суспільства.

Схожу точку зору висловлює і Е. Тоффлер, ведучи мову про три «хвилі» розвитку суспільства. Першою, на думку дослідника, була аграрна хвиля, другою — індустріальна, пов'язана з промисловою революцією, а третьою — інформаційна. Саме остання хвиля привела до формування суспільства, заснованого на інформації та знаннях.

Однак сучасне інформаційне суспільство помітно відрізняється від теоретичних уявлень дослідників, що сформувалися на самому початку його становлення. Сьогодні багато соціологів і філософів говорять про комунікації, а не інформацію саму по собі як про смислотворчий базовий елемент постіндустріального суспільства. Зокрема, Д. Іванов висловлює цікаву думку, що «в сучасному нам суспільстві саме ця операція трансляції (комунікація) є визначальною, домінуючою ланкою в тріаді «повідомлення — комунікація — інтерпретація». Сьогодні створюється нітрохи не більше інтелектуальної продукції або знання, аніж в античності або середньовіччі... Принципова різниця полягає в іншому — зараз незмірно більше комунікацій» [15, с. 90].

Тут відкривається суттєвий філософський момент. Справа в тому, що багато творців теорій постсучасного суспільства воліють вести мову про якусь нову когнітивну людину, що мало не фізіологічно відрізняється від людини традиційної. Водночас поряд із прогресуючою кількістю засвоюваної сучасною людиною інформації її знаннева якість не зростає, більше того, можна стверджувати навіть про її зниження, що виражається у так званому «кліповому мисленні», заснованому на інформаційному надлишку, який не супроводжується вмінням узагальнювати й аналізувати інформацію, що пояснюється зниженням рівня самостійного мислення [16–17]. Отже, людина фізіологічно залишилася тією ж, однак при зростанні обсягів інформації сьогодні наявне зниження її якісного засвоєння.

Таким чином, як **висновок** зазначимо, що віртуальні комунікації — інноваційні, опосередковані Інтернетом технології культурної комунікації в сучасному суспільстві — забезпечують безмежний, мобільний інтерактивний, мультисуб'єктний за характером і універсальний за змістом процес соціокультурної взаємодії, що має як позитивні, так і негативні сторони. Важливо те, що віртуальні комунікації стають сьогодні дієвим фактором, під впливом якого якісно змінюється як суспільна свідомість, так і сама соціальна система, і врахування цього фактора, який дедалі нарощує свою силу, у філософських концепціях є необхідним для контролю за соціальною динамікою, управління нею, поєднання теоретичних конструктів із соціальною практикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Садков В. Цивилизационно-информационный подход к анализу общественного развития / В. Садков // Общество и экономика. – М., 2000. – С. 158–168.
2. Каптерев А. И. Мультимедиа как социокультурный феномен / Каптерев А. И. – М. : Профиздат, 2002. – 156 с.
3. Ильина Н. Б. Способы виртуализации социального дискурса / Н. Б. Ильина // Вестн. Удмурт. ун-та «Социология и философия». – 2006. – №3. – С. 26–34.
4. Мельник А. В. Информационно-коммуникационные технологии в современном обществе: сущность и роль : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А. В. Мельник. – Саратов, 2011. – 164 с.
5. Заморкин А. А. Виртуальные коммуникации как социокультурный феномен современности : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Заморкин Антон Алексеевич. – М., 2013. – 222 с.
6. Белова Л. Г. Что мы знаем об информационном обществе / Л. Г. Белова // Вестн. МГУ. Серия 6. – 2001. — №4. – С. 109–119.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 606 с.
8. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1990. – С. 492–505.
9. Холланд Г. Виртуальные сообщества [Электронный ресурс] / Г. Холланд. – Режим доступа: <http://www.e-executive.ru/knowledge/announcement/795927/>.
10. Социальные сети и виртуальные сетевые сообщества : сб. науч. тр. / отв. ред. Л. Н. Верченев, Д. В. Ефременко, В. И. Тищенко. – М. : РАН. ИНИОН, 2013. – 360 с.
11. Применение фолксномической классификации для визуального ориентирования в базе электронных документов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.nestor.minsk.by/sr/2008/08/sr80813.html.
12. Лебедев А. В. Информационные технологии в контексте гуманитарного знания / А. В. Лебедев // Культура: политика модернизации. – 2000. – №1. – С. 3–19.
13. Данильян О. Г. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Інформація і право. – К., 2014. – №1 (10). – С. 16–25.
14. Дзьобань О. П. До проблеми морально-етичних аспектів інформаційного суспільства / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 5 (19). – С. 104–114.
15. Иванов Д. В. Императив виртуализации. Современные теории общественных изменений / Д. В. Иванов. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2002. – 210 с.
16. Дзьобань О. П. Філософія інформаційних комунікацій : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2012. – 224 с.
17. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О. П. Дзьобань. – Х. : Майдан, 2013. – 360 с.

ВИРТУАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ: К ПРОБЛЕМЕ ФИЛОСОФСКОГО ОСМЫСЛЕНИЯ СУЩНОСТИ

Дзєбань А. П., Мануйлов Е. Н.

Показано, что сегодня виртуальные практики становятся неотъемлемой составляющей всех сфер жизни общества. Доказывается, что виртуальная коммуникация является качественно новым видом взаимодействия, отличающимся от межличностной и массовой коммуникации. Благодаря специфическим характеристикам виртуальные коммуникации предоставляют своим участникам уникальные возможности для самовыражения и личной свободы, которые в определенной степени могут противоречить природе человека, что приводит к возникновению большого количества этических проблем.

Ключевые слова: *коммуникации, виртуальные коммуникации, информация, общение, информационное общество.*

VIRTUAL COMMUNICATIONS: TO THE PROBLEM OF PHILOSOPHICAL COMPREHENSION OF ESSENCE

Dzeban O. P., Manuylov Ie. M.

It is shown that intensive development of global computer networks resulted in appearance of new socio-cultural situation, in that virtual practices become the inalienable constituent of all spheres of life of society. Today due to the achievements of modern technical process planet Earth appeared the shrouded dense network of communications. It pulls in people in the new channels of communication, conduces to the change of character and orientation of social co-operations, that actualize the studies of social-communicative practices, that was folded in virtual space in modern society. Technical progress became a push for considerable economic, political and cultural transformations, and development of general of communication network became basis for forming and distribution of global culture.

Reasonably, that without regard to rapid development of modern transport vehicles, a key role in development of cross-cultural co-operation was played not they, but absolutely new facilities of mass communication. Exactly the mass-media are today the main source of information about any questions. Modern society is informative society. It, first of all, all is characterized by growing speed of exchange information and continuous tendency to the association of events and information.

It will be that in the conditions of continuous improvement of technical equipments of communication and increase of intensity of exchange information between individuals there was a new type of communication – virtual communication. His separation such description of co-operation underlay, as a channel of information that is used in the process of communication transfer. For this reason the key feature of virtual communication is her mediation. It is shown, this type of co-operation will be always realized by means of ap-

plication of the special technical equipments with access to the global network. As a result, exactly functional possibilities of that or other device in a great deal determine quality of all communication on the whole.

It is shown that virtual communication is qualitatively the new type of co-operation, that notably differs from interindividuality and mass communication. She arose up and takes place within the framework of virtual environment and first of all characterized by possibility of the bidirectional intermingling with the large number of individuals simultaneously. An increase of possibilities is for co-operation between different subjects, that is based on the continuous increase of speed and volumes of the passed information, does the participants of co-operation more selective. Methods and methods of exchange information are transformed. There is noticeable simplification of existent language means. There are new brief variants of words, in internet space less severely adhere to the lexical and grammatical norms. All of it, from one side, faster the process of co-operation, and from other – results in the problem of correctness of perception of similar reports all participants of communication.

It is well-proven that founding for community and openness of participants of virtual associations is a coincidence of their perception of the world, alike level of education, and main are alike aims and reasons. Interindividuality communication that arose up in a cyberspace enables to the participants continuation of communication out of virtual space. Relations that were conceived in internet space quite often result in the personal meeting in the real world and further development of more close connections between people. It is underlined that any virtual association is voluntarily. Chats and forums are the family simplified virtual models by the real place of meeting, such as a club or coffee shop. As a result – functioning of similar virtual associations in a great deal coincides with the features of their prototypes from the real world.

Attention applies on that virtual communication is the new enough cultural phenomenon, that is why the severe system of the moral adjusting did not yet have time in this environment to be formed. This type of communication, due to specific descriptions, gives to the participants unique possibilities for a self-expression and personal freedom, that up to a point conflict with nature of man. It results in the origin of noticeable number of ethic problems of both application and general theoretic layer.

Marked, that virtual communications are the innovative, technologies of cultural communication mediated by the Internet in modern society – provide boundless, mobile interactive, multi-subject by the nature and universal on maintenance process of socio-cultural co-operation that has both positive and negative parties. It is underlined that virtual communications become an effective factor today, that qualitatively change both public consciousness and self social system. It will be that taking into account of this factor in philosophical conceptions is a necessity for control after a social dynamics, management by her, combination of theoretical constructs with public practice.

Key words: *communications, virtual communications, information, intercommunication, informative society.*

УДК 378+130

*О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
Е. С. Венгерова, здобувачка*

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

У статті робиться спроба осмислити соціальні детермінанти розвитку сучасної освіти.

Дано загальну характеристику революцій у освіті, показано сутність п'ятої освітньої революції, основними детермінантами якої є глобалізація та інформатизація суспільства. Розглянуто місце і роль глобальної освіти у сучасному житті людства, визначено основні тенденції розвитку освіти під впливом соціальних детермінант.

Ключові слова: *соціальний, освіта, революція в освіті, глобалізація, інформаційне суспільство.*

Соціально-історична ситуація на початку ХХІ ст. з усією впевненістю вимагає від освіти нової парадигми на основі осмислення проблем, що стоять перед світовою цивілізацією, іншої якості життя, яку повинна забезпечити собі людина в умовах глобального взаємозв'язку, цілісності та єдності світу. Стало очевидним, що сучасна цивілізація народжена трьома революціями: промисловою, соціально-політичною і науково-освітньою. Один із провідних соціологів сучасності Т. Парсонс особливу роль приділяв революції в освіті, тому що через освіту більшість підсистем суспільства реалізують свій потенціал, освіта зменшує диктат стихійного ринку, бюрократії, стратифікує суспільство й утримує його від повної атомізації. Він вважав, що «освітня революція робить глибокий та постійно зростаючий вплив на суспільну структуру зайнятості, особливо в напрямі загального підвищення адаптивної здатності суспільства.... революція в освіті через розвиток академічного комплексу й каналів практичного застосування наукових розробок дала старт перетворенню всієї структури сучасного суспільства [6, с. 131]».

Сучасна світова система освіти окреслює контури суспільства ХХІ ст., освіта в сучасному світі розуміється як стратегічно важлива сфера людського життя. Сучасний процес зміни освітніх парадигм, який ряд учених порівнюють з «освітніми революціями» [4; 7; 9], актуалізує проблематику соціальної детермінації процесу розвитку освіти.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що дослідження з даної проблематики посідають провідне місце серед актуальних напрямів науко-

вого пошуку. Зокрема, проблемам освіти та її ролі в житті суспільства приділяли увагу такі відомі дослідники, як Д. Белл, Р. Будон, П. Бурдьє, М. Вебер, Е. Гідденс, А. Гурен, Р. Нейсбіт, Т. Парсонс, О. Тоффлер, Ф. Ферраротті та ін. Великий пласт робіт присвячений філософському осмисленню сучасного світового порядку (М. Кастельс, Ф. Фукуяма та ін.), у яких тією чи іншою мірою висловлені авторами ідеї знаходять віддзеркалення в освітніх теоріях і практиках, їхні рефлексії простежуються у низці робіт, присвячених проблемам інформатизації і глобалізації освітнього простору (Н. Бурбулес, К. Монкмен, В. Є. Меламуд, В. П. Зинченко та ін.). При всьому різноманітті й великій кількості робіт, присвячених осмисленню освіти, проблема соцієтальних детермінант освіти ще не набула свого вирішення. **Метою статті** є спроба осмислити соцієтальні детермінанти розвитку сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що термін «соцієтальний» (*societal*) використано за традицією, що склалася в іноземній соціологічній літературі. Вперше цей термін було введено в науковий обіг у 1903 р. німецьким дослідником А. Г. Келлером, який він вживає, щоб висвітлити особливості системних процесів і закономірностей у суспільстві як цілісному організмі [17, с. 41]. Саме з ідеями А. Г. Келлера зв'язують появу соцієтології як соціологічної дисципліни, предметом якої є системна організація суспільства і її специфічно-системні закономірності, економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та інші прояви суспільного життя. Відомий соціолог Т. Парсонс та інші дослідники користуються терміном «соцієтальний» виключно у тих випадках, коли мова йде про характеристики, поняття та процеси, що визначають суспільство як макрорівень, коли необхідно осягти суспільство як цілісність, осмислити його функції, структуру, етапи та тенденції еволюції, в той час як «соціальний» (*social*) стосується суспільних явищ без уточнення рівня їх осмислення (наприклад, соціальна дія, соціальна функція родини, соціальна організація релігії та ін.) [6].

На наш погляд, основними соцієтальними детермінантами, що визначають сучасний стан розвитку світової освіти, є низка освітніх революцій, процеси глобалізації та інформатизації світового простору.

Перша революція в освіті почалася з виникнення всередині первісних общин особливого інституту соціалізації підростаючих поколінь, що забезпечувало цілеспрямоване накопичення, систематизацію й успадкування знань. Це створило духовні передумови першого економічного перевороту — неолітичної революції, яка знаменувала перехід від господарювання привласнювального типу до виробничого господарювання.

Друга революція в освіті була пов'язана з винаходом писемності, математичної символіки і методів складних обчислень, вона відбулася в епоху

рабовласництва і проявилася в появі відокремленої від суспільного виробництва особливої сфери діяльності — школи — і нової групи в системі розподілу праці — педагогів-професіоналів, ця революція підготувала вступ до «залізного віку» і стала найважливішим фактором розквіту античної культури.

Третя революція в освіті сприяла поширенню наукових знань і формуванню критичного способу мислення та підготувала ґрунт для звільнення і зльоту людського духу в епоху Відродження, для реформаторсько-протестантських ідей, що відображали інтереси виступаючої на авансцену історії європейської буржуазії, крупна машинна індустрія зламувала не тільки старий спосіб виробництва, але й звичні стереотипи мислення і традиційні системи цінностей: до освіти висуваються абсолютно нові вимоги, відповідно до геніального передбачення Ф. Бекона, що відчув у знанні найбільшу силу, яку необхідно спрямувати на підкорення природи і необмежене збільшення виробництва матеріальних благ; перед освітньою системою було висунуто завдання підготовки масової робочої сили для праці із застосуванням усе більш наукоємних та складних технологій, провідного значення почали набувати природничо-наукові, математичні й технічні знання, а на перший план було висунуто утилітарно-практичну функцію професіоналізації.

Четверта революція в освіті, яка стала наслідком першого промислового перевороту і була технократичною за своїм характером, надала головній продуктивній силі — робітникові — принципово нових властивостей і сама стала однією з найважливіших причин другої промислової, а точніше, науково-технічної революції, що почалася в кінці першої половини ХХ ст. Таким чином, будучи одночасно причиною і наслідком безпрецедентного прискорення виробничого і науково-технічного прогресу, четверта освітня революція переросла у фазу так званого «освітнього вибуху», оскільки в передових індустріальних країнах уже з другої половини ХІХ ст. освіта почала вперше в історії набувати загального характеру. Четверта освітня революція охоплювала не тільки привілейовані, але й інші класи, тому що для ефективної праці в будь-якій галузі стала необхідною ґрунтовна попередня підготовка в загальноосвітніх і професійних навчальних закладах, тобто освітня революція була пов'язана з підготовкою технократично і вузькомислячих фахівців для всіх галузей господарства.

Сьогодні стає очевидним, що напрям, пов'язаний із четвертою освітньою революцією, вже вичерпав себе, оскільки на початку третього тисячоліття особистість, суспільство висувають до освіти принципово нові вимоги, що стимульовано «інформаційним вибухом» — бурхливим розвитком природних і точних наук, що привело людство до грандіозних звершень. Швидке

оновлення знань, інтеграція наукових дисциплін, виникнення нових галузей, що швидко розвиваються на стиках наук, принципово змінили вимоги до фахівців. У зв'язку з цим відбулася зміна мети освіти, її ролі й місця в суспільстві, отже, можна говорити про п'яту революцію в освіті. Гонитва за повнотою знань стала безглуздою. Головним завданням став розвиток у молодого фахівця навичок активного володіння основами дисципліни, уміння аналізувати проблеми, що виникають, висувати альтернативні рішення і виробляти критерії їх правильності.

Таким чином, основними детермінантами зміни освітніх парадигм завжди виступали процеси, які охоплюють весь спектр соціального, економічного та політичного життя суспільства. Сучасні стратегічні доктрини прогресу провідних країн світу ґрунтуються на принципах всебічного розвитку людського потенціалу, внаслідок чого роль освіти безперервно зростає і стає домінуючою у всіх сферах суспільного життя. Ця роль особливо зростає в ХХІ ст., що знаходить віддзеркалення у ряді концепцій соціально-економічного розвитку, серед яких концепція постіндустріального суспільства, теорія людського капіталу, ідеї діяльнісного суспільства та ін. [10]. Проте найбільш глибоко зростаюча роль знань у суспільному розвитку відобразилася в концепціях глобалізації, інформаційного суспільства, становлення глобальної інформаційної цивілізації та суспільства, заснованого на знаннях. Отже, сьогодні йдеться про п'яту освітню революцію, основними чинниками та детермінантами якої є тенденції глобалізації та інформатизації суспільства.

Всесвітня глобалізація поступово проникає у всі сфери соціального життя, і зокрема у сферу освіти. Події останніх років змушують переглянути існуючі погляди на місце освіти в сучасному суспільстві. Глобалізація освіти, що передбачає, по суті, універсальність, створює нове підґрунтя для синтезу всіх аспектів розвитку особистості.

Уперше про «глобальну освіту» заговорили у США. Біля витоків розробки ідей глобальної освіти стояли фахівці, які розробляли різні підходи і моделі глобальної освіти: Х. Еггінс, Н. П. Стромквіст, К. Монкмен, Д. Такер та ін. [14; 19; 21; 22]. Глобальна освіта визначається як процес, який дає кожній особистості «знання, уміння і систему поглядів, необхідні для того, щоб стати громадянином, який має почуття відповідальності за своє співтовариство, штат, країну у все більш складному і взаємозалежному глобальному суспільстві» [22, с. 66]. Однак про досить серйозну розробку концептуальних основ та змісту глобальної освіти говорити поки не доводиться. У своїй більшості західні моделі глобальної освіти не стільки стосуються принципово нових підходів до організації освіти, змісту освіти, скільки фокусують свою увагу насамперед на проблемах виховання гідних громадян

своїї країни, що пристосовуються до змінних зовнішніх умов і певної ролі людини в постіндустріальному глобальному суспільстві.

Таким чином, на сьогодні змістовне визначення глобалізації освіти в науковій літературі практично відсутнє. Більшість дослідників звертають увагу на функціональний аспект цього процесу, його результати. Термін «глобалізація» зустрічається на сторінках майже всіх досліджень, присвячених сучасним проблемам освіти, у тому числі вищої. При розгляді питань освіти в контексті глобалізації ідеться як про вплив глобалізації на розвиток вищої освіти, так і про роль вищої освіти в цьому процесі. Наприклад, англійський дослідник П. Скотт відзначає, що всі університети залучені до процесу глобалізації: частково як об'єкти і навіть жертви цих процесів, а частково як суб'єкти і головні посередники глобалізації. На думку П. Скотта, у всі часи університет був інститутом інтернаціональним, але ніколи не був інститутом глобальним. Глобалізація — невіддільне від нових форм суспільного життя і нових парадигм виробництво знання, — підкреслює П. Скотт [8].

Глобалізація, вважають деякі дослідники, є найбільш фундаментальним викликом, з яким зіштовхнулася освіта за всю свою тривалу історію. Деякі західні автори підкреслюють, що серед усіх напрямів глобалізації (економічних, культурних, політичних та ін.) провідним є економічний. Головним чинником, що вплинув на освіту, на їх думку, є економічна ідеологія глобалізації, що підкреслює першорядне значення ринку, приватизацію і зменшення ролі державного сектору, дерегулювання економіки й інтенсифікації праці [2, с. 9]. Це має подвійні наслідки. З одного боку, економічна глобалізація підкреслює імперативи ринкової конкуренції і глобалізації капіталу в поєднанні з конвергенцією інституційних структур провідних країн і, зокрема, їхніх освітніх систем. Ринкові відносини, що поширюються по всьому світу, сприяють стандартизації систем знання у всіх провідних промислових країнах. Оскільки національні держави організують і поширюють знання через формальну освіту, ця логіка передбачає тенденцію конвергенції систем освіти розвинених країн. З іншого боку, глобальна раціоналізація, пов'язана з економічними і політичними імперативами, підкреслює ідею унітарної культурної системи.

Глобалізація впливає на освіту і через розширення її міжнародної складової. Дослідники намагаються розмежувати поняття «глобалізація» і «інтернаціоналізація» стосовно вищої освіти. Керівники ж навчальних закладів переважно не бачать між цими поняттями принципових відмінностей. На їх думку, глобалізація, інтернаціоналізація, розвиток міжнародної освіти, надання послуг транснаціональної освіти — це практично одне і те саме;

різниця між цими поняттями суто кількісна: глобалізація освіти — це підсумок і вищий рівень її інтернаціоналізації [3, с. 27].

З процесом глобалізації збігається період становлення цілком нового типу суспільства XXI ст. — суспільства інформаційного. Зв'язок процесу глобалізації з інформаційною технологією цілком очевидний. Глобалізація ґрунтується на визначаючих її вигляд технологіях, включаючи комп'ютеризацію, мініатюризацію, цифрові системи, супутниковий зв'язок, волоконну оптику та Інтернет. Саме ця технологія задає головну тенденцію глобалізації. М. Кастельс у зв'язку з цим пише, що «наприкінці ХХ ст. світова економіка змогла стати по-справжньому глобальною на основі нової інфраструктури, заснованої на інформаційних і комунікаційних технологіях» [5, с. 105].

Починаючи з першої половини 90-х рр. ХХ ст. більшість американських та європейських дослідників стали акцентувати увагу на ролі й значенні не стільки самої інформації в різних сферах життя, скільки знань, що, у свою чергу, породило цілу низку нових визначень нового типу суспільства, зокрема, «knowledgeable society» [18, с. 649–662], «knowledge society» [11, с. 163–216], [20, с. 5–18] або «knowledge-value society» [20, с. 57–58]. Таким чином, нова епоха в житті людської цивілізації постає як Епоха Знання, або Суспільство Знання, яке, на думку Д. Белла, акцентує «центральну роль теоретичного знання як на вісь, навколо якої вибудовуються нові технології, економічне зростання і нова стратифікація суспільства» [1, с. 20]. Суспільство Знання відрізняється від інформаційного суспільства тим, що воно, на відміну від останнього, яке базується на технологічних досягненнях, припускає більш широкі соціальні, етичні й політичні параметри.

Провідна роль у формуванні суспільства знань належить освіті, оскільки інформаційне суспільство вимагає нових ідей, нових знань, яких набувають за допомогою нових способів прискореного навчання і постійного оновлення знань. Освіта стає інструментом отримання знань.

В умовах інформаційного суспільства знання виступає в новій іпостасі, воно до певної міри стає самостійною силою, центральним чинником технічного і соціального розвитку. Для розуміння зміни ролі знання в інформаційному суспільстві важливо вказати на обставини, відзначені М. Кастельсом, на думку якого потрібно розрізняти два поняття, які існують в англійській мові — «інформаційне суспільство» (*information society*) й «інформаційне суспільство» (*informational society*). «Я стверджую, — пише він, — що інформація в найширшому значенні, тобто як передача знань, мала критичну важливість у всіх суспільствах, включаючи середньовічну Європу, яка була культурно структурована і деякою мірою об'єднана навколо схоластики, інакше кажучи, в основному в інтелектуальних рамках... На противагу цьому

термін “інформаціональне” вказує на атрибут специфічної форми соціальної організації, в якій завдяки новим технологічним умовам, що виникли в даний історичний період, генерація, обробка і передача інформації стали фундаментальним джерелом продуктивності і влади» [5, с. 2].

Зміни у сфері освіти нерозривно пов'язані із процесами, що відбуваються в соціально-політичному та економічному житті світової спільноти [12–16].

По-перше, це перехід до економіки знань. Для сучасного етапу суспільно-економічного розвитку світу характерним є той факт, що конкурентну перевагу на світових ринках мають країни, які звернулися до накопичення знань як до важливого ресурсу, який виявився перспективнішим за всі інші види ресурсів, причому технології створення, розподілу та використання знань швидко змінюються, оскільки стають складовими економічного зростання й об'єктом постійних інвестицій.

По-друге, це перетворення знання в основне джерело вартості в інформаційному суспільстві. З розвитком суспільства чітко проявляється той факт, що знання, інновації й способи їхнього практичного застосування все частіше виступають джерелом прибутку. Те, що знання починає посідати ключові позиції в економічному розвитку, радикально змінює місце освіти в структурі суспільного життя, співвідношення таких його сфер, як освіта й економіка.

По-третє, перетворення знання в товар та розвиток ринкових відносин у сфері освіти. Перетворення знань в основний суспільний капітал, зростання переваг, пов'язаних з одержанням знань, полягає в тому, що переваги від цього одержує людина, що споживає цей товар, суспільство в цілому.

По-четверте, становлення освіти як найважливішого фактора подолання відсталості в розвитку більшої частини людства в умовах постіндустріального розвитку.

По-п'яте, перегляд ролі держави в освіті. Постійне зростання ролі й попиту на освіту зумовлює той факт, що в першу чергу державні ресурси потрібно вкладати в розвиток інфраструктури освіти, саме таким чином призначені для освіти гроші платників податків витратимуться більш ефективно. Разом з тим освіта перестає ототожнюватися з формальним інституціональним навчанням. Будь-яка діяльність нині трактується як освітня, якщо вона має своєю метою змінити установки й моделі поведінки індивідів шляхом передачі їм нових знань, розвитку нових умінь і навичок.

По-шосте, перехід від концепції функціональної підготовки до концепції розвитку особистості. Суть цього переходу полягає не тільки у зміні пріоритетів: від державного замовлення на підготовку фахівців до задоволення потреб особистості. Нова концепція передбачає індивідуалізований

характер освіти, що дозволяє враховувати можливості кожної конкретної людини й сприяти її самореалізації й розвитку.

По-сьоме, розвиток безперервної освіти. Освіта дорослих.

По-восьме, інтеграція освіти. Важливою рисою розвитку освіти є її глобальність, яка відбиває наявність інтеграційних процесів у сучасному світі, інтенсивних взаємодій між державами в різних сферах громадського життя. Освіта з категорії національних пріоритетів високорозвинених країн переходить у категорію світових пріоритетів.

Висновок. Освітній простір, будучи підсистемою соціального простору в цілому, випробовує на собі вплив соціальних, економічних, культурних процесів, притаманних сучасному суспільству. Революції в освіті, планетарна взаємозалежність, глобалізація та інформатизація — головні явища сьогодення — є основними соціетальними детермінантами розвитку сучасної освіти. Виникнення глобального освітнього простору (разом із соціальним, правовим, економічним простором) пов'язане з новою соціокультурною ситуацією в світі, коли знання стають інструментарієм удосконалення людини і суспільства. Специфіка розвитку освіти багато в чому визначається її здатністю швидко реагувати на тенденції світового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл : [пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Academia, 2004. – 778 с.
2. Глобализация и образование : [сб. обзоров / отв. ред. С. Л. Зарецкая]. – М. : ИНИОН РАН, 2001. – 143 с.
3. Зарецкая С. Л. Международная составляющая современного высшего образования / С. Л. Зарецкая // Глобализация и образование. – М., 2001. – 54 с.
4. Ильинский И. М. Образовательная революция / И. М. Ильинский. – М. : Изд-во Моск. гуманит.-соц. акад., 2002. – 592 с.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ., под науч. ред. О. И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 606 с.
6. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; [пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой]. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
7. Романенко М. І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем / М. І. Романенко. – Д. : Промінь, 2000. – 160 с.
8. Скотт П. Глобализация и университет / П. Скотт // Alma Mater. – 2000. – №4. – С. 3–8.
9. Турченко В. Н. Пять образовательных революций / В. Н. Турченко // Образование и наука на пороге третьего тысячелетия: [тез. междунар. конгресса]. – Новосибирск, 1995. – 287 с.

10. Burbules N. Globalization and Education: Critical Perspectives (Social Theory, Education and Cultural Change) / N. Burbules. – RoutledgeFalmer; 2000. – 384 p.
11. Dickson D. The New Politics of Science / D. Dickson. – University Of Chicago Press, 1993. – 411 p.
12. Education for a Sustainable Future: A Paradigm of Hope for the 21st Century (Innovations in Science Education and Technology) / [ed. by Keith A. Wheeler & Anne Perraca Bijur]. – Springer, 2000. – 282 p.
13. Educating For Humanity: Rethinking the Purposes of Education / [ed. Mike Seymour]. – Paradigm Publishers, 2004. – 256 p.
14. Eggins H. Globalization and Reform in Higher Education / H. Eggins. – Open University Press, 2003. – 224 p.
15. Fabricating Europe: The Formation of an Education Space / [ed. by Antynio Nyvoa & M. Lawn]. – Springer; 2007. – 172 p.
16. Gellert C. Diversification of European Systems of Higher Education / C. Gellert. – Peter Lang Publishing, 1995. – 100 p.
17. Handbook of Social Theory / [ed. by George Ritzer, Barry Smart]. – Sage Publications Ltd, 2003. – 552 p.
18. Lane R. E. The Decline of Politics and Ideology in the Knowledgeable Society / R. E. Lane // American Sociological Review, 1966. – Vol. 31. – P. 649–662.
19. Monkman K. Globalization and Education / K. Monkman. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000. – 384 p.
20. Sakaiya T. The Knowledge–Value Revolution or a History of the Future / T. Sakaiya, G. Fields [Translated by William Marsh]. – Tokyo ; N. Y., Kodansha America, 1991. – 379 p.
21. Stromquist N. P. Education in a Globalized World: The Connectivity of Power, Technology, and Knowledge / N. P. Stromquist. – Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2002. – 240 p.
22. Tucker J. Global Awareness through Global Education / J. Tucker // Promising Practices in Global Education: A Handbook with Case Studies [ed. by R. E. Freeman]. 1980. – 226 p.

СОЦИЕТАЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Панфилов А. Ю., Венгерова Э. С.

В статье осуществлена попытка осмыслить социальные детерминанты развития современного образования.

Дана общая характеристика революций в образовании, показана сущность пятой образовательной революции, основными детерминантами которой являются глобализация и информатизация общества. Рассматриваются место и роль глобального образования в современной жизни человечества, определены основные тенденции развития образования под влиянием социальных детерминант.

Ключевые слова: *социальный, образование, революция в образовании, глобализация, информационное общество.*

SOCIETAL DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATION

Panfilov O. Yu., Vengerova E. S.

In the article an attempt is made to comprehend the societal determinants of development of modern education. In the authors' opinion, the main societal the determinants of the current state of development of global education is the educational revolution, the processes of globalization and Informatization of world space.

Characterized the revolution in education. The first revolution in education began with the appearance within primitive communities, where the institution of socialization of the younger generations, ensuring that the accumulation, organization and inheritance of knowledge. The second revolution in education was linked with the invention of written language, mathematical symbolism and complicated methods of calculations, it happened in the era of slavery and appeared in the publication separate from social production of special activities of the school. The third revolution in education has contributed to the dissemination of scientific knowledge and the formation of critical thinking and paved the way for the liberation and rise of the human spirit in the Renaissance, reformation-Protestant ideas. The fourth revolution in education, which was the result of the first industrial revolution and was technocratic in nature and determined the scientific and technical revolution. Today we are talking about fifth education revolution, the main factors and determinants which are the trends of globalization and informatization of society.

World globalization gradually permeate into all spheres of social life and, in particular, in the field of education. The events of recent years forced to reconsider existing viewpoints on the place of education in modern society. Globalization of education that includes, basically, the universality creates a new ground for the synthesis of all aspects of personality development.

Global education is defined as a process that gives each person's "knowledge, skills and attitudes necessary to become a citizen that has a sense of responsibility for their community, state, country in an increasingly complex and interdependent global society In addressing issues of education in the context of globalization as it is about the impact of globalization on the development of higher education and the role of higher education in this process.

With the process of globalization coincides with the period of formation of a new type of society of the twenty-first century information society. The relationship of globalization to information technology is quite obvious. Globalization is based on determining its view of technology, including computerization, miniaturization, digital systems, satellite communication, fiber optics and the Internet.

Changes in education are inextricably linked to the processes taking place in the socio-political and economic life of the world community.

Is the transition to the knowledge economy; the transformation of knowledge into the main source of value in the information society; the transformation of knowledge into goods

and the development of market relations in the sphere of education; the emergence of education as a key factor for overcoming the underdevelopment of most of mankind in the post-industrial development; review the role of the state in education; the transition from the concept of functional training to the concept of personality development; the development of lifelong learning. Adult education; integration of education.

Key words: *social, education, revolution in education, globalization, information society.*

УДК 316.42:17.01

*I. I. Чхеайло, кандидат філософських наук, доцент;
А. А. Чхеайло, кандидат філософських наук*

ІНФОРМАЦІЙНА ЕТИКА ЯК МОРАЛЬНА РЕГУЛЯЦІЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Здійснено етичний аналіз ситуації, сформованої навколо сучасної фази розвитку техногенної цивілізації, значним здобутком якої є інформаційне суспільство. Встановлено природу моральної кризи сучасного інформаційного суспільства. Здійснено цілісний аналіз інформаційної етики в контексті змін у сучасному суспільстві. Вказано на подальший розвиток інформаційної етики як сучасного напрямку етичної думки і типу моральної регуляції сучасного суспільства.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, техногенна цивілізація, інформаційна етика, глобальна етика, інформаційно-етична теорія, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ).*

Актуальність дослідження. Досягнення сучасної науки і техніки є настільки очевидними та безперечними, що на Міжнародному конгресі ЮНЕСКО з питань технічної та професійної освіти XXI століття було принципово назване «ерою знань, інформації та комунікації». Таким чином, були визначені глобальні ціннісні вектори розвитку сучасної цивілізації.

Більшість авторитетних дослідників характеризує сучасну фазу існування людства в термінах «принципово нового фактора світової історії». На думку К. Ясперса, одного з найбільш відомих філософів XX ст., лише в масштабі світової історії стає зрозумілим, які глибокі зміни, підготовлені протягом

двох останніх століть, відбулися в наш час; зміни, які за своїми наслідками незрівнянні ні з чим, що нам відомо з історії минулих п'яти тисячоліть.

При безсумнівних успіхах сучасної техніки, що досягла найбільш вражаючих результатів у галузі інформаційних технологій, у середовищі філософського співтовариства росте непідробна тривога у зв'язку з моральними небезпеками людському існуванню, які є наслідком науково-технічного розвитку. Свою заклопотаність сьогодні виражають не тільки професійні філософи-етики, але й представники гуманітарної та технічної інтелігенції, політичні і громадські діячі, взагалі, всі мислячі, небайдужі люди.

Серед західноєвропейських мислителів серйозно заговорили про духовні проблеми людини, пов'язані з розвитком техніки, Х. Ортега-і-Гассет, Й. Хейзинга, К. Ясперс, М. Хайдеггер, Г. Йонас та ін. Утворився єдиний концептуальний простір думки, в якому виникає новий комплекс проблем, пов'язаних з відношенням техніки до людини та людини до техніки, що вимагає етичного осмислення та етичних рішень. Не випадково такі галузі філософського знання, як прикладна і професійна етика, стали найбільш популярними та поширеними в ХХ ст.

Однак навряд чи можна радіти успіхам на ниві прикладної етики та будувати оптимістичні прогнози щодо її можливостей вирішувати ті найглибші моральні проблеми людини, які виникають у результаті новітніх інформаційно-технологічних викликів людині. Ріст інформаційної насиченості життя сучасного суспільства обернено пропорційний його духовно-моральному змісту. Так, Ж. Еллюль, прагнучи до гуманізації техніки та влади, говорить, що інформатика, яка зростається із бюрократичною владою, застигне незламною брилою, а це є історичний глухий кут людства [1].

Це створює прецедент етичного аналізу сформованої ситуації навколо сучасної фази розвитку технічної цивілізації та інформаційного суспільства, що є самим значним плодом цього розвитку. Очевидно, що в сучасній ситуації необхідним є як подальший розвиток прикладної, зокрема інформаційної, етики, так і пошук нових шляхів і підходів до розуміння сутності процесів, що відбуваються, які змогли б збагатити й саму інформаційну етику, і що найважливіше, допомогти сучасній людині інформаційного суспільства адекватно усвідомити свою буттєву ситуацію. Цьому може сприяти поглиблення філософсько-аналітичної критики інформаційного суспільства, у результаті якого має бути вироблений новий погляд на сутність сучасної техніки, позбавлений як оптимістичних крайнощів, так і завищених побоювань — технофобії.

Ступінь вивченості проблеми. Існуючу літературу з цієї проблематики можна класифікувати в такий спосіб:

1. Аксіологічні основи сучасного інформаційного суспільства спрямовують до класичної традиції філософії техніки. До найбільш значущих імен у цій сфері варто віднести М. Хайдеггера, К. Ясперса, Л. Мемфорда, Х. Склімофські, Ж. Еллюля та ін. Саме цим мислителям належать фундаментальні розробки змісту і сутності техніки, про взаємини техніки й природи, про буттєву долю людини у світі техніки.

2. Дослідження інформаційного суспільства в контексті постіндустріальної цивілізації має широкомасштабний і об'ємний характер. Класичними роботами цього напрямку можна назвати такі: М. Кастельс «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура», Е. Тоффлер «Третя хвиля», П. Дракер «Посткапіталістичне суспільство», Д. Белл «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування», Т. Стоуньєр «Інформаційне багатство: профіль постіндустріальної економіки», Й. Масуда «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство». Загальним тут є визнання прогресивної ролі теоретичних знань, інформації та послуг у розвитку сучасного суспільства.

3. Сучасні дослідження Н. Вінера, Х. Горніак, Л. Флоріді в галузі інформаційної етики присвячені вивченню та осмисленню різних її сторін та створенню на цій основі інформаційно-етичних теорій.

Об'єкт дослідження: етика.

Предмет дослідження: інформаційна етика.

Мета статті — цілісний аналіз інформаційної етики в контексті змін у сучасному суспільстві.

Відповідно до поставленої мети вирішуються такі **завдання**:

– виявлення природи моральної кризи сучасного інформаційного суспільства;

– визначення інформаційної етики як сучасного напрямку етичної думки і типу моральної регуляції сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. У різні періоди існування людського суспільства на перший план висувалися різні цінності як матеріального, так і духовного плану. Філософська антропологія та етика говорять про наявність єдиного субстанційного ядра людської культури, що відповідає єдності людської природи. Незважаючи на це можна з повним правом сказати, що ціннісні переваги сучасної людини істотно змінилися у порівнянні з попередніми епохами.

Усе більша кількість авторитетних дослідників говорять про інформаційну революцію як про новий цивілізаційний устрій якісно нової цивілізаційної стадії розвитку людства. П. Слотердайк у своїй книзі «Критика цинічного розуму» не без підстав говорить про те, що mass media завдають смертельного удару класичній метафізиці, оскільки мають здатність онто-

логічно реорганізувати дійсність — як дійсність у наших головах. Ця нова «безсуб'єктна», «децентрована» онтологія виявляється домінуючою, конфронтуючою з колишньою «онтологією цілісності» [2].

Про таку радикальну ситуацію свідчать як численні філософські праці сучасних дослідників, так і програмні політичні документи. Зокрема, в Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства, прийнятій лідерами «вісімки», йдеться, що «інформаційно-комунікаційні технології (КТ) є одними з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства XXI століття» [3].

Можна з повним правом погодитися з такою оцінкою значущості інформаційних технологій для сучасного розвитку суспільства. Багато в чому це обумовлено логікою розвитку західної цивілізації. Минулі суспільні системи радикально відрізнялися від сучасних, оскільки соціальний розвиток зробив гігантський стрибок за невеликий проміжок часу. К. Поппер у книзі «Відкрите суспільство і його вороги» засвідчив ці зміни, які, як він говорить, буквально відбулися на його очах. Що суспільство, яким його знав Маркс, зазнало величезних та воістину чудесних перетворень... Ці перетворення невідомі тим, хто з ними не зіштовхувався... під впливом «епідеміологічного» росту технологічних нововведень відбулася справжня революція [4].

Ця революція привела до того, що інформація стала основною категорією у тлумаченні сутності соціальних процесів. Інформація перетворюється в «глобальний невичерпний ресурс людства», що має планетарний характер. Ринок інформаційних технологій виявився здатним впливати на глобальну трансформацію соціального буття, проникаючи навіть у ті сфери життя, які традиційно вважалися дотичними до духовної сфери. У цьому сенсі процес інформатизації суспільства набуває вже стратегічного характеру, оскільки знання та інформація стають на сьогодні одним з основних ресурсів держави і суспільства, ресурсом соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку. Від інформаційних технологій залежить безпосередньо нормальне функціонування соціального життя.

Так, говорять про інформаційне суспільство в умовах, коли інформаційне суспільство вже стало очевидністю. Однак деякі проникливі теоретики ще у 80-ті рр. минулого століття говорили про інформаційне суспільство як про факт соціального буття, що відбувся. Наприклад, Д. Нейсбіт стверджував, що інформаційне суспільство — це економічна реальність, а не уявна абстракція [5]. Р. Коен у 1980 р. на симпозіумі ЮНЕСКО, присвяченому технічному прогресу і його соціальним наслідкам, говорив, що інформаційна техніка йде все далі вперед, здобуваючи все нові можливості, все більшу ємність програмування, стаючи все більше швидкодіючою і компактною,

проникаючи в усі сфери виробництва та розподілу, піддаючи своєму впливу науки про суспільство і природу, перетворюючи весь хід наукового пізнання від космічних досліджень до розрахунку роботи супермаркетів, забезпечуючи сучасність рішень у всіх найскладніших видах планування економіки від національних до міжнародних масштабів у роботі лотерейних комісій і податкових контор [6].

Книги американського соціолога Д. Белла «Прийдешнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування», «Культурні протиріччя капіталізму» стали істотним поштовхом для подальшого розвитку ідей глобального інформаційного суспільства. У цих роботах історія людського суспільства поділяється на три основні стадії: аграрну, індустріальну й постіндустріальну. Істотною рисою постіндустріальної стадії є, на думку Д. Белла, перехід від виробництва речей до розвитку виробництва послуг, пов'язаних з освітою, охороною здоров'я, дослідженнями й управлінням. Він пише, що постіндустріальне суспільство, оскільки воно зосереджує увагу на послугах — людських, професійних і технологічних — є грою між людьми. У такому суспільстві вирішальний характер здобувають знання та інформація [7].

Японський учений Й. Масуда, автор книги «Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство», вважає, що комп'ютерна технологія стане фундаментом нового суспільства. Це має привести до радикальних соціальних змін, таких як безкласове та безконфліктне суспільство, та до нового вигляду інтелектуальної праці, продукція якої буде акумулюватися та поширюватися за допомогою нових телекомунікаційних технологій [8].

У становленні інформаційного суспільства можна виділити такі періоди: протоінформаційний (30–50 рр. XX ст.); проектний період (60–90 рр. XX ст.); критичний період (межа XX–XXI ст.).

Ця періодизація вказує на те, що світ перебуває на початковому етапі інформаційного суспільства, і тому характеризується в термінах непроясування і неочевидності ідеалів і цілей, адекватних інформаційному суспільству, що формується. Сам же термін «інформаційне суспільство» характеризує цивілізаційний стан становлення, переходу від індустріального типу етапу розвитку до нової соціокультурної, політико-економічної реальності, маркерами якої є теоретичні знання, інформація та високорозвинена сфера послуг.

Інформаційна картина світу із властивими їй ціннісними установками радикально відрізняється від картини світу традиційної моралі. Більше того, основні духовно-моральні кризові процеси, що відбуваються в сучасній цивілізації, пов'язані саме з гіпертрофованим технічним розвитком людства, і далеко не в останню чергу з неконтрольним і хаотичним ростом інфор-

мації в сучасному суспільстві. Можна сказати, що стало аксіоматичним таке положення: сучасна моральна ситуація склалася як наслідок дистанції, що збільшується, між науково-технічним прогресом і моральним.

Сучасність кидає виклик не тільки традиційним моральним інститутам культури, вона кидає виклик самій раціональності, раціоналістичному світогляду, що переживає зараз важкі часи: парадокси сучасної цивілізації, що зв'язує як свої життєві надії, так і побоювання із прогресом науки і техніки, суперечливість цілей і цінностей цієї цивілізації, виявлення нерозумності наслідків тієї діяльності, що, здавалося б, цілком контролюється розумом, зубожіння духовного буття на тлі гігантського росту інформації, нарешті, реальність безславної катастрофи всемогутнього людства, що донедавна думало про себе, як про безсмертне.

Бідність духовного буття на тлі гігантського росту інформації, свідчить про те, що інформаційне суспільство не є безпроблемною і позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральних глухих кутів і протиріч, яких не знали попередні епохи.

Нагальні питання реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства, вироблення відповідної політики у даній сфері вимагають глибокого осмислення етичних наслідків використання інформаційних технологій. Тому формування інформаційної етики як прикладної науки – складне динамічне поле досліджень, що охоплює цінності, політику, різноманітні концепції в контексті зростання технологій сучасного суспільства.

Аналіз інформаційно-етичних проблем, що виникають при використанні технологій у галузі штучного інтелекту, генної інженерії, клонування і нанотехнологій, підтвердив зростаючу роль інформаційної етики, що спрямована на попередження негативних наслідків застосування інформаційних технологій.

Витоки виникнення нової етики інформаційного суспільства сягають кінця 40-х рр. минулого століття, коли видатний американський математик і філософ, основоположник кібернетики і штучного інтелекту Н. Вінер чітко заговорив про те, що інтеграція в суспільство винайдені обчислювально-інформаційної технології приведе до кардинальних змін — до «другої індустріальної революції» — «автоматизованого століття», яке вплине на всі сфери життя людини. Знадобляться десятки років постійних зусиль для формування й утвердження осмисленої системи цінностей нового суспільства [9].

В основу такого суспільства Вінер поклав «величні принципи справедливості», відповідно до яких кожен член суспільства повинен регулювати свої дії. Спираючись на те, що в будь-якому суспільстві функціонують загальноприйняті правила, принципи і закони, що регулюють поведінку людини, Вінер

як свою методологію пропонує синтезувати цей загальноприйнятий кодекс правил суспільства з великими принципами справедливості, що слугуватиме добрим початком для вирішення будь-якого інформаційно-етичного питання.

У 1995 р. Х. Горніак-Косіковська у презентації «Комп'ютерна революція і проблеми глобальної етики» аргументовано довела, що комп'ютерна етика з часом розгортається в глобальну етику, що може бути застосовано до кожної культури на Землі. А отже, регіональні етичні теорії, такі як утилітаризм чи кантівська система, що походять із «місцевих» теорій і традицій, недостатні для вирішення етичних ситуацій інформаційного суспільства, що формується. К. Горніак не формує власної теорії інформаційної етики, але прогнозує появу такої теорії в світлі глобальної природи Інтернету і етичних діалогів світових культур [10].

Сучасний італійський філософ Л. Флоріді, один із найбільш впливових мислителів у галузі філософії техніки і етики, розробляє свою інформаційно-етичну теорію, за якою існуюча етика в цілому має бути розширена, щоб включити набагато більше, ніж просто людей, їх дії, наміри і характери. З іншого боку, інформаційно-етична теорія відрізняється від традиційних тим, що вона покликана не замінити їх, а скоріше доповнити етичними концепціями і поглядами, що здатні розглядати етичні ситуації сучасного інформаційного суспільства [11].

Відповідно до інформаційно-етичної теорії все існуюче є інформаційними об'єктами або процесами, що у своїй сукупності складають всесвіт як цілісний організм – «інфосферу». Об'єкти і процеси інфосфери можуть бути зруйновані і навіть знищені в силу якихось змін структури даних або характеристик – «ентропія». У цьому значенні «ентропія» — це зло, яке має бути усунене або мінімізоване.

Флоріді пропонує чотири основні шляхи: 1) ентропію не можна створювати в інфосфері; 2) ентропія має бути попереджена; 3) ентропія має бути видалена з інфосфери; 4) розвиток інформаційних об'єктів та інфосфери в цілому повинен відбуватися шляхом збереження, культивування і збагачення їх якостей.

Головна мета інформаційної етики, за Флоріді, полягає в оцінці обов'язку раціонального індивіда в термінах інформаційної сфери. Питання всіх видів нормативної етики «Що я повинен робити?» або «Ким я повинен бути?» замінюються тут питанням «Що слід поважати і покращувати?». Інформаційна етика позбавлена онтоцентричності, орієнтована на об'єкт, коли найбільш прості, очевидні, визнані всіма людьми істини моралі піднімаються на рівень вищих і кінцевих цілей [12].

Отже, сьогодні на наших очах формується нова соціально-філософська галузь досліджень – інформаційна етика як напрям етичної думки, що охоп-

лює питання генерації, трансляції, обробки, збереження і споживання інформації, вплив інформаційних потоків на соціальне життя і діяльність соціальних інститутів.

Як сучасна соціальна етика інформаційна етика займається проблемами нових технологій, що входять у наше життя, досліджує їх руйнівний та конструктивний потенціал.

Будь-яка етика ставить питання щодо технологій свого суспільства. Інформаційна етика займає особливе місце, бо вона досліджує пласт технологій, що стосуються формування суб'єктивності й самості індивіда, способів соціальної комунікації і культури. Інформаційна етика є етикою соціальних уявлень, норм і очікувань, які кристалізувалися в інформаційному суспільстві на основі нових засобів комунікації і цифрових технологій. Нові технології стимулюють поглиблення кризи відносин людини і природи, кризу глобального переформатування людської цивілізації, кризу традиційних інститутів влади, трансформацію інституту сім'ї, проблему маніпуляції суспільною свідомістю тощо.

Запропоноване французькими постструктуралістами поняття «симулякр» означає реальність, що не має онтологічного еквівалента. У цьому сенсі багато явищ нашого життя мають подібну симптоматику. Любов, депресія, устремління, кар'єра — все, що керує нашою поведінкою, вчинками, але не має предметного втілення. Нова медіа-візуальність (Інтернет, Фейсбук, цифрове телебачення) допомагає нам здійснити опредметнення наших уявлень. Вона надає нашій свідомості досвіду, який не притаманний нашому власному життю. Людина занурена в інформацію і не може дистанціюватися від неї або поставити під сумнів. Завдання інформаційної етики оптимізувати цю інформацію, адаптувати техногенну цивілізацію до природи людини або модифікувати звичний етос відповідно до змін, що відбуваються. Етика стає інструментом контролю, рефлексії, слугує таким собі захисним екраном від загроз, пов'язаних із соціальними інноваціями, до яких людина ще не готова.

Таким чином, науково-філософське обґрунтування інформаційної етики дає можливість зробити такі *висновки*.

1. Одне з головних протиріч сучасної технічної цивілізації полягає у зіткненні двох факторів: з одного боку, очевидна незворотність і неминучість технічного розвитку; з іншого, також очевидне поглиблення духовно-моральної кризи, що самим безпосереднім чином пов'язана з технічним розвитком, але не може бути вирішена за його рахунок. При цьому непродуктивно виявляється абсолютизація ролі духовної субстанції, спроби вирішити духовну кризу духовними ж, відірваними від матеріально-технічної сторони засобами. Ця моральна антиномія може бути адекватно усві-

домлена лише в контексті етичної рефлексії над сутністю техніки й сутністю людської духовності.

2. Вищою фазою технологічного розвитку цивілізації є інформаційне суспільство. Це реальність особливого роду, що, будучи за своєю природою, природно-соціальною, водночас має якісно інші параметри порівняно з традиційними соціальними устроями. Якщо в традиційних суспільствах правомірно було говорити в термінах «людина — природа», «людина — середовище», «природа — техніка», що підкреслювало наявність двох онтологічних структур світобудови – рукотворного і нерукотворного світу, то в сучасному суспільстві влада інформаційних технологій настільки всеосяжна і велика, що людське буття втрачає свою автономність.

3. Інформаційна етика як прикладна етика не протистоїть традиційним етичним цінностям. Вона займається аналізом соціальних і особистісних впливів інформаційних технологій. Її основне завдання полягає в конкретизації моральних норм з метою регулювання людської поведінки у сфері створення і використання комп'ютерних технологій. У той же час регулятивна функція інформаційної етики виявляється надзвичайно важливою. Коректне та грамотне застосування норм і принципів інформаційної етики допоможе сучасному інформаційному суспільству набутися гідного цивілізаційного вигляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Митчем К. Что такое философия техники? / К. Митчем. – М. : А-Пресс, 1995. – 149 с.
2. Слотердаjk П. Критика цинічного розуму / П. Слотердаjk ; пер. з нім. А. Богачова. – К. : Тандем, 2002. – 541 с.
3. Окiнавська Хартія глобального інформаційного суспільства // Дипломат. вісн. – 2000. – № 8. – С. 51–56.
4. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона / К. Поппер ; пер. с англ. В. Н. Садовский и др. – М. : Культур. инициатива, 1992. – 446 с.
5. Нейсбит Д. Высокая технология, глубокая гуманность / Д. Нейсбит. – М. : АСТ, 2005. – 381 с.
6. Коэн Р. Социальные последствия современного технического прогресса [Електронний ресурс] // Гуманитарная библиотека: Гуманитарная экспертиза. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/6335>.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования : пер. с англ. / Д. Белл ; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 661 с.
8. Масуда Ё. Информационное общество как постиндустриальное общество / Е. Масуда. – М., 1997.

9. Wiener N. The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society / N. Wiener. – Boston : Houghton Mifflin; 2 ed. Revised; NY: Doubleday Anchor, 1954. – 344 p.
10. Kocikowski A. Geography and Computer Ethics: An Eastern European Perspective / A. Kocikowski // Science and Engineering Ethics. – 1996. – 2 (2). – P. 201–310.
11. Floridi L. Information Ethics: On the Theoretical Foundations of Computer Ethics / L. Floridi // Ethics and Information Technology. – 1999. – 1 (1). – P. 37–56.
12. Floridi L. Information Ethics: Its Nature and Scope / L. Floridi // Computers and Society. – 2006. – 36 (3). – P. 21–36.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ЭТИКА КАК МОРАЛЬНАЯ РЕГУЛЯЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Чхеайло И. И., Чхеайло А. А.

Осуществлен этический анализ ситуации, сформированной вокруг современной фазы развития техногенной цивилизации, значительным плодом которой является информационное общество. Установлена природа морального кризиса современного информационного общества. Указано на дальнейшее развитие прикладной этики, в частности информационной, как современного направления этической мысли и типа моральной регуляции в обществе, призванной помочь современному человеку информационного общества адекватно осознать свою бытийную ситуацию.

Ключевые слова: информационное общество, техногенная цивилизация, информационная этика, глобальная этика, информационно-этическая теория, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ).

INFORMATION ETHICS AS MORAL REGULATION OF MODERN SOCIETY

Chkheailo I. I., Chkheailo A. A.

The undoubted success of modern technology that has achieved the most impressive results in the IT industry causes genuine concern over the moral dangers to human existence among the philosophical community. The resulting is a single conceptual space of thought, in which there is a new set of problems related to the ratio of technology to human and vice versa that requires ethical reflection and ethical decisions. No coincidence that the such branches of philosophy as applied and professional ethics have become the most popular and widespread in the XX and XXI century.

However, one can hardly enjoy the success in the field of applied ethics and construct a more prosperous prognosis of its capacity to solve the deepest problems of moral rights arising as a result of new information technology challenges to man. The growth of informational saturation of modern life is inversely proportional to its spiritual and moral content.

This creates a precedent for ethical analysis of the situation developed around modern phase of technical civilization and so-called ‘Information society’ which is the most

significant outcome of this development. It is obvious that in the present situation further development of applied and informational ethics as well as the search of new solutions and approaches to understanding the nature of the processes that could enrich the very informational ethics, and most importantly, help the modern man and the Information society adequately understand their existential situation are equally important. This may contribute to the deepening of philosophical and analytical criticism of the Information Society, which should result in a new look at the essence of modern technology deprived both of the optimistic extremes and excessive fears — technophobias. Today, before our eyes, a new social and philosophical research industry is formed — information ethics as the direction of ethical thought, which covers the generation, transmission, processing, storage and consumption of information, information flows impact on social life and work of social institutions.

Information ethics as applied ethics, is not opposed to traditional moral values. It is analyzing the social and personal impact of information technology. Its main task is to specify moral norms to regulate human behavior in creating and using computer technology. At the same time, the regulatory function of informational ethics is extremely important. Correct and competent application of the principles of informational ethics will help today's information society acquire civilization worthy look.

Key words: *information society, industrial civilization, information ethics, global ethics, information and ethical theory, information and communications technologies (ICT).*

УДК 14:355

Т. О. Чернишова, кандидат філологічних наук

ФЕНОМЕН ВІЙСЬКОВОЇ РИТОРИКИ

Досліджується становлення феномену військової риторики в історії людської цивілізації, розкривається її значення в житті армії і військового колективу. Обґрунтовується, що військова риторика — наука про красномовство у військовій сфері життя суспільства з метою організувати і здійснити захист держави від зовнішньої агресії. Об'єктом військової риторики як науки можна визначити військові мовні комунікації. Предметом військової риторики є система правил організації ефективної мовної комунікації між військовослужбовцями. Військова риторика об'єднує в собі систему правил побудови мовного впливу і найзагальніші підходи щодо відповідності мови вимогам військової діяльності.

Ключові слова: *риторика, військова риторика, військовослужбовець, військова справа, вербальні комунікації.*

Актуальність проблеми. Слово — дивовижний дар, яким володіє людина. Слово давні мислителі порівнювали з еліксиром життя, одна крапля якого може повернути натхнення, розвернути особистість до великого й величного, вказати особистості чи й усьому народові правильний шлях. З часів Платона людство захоплювалося «музикою сфер», магічною силою й красою слова животворящого, яке Т. Г. Шевченко називав «кадилом істини». Військова професія, як і абсолютна більшість інших, тісно пов'язана з мовою, оскільки остання — основний засіб організації та управління діяльністю особи, суспільства і держави. Особливо важливою є військова риторика у складних умовах воєнного часу, коли від правильно доведеного наказу залежать успіх операції, життя людей. І якщо в епоху мирного часу звернення до проблеми військової риторики здавалося анахронізмом, то день сьогоднішній показав усю вірність і простоту фрази давньоримського історика Корнелія Непота: «Si vis pacem, para bellum» («Хочеш миру — готуйся до війни»).

Аналіз останніх джерел і публікацій. Із давнини питаннями мовної організації життя держави і суспільства займалася риторика. Перікл, Коракс, Лісій, Сократ, Платон, Арістотель, Демосфен заклали фундамент риторики, яка стала одночасно мистецтвом і наукою, створили образ оратора, базуючись на різних підходах: софістичному та діалектичному. В період еллінізму Марк Туллій Цицерон, Марк Фабій Квінтіліан, у Середньовіччі — Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Ісидор Севільський, Юлій Руфіній, Філіпп Меланхтон, Герхард Фосс, у добу Відродження — Данте, Латіні, Бруні, у Новий час — Рене Декарт, Барух Спіноза, Джон Локк, Іммануїл Кант, Блез Паскаль, Фрідріх Ніцше, у Новітній час — Хаїм Перельман, Умберто Еко, Ролан Барт, Альгїрдас Греймас, Жерар Женетт, Клод Бремон та інші сформуvalи риторичні канони, актуалізували різні аспекти мовної комунікації. Не стояли осторонь проблем риторики й українські вчені. З появи у 1073 р. трактату «Ізборник» Святослава, де вперше з'являється слово «риторика», можна розпочинати історію риторики на нашій землі. Пізніше проблемами риторики займалися митрополит Макарій, Іоанікій Галятовський, Йосип Кононович-Горбацький, Іосаф Кроковський, Стефан Калиновський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Іван Ризький і багато інших. У сучасній Україні видано низку підручників з риторики й ораторського мистецтва [3; 11; 12; 15–18; 20; 21; 23], але проблема військової риторики була поза увагою фахівців.

Метою статті є розкриття сутності феномену військової риторики.

Виклад основного матеріалу. Для кожної сфери діяльності, пов'язаної з підвищеною мовною відповідальністю, людство виробило і поставило у відповідність свій тип певної риторики, призначеної для оптимального

задоволення потреби в ефективно впливовій мові. Хоча в наших українських підручниках з риторики та ораторського мистецтва немає такого роду риторики, як військова, сьогодні є сенс говорити про даний рід риторики і вивести його з роду соціально-політичного красномовства. Оскільки є особлива сфера життєдіяльності людини, яка пов'язана з підготовкою до ведення військових дій (домінуюча частина часу) і веденням військових дій (актуалізація і використання накопиченого військового досвіду), причому мовне спілкування в умовах воєнного та мирного часу істотно різняться, що нехарактерно для жодного іншого роду риторики. За даними Ч. Далецького, мовна складова для певних категорій військовослужбовців сягає від 40 до 100% їх загальної практичної діяльності [6, с. 413].

У той час як виникнення класичної риторики належить до V ст. до н. е., військове красномовство знаходило застосування вже на зорі людської цивілізації. Про це свідчить найбільший твір давньогрецького героїчного епосу «Іліада». Багато хто з її героїв поєднують у собі мужність, силу й інші суто військові чесноти з даром ораторського слова. Найчастіше в тексті поеми, як і в усьому військовому красномовстві давнини, вживалися мови дорадчі (головна мета яких, за Арістотелем, обговорення, що є «користь чи шкода»), або переконуючі, що звучали на військових нарадах, і надихаючі, що мали метою мобілізацію почуттєво-емоційної сфери особистості воїна, вони оголошуються переважно на полі бою. Класифікація надихаючих промов як найдавнішого жанру військової промови була досить різноманітною. Надихаюча мова використовувалася і як своєрідна форма бойового наказу («так, роздаючи накази, ряди обходив Агамемнон»), і як засіб психологічної підготовки перед боєм, формування переконаності у справедливості цілей боротьби, і, найголовніше, засіб підтримки високого бойового настрою військ у бою. Більшість військових промов вінчає фраза, що стала своєрідним рефреном поеми: «Так кажучи, збудив він і силу, і мужність у кожному».

Значення гомерівського епосу для античності було величезне. Вивчення «Іліади» лежало в основі військового виховання та морально-психологічної підготовки грецьких воїнів. Недарма Олександр Македонський вважав, що вивчення «Іліади» — добрий засіб для досягнення військової доблесті, про що писав Плутарх у «Життєписах». У Гомера ми знаходимо і два найдавніших пафоси військового мовлення: героїчний, заснований на закликах до набуття воїном честі, доблесті, немеркнучої у віках слави, і патріотичний, який апелює до почуття обов'язку перед рідною землею, рідинами та близькими.

Усі без винятку великі полководці Давньої Греції та Риму були одночасно і великими військовими ораторами. Першим із них був, безумовно,

Олександр Македонський. Можна сказати, що македонський цар був автором першої закінченої системи виховання непереможних військ, у якій військова риторика займала одне з провідних місць. З одного боку, як учень Арістотеля, «Олександр володів цінним даром у небагатьох словах висловити те, що треба» [2, с. 61], а з другого — військова риторика полководця вперше в історії була продумана і реалізована як багаторівнева система мовного впливу, яка охоплювала всі категорії військової ієрархії і всі види життя і бойової діяльності військ. Олександр Македонський, напевно, першим із полководців акцентував увагу на звернення на ім'я як ефективний засіб установаження контакту між співрозмовниками. Блискучим військовим оратором був і римлянин Юлій Цезар. «У красномовстві й у військовому мистецтві він здобував не меншу, якщо не більшу славу... У всякому разі, Цицерон... заявляє, що не бачив нікого, хто перевершував би Цезаря, і називає його слог витонченим, блискучим, і навіть прекрасним і благородним», — писав про нього Светоній [22, с. 36].

Новим і надзвичайно важливим явищем у військовій риторичі стало взаємне «підбадьорення» римських воїнів, що приводило до поширення кола учасників військових мовних комунікацій, а це свідчило про те, що солдатська маса була вже не тільки об'єктом мовного впливу, а й набула рис суб'єкта такого впливу. Активізація мовної діяльності військ завжди свідчить про високий ступінь їх бойової активності; наприклад, у битві з галльським плем'ям нервіїв солдати «вже не чекали наказів Цезаря, але самі приймали відповідні заходи». У невдалій для римлян сутичці під час галльського повстання врятувалися тільки ті солдати, які, підбадьорюючи один одного, зуміли пробитися крізь ворожі ряди. «Інша ж частина, — зазначає далі Цезар, — була оточена варварами і загинула» [1, с. 139].

Без перебільшення можна сказати, що проголошення імператором Константином Великим державною релігією Римської імперії християнства (313 р.) стало центральною подією Середньовіччя, зумовило весь хід історії людства. Релігійне переконання, що примушувало перших християн окропляти кров'ю арену Колізею, тепер рясно живило прояв жертвності на полях битв. На ґрунті військових зіткнень, що залучали у свою орбіту сотні тисяч людей, розквітла згасаюча в період занепаду античності військова риторика, яка завдяки новим релігійно-моральним підставам збагатилася новим релігійним пафосом і отримала друге дихання. Військова риторика Середньовіччя увібрала в себе не тільки мужнє красномовство полководців, а й піднесене духовне слово пастиря, яке надовго стало неодмінним засобом формування високого бойового настрою військ. Практично всі джерела цього періоду неодмінно повідомляють, що підготовка військ до битв включала, як правило, богослужіння, обов'язкову сповідь і причастя воїнів.

У добу Відродження цінність військової риторики, незважаючи на зростання антирелігійних тенденцій, також усвідомлювалася видатними мислителями. Ніколо Макіавеллі у своєму трактаті «Військове мистецтво» охоче визнавав, що видатні полководці просто зобов'язані бути одночасно й ораторами, причому звертатися необхідно не тільки до начальників, а й до всього війську. І далі йде чудовий панегірик військовому красномовству: «Адже війна — це нескінченний ланцюг випадковостей, кожна з яких може погубити військо, якщо полководець не вміє або не звик говорити із солдатами, бо слово розсіює страх, запалює душі, зміцнює стійкість, розкриває обман, обіцяє нагороду, викриває небезпеку і вказує шляхи до порятунку, дає надію, вихваляє або таврує, взагалі викликає на світ всі сили, здатні запалити або знищити людську пристрасть» [14, с. 34].

Новому часу притаманна ідея самоцінності держави, нації. У горнилі революційних і наполеонівських воєн ХІХ ст. викувався й у повну силу залунав у військовій риторичі національний пафос як відповідь пробуджених до життя могутніх сил спочатку французької, а потім поступово і всіх інших європейських націй на загрозу їх суверенітету і народної самотності. «Не може бути коливання в перемозі, особливо в той день, у який йдеться про честь французької піхоти, яка так необхідна для честі всієї нації», — так звертався до своєї армії Наполеон перед битвою під Аустерліцем (1805). Армію «збройного народу» тепер повинен був водити у бій вождь, який мав задатки національного лідера, здатний розуміти і враховувати на війні особливості національної психології, її сильні і слабкі місця.

Особливістю військових мовних комунікацій ХХ ст. стало виражене прагнення до діалогічності спілкування начальників і підлеглих, значення якого незмірно зросло з переходом до армій, що формуються на основі загального військового обов'язку. Діалог являє собою активну форму мовної діяльності, яка передбачає і активне самостійне мислення учасників діалогу. Прагнення кращих офіцерів і генералів армій світу до діалогу з підлеглими мало на меті формування у них моральної життєвої позиції, патріотичного світогляду, вірності військовому обов'язку, які керували б солдатами навіть у разі неможливості отримання наказів у бойовій обстановці, що стрімко змінюється.

Перейдемо від онтології до осмислення сутності військової риторики. У науковій літературі існує кілька визначень військової риторики. Ч. Далецький так визначив це поняття: «Військова риторика — це спеціалізована мовна культура військово-професійного середовища, спрямована на освоєння військової культури, адаптацію нових поколінь до незвичних умов життя і діяльності військовослужбовців за допомогою особливих технологій мов-

ного впливу на комунікативному й поведінковому рівнях; це частина загальної риторики, науки про правила побудови мови, системи найзагальніших вимог до мови і мовної поведінці; це система знань, навичок і вмінь комунікації за допомогою мови у промові і вербальний вплив на військовослужбовців» [6, с. 409]. У цьому визначенні, на наш погляд, з одного боку, закладена деяка надмірність: воно включає крім головного змісту поняття ще й ряд завдань, які, на думку дослідника, покликана вирішувати військова риторика, що навряд чи доцільно, оскільки освоєнням військової культури й адаптацією нових поколінь до службової діяльності завдання військової риторики явно не обмежуються. З другого боку, військову риторика не можна визначати через поняття мовної культури, тому термін «мовна культура», як і галузь знання, яку він визначає, значно «молодше» риторики, яка виникла практично разом із людською цивілізацією. І найголовніше: культура мови передбачає таку обов'язкову якість, як правильність, тобто відповідність мови нормативному строю мови, в той час як реальна мова часто-густо не може вважатися абсолютно правильною. У військових мовних комунікаціях переважають усні жанри, для яких характерні розмовні конструкції зі зниженими вимогами до зазначеної якості мови.

С. Зверев дає інше визначення, що є більш правильним з нашої точки зору: «Військова риторика — це наука і мистецтво доцільної побудови мовної комунікації військовослужбовців, спрямованої на забезпечення вирішення завдань військової служби» [7, с. 8]. Але із цією дефініцією не можна погодитися через те, що у цьому визначенні змішуються наука і мистецтво, тобто автор стверджує, що одне й те ж явище є як наукою, так і мистецтвом, що, на наш погляд, неприпустимо, тому що наука має свої змістовні якості, які значно відрізняються від якостей мистецтва. Тому пропонуємо своє визначення: «військова риторика – це наука про красномовство у військовій сфері життя суспільства з метою організувати і здійснити захист держави від зовнішньої агресії».

Об'єктом військової риторики як науки можна визначити мовні комунікації у службово-бойовій діяльності військовослужбовців або, інакше кажучи, військові мовні комунікації. Предметом військової риторики є система правил організації ефективної мовної комунікації між військовослужбовцями. Головне завдання військової риторики як військового красномовства Є. Фукс визначає таким чином: «Красномовство — це мистецтво вдихати в серця почуття змагання і хоробрості, збуджувати до честі і слави» [26, с. 4]. Йому ж належать і помічені особливості військової промови, які багато в чому пояснюють, чому досі ні риториками, ні лінгвістами, ні філологами не здійснювалося спроб надати військовій риторичі закінченої форми:

«Але треба зізнатися, що красномовство військове відрізняється досить від духовного і цивільного. У них спостерігається ретельно сувора правильність у розкладанні всіх частин мови, щоб діяти на розум вченістю, — військове же діє на серце і уяву. Військовий оратор належить своєму воїнству, попереду якого перемога або смерть. Його мова коротка і швидка, подібна кулям і ядрам, що нерідко припиняють період у самому його початку. Тут красномовство і дія разом. Він говорить і знищує. Хвилини дорогоцінні. Мова його одушевляється часом, місцем і несподіваністю обставин. Непотрібна тут чистота стилю академіка. Іноді сама неправильність у виразі, що обумовлена сум'яттям війни, буває корисна. Там одне слово: Бог, Вітчизна, слава, або честь, збирає всіх в одну душу. Потрібно взагалі, щоб думки, вибір виразів були абсолютно військовими. Солдатам треба говорити мовою виразною, солдатською. Війна залежить від сил фізичних і моральних. Перші підпорядковані майстерній освіті воєнного начальства, але моральні вимагають зовсім іншого впливу. Солдат, щоб битися з мужністю, не може керуватися одною лише дисципліною. Його повинна підбурювати пристрасть; і якщо її в ньому немає, то повинно вміти в ньому її відродити. Розуму потрібно приводити в рух усі сили армії, цієї войовничої машини. Ось таємниці Олександрів і всіх великих полководців!» [26, с. 5]. Хоча слід зазначити, що минули два століття з написання цих рядків, дещо змінилися якість і освіченість військових, і тому потрібно вносити корективи в особливості військової промови, але найважливішими залишаються: патріотичність, ідея героїзму, спрямованість на особистий подвиг, стислість, лаконічність, чіткість і ясність настанов.

Таким чином, військова риторика об'єднує в собі систему правил побудови мовного впливу, що розуміються не тільки як суто технічні вимоги до комунікативних якостей мовлення: стислості, точності, сили голосу і т. ін., що устанавлюють, зокрема, і військові статuti, але й найбільш загальних підходів до якнайкращої відповідності промови вимогам військової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аппиан Александрийский. Римская история / Аппиан Александрийский. – М. : Наука, 1998. – 726 с.
2. Арриан Флавий. Поход Александра / Флавий Арриан : пер. с греч. М. Е. Сергеевко ; вступ. ст. О. О. Крюгера. – Л. : Изд-во АН СССР, Ленингр. отд., 1962. – 384 с.
3. Буханець І. Ю. Політична риторика : навч. посіб. / І. Ю. Буханець, О. В. Кисельова ; Донец. нац. ун-т, ф-т інозем. мов. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 251 с.

4. Василенко В. А. Академічна риторика : навч. посіб. для студ. гуманіт. ф-тів вищ. навч. закл. / В. Василенко, В. Герман ; Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, Сум. філ. Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Суми : Наталуха А. С., 2011. – 275 с.
5. Далецкий Ч. Б. Военная риторика России : монография / Ч. Б. Далецкий ; Моск. гуманитар. ин-т им. Е. Р. Дашковой. – М., 2000. – 169 с.
6. Далецкий Ч. Б. Риторика: заговори, и я скажу, кто ты / Ч. Б. Далецкий. – М. : Высшая шк., Омега-Л, 2003. – 488 с.
7. Зверев С. Э. Военная риторика Древнего мира / С. Э. Зверев. – СПб. : Алетейя, 2011. – 176 с.
8. Зверев С. Э. Военная риторика Средневековья / С. Э. Зверев. – СПб. : Алетейя, 2011. – 208 с.
9. Зверев С. Э. Военная риторика Нового времени / С. Э. Зверев. – СПб. : Алетейя, 2012. – 397 с.
10. Зверев С. Э. Военная риторика новейшего времени. Гражданская война в России / С. Э. Зверев. – СПб. : Алетейя, 2012. – 376 с.
11. Кушнір Р. Великий оратор, або Як говорити так, щоб Вам аплодували стоячи / Роман Кушнір. – Дрогобич : Коло, 2013. – 249 с.
12. Левицький О. О. Риторика : навч. посіб. для студ.-богословів / Олександр Левицький ; УГКЦ, Івано-Франків. Теол. Акад. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 110 с.
13. Леммерман Х. Учебник риторики: тренировка речи с упражнениями / Хайнц Леммерман ; пер. с нем. С. Т. Бугло. – М. : Интерэксперт: Культура и спорт: ЮНИТИ, 1997. – 255 с.
14. Макиавелли Н. О военном искусстве / Н. Макиавелли. – М. : Глав. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР, 1939. – 224 с.
15. Молдован В. В. Судова риторика: теорія і практика : навч. посіб. / В. В. Молдован. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 496 с.
16. Ораторське мистецтво : підручник / М. П. Требін та ін. ; за ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : Право, 2013. – 207 с.
17. Павленко Ю. В. Занимательная риторика. Страницы истории. Жанры красноречия. Культура ораторской речи / Юрий Павленко. – К. : Павленко, 2013. – 343 с.
18. Рогожкин О. В. Риторика: загальна, судова, оперативна: підруч. для студ. і курсантів юрид. спец. / О. В. Рогожкин ; Донец. юрид. ін-т. – Вид. 2-ге, допов. – Донецьк : Донец. юрид. ін-т МВС України, 2012. – 298 с.
19. Рождественский Ю. В. Теория риторики / Ю. В. Рождественский. – М. : Добросвет, 1997. – 600 с.
20. Савенкова Л. О. Педагогічна риторика : навч. посіб. / Л. О. Савенкова ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К. : КНЕУ, 2009. – 298 с.
21. Сагач Г. М. Вибрані твори: в 5 т. / Г. М. Сагач. – Рівне : АН вищ. шк. України, 2006. – Т. 1: Риторика: «Златоуст». – 288 с. ; Т. 2: Хрестоматія: «Золотослів». –

- 288 с.; Т. 3: Ділова риторика: «Добротословіє». – 320 с.; Т. 4: Храм слова: «Небо на землі». – 288 с.; Т. 5: Риторичний квітник: «Нев'янучий цвіт». – 320 с.
22. Светоний. Жизнь двенадцати цезарей / Светоний ; пер. с лат. М. Л. Гаспарова ; предисл. и прим. М. Л. Гаспарова. – М. : Правда, 1988. – 512 с.
23. Сивачук Н. П. Академічна риторика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Сивачук, І. М. Снігур, О. М. Санівський ; [за заг. ред. Н. П. Сивачук] ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Ін-т філології та сусп.-вознав., наук.-дослід. лаб. «Театр слова». – Умань : Сочінський [вид.], 2013. – 374 с.
24. Современная военная риторика. Полевой устав армии США: речевое воспитание военнослужащих США : пер. с англ. : хрестоматия / сост. О. Ю. Ефремов, С. Э. Зверев ; – СПб. : Алетейя, 2013. – 224 с.
25. Сопер П. Л. Основы искусства речи / Поль Л. Сопер ; пер. С. Д. Чижова ; ред. К. Д. Чижов, Л. М. Яхнич. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 446 с.
26. Фукс Е. Б. О военном красноречии / Егор Борисович Фукс. – СПб. : Тип. имп. театров, 1825 . – 49 с.
27. Хазагеров Г. Г. Политическая риторика : учебник / Г. Г. Хазагеров. – М. : Никколо-Медиа, 2002. – 313 с.

ФЕНОМЕН ВОЕННОЙ РИТОРИКИ

Чернышова Т. А.

Исследуется становление феномена военной риторики в истории человеческой цивилизации, раскрывается ее значение в жизни армии и воинского коллектива. Обобщается, что военная риторика — наука о красноречии в военной сфере жизни общества с целью организовать и осуществить защиту государства от внешней агрессии. Объектом военной риторики как науки можно определить военные языковые коммуникации. Предметом военной риторики является система правил организации эффективной речевой коммуникации между военнослужащими. Военная риторика объединяет в себе систему правил построения речевого воздействия и наиболее общие подходы по соответствию речи требованиям военной деятельности.

Ключевые слова: *риторика, военная риторика, военнослужащий, военное дело, вербальные коммуникации.*

PHENOMENON MILITARY RHETORIC

Tchernyshova T. O.

In the article presents the emergence of the phenomenon of military rhetoric in the history of human civilization, it reveals its importance in the life of the army and military units. Each field associated with increased linguistic responsibility, humanity has developed and put in line and a certain type of rhetoric designed to best meet the needs of effective powerful language. While the emergence of classical rhetoric belongs to the V century BC,

found the use of military rhetoric at the dawn of human civilization. This work shows the greatest Greek heroic epic «Iliad». From Alexander of Macedon to the word used for the mobilization of soldiers to heroism and victory. A new and very important phenomenon in the military rhetoric was mutual «encouragement» of Roman soldiers, which led to the spread of military circles speech communications, and this indicated that the soldier's weight was not the only object of linguistic influence, but also acquired features sub the object of such influence. Military rhetoric the Middle Ages absorbed not only courageous eloquence generals, but the word sublime spiritual shepherd, which was long an essential means of forming a high fighting spirit forces. Almost all the sources of that period certainly reported that training of troops to battle included, usually worship, confession and communion compulsory soldiers. In the Renaissance the value of military rhetoric despite growing anti-religious tendencies, was regarded as prominent thinkers. Nicola Machiavelli in his treatise «The art of war» willingly admitted that prominent generals are obliged to be both speakers, and should not only apply to the magistrates, but also to the whole army. The New Time inherent in the idea of self-worth of the state, the nation. In the crucible of the revolutionary and Napoleonic wars of the nineteenth century. emerged in full force rang in the military rhetoric of national fervor in response awakened to life the powerful French forces initially and then gradually all other European nations to compromise their sovereignty and national identity. Army «armed people» now had to drive into battle leader who had the makings of a national leader, able to understand and take into account national peculiarities in war psychology, its strengths and weaknesses. Feature military communications language XX century was the expressed desire of dialogue to communicate superiors and subordinates, whose value has increased immensely with the transition of the army, formed on the basis of universal conscription. Dialogue is the active form of the language, which involves an active, independent thinking participants in the dialogue. Aspiration best officers and generals of the armies of the world to dialogue with subordinates aimed at forming their moral life position, patriotic outlook, loyalty to military duty, which led to soldiers even if it is impossible to obtain orders in a battle that is rapidly changing.

The military rhetoric – the science of eloquence in the military sector of society with the aim to organize and carry out the protection of the state against external aggression. The object of military rhetoric as a science can determine the military language of communication. The subject of military rhetoric is a system of rules for the organization of effective verbal communication between soldiers. Military speech features are: patriotism, heroism idea, focus on personal achievement, brevity and clarity of instructions. Military rhetoric combines the system of rules for constructing speech effects, understood not only as a purely technical requirements to communicative qualities of speech, brevity, accuracy, strength of voice, etc., which establish, in particular, military regulations, but most common approaches to the best possible speech compliance with the requirements of military activities.

Key words: rhetoric, military rhetoric, soldier, military, verbal communication.

УДК [504.3+911.2]

О. В. Дякова

УКРАЇНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ТА КАНАДИ

Досліджується поступовий розвиток українського кооперативного руху на території Північної Америки, зокрема значна увага приділяється кредитним кооперативам, а також провінційним, регіональним і міжнародним кооперативним організаціям. З'ясовано роль українських кооперативів США та Канади у сприянні створенню кредитних спілок на території незалежної України.

Ключові слова: українська діаспора, кооперативи, кредитні спілки.

Постановка проблеми. Опинившись на значній відстані від батьківщини — у Північній Америці, перебуваючи у складному матеріальному становищі, малоосвічені українські селяни, які склали основу тогочасної української еміграції до США та Канади, змушені були невдовзі пристосуватися до нових умов, об'єднуючись у різноманітні організації за національною ознакою. Однією з таких форм самоорганізації стали кооперативи. Спочатку почали виникати виробничо-збутові, а пізніше особливого розвитку набули кредитні.

Економічні організації (кооперативи, кредитні спілки, банки), створені українськими емігрантами на території нових країн поселення, завжди брали активну участь у релігійному, громадському, політичному, культурно-освітньому житті українців. Вони виділяли кошти на будівництво церков, народних домів, культурно-освітні цілі, громадські заходи тощо, сприяючи тим самим збереженню національної ідентичності української діаспори.

Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать про таке. Незважаючи на те, що нині існує багато наукових праць, у яких досліджуються різноманітні аспекти діяльності української діаспори на території Північної Америки, проте ще й досі немає робіт, які б детально дослідили український кооперативний рух у цих країнах та його вплив на економічний розвиток незалежної України. Для написання статті насамперед використовувалися праці теоретиків кооперативного руху: І. Витановича, В. Гончаренка, Д. Григорчука, А. Качора; дослідників, а також очевидців і безпосередніх учасників розвитку українського кооперативного руху у Сполучених Штатах Америки – В. Барана, Р. Гуглевича, І. Дідюка, Б. Зозулі, Р. Миколаєвича,

О. Плешкевича, Є. Ренета; у Канаді – Л. Білецького, М. Боровика, А. Дольницького, І. Лецишина, М. Марунчака, В. Ситника, В. Топольницького; а також фермерського руху – Д. Пристиша. Крім того, використовувалися дослідження українських науковців та журналістів – С. Андрієнка, Н. Гузенко, О. Каганця, В. Трощинського, А. Шевченка, законодавчі акти та інтернет-ресурси.

Мета статті — дослідити поступ українського кооперативного руху на території Сполучених Штатів Америки та Канади, а також його вплив на створення кредитних спілок у незалежній Україні.

Виклад основного матеріалу. Кооперативний рух у Сполучених Штатах Америки розпочався ще в середині XIX ст. Однак після багатьох невдалих спроб, починаючи з кінця XIX ст., він майже не існував, за винятком дрібних товариств, і почав оживати лише незадовго до Першої світової війни [1, с. 193]. У Канаді ідею кооперативного руху поширив відомий канадський журналіст А. Дежарден [2, с. 2–3], який 1900 р. заснував кооператив у своєму містечку Свібек з метою фінансової допомоги біднішим верствам суспільства. Перший кредитний кооператив у Канаді (Народну касу в місцевості Леві) він заснував 1 грудня 1900 р., а у США — 1909 р. (у Манчестері). Поширення вони набули після закінчення Першої світової війни, у т. ч. завдяки новоприбулим іммігрантам [3, с. 64, 67].

Невдовзі кооперативні товариства почали займати провідне місце в Канаді — насамперед у збуті рільничих продуктів та при закупці фермерської машинерії. Найбільшими за розміром та організацією були Пшеничні пули, Кооперативи живого скоту і Овочеві кооперативи. Також діяли тисячі дрібних локальних кооперативних товариств по містах і фермерських округах, що займалися продажем споживчих товарів, одягу, меблів тощо [4, с. 112]. Крім того, фермери західних провінцій почали створювати кооперативні товариства з переробки та продажу молочних продуктів [5, с. 324].

Хоча кооперативні форми об'єднання були відомі українцям ще з батьківщини, першими її проявами у Канаді стали організовані на кооперативний лад громадські крамниці, млини, елеватори. Однак їхня діяльність не повністю базувалася на кооперативних принципах, а в Канаді ще не існувало кооперативних законів, щоб їх належно упорядкувати. Через це кооперативи ліквідовувалися [6, с. 81].

Загалом у Канаді раніше, ніж у США, почали виникати окремі дрібні українські кооперативи, особливо кредитні [7, с. 539]. Першу збутову спілку українських фермерів у західній Канаді організував відомий галицький кооператор І. Петрушевич, який прибув у 1913 р. Проте справжнім основоположником української кооперації в Канаді став В. Топольницький, який 1927 р. оселився у цій країні і почав засновувати кооперативи торговельно-

промислового типу у Вінніпезі та околицях [8, с. 65]. Однак ще раніше (1917 р.) створено потужне українське економічне об'єднання – Елеваторну компанію русинських фермерів, що певний час володіла 11 елеваторами в Манітобі й 4 у Саскачевані [9, с. 80].

Першою вдалою спробою українців створити власне кооперативне товариство стало заснування кооперативної крамниці «Калина» (1930 р.), що забезпечувала українських іммігрантів Канади україномовними книжками, газетами, журналами, часописами тощо. Другим став Кооператив Північного Вінніпега (1932–1967 рр.) [10, с. 5], що постачав своїм членам паливо, будівельні матеріали, речі домашнього вжитку, мав власну пекарню тощо. Тривалий час це був найсильніший кооператив у Вінніпезі, який матеріально допомагав українським культурним і спортивним товариствам.

У Вінніпезі діяли й інші кооперативи впродовж різних термінів, деякі навіть добре розвивалися [8, с. 66]. Загалом до появи у Канаді закону про кооперативний рух (1930 р.) існування українських кооперативних спілок, які почали організовуватися під час економічної кризи 1930-х рр. для покращення фінансового стану населення як у містах, так і у фермерських околицях, було короткотривалим [4, с. 113, 116]. У цей період канадські банки почали банкрутувати, натомість кредитні кооперативи вдало розвивалися [2, с. 2–3], а їхня кількість зростала. Подібна ситуація була й у США, де впродовж 1929–1931 рр. збанкрутувало близько 10 тис. банків різних за розмірами, а кількість кредитних кооперативів навпаки – збільшилася [11, с. 65].

Через настання економічної кризи 1937 р. члени товариства «Рідна школа ім. М. Шашкевича» заснували перший харчовий кооператив Вінніпега — «Народний кооператив», який матеріально підтримував українсько-канадські національно-виховні справи. З «Народного кооперативу» та Рідної школи ім. М. Шашкевича виник кредитний кооператив «Дніпро», що дбав про матеріальні потреби українських культурних і наукових установ [12, с. 152–156] аж до припинення діяльності у 1968 р. Також діяли кооперативи, що мали виробничо-збутовий характер: Українське кооперативне об'єднання у Сан Боніфас (1937–1964 рр.) та Західний кооператив (1938–1950 рр.) [8, с. 66].

Перший український кредитний кооператив у Канаді «Нова громада» виник 13 лютого 1939 р. з ініціативи В. Топольницького у Саскатуні. Також завдяки йому 1940 р. постала кредитна спілка «Карпатія» у Вінніпезі. 1943 р. засновано Кредитний кооператив Північного Вінніпега, що став другим українським кредитним кооперативом у Манітобі [13, с. 5–7]. Він допомагав українцям щорічними дотаціями, матеріально підтримував українські громадські організації тощо, що, у свою чергу, викликало довіру до коопера-

тиву, який завжди активно підкреслював свою українську ідентичність [10, с. 5–6; 138–140].

1943 р. на Сході Канади створено Український кредитний кооператив у Гамільтоні, а 1944 р. — Український кредитний кооператив у Торонто. Того ж року розпочала свою діяльність Українська кредитна спілка в Торонто, заснована членами Українського національного об'єднання, яка регулярно робила пожертви на церковно-релігійні, національно-культурні та громадські справи [2, с. 2–3]. Її успішна діяльність спонукала інші українські установи і церкви створювати подібні кредитні кооперативи, внаслідок чого наприкінці 1958 р. у Торонто нараховувалося вже 10 кредитних спілок [14, с. 121].

Невдовзі вони почали виникати майже в кожному місті, де жили українці [15, с. 257]. Найбільша Українська національна кредитна спілка в Монреалі заснована 1944 р., друга за величиною — Щадничо-кредитний кооператив — 1953 р., Кредитна спілка «Дніпро» — 1954 р., Кредитна спілка ім. І. Мазепи при кафедрі св. Софії — 1955 р. [16, с. 70]. У Вінніпезі два роки діяв харчовий кооператив «Зоря», упродовж 1953–1960 рр. — кооператив «Надія», що займався книгарнею і продажем побутової техніки [8, с. 65–66].

Значну частину в Канаді становили українські кредитні кооперативи, пов'язані з громадськими (і партійними) організаціями та товариствами, насамперед з УНО (у Саскатуні, Гамільтоні, Торонто, Ст.-Кетринс, Віндзорі, Монреалі) та з товариством «Український народній дім» — у Торонто й Едмонтоні. Частина кредитних кооперативів постала при парафіях і церковних організаціях, іншим дали базу адміністративні громади [7, с. 539].

Загалом упродовж 1930–1940 рр. майже в кожній провінції Канади створювалися кооперативні спілки: одні з них швидко самоліквідувалися, інші розросталися у поважні інституції. Спочатку поставали споживчі кооперативи, однак найпоширенішими стали кредитні спілки, які починаючи з 1940-х рр. виникали десятками. Найсильнішою з них залишалася «Карпатія». Крім локальних, діяли ще й збутові кооперативи провінційного масштабу, у яких українці брали активну участь [6, с. 81–82].

У Сполучених Штатах Америки спроби заснувати каси взаємодопомоги та споживчі кооперативи спочатку виявилися невдалими [7, с. 549]. До 1947 р. на території цієї країни було лише кілька українських національних кредитних спілок, заснованих у місцях більшого скупчення українців, що допомагали релігійним, благодійним і громадським організаціям [17]. Після Другої світової війни до Північної Америки почали масово прибувати українські емігранти, серед яких було досить багато досвідчених кооператорів, які зайнялися розвитком кооперативного руху в нових країнах поселення, внаслідок чого кредитні спілки у США почали активно розвиватися,

а в Канаді значно розширились, довіра громадян до них зросла, а членами ставали українці різних політичних та релігійних переконань [11, с. 66].

1947 р. у Нью-Йорку створено Організацію самопомоги українських емігрантів «Самопоміч», при відділах якої згодом почали виникати кредитні кооперативи [18, с. 133–134]. Перший український кредитний кооператив у США — Об'єднання українців Америки «Самопоміч» — виник у травні 1951 р. у Нью-Йорку завдяки новоприбулим українським кооператорам — І. Ольховому, Р. Раковському і Б. Фостяку [3, с. 64, 67]. Другим у липні 1951 р. постав кредитний кооператив у Чикаго з ініціативи І. Сем'янчука [18, с. 135].

Успішний розвиток цих кредитних кооперативів привів до створення наступних. Так, у серпні 1952 р. виник один із найбільших — Кредитний кооператив «Самопоміч» у Детройті. Він першим серед українських кредитних кооперативів у США почав видавати 1953 р. кооперативний журнал — «Наш контакт» (з 1960 р. — «Вісті з кредитівки»). Весь час «Самопоміч» щедро підтримував українські місцеві школи, українську кафедру в Гарварді та навчання священників [19, с. 369, 372]. Невдовзі один за одним в українських американських громадах постали кредитні кооперативи: Філадельфія — 1952 р., Рочестер і Честер — 1953 р., Джерсі Сіті — 1954 р., Балтімор — 1955 р., Клівленд — 1957 р., Гартфорд і Нью-Йорк — 1959 р., Трентон, Пасейк та Елізабет — 1960 р., Мілвокі — 1961 р. Упродовж 1951–1961 рр. засновано 15 українських кредитних кооперативів [7, с. 552]. Загалом кооперативний рух у США був тісно пов'язаний із товариством «Самопоміч», що спонсорувало більшість кредитних спілок з тією ж назвою [20, с. 253].

Федеральну кооперативну касу «Самопоміч» засновано у липні 1951 р., 1961 р. вона посіла 1-ше місце серед 1700 кооперативів на зборах Кооперативної ліги Іллінойсу. Крім кредитних, у США діють такі українські кооперативи: Українсько-американське товариство «Самопоміч» в Чикаго, засноване 1950 р. з метою опіки над дітьми новоприбулих емігрантів, яке 1951 р. зареєстрували як кооператив з правом діяти у штаті Іллінойс [21, с. 291–295]; кооператив «Базар» у Філадельфії, заснований провідниками львівського кооперативу Українського народного мистецтва, щоб продовжити справу, розпочату на батьківщині; видавничий кооператив «Червона калина» у Нью-Йорку [7, с. 568].

У Канаді та США з метою оптимізації та координації роботи кредитних кооперативів, створення нових кредитних спілок, поширення кооперативних ідей почали виникати центральні організації — провінційні, регіональні та міжнародні, фактично відразу після створення перших кооперативів, так звані ідеологічно-координаційні центри. Перший виник 1949 р. з ініціативи

В. Топольницького у Канаді під назвою «Кооперативна громада» [22, с. 37], що охопив своєю діяльністю Вінніпег і східноканадську провінцію Квебек [23, с. 201]. 1957 р. у Торонто постав Координаційний комітет українських кредитних кооперативів, робота якого загалом виявилася успішною, зокрема виникло декілька нових кредитних спілок, що тісно взаємодіяли. Невдовзі його діяльність поширилася на провінції Онтаріо та Квебек [14, с. 122, 124].

Український кооперативний рух має змогу активно розвиватися у Північній Америці. Проте канадським кооперативам було складно об'єднатися у спільну організацію насамперед тому, що їхніми спонсорами виступали різні організації та церкви, які не знаходили спільної мови. Натомість у США склалася протилежна ситуація — вони мали переважно одного «спонсора» — товариство «Самопоміч» [7, с. 561–562], на щорічному з'їзді якого 31 березня 1957 р. представники 7 існуючих тоді кооперативів США (Нью-Йорк, Чикаго, Детройт, Філадельфія, Джерсі-Сіті, Балтимор, Честер) заснували Товариство українських кооперативів Америки (з 1974 р. — Центр українських кооперативів Америки) з осередком у Нью-Йорку (у грудні 1966 р. перенесено до Чикаго) [21, с. 291–295; 23, с. 201–202], яке намагається підтримувати зв'язок з усіма кооперативами у США та Канаді.

Перша спільна конференція представників Товариства українських кооперативів Америки і Координаційного комітету українських кредитних спілок у Торонто відбулася в грудні 1958 р. у Віндзорі (Онтаріо) [14, с. 123], а 15 листопада 1967 р., під час I Світового конгресу вільних українців у Нью-Йорку, на конференції українських кооператорів США та Канади вирішено створити Українську світову кооперативну раду [22, с. 38].

Заощадивши кошти завдяки важкій праці, українці почали вкладати їх в ощадні каси та банки. Однак дуже часто ці організації банкрутували, а гроші українців зникали. Коли ці установи почали контролюватися державою, а вкладені кошти страхуватися від втрат, випадки ошуканств припинилися. Українці мають чималі суми у різноманітних фінансових установах, які, у свою чергу, мають неабиякі прибутки [24].

1961 р. постало Українсько-американське допомогове товариство «Будучність», яке зініціювало створення кредитної спілки «Будучність», що дотувала різноманітні благодійні, суспільні й культурні заходи української громади [25, с. 374–375]. 28 лютого 1964 р. створено ощадну касу, що надавала іпотечні позики. Невдовзі створено корпорацію «Західне забезпечене об'єднання». У січні 1984 р. ощадна каса перетворилася на банк, отримавши назву «Перший український федеральний ощадний банк “Певність” у Чикаго». З новим статутом з'явилися нові інвестиційні можливості, зокрема комерційні та індустріальні позики у всіх штатах США. Цей банк

має значні здобутки у громадській роботі: пожертви на українські національні справи, організація і спонсорство мистецьких імпрез, прибуток з яких передавали на українські громадські потреби, тощо [21, с. 291–295]. У Торонто діє приватний банк П. Яцика — «Промбанк капіталовкладень і група Яцика». Його засновник систематично робить пожертви на українську науку, а також заснував фундацію свого імені у розмірі 25% свого майна на розвиток української науки [15, с. 258–259].

Кредитні кооперативи Канади та Сполучених Штатів Америки — це сильний господарсько-фінансовий та суспільно-господарський рух, що у 1970-х рр. охоплював понад 25% населення Канади і понад 10% населення США [3, с. 64, 67]. У США діє страхова компанія CUNA Mutual, з допомогою якої 24 вересня 1970 р. засновано українську забезпечувальну агенцію, що на початку 1990-х рр. поширила свою діяльність на 6 страхових компаній. 1979 р. при агенції створено спеціальний відділ життєвого забезпечення внесків і позичок членів усіх українських кооперативів у США. 1991 р. такий відділ створено в канадських агенціях. За посередництвом CUNA Mutual Україна отримує фінансову допомогу від уряду США і Світового банку [26, с. 200–201].

Із січня 1971 р. діє Світова рада кредитних кооперативів із осередком у Медісон (США). Вона тісно співпрацює із Союзом кредитних кооперативів у США, що має автономний відділ у Канаді та представництва в різних країнах світу [3, с. 71]. У Канаді до 1971 р. існували два координаційні осередки: Кооперативна громада у Вінніпезі для Західної Канади і Координаційний комітет українських кредитних кооперативів у Торонто для Східної Канади [27, с. 126–127]. З їхньої ініціативи 10 жовтня 1971 р. у Вінніпезі з метою координації українських кредитних кооперативів створено Українську кооперативну раду Канади (УКРК) з центром у Торонто, що об'єднала всі існуючі кредитні кооперативи [15, с. 257].

Отже, у США роль Кооперативної ради виконує Центр українських кооперативів Америки, а в Канаді — Українська кооперативна рада Канади. Українські регіональні кооперативні центри розвивалися, відбувалися їхні загальні збори, з'їзди, наради; видавалися кооперативні журнали: в США — «Наш світ», у Канаді — «Координатор», крім того — місцеві кооперативні бюлетені, щоквартальні та інші видання [22, с. 38].

14 серпня 1975 р. бостонський відділ Об'єднання українців в Америці «Самопоміч», Український народний союз, Український робітничий союз, Союз українців-католиків «Провидіння» і Народна поміч заснували «Український братський федеральний кредитний кооператив у Бостоні», члени якого не поділялися за віросповіданням і політичними уподобаннями [28].

Цей кредитний кооператив весь час жертвував кошти на українські організації у різних містах і штатах зі своїх доходів [17].

1973 р. на з'їзді Світового конгресу вільних українців створено Українську світову кооперативну раду (УСКР) [21, с. 291–295], до якої ввійшли українські кооперативи Австралії, Аргентини, Англії, США та Канади. Вона об'єднувала 74 діючих кооперативи з понад 80 тис. членів і близько 150-мільйонним оборотним капіталом [20, с. 255]. Перші шість років УСКР розмішувалася в Торонто, а з 1979 р. організацію перенесено до Чикаго [2, с. 2–3].

1975 р. з ініціативи найбільших українських кредитних спілок у Торонто створено українську фінансову інституцію банківського типу — Об'єднане трастове товариство, яке проводить усі банківські операції, фінансує великі господарські проекти, має право адмініструвати та ліквідовувати спадкове майно. Ця єдина українська довірча компанія в Торонто з успіхом працює й досі [27, с. 128–129].

Коли 1981 р. у США почали банкрутувати банки з мільярдними активами, українські кредитні кооперативи матеріально не постраждали. Вони і надалі швидко розвивалися: зростали як активи, так і постійно збільшувалася кількість їх членів [19, с. 372]. У Канаді упродовж 1980–1990-х рр. чисельність багатьох організацій значно зменшилась, а в житті громади брало участь лише близько 10% українських канадців. Проте в кредитних спілках кількість членів, навпаки, збільшилася [9, с. 96].

Отже, у Північній Америці постала ціла мережа українських, насамперед кредитних, кооперативів, а торгівля і промисловість досягли вагомих результатів. До іншого виду української організованої економіки нині належать лише три ощадні (позичкові) каси в США (Чикаго, Філадельфія, Нью-Йорк), які об'єднані у власну Лігу, хоча згідно із законом зобов'язані обслуговувати не лише українців, однак вони мають національне обличчя. Найбільша з них — ощадний банк «Певність» у Чикаго [29, с. 45–46].

Проте після років досить відчутного розвитку української кооперації в діаспорі почалися труднощі, зумовлені життєвими обставинами, зокрема асиміляцією серед молодших поколінь українців, насамперед це стосується дрібних кредитних спілок у малочисельних громадах поселення українців. Порятунком від ліквідації для них є злиття з великими. Станом на 31 грудня 1993 р. 50 українських кредитних кооперативів у США, Канаді та Австралії загалом нараховували 129 937 членів та понад 1 млрд 757 млн дол. оборотного капіталу [20, с. 362–363]. 1992 р. у Канаді нараховувалося 22 українські кредитні спілки, що об'єднували 62 тис. членів українського походження та мали 740,7 млн дол. активів; у США — 28 спілок, 64 тис. членів та 891,5 млн дол. активів [30]. Загалом українські кредитні кооперативи відрізняються від

американських динамічністю, значно вищими пересічнимиощадністю на одного члена та середньою висотою позичок [7, с. 539, 558].

Зі здобуттям Україною незалежності закордонні українці почали докласти зусиль, щоб повернути кооперативний рух на свою історичну батьківщину, особливу активність при цьому проявили мешканці Канади.

Провідні діячі української кооперації Канади налагодили співпрацю з Канадською кооперативною асоціацією (ККА), а УКРК створила Комітет для відновлення кредитного руху в Україні. У вересні 1991 р. відбувся організований Міністерством закордонних справ Канади «круглий стіл», на якому були представники канадського уряду та делегація з України, що приїхала на чолі з Президентом Л. Кравчуком ознайомитися з роботою кредитних спілок української діаспори. На початку 1992 р. до нашої країни прибули делегації Всесвітньої ради кредитних спілок, Канадської кооперативної асоціації та представники українських кредитних спілок США та Канади. Після візиту другої делегації представників українських кредитних спілок Північної Америки та Австралії у червні 1992 р. створено Національний оргкомітет з відродження руху кредитних спілок в Україні, до якого ввійшли 18 представників із різних регіонів України.

Упродовж 1993–1994 рр. під впливом української діаспори уряди Канади та США почали фінансувати Програми технічної допомоги українським спілкам у відновленні кредитного руху на території України. Для їх реалізації у Києві відкрили представництва Всесвітньої ради кредитних спілок та Канадської кооперативної асоціації, партнерами яких були українські кредитні спілки США та Канади. 20 вересня 1993 р. Л. Кравчук затвердив Указом «Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні», 7 лютого 1994 р. Національний банк України затвердив Типовий статут кредитної спілки, після чого кредитні спілки почали швидко виникати в більшості областей.

У червні 1994 р. 28 кредитних спілок із 17 областей України заснували Національну асоціацію кредитних спілок України (НАКСУ), яку в листопаді 1994 р. прийняли повноправним членом до Всесвітньої ради кредитних спілок. У вересні 1994 р. у Києві відбувся I Світовий конгрес українських кредитних спілок за участю представників кредитних спілок України та діаспори, державних органів влади і міжнародних організацій [30]. Нині до складу НАКСУ входять 172 кредитні спілки з усіх областей України та Автономної Республіки Крим. Вони об'єднують більш як мільйон громадян і мають у своїх активах понад 1,5 млрд грн [31].

Перші кредитні спілки в Україні зіштовхнулися з масою проблем, які поступово вдалося вирішити лише частково: відсутність належної нормативної бази і пільгового режиму оподаткування, неоднозначність юридич-

ного статусу, складність процесу державної реєстрації, відсутність системи державного регулювання та контролю тощо [32]. 20 грудня 2001 р. прийнято Закон України «Про кредитні спілки», який визначив організаційні, правові та економічні засади створення та діяльності кредитних спілок, права та обов'язки членів кредитних спілок та їх об'єднань [33]. Проте цей закон також недосконалий і містить низку недоліків. Крім того, в Україні діяльність кредитних спілок базується на такій нормативній базі: законах України «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.), «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг» (12 липня 2001 р.), постановах КМУ та НБУ, положеннях та розпорядженнях [34].

Проекти технічної допомоги кредитним спілкам в Україні 1993 та 1997 рр., що фінансуються канадським урядом, були спрямовані на створення нових кредитних спілок, а Проект 2005 р., що виконується Канадською кооперативною асоціацією та Українською кооперативною радою Канади, насамперед спрямований на розвиток регіональної та національної інфраструктури, що забезпечить майбутнє зростання, стабільність, конкурентоспроможність та ефективність системи кредитних спілок [35].

Стан, у якому нині перебувають кредитні спілки в Україні, досить плачевний. Портфель послуг більшості з них не містить кредитування малого бізнесу та нерухомості, обмежуючись споживчим кредитуванням. Через це кредитні спілки поступово переходять у стадію стагнації, насамперед у сільській місцевості [36]. А. Оленчик зазначає такі фактори, що заважають перетворенню кредитних спілок на потужну фінансову систему: відсутність цілісної системи з декількома рівнями, недотримання повною мірою кооперативних принципів управління тощо. Він також зазначає, що сьогодні в Україні поряд із класичними кредитними спілками зустрічаються фінансові піраміди та псевдокредитні спілки, які хоч і діють у межах законів, але не дотримуються принципів кооперації [37].

Практичний розвиток кредитної кооперації в Україні стримують брак належної законодавчої бази та економічна нестабільність, однак справи кредитної кооперації, хоч і повільно, але просуваються [20, с. 262]. В. Кись зазначає, що всі спілки мають належати до однієї недержавної структури, яка займатиметься фінансовим моніторингом їхньої діяльності, встановить певні стандарти, контролюватиме й адмініструватиме своїх підопічних у разі фінансової нестабільності [36].

7 листопада 2003 р. засновано Всеукраїнську асоціацію кредитних спілок з метою забезпечення сталого розвитку кредитних спілок України. В Україні нині діють 24 місцеві асоціації, які надають послуги своїм членам на обласному рівні, а ВАКС представляє їхні інтереси на національному рівні, сприяє створенню нових асоціацій, здійснює просвітницьку роботу серед

кредитних спілок та їх членів, з червня 2008 р. видає «Вісник кредитної кооперації», який надсилається в усі кредитні спілки України [38]. Розширення кредитного руху в Україні можливе насамперед за рахунок загального поліпшення економічної ситуації в країні та проведення широкомасштабної кампанії у ЗМІ, яка показувала б реальні переваги кредитних спілок порівняно з іншими фінансовими установами [35].

Отже, як **висновок** зазначимо, що українські іммігранти у Північній Америці, спираючись на демократичні засади нових країн поселення, сприятливе законодавство, досвід кооператорів з батьківщини, власні національні традиції тощо, створили широку мережу національних кооперативних організацій із значною фінансовою базою, використовуючи її для задоволення індивідуальних потреб окремих членів, а також громадських, господарських, політичних, культурних, освітніх, професійних, релігійних потреб української діаспори загалом.

Діяльність українців на кооперативній ниві у Північній Америці була і залишається досить суттєвою. Хоча нині кооперативний рух як у Канаді, так і в США зазнає труднощів, насамперед через старіння і відхід від справ її засновників та асиміляцією серед молодших поколінь українців. Кооперативи сприяли поліпшенню матеріального становища українців та їхніх родин, підвищенню соціального статусу, здобуттю поваги місцевого населення, внеску у розвиток економіки нових країн поселення тощо. Українські кооперативні організації допомагали матеріально та організаційно різноманітним українським соціально-економічним організаціям, тим самим забезпечуючи повагу та довіру до себе з боку членів цих організацій.

Крім того, саме українські кооперативні організації у Північній Америці сприяли відродженню та розвитку кооперативного руху у незалежній Україні, особливо активно — мешканці Канади. Саме під впливом української діаспори уряди Канади та США почали фінансувати Програми технічної допомоги українським кредитним спілкам у відновленні кооперативного руху на території України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дещо про кооперативи в Америці // Вперед: Календар для українського робітництва на рік 1926. – Нью-Йорк : Союз укр. робітн. орг. в Злучених Державах, 1925. – 252 с.
2. Ситник В. Про діяльність української кредитової кооперації в Канаді / В. Ситник // Бюл. Укр. техн.-госп. ін-ту. – Мюнхен, 1980. – № 6. – 16 с.
3. Качор А. 75-річчя кредитової кооперації в Канаді / А. Качор // Альм. вид-ва «Тризуб». Календар на рік 1976. – С. 62–73.

4. Топольницький В. Кооперація в Манітобі і українці / В. Топольницький // Календар-альм. «Нового шляху» на 1947 р. – С. 112–147.
5. Пристиш Д. Молочарські кооперативи / Д. Пристиш // Робітничо-фермерський календар на переступний рік 1928. – С. 324–327.
6. Білецький Л. Українські піонери в Канаді: 1891–1951 / Л. Білецький. – Вінніпег : Ком. українців Канади, 1951. – 128 с.
7. Витанович І. Історія українського кооперативного руху: Із праць історично-філософичної секції НТШ / І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
8. Качор А. Початки кооперативного руху (Загальний огляд) / А. Качор // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада : [Фенікс], б. р. – С. 65–66.
9. Трошинський В. Українці в світі / В. Трошинський, А. Шевченко. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 352 с.
10. Качор А. Золотий ювілей кредитової кооперативи Північного Вінніпегу: 1943–1993. Хроніка 50 років кооперативної служби українській громаді / А. Качор. – Вінніпег : Тризуб, 1993. – 160 с.
11. Ситник В. Кредитова кооперація – наше важливе господарське знаряддя / А. Ситник // Календар-альманах Українських канадійських підприємців і професіоналів на 1957. – Торонто, 1957. – С. 64–67.
12. Марунчак М. Студії до історії українців Канади / М. Марунчак. – Вінніпег, 1965. – Т. 1: Шотландські поселенці та українська громада в Пойнт Доглес. – 255 с.
13. Качор А. Хроніка кредитової кооперативи Північного Вінніпегу: 1943–1963. На основі протоколів, звітів, річних балансів і пресових звідомлень кредитової кооперативи Північного Вінніпегу з приводу її 20-ліття / А. Качор. – Вінніпег : Кредитова кооператива Північного Вінніпегу, 1963. – 56 с.
14. Лещишин І. Координаційний комітет українських кредитних спілок в Торонто / І. Лещишин // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада: [Фенікс], б. р. – С. 121–125.
15. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991) / М. Боровик. – Монреаль ; Оттава : Укр. могиляк.-мазеп. акад. наук, 1991. – XIV, 485 с.
16. Дольницький А. Українські фінансові установи в Монтреалі / А. Дольницький // Календар-альманах Українських канадійських підприємців і професіоналів на 1957. – Торонто, 1957. – С. 70–71.
17. Zozula В. 10-річчя УБФКК в Бостоні / В. Zozula // 10 років на службі Громади: 1975–1985. Українська братська федеральна кредитова кооператива в Бостоні. – Масс, 1985. – Б. с.
18. Плешкевич О. Початки і розвиток української кооперації в США / О. Плешкевич // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада: [Фенікс], б. р. – С. 133–135.
19. Баран В. Українська федеральна кредитова кооператива «Самопоміч» / В. Баран // Українці в Детройті і в Мічигані: Відзначення 1000-ліття хрещення України. – Детройт : Детройт. митрополіт. ком. укр. тисячоліття, 1988. – С. 369–373.

20. Українська світова кооперативна рада (УСКР) – організаційне забезпечення української кооперації західної діаспори // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада : [Фенікс], б. р. – С. 252–263.
21. Економічні й фінансові організації й установи // Українці в Чикаго і в Іллінойсі: Відзначення 1000-ліття хрещення України / Відділ Іллінойс: ред. і упоряд. Д. Маркусь. – Чикаго : Ком. 1000-ліття християнства в Україні, 1989. – С. 291–295.
22. Качор А. Ідейні основи української кооперації в діаспорі / А. Качор // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада: [Фенікс], б. р. – С. 32–41.
23. Плешкевич О. На шлях централізації українського кооперативного руху в США (ТУК – ЦУКА) / О. Плешкевич // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада: [Фенікс], б. р. – С. 201–207.
24. Миколаєвич Р. 10-річчя УБФКК в Бостоні / Р. Миколаєвич // 10 років на службі Громади: 1975–1985. Українська братська федеральна кредитова кооператива в Бостоні. – Масс, 1985. – Б. с.
25. Ренета Є. Українська кредитова спілка «Будучність» / Є. Ренета // Українці в Детройті і в Мічигані: Відзначення 1000-ліття хрещення України. – Детройт : Детройт. митрополіт. ком. укр. тисячоліття, 1988. – С. 374–376.
26. Григорчук Д. Українська забезпечувальна (страхова) кооперативна агенція / Д. Григорчук // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада : [Фенікс], б. р. – С. 199–201.
27. Лещишин І. Українська кооперативна рада Канади (УКРК) / І. Лещишин // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада: [Фенікс], б. р. – С. 126–132.
28. Дідюк І. Коротка історія про заснування УБФКК в Бостоні / І. Дідюк // 10 років на службі Громади: 1975–1985. Українська братська федеральна кредитова кооператива в Бостоні. – Масс, 1985. – Б. с.
29. Плешкевич О. Економіка – основна сила української спільноти в діаспорі (Доповідь, виголошена на пленарній сесії третього СКВУ в Нью-Йорку 1978 р.) / О. Плешкевич // Українська кооперація діаспори / голов. ред. О. Плешкевич. – Чикаго ; К. : Укр. світ. кооп. рада: [Фенікс], б. р. – С. 42–52.
30. Історичні аспекти українського кредитно-кооперативного руху [Електронний ресурс] // Кредитні спілки України. – Режим доступу: <http://unascu.org.ua>.
31. Національна асоціація кредитних спілок України [Електронний ресурс] // Кредитні спілки України. – Режим доступу: <http://unascu.org.ua>.
32. Гончаренко В. Аналітичний звіт: Особливості та закономірності відродження та розвитку кредитних спілок в Україні. Проект «Розширення доступу до ринків фінансових послуг» Р 4020-UA/1.6.2-ІС (Київ, листопад 2005 р.) [Електронний ресурс] / В. Гончаренко // Мін-во фінансів України. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=59928.

33. Про кредитні спілки [Електронний ресурс] : Закон України № 2908-III від 20 груд. 2001 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.
34. Андрієнко С. Школа бухгалтера. Урок 45: Бухгалтерський облік. Кредитна спілка: реєстрація, організація й облік діяльності [Електронний ресурс] / С. Андрієнко // Дебет–Кредит. Український бухгалтерський тижневик. – 2003. – Жовт. – Режим доступу: <http://www.dtk.com.ua/school/ukr/2003/40/40sc4.html>.
35. Олійникова Е. Особливості функціонування кредитних спілок в Україні [Електронний ресурс] / Е. Олійникова // Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2008/Economics/30488.doc.htm.
36. Гузенко Н. Стратегія кредитних спілок [Електронний ресурс] / Н. Гузенко // День. – 2005. – 30 листоп. – № 221. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/153496/>.
37. Каганець О. Кредитний рух. Перезавантаження [Електронний ресурс] / О. Каганець // Аратта–Україна. – 2006. – 14 верес. – Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/news_ua.php?id=910.
38. Що таке ВАКС [Електронний ресурс] // Всеукр. асоціація кредит. спілок. – 2008. – 21 квіт. – Режим доступу: <http://vaks.org.ua>.

УКРАИНСКОЕ КООПЕРАТИВНОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ СОЕДИНЕННЫХ ШТАТОВ АМЕРИКИ И КАНАДЫ

Дякова Е. В.

Исследуется постепенное развитие украинского кооперативного движения на территории Северной Америки, в частности значительное внимание уделяется кредитным кооперативам, а также провинциальным, региональным и международным кооперативным организациям. Выяснена роль украинских кооперативов США и Канады в содействии созданию кредитных союзов на территории независимой Украины.

Ключевые слова: украинская диаспора, кооперативы, кредитные союзы.

THE UKRAINIAN COOPERATIVE MOVEMENT IN THE TERRITORY OF THE UNITED STATES OF AMERICA AND CANADA

Dyakova O. V.

The Ukrainian emigrants in North America created a wide network of the national cooperative organizations with considerable financial base. In Canada separate Ukrainian cooperatives began to arise earlier than in the USA though till 1930 their existence had short-term character. For 1930–1940 in each province of Canada the cooperative unions already worked: one of them quickly self-destructed, others expanded in respectable institutions. At first, the consumer societies appeared, however, the credit unions which

became organized during an economic crisis of the 1930th in the cities and in farmer districts soon became the most widespread, during the 1940th its quantity considerably increased. During this period banks in the USA and Canada went bankrupt but the credit cooperatives developed successfully.

A lot of the Ukrainian credit cooperatives in Canada were associated with public organizations, some appeared at the parishes and the church organizations, and the others were based by the administrative societies. The first attempt to establish a mutual funds and consumer cooperatives failed. Until 1947 in the United States of America were only few national credit unions that were based in areas with large concentrations of Ukrainians who helped religious, charitable and public organizations. After World War II the Ukrainian emigrants began to arrive in the North America in large quantities, among whom there were many experienced Ukrainian cooperators who were engaged in development of the cooperative movement in the new countries of their settlement, and as the result, the credit unions in the USA began to develop actively, but in Canada they considerably extended, the trust of the citizens grew for them, and Ukrainians of different political and religious beliefs were becoming their members.

The central organizations in Canada and in the USA for the purpose of optimization and coordination of work of the credit cooperatives, creation of the new credit unions, distribution of cooperative ideas, — that were provincial, regional and international organizations, actually right after creation of the first cooperatives the so-called ideological and coordination centers began to arise. The first one appeared in 1949 in Canada and was named «Cooperative Society», its activity captured Winnipeg and the East Canadian province of Quebec. In 1957 the Coordinating committee of the Ukrainian credit cooperatives was founded in Toronto. It was difficult for the Canadian cooperatives to unite into the joint organization first of all because they were sponsored by various organizations and churches which didn't find a common language. But an opposite situation was in the USA, they had mainly one «sponsor» — the society «Samopomich», at which annual congress on March 31, 1957 the representatives of 7 existing cooperatives of the USA established the Society of the Ukrainian cooperatives of America (since 1974 — the Center of the Ukrainian cooperatives of America) with the center in New York city. This society makes tries to keep in contact with all cooperatives of the USA and Canada. During the First World congress of the free Ukrainians in New York on November 15, 1967 conference of the Ukrainian cooperators of Canada and the USA took place, where was decided to create the Ukrainian world cooperative council.

In 1981, while the USA banks with milliard assets began to go out of business, the Ukrainian credit cooperatives didn't suffer financially. Also they had further rapidly development: assets were growing and the number of members increased constantly.

Since Ukraine obtained independence, foreign Ukrainians began to make an effort to return the cooperative movement to their historical homeland, thus special activity was shown by inhabitants of Canada. Soon the international institutions began to promote the development of cooperation in Ukraine. During 1993–1994 the government of Canada and the USA under the influence of the Ukrainian diaspora began to finance the technical assistance programs of the Ukrainian unions in order to renew the credit movement in the

territory of Ukraine. With the aim of its implementation in Kiev there were opened agencies of the World council of the credit unions and the Canadian cooperative association, and the Ukrainian credit unions of the USA and Canada became their partners. In June, 1994 the National association of the credit unions of Ukraine was founded in Ukraine, which in November, 1994 was adopted as the full member of the World Council of credit unions. In September, 1994 in Kiev the first World congress of the Ukrainian credit unions with the assistance of representatives of the credit unions of Ukraine and the diaspora, public authorities and the international organizations took place. The first credit unions in Ukraine faced with many problems which gradually managed to be solved partially. Practical development of credit cooperation in Ukraine is constrained by lack of the appropriate legislative base and the economic instability, however, the credit cooperation has albeit slowly but movement ahead.

Activity of Ukrainians in the cooperative field in North America has been quite significant. It promoted the improvement of financial position of Ukrainians and their families in new countries of the settlement, increased the social status, obtained the respect of the local population, and the contribution to development of economy of the new countries of their settlement and others. The Ukrainian cooperative organizations in the USA and Canada financially and organizationally helped to various social and economic Ukrainian organizations of North America. Besides, they promoted revival and development of the cooperative movement in independent Ukraine. At the present time the cooperative movement in Canada and in the United States experience difficulties, primarily because of aging and withdrawal from the affairs of its founders and assimilation among the younger generations of Ukrainians.

Key words: Ukrainian diaspora, cooperative organizations, credit unions.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.5+342.7

О. Г. Данильян, доктор філософських наук, професор

РОЛЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Розкривається роль місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування в забезпеченні основоположних прав і свобод громадян України. Визначаються основні напрями вдосконалення роботи цих інститутів у забезпеченні прав і свобод громадян.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування, правова держава.

Актуальність проблеми. Визначені в Конституції України завдання зі створення демократичної, соціальної, правової держави не можуть бути вирішені без повного визнання основоположних прав та свобод людини і створення ефективної системи їх забезпечення. Не випадково ідея визнання непорушної єдності правової держави, прав людини та їх забезпечення знайшла відображення в підсумковому документі «Конференції по людському виміру НБСЕ» (Копенгаген, 1990), у якому записано: «Правова держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні й підтримці демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні й повному прийнятті вищою цінністю людської особистості й гарантування цього установами, що утворюють структури, які забезпечують її найбільш повний прояв» [6, с. 653]. Таким чином, можна зробити висновок, що зміст співвідношення між пра-

вовою державою й особистістю в сучасному суспільстві визначається не тільки обсягом прав і свобод, а й рівнем їх забезпечення, який, у свою чергу, неможливий без успішної координації дії між центральними і місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Звідси й випливає теза про важливість і першочергову практичну необхідність наукового дослідження ролі місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування, на рівні яких безпосередньо забезпечуються права та свободи громадян.

Аналіз основних джерел і публікацій. Проблему захисту прав і свобод людини не можна віднести до недостатньо вивчених у юридичній науці. Так, питання забезпечення і захисту прав людини розкриваються у працях таких вітчизняних дослідників, як В. М. Ісакова, В. А. Бігун, С. Б. Боднар, В. О. Васильчук, Н. В. Гайворонюк, Д. А. Гудима, С. Добрянський, М. І. Козюбра, А. М. Кучук, С. І. Максимов, П. М. Рабінович, Ю. С. Разметаєва та ін. Різні аспекти прав людини та їх захисту на рівні дисертаційних досліджень були розглянуті Д. Є. Кутомановим, О. А. Мірошніченко, С. П. Морозом, О. В. Пушкіною, О. Г. Роговою, О. Г. Шило та ін.

Значну увагу проблемі прав людини і їх захисту центральними і місцевими органами державної влади приділяли такі науковці, як І. В. Воронова, О. М. Бориславська, В. І. Гладких, Т. М. Заворотченко, Ю. Ю. Калиновський, О. Клименова, С. П. Кузнецов, С. Л. Курило, А. П. Лимар, І. Л. Литвиненко, А. А. Лукашенко, Т. М. Околіт, К. Я. Сьох та ін. [2–5; 7–20]. Разом із тим існує необхідність додаткового теоретико-методологічного дослідження ролі місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав та свобод громадян, тому що окреслена проблема повною мірою ще не розроблена.

Метою статті є розкриття ролі місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування в контексті забезпечення основоположних прав і свобод громадян України, а також визначення основних напрямів удосконалення роботи цих інститутів стосовно розглянутої проблематики.

На сучасному етапі розвитку людства проблема забезпечення основоположних прав і свобод людини і громадянина набуває глобального характеру. Вона зачіпає не лише всі рівні державної влади і об'єднання громадян усередині країни, але й виходить за їх межі, поширюючись на міжнародному, планетарному рівні. Водночас ефективне забезпечення прав та життєвих інтересів громадян є неможливим за умови відповідальності лише з боку держави. Громадяни також повинні самостійно організовуватися заради захисту діючого закону та власних прав. Типовим прикладом подібних організацій є загальнодержавні, регіональні та локальні громадські організації та органи місцевого самоврядування. Проте їх діяльність повинна не дуб-

лювати дії органів державної влади, а слугувати додатковим механізмом, що, з одного боку, сприяє реалізації нормативно закріплених прав та свобод громадян, а з другого — є своєрідною противагою владному механізму, в цьому випадку самостійні організації громадян мають протистояти можливому свавіллю з боку владних суб'єктів та посадових осіб [3, с. 8–9].

Досліджуючи цю проблематику, слід окремо розглядати органи місцевого самоврядування та місцеві органи державної влади, оскільки перші є самостійними, недержавними, аполітичними об'єднаннями громадян у межах певної визначеної території, з метою сприяння певним життєво важливим інтересам та потребам громадян, що проживають на даній території. У свою чергу, місцеві органи державної влади — це певні структурні адміністративні елементи центральних (загальнодержавних) органів легітимної державної влади: так, районний відділ міліції є елементом, що входить до такої загальнодержавної системи, як Міністерство внутрішніх справ.

Розгляд проблематики слід розпочати з місця, що займають місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування в захисті фізичних чи, інакше, життєвих прав і свобод громадян. Відповідно до ст. 27 Конституції України «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини» [11, с. 12]. Це питання є багатоаспектним, воно включає в себе право людини на життя як на стан, у якому вона перебуває від моменту фактичного народження і до її біологічної смерті. При розгляді питання в цьому вимірі право на життя — найбільше благо людини, оскільки його позбавлення робить беззмістовним існування будь-яких інших (соціальних, економічних чи політичних) прав. Воно також включає такі аспекти, як право бути народженим, вимагати усунення небезпеки, що може виникати для життя внаслідок діяльності інших осіб, право на охорону та захист життя до державних, міждержавних та міжнародних організацій, право самостійно розпоряджатися власним життям.

Діяльність уповноважених органів у даному аспекті здебільшого співвідносять як правоохоронну. Якщо розглядати дії місцевих відділів правоохоронних органів, то їх діяльність загалом урегульована відповідними законами («Про міліцію», «Про Службу безпеки України» тощо) та відомчими актами. Діяльність їх місцевих структурних одиниць має відповідати тим самим загальним принципам, що визначають діяльність правоохоронної системи загалом та дотримання ними найважливіших, базових прав людини і громадянина. При чому мова йде не про декларативне нормативне затвердження певних принципів у відповідних профільних документах, а про існування системи реального контролю за діяльністю правоохоронних органів, оскільки вони є суб'єктами владних повноважень, що можуть суттєво

обмежувати права людини з метою досягнення суспільного блага. Саме тут і виникає потреба незалежного та об'єктивного контролю з боку недержавних структур, що, однак, можуть суттєво впливати на діяльність даних органів.

Місцеве самоврядування разом із недержавними громадськими організаціями має виступити тим суб'єктом, що має право контролювати правоохоронну та правозастосовну діяльність на місцях. Такий підхід має на меті попередження можливих зловживань чи порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Крім того, за своєю суттю органи, що діють безпосередньо на місці, можуть діяти більш оперативно та приймати рішення у відповідності до ситуації, що склалася. Центральний апарат такого відомства, як міністерство, включає значну кількість структурних підрозділів, посадових осіб, яка сприяє певній бюрократизації їх діяльності, що виражається в численних затримках при прийнятті відповідальних рішень. У випадку відсутності громадського контролю, найважливішою ланкою якого має стати місцеве самоврядування, органи правопорядку та правоохорони стають у своїй діяльності відірваними від реалій життя, спрямовують свою діяльність лише на досягнення декларативних принципів, що часто не відповідають реальній життєвій ситуації [14; 18].

Наступним, не менш важливим правом будь-якої людини, є право на свободу та особисту недоторканність. Це право знайшло своє відображення в ст. 29 Конституції України [11, с. 12]. Відомий правознавець С. Алексєєв визначає свободу як можливість людини бути незалежною від інших людей, вільно здійснюючи передбачені законами права, проявляти свою діяльність у висловлюваннях та вчинках [1, с. 6]. Проте необхідно зазначити, що свобода на вчинення певних дій не має бути необмеженою, безконтрольною, адже таке розуміння свободи веде до анархії та хаосу. Найважливішим завданням державної влади загалом та її структур окремо є досягнення оптимального співвідношення між інтересами суспільства та держави як його продукту та інтересами індивідуальності, окремого громадянина.

Забезпечення свободи та особистої недоторканності є одним із пріоритетних завдань роботи місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування як особливого демократичного підвиду державного управління, суб'єктом якого виступають мешканці поселень та адміністративних територій, а змістом слугують проблеми забезпечення нормального життя людей у місцях їх компактного проживання. Специфіка їх діяльності у цьому полі полягає в тому, що місцеві органи краще ознайомлені з проблемами конкретного регіону, адміністративно-територіальної одиниці. Крім того, місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть реагувати на виникнення конкретних життєвих проблем

більш активно й оперативно, ніж центральні органи, що мають здійснювати контроль за значно ширшою територією.

Право на особисту недоторканність, що має тотожний зміст із правом на свободу, слід розуміти як право людини на її тілесну, статеву та психологічну захищеність. Право на особисту недоторканність передбачає і те, що свобода людини ніким не може бути свавільно обмежена. Тут варто відмежовувати два можливих варіанти подібного обмеження. По-перше, обмеження з боку третіх осіб, що взагалі не мають права на подібні дії. У цьому випадку необхідно говорити про протидію такому обмеженню з боку місцевих структурних одиниць правоохоронних органів: МВС, прокуратури, СБУ, органів, що здійснюють протидію фінансовим злочинам. Їх реформування, активна матеріально-технічна допомога та кадрове забезпечення з боку центральних відомств мають стати тим чинником, що приведе до покращення їх діяльності на місцевому рівні та мінімізації фактів порушення свободи та особистої недоторканності громадян. По-друге, досить частими є випадки порушення особистої свободи громадян суб'єктами, що уповноважені обмежувати цю свободу в інтересах усього суспільства (правоохоронні органи), звідси виходить потреба ефективного правозахисного контролю. Він діє на багатьох рівнях (глобальному, міжнаціональному, державному, регіональному, місцевому). Існує декілька можливих суб'єктів, що здійснюють правозахисну діяльність (неурядові та громадські організації, відповідні посадові особи центральних державних органів, органи місцевого самоврядування).

Діяльність органів місцевого самоврядування в даному аспекті є визначальною, оскільки вони є позадержавними структурами, що функціонують не лише на забезпечення інтересів громадян певної території, а й на досягнення певного діалогу між суспільством, з одного боку, та державною владою — з другого. Їх діяльність у сфері захисту особистої недоторканності має базуватися на принципах справедливості, законності, верховенства права, пріоритету прав людини та гуманізму. Органи місцевого самоврядування у випадку притягнення до відповідальності члена відповідної громади повинні не просто захищати його інтереси, керуючись лише суб'єктивними факторами, але й сприяти встановленню фактичних обставин певної дії чи події. Звісно, мова йде не про дублювання органами місцевого самоуправління функцій інших, загальнодержавних органів, наприклад, органів, що здійснюють досудове слідство чи оперативно-розшукову діяльність, а про наявність певного контролю, допуску представників місцевого самоврядування до встановлених фактичних обставин справи з метою громадського моніторингу за діяльністю правоохоронних та правозастосовних органів [8; 9].

Ще одним важливим кроком до утвердження верховенства права, створення правової держави є ефективність та справедливість рішень, винесених

судовою системою України. Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс та Закон України «Про судоустрій та статус суддів» для досягнення поставлених цілей та з метою закріплення народовладдя в судовій сфері вводить інститут присяжних та народних засідателів, що діє відповідно в кримінальному та цивільному судочинстві. І знову ж таки основний тягар стосовно забезпечення участі представників народу у судовому процесі лягає на місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Саме на них покладається завдання складення та подальшого ведення реєстру осіб, що можуть бути залученими як народні засідателі чи присяжні. Проте саме їх безстороння діяльність дає можливість звичайним громадянам також брати участь у судовому процесі на одному рівні з суддями як представниками державної судової системи.

Наглядова функція громадськості також має поширюватися на контроль за органами, що проводять дізнання та досудове слідство, здійснюють затримання чи взяття під варту, арешт. Цього вимагає фактичний стан речей. Адже відповідно до українського законодавства особа може триматися під вартою до 18 місяців, що є значним терміном. Крім того, за статистичними даними, кількість обвинувачених та підозрюваних осіб, до яких застосовується запобіжний захід у вигляді взяття під варту, становить близько 45% (для порівняння в західноєвропейських країнах із розвинутою демократичною системою цей показник становить 5%). У цьому випадку виникає загроза значних порушень та зловживань з боку відповідних органів.

Також слід зазначити, що під час перебування під вартою особа, яка є підозрюваною, але не визнана винною у вчиненні злочину, досить часто не отримує належної правової допомоги, втрачає роботу без альтернативної компенсації, не має фактичного зв'язку з рідними протягом тривалого часу, непоодинокими є випадки катувань та неправомірного використання сили з боку працівників правоохоронних структур. У зв'язку з цим можна констатувати, що залучення представників органів місцевого самоврядування є обов'язковою умовою, одним із реальних гарантів дотримання законних прав громадян. Таке залучення має здійснюватися в обов'язковому порядку, оскільки громада як сукупність громадян є додатковим, незалежним гарантом, свого роду посередником між державним механізмом, що представлений органами досудового слідства, прокуратурою, оперативно-розшуковими підрозділами, з одного боку, та громадянином, його судово-процесуальними представниками (адвокатом, поручителем тощо) — з другого.

Сучасний перелік основоположних прав та свобод людини є неможливим без права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Це право закріплене перш за все в ст. 49 Конституції нашої держави [11, с. 19]. Відповідно до цих положень це право включає такі гарантії держави:

забезпечувати охорону здоров'я через фінансування соціально-економічних, медико-санітарних та оздоровчо-профілактичних програм, створювати умови для ефективного і доступного для кожного медичного обслуговування, наявність якого не залежить від соціального статусу чи матеріальних достатків особи. В Україні діє система безкоштовного медичного обслуговування в державних та комунальних закладах охорони здоров'я. Завдання органів державної влади та місцевого самоврядування полягає в тому, щоб забезпечити кожному перелік послуг, що сприяють збереженню, відновленню чи підтриманню здоров'я як стану повного фізичного, духовного та соціального благополуччя. Таким чином, можна зробити висновок, що сенс самого поняття «здоров'я» в цьому питанні є значно ширшим за його традиційне розуміння.

Саме виходячи з розширеного поняття, можна говорити про те, що головна мета суб'єктів владних повноважень у цьому випадку полягає не просто в локальному забезпеченні функціонування системи охорони здоров'я, а й допомоги у сферах надання достатнього життєвого рівня громадянам, включаючи їжу, одяг, житло медичне та соціальне забезпечення, безпечне для здоров'я навколишнє середовище, кваліфіковану санітарно-медичну допомогу та правовий захист від будь-яких порушень чи дискримінацій прав людини, пов'язаних з фізичним, моральним чи психічним станом особи. Специфіка такого забезпечення з боку органів, що діють на місцях, полягає в тому, що загальнодержавні програми, розроблені та втілювані центральними державними органами у сфері охорони здоров'я, досить часто не враховують локальну специфіку (швидке поширення певної несприятливої санітарно-епідеміологічної обстановки на певній території, особливостей матеріально достатку та забезпечення громадян, що проживають на певній території, можливих національних та ментальних особливостей). Крім того, місцеві органи влади є способом самоорганізації громадян, а отже, більш повною мірою відповідають реальним, практичним інтересам громадян [3, с. 162–163].

У контексті розгляду питання про право на охорону здоров'я слід розглянути надзвичайно складне та багатоаспектне питання, що сьогодні постало перед українським суспільством. Мова йде про проблему збереження генофонду українського народу, розв'язання якого відповідно до ст. 16 нашої Конституції належить до першочергових завдань держави [11, с. 9]. Це питання отримало надзвичайно значну вагу останніми роками у зв'язку з демографічною кризою на території України. Функції місцевих органів влади й органів місцевого самоуправління в даному випадку зводяться до таких завдань: здійснення моніторингу за рівнем життя громадян, надання систематичних рекомендацій центральним відомствам та структурам від-

носно їх потенційних заходів, забезпечення матеріальної, правової та медичної допомоги громадянам, що потребують її в силу об'єктивних причин. До пріоритетних завдань місцевих органів також входить завдання забезпечення безпечного життєвого середовища на території визначеної адміністративної одиниці. Для цього є необхідною чітка та злагоджена взаємодія місцевих та центральних органів у напрямі протидії псуванню та знищенню природних фондів, відкриттю шкідливих виробництв тощо.

Невід'ємним елементом прав людини в сьогоднішній розвинутій демократичній державі постають соціально-економічні права людини. Стаття 1 Конституції України проголошує, що Україна є соціальною державою [11, с. 7]. Це положення означає, що незважаючи на впровадження ринкової економіки та капіталістичних відносин, держава зберігає за собою обов'язок неухильно піклуватися про матеріальне становище своїх громадян, допомагати особам, що перебувають у скрутному матеріальному становищі. Це питання є багатоаспектним і включає такі обов'язки держави: створення загальнодержавного фонду страхування; надання одноразових, пенсійних та інших виплат певним категоріям громадян; створення мережі державних та комунальних закладів систем охорони здоров'я та освіти, що реалізують право українських громадян на безкоштовну середню освіту та охорону здоров'я, дбати про неухильне зростання загального добробуту населення, його купівельної спроможності.

Визначаючи роль місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування в даному аспекті діяльності варто відразу виокремити ключову проблему суперечності між центральними та місцевими органами влади стосовно перерозподілу податків та соціальних платежів на місцях. Загальноприйнятою світовою практикою розвинутих соціально орієнтованих держав є те, що саме місцеві органи влади та, що найважливіше, органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у перерозподілі засобів, виділених центральними органами місцевим. Це обумовлено тим, що місцеві владні структури краще обізнані з проблеми, що мають місце на певній території й у випадку їх виникнення можуть більш оперативніше їх вирішити. Крім того, складні процедури перерозподілу коштів з центру на місця значно сповільнюють їх обіг, виникають передумови до появи корупційних схем. Саме тому задля досягнення соціальної справедливості більш доцільно доручати розпорядження коштами місцевих бюджетів місцевим радам.

Одним із найважливіших складових соціально-економічних прав громадян є право на працю. Як і в попередньому питанні, роль місцевих суб'єктів державно-владних повноважень полягає перш за все в дієвому забезпеченні механізму реалізації законодавства. Так, органи місцевого самоврядування можуть мати відповідні структурні підрозділи, що займаються праце-

влаштуванням громадян та контролем за належними умовами праці на відповідних промислових чи невиробничих об'єктах. Таким чином, соціальне забезпечення громадян у сучасній державі з ринковою економікою залишається одним із пріоритетних завдань держави. І органи місцевого самоврядування та місцеві органи державної влади є тими структурами, що безпосередньо допомагають громадянам реалізувати право на достойне та можливе життя [3, с. 121–125].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що місцеве самоврядування, яке відповідно до статей 140–145 Конституції України є однією з форм участі громадян в управлінні державою, це форма локального об'єднання територіальної громади (жителів села, міста чи добровільного об'єднання жителів кількох населених пунктів, територіально-адміністративних одиниць) [11, с. 54–57]. Місцеве самоврядування може самостійно вирішувати внутрішні питання місцевого значення в межах та відповідно до Конституції і законів України. Місцеве самоврядування є найефективнішим механізмом стримування центральної державної влади, способом відстоювання інтересів певного територіального об'єднання громадян. У даному випадку члени певної общини, створеної за територіальним принципом, усвідомлюють себе не лише як громадяни України, а й мешканці певного населеного пункту, району. Надання широких державно-владних повноважень органам місцевого самоврядування є однією з ключових ознак демократичної, правової держави з розвинутим громадянським суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексєєв С. С. Філософія права / С. С. Алексєєв. — М. : Норма, 1997. — 330 с.
2. Бориславська О. Поняття і система конституційно-правових засад місцевого самоврядування в Україні / О. Бориславська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2003 р.). — Л. : ЛДУ, 2003. — С. 118–120.
3. Гладких В. І. Соціальні права громадян України : Конституційно-правовий аспект : монографія / В. І. Гладких. — Х. : Факт, 2005 — 368 с.
4. Данильян О. Г. Теоретико-методологічні проблеми захисту прав людини в сучасному суспільстві / О. Г. Данильян // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2013. — Вип. 3 (17). — С. 84–91.
5. Данильян О. Г. Механізм захисту прав людини в сучасному суспільстві: теоретико-правовий дискурс / О. Г. Данильян // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія,

- соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 4 (18). – С. 48–56.
6. Документ Копенгагенського совещання // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
 7. Заворотченко Т. М. Органи державної влади і місцевого самоврядування як гарант прав і свобод людини й громадянина в Україні / Т. М. Заворотченко // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту, Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – Запоріжжя ; Д. : ЗЮІДД УВС, 2010. – 2011. — №1 (54). – С. 169–179.
 8. Калиновський О. Реалізація органами місцевої влади конституційних прав і свобод людини в Україні / О. Калиновський // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2003 р.). – Л. : ЛДУ, 2003. – С. 134–137.
 9. Калініченко О. Генеза системи конституційного контролю за реалізацією прав, свобод людини і громадянина / О. Калініченко // Дайджест. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. – 2003. – № 14, ч. 2. – С. 120–124.
 10. Клименова О. Проблеми територіальної організації місцевої влади в Україні та європейський досвід їх розв'язання / О. Клименова // Актуальні проблеми державного управління / голов. ред. С. М. Серьогін. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 3(29). – С. 261–267.
 11. Конституція України : зі змінами. – Х. : Право, 2014. – 68 с.
 12. Кузнецов С. П. Природа влади на местном уровне / С. П. Кузнецов // Дайджест. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии. – 2004. – № 6, ч. 2. – С. 129–130.
 13. Курило С. Л. Правове забезпечення взаємодії органів внутрішніх справ з органами місцевої влади / С. Л. Курило // Право і безпека. – 2010. – № 2. – С. 88–92.
 14. Лимар А. Місце органів місцевого самоврядування в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав та свобод громадян України / А. Лимар // Актуальні проблеми державного управління / голов. ред. С. М. Серьогін. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 3 (29). – С. 247–255.
 15. Литвиненко І. Л. Організаційно-правові форми діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина / І. Л. Литвиненко // Вісн. УАДУ. – 2001. – № 2, ч. 2. – С. 27–33.
 16. Лукашенко А. Повноваження органів самоорганізації населення та статус їх керівників / А. Лукашенко // Юрид. Україна. – 2010. – № 11. – С. 50–55.
 17. Околіт Т. Класифікація прав людини: теоретичні аспекти / Т. Околіт // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали ІХ регіон. наук.-практ. конф. (13–14 лют. 2003 р.). – Л. : ЛДУ, 2003. – С. 33–36.
 18. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавранюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
 19. Сьох К. Я. Зміст конституційного права громадян України на службу в органах місцевого самоврядування / К. Я. Сьох // Право і сусп.-во. – 2012. – № 3. – С. 48–53.

20. Воронова І. В. Нормативно-регулятивна основа функціонування громадянського суспільства та системи місцевого самоврядування / І. В. Воронова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Х. : ХНУ, 2011. – № 988 : Серія «Право». – С. 94–99.

РОЛЬ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН

Данильян О. Г.

Раскрывается роль местных органов власти и органов местного самоуправления в обеспечении основоположных прав и свобод граждан Украины. Определяются основные направления совершенствования работы этих институтов в обеспечении прав и свобод граждан.

Ключевые слова: *права человека, защита прав человека, местные органы государственной власти, органы местного самоуправления, правовое государство.*

ROLE OF LOCAL PUBLIC AND ORGANS AUTHORITIES LOCAL SELF-GOVERNMENT IN PROVIDING OF RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS

Danilyan O. G.

The role of local authorities and organs of local self-government opens up in providing of fundamental rights and freedoms of citizens of Ukraine. Basic directions of improvement of work of these institutes are determined in providing of rights and freedoms of citizens.

It is underlined that on the today's stage of development of humanity the problem of providing of fundamental rights and freedoms of man and citizen gets global character. She touches not only all levels of state power and association of citizens in a middle a country but also it goes beyond their limits, spreading to the international, planetary level. At the same time, the effective providing of rights and vital interests of citizens is impossible on condition of responsibility only from the side of the state. Citizens also must independently get organized for the sake of defence of law in force and own rights. The typical example of similar organizations are national, regional and local public organizations and organs of local self-government. However their activity must not duplicate the actions of public authorities, but serve as an additional mechanism, that assists realization of the normatively vested rights and freedoms of citizens from one side, and from other — is an original counterbalance to the imperious mechanism, in this case independent organizations of citizens must resist to the possible self-will from the side of imperious subjects and public servants.

Investigating this range of problems, it follows separately to examine the organs of local self-government and local public authorities, because the first are the independent,

non-state, apolitical associations of citizens within the limits of certain territory, with the aim of assistance to certain vitally important interests and necessities of citizens that live on this territory. In turn, local public authorities — it the structural administrative elements of central (national) legitimate state government bodies are certain, so a district area of militia is an element that is included in such national system, as Ministry of internal affairs.

Local self-government, that in accordance with the articles of a 140–145 Constitution of Ukraine is one of forms of participation of citizens in a government is a form of local association of territorial society (habitants of village, city or voluntarily association of habitants of a few settlements, territorial-administrative units). Local self-government can independently decide the internal questions of local value in limits and in accordance with Constitution and laws of Ukraine. Local self-government is the most effective mechanism of inhibition of central state power, method of defending of interests of certain territorial association of citizens. In this case members of the certain community, created on territorial principle realize itself not only as a citizen of Ukraine but also habitant of certain settlement, district. A grant of wide state-imperious latitudes to the organs of local self-government is one of key signs of the democratic, right state with the developed civil society.

Key words: *human rights, protection of human rights, local public authorities, organs of local self-government, legal state.*

УДК 134.5

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується сутність поняття «правова культура», поданого в різних філософських, правових, соціологічних, політологічних теоріях, розглянуті основні методологічні підходи до аналізу правової культури. Особливу увагу приділено розгляду правової культури як системи правових цінностей. Аналізується найважливіша правова цінність — закон як основа правопорядку в суспільстві.

Ключові слова: *правова культура, правові цінності, закон, правовий закон, правопорядок.*

Актуальність теми. Курс на формування правової держави і громадянського суспільства, що був проголошений в Україні, може бути здійснений, з одного боку, шляхом удосконалення законодавства і державного

управління, а з другого — через забезпечення високого рівня правової культури українських громадян, без чого неможливе формування правопорядку в суспільстві.

Наукова розробка проблеми. Незважаючи на те що в науковій літературі знайшло широке відображення осмислення сутності правопорядку (О. О. Бандура, О. М. Бандурка, Н. А. Бура, В. В. Головченко, М. І. Гаврилов, Г. В. Гребеньков, О. В. Грищук, К. К. Жоль, Д. А. Керімов, М. В. Костецький, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. С. Нерсисянц, А. Н. Окара, В. М. Селіванов, А. П. Семітко, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік, Б. Ф. Чміль, Ю. С. Шемшученко та ін.), усе ж необхідна подальша розробка таких питань, як соціальна природа правопорядку, дослідження значення правової культури українських громадян у формуванні правопорядку в сучасному суспільстві. Аналіз цих питань є *метою* цієї статті.

Правовий порядок — це стан соціального життя, який характеризується внутрішньою впорядкованістю, урегульованістю правових стосунків, що засновані на нормах права, законності і є результатом реалізації правових вимог і приписів у суспільстві.

Водночас, аналізуючи правопорядок, не можна замикатися лише на його правовому боці. Необхідно враховувати також його загальносоціальні характеристики. Як соціальний феномен він детермінований тими соціокультурними умовами, в межах яких існує.

Серцевиною правопорядку є людина. Від рівня її правової культури залежить формування і розвиток правопорядку в суспільстві, тому що в правовому житті чітко простежуються дві тенденції: одна націлена на зміцнення правопорядку, інша — на його відкидання та руйнування, що пов'язано з неурегульованістю суспільних відносин, зловживаннями, а також зі злочинністю та іншими правопорушеннями. Тому чим вище правова культура громадян, тим рішучіше їх наступ на негативні правові прояви, тим міцніше правопорядок у суспільстві.

Поняття правової культури — багатогранне, багатоаспектне. Тому для його філософсько-правового аналізу використовуються різноманітні теоретико-методологічні підходи. Серед них: суб'єктивний, діяльнісний, антропологічний, технологічний, якісний, соціологічний, аксіологічний та ін.

Так, відповідно до суб'єктивного підходу, який використовують такі дослідники, як О. В. Лукашева, Ю. А. Дмитрієв, З. Д. Іванов та ін., під правовою культурою розуміється певний ступінь знання законодавства та поваги до норм права.

Ці автори, на нашу думку, безпідставно обмежують поняття правової культури ставленням людей до правових норм, що дуже звужує поняття правової культури. За його межами опиняються такі суттєві явища, як пра-

вовий статус особистості, правова поведінка та ін. Насправді поза правовою культурою опиняються і самі правові норми, оскільки мова йде не про ці норми, а лише про ставлення до них. Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності призводить до ототожнення правової культури з правосвідомістю.

Відповідно до діяльнісного підходу, прибічниками якого є М. Б. Смоленський, Ю. І. Агеєв, В. В. Еглітіс та ін., правова культура розглядається як правотворча діяльність. Вона розуміється як процес і результат творчості людини в галузі права. Цим саме з правової культури виключаються інші, до того ж не меншою мірою важливі, види юридичної діяльності, наприклад, правозастосовча діяльність, або діяльність громадян з підвищення свого правоосвітнього рівня тощо. З правової культури випадає вся репродукційна, відтворююча діяльність.

Антропологічне розуміння правової культури виходить із того, що культура охоплює все, що відрізняє життєдіяльність людини і суспільства від природи, що існує, тобто всі боки людського буття. Культура включає в себе все, що створено людиною і характеризує історичність його буття у світі. Виходячи з цього широкого розуміння культури в науковій літературі можна зустріти досить розлогі визначення правової культури. Зразком може бути розуміння правової культури як системи матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права і їх відбиття у свідомості й поведінці людей. Ця концепція розробляється в працях Р. С. Могилевського, К. А. Моралева, В. В. Орехова та ін.

Виходячи з технологічного підходу, правова культура розуміється як сукупність прийомів, процедур, норм, які історично змінюються і які характеризують рівень правової діяльності, який був досягнутий суспільством. Акцент тут ставиться не на те, що робиться в правовій галузі, а на те, як це робиться. У науковій літературі цю концепцію достатньо послідовно і плідно розробляють Є. В. Аграновська, Є. А. Зорченко, С. Н. Кожевников, А. Л. Лікас та ін. Разом з тим необхідно підкреслити, що за межами даного розуміння правової культури залишаються правопсихологічний клімат соціуму, суспільна правова думка, ціннісно-правові орієнтири громадян тощо.

Не принижуючи значення підходів до визначення правової культури, що були наведені, ми солідарні з тими вченими, котрі надають перевагу аксіологічному підходу в його розумінні. Цей підхід, який є найбільш поширеним серед учених, дозволяє поєднати її багатоманітні якості навколо поняття цінності, оскільки саме цінності є ядром культури взагалі і правової культури зокрема.

З точки зору даного підходу культура є об'єктивацією ціннісно-світоглядних уявлень, що відображають внутрішній світ людської суб'єктивності.

Тому до культури можна застосувати автентичне їй поняття — «аксіосфера». Це означає, що культура виступає передусім як актуальна для індивіда і суспільства в цілому ціннісна система. Вона розглядається як сукупність цінностей, що створені людством у ході його історії. З урахуванням цього правова культура є системою правових цінностей, що розвиваються, відповідають рівню соціального прогресу, якого досягло людство, відображають у правовій формі важливі соціальні цінності, які впливають на стан і спосіб правового життя особистості і суспільства. Саме таке розуміння правової культури відображено в наукових працях багатьох учених (С. С. Алексєєв, В. П. Сальніков, Р. К. Русінов, А. П. Семітко та ін.).

Правові цінності складають стрижень ціннісно-нормативних орієнтацій правової свідомості і служать головним фактором соціокультурної інтеграції. У зв'язку з цим вивчення правових цінностей дозволяє отримати наукову інформацію про найбільш фундаментальні аспекти правової культури українського соціуму, знання яких, у свою чергу, надає можливість значною мірою зрозуміти стан правового життя суспільства, його правопорядок.

Правові цінності покладені в основу правопорядку. Вони виступають як ідеальне обґрунтування норм права, складають мету права і його інститутів.

Правові цінності різноманітні. Статус цінностей у праві можуть отримати різні факти і явища матеріального й ідеального світу: матеріальні предмети і блага, суспільні відносини, людські вчинки, ідеї, ідеали, соціальні інститути та ін.

Найважливішою цінністю правової культури є закон. Саме він складає юридичну основу правопорядку. Сутність закону розкривається через його філософсько-правове розуміння як джерела правового регулювання вищої форми. Без закону неможлива реалізація будь-якої функції держави. Він регулює найважливіші соціальні відносини, а також поведінку людей у галузі права. У ньому оголошуються цілі, завдання, визначаються засоби і шляхи їх вирішення, передбачається результат, якого необхідно досягти [1, с. 30]. Закон є єдиною формою права, у якій може виконуватися соціально необхідна функція нормування поведінки індивіда, оскільки він конкретно вказує умови, порядок, спосіб і наслідки його дії. Лише закон не залежить від особистих бажань чи уявлень індивіда та обов'язковий до виконання [2, с. 14]. Саме в ньому містяться первинні норми, базові положення з основних питань суспільного життя.

Закон повинен реалізувати прагнення кожного індивіда до свободи, справедливості, рівності таким чином, щоб не були порушені ані суспільні інтереси в цілому, ані інтереси інших осіб зокрема. Законодавче встанов-

лення норм не є самоціллю, а проводиться для здійснення справедливості, прав людини.

Важлива умова забезпечення реалізації свободи, справедливості, рівності — це підвищення якості закону, тобто ознак, властивих йому як ефективно діючому регулятору суспільних відносин. Неякісний та неефективний закон — це закон, прийнятий без урахування основ природного права, без належного вивчення природи і структури соціальних потреб, якими він був покликаний до життя, без урахування специфіки правосвідомості і правової культури тих суб'єктів, на яких він був розрахований. Спираючись на результати наукових досліджень, що були проведені В. В. Глазиріним, В. Н. Кудрявцевим, В. І. Нікітинським, С. В. Полєніною, І. С. Самощенко, Ю. А. Тихомировим та ін., можна стверджувати, що якість закону визначається, зокрема, відповідністю закону потребам суспільного розвитку; сучасною розробкою, виданням і пристосуванням нових і відмовою старих правових норм; правильним з'ясуванням сфери і меж правового регулювання; послідовним здійсненням загальної і плинної систематизації законодавства, що долає протиріччя в ньому; дотриманням порядку (процедури) прийняття закону з метою адекватного вираження в ньому волі й інтересів народу.

Єдність і взаємодія закону і природного права породжує нове якісне утворення — правовий закон, у якому правовий дух і юридична літера, поєднавшись, взаємно доповнюють, збагачують одне одного, стають неподільними. Уведення в науковий і практичний обіг терміна «правовий закон» не спрямоване на штучне розмежування права і закону, втілення в формальність. Навпаки, воно переслідує мету обґрунтувати те, що зміст і форма права можуть і повинні перебувати в діалектичній єдності. Вони виражають різні, але неподільно пов'язані аспекти одного і того самого явища (утворення) права: зміст права потребує оформленості, форма права — змістовності.

У сучасних умовах основоположним критерієм, що розводить правовий і неправовий закони, служить положення про людину, її права і свободи як вищі цінності. Цей критерій є відмітною рисою тільки правового закону. У неправових законах людина — не мета і вища цінність, а засіб, знаряддя антигуманних експериментів. Таким чином, визнання законом людини, її прав і свобод вищою цінністю є первісною, вихідною підвалиною віднесення нормативного акта, що розглядається, до розряду правових. Наступний крок у цьому напрямі — з'ясування ступеня міри права в законі (законодавстві). Вимірювачами тут виступають критерії, що спираються на основоположний критерій і конкретизують його. Відповідно до критеріїв

кожний вітчизняний закон має виражати волю й інтереси більшості народу; відповідати принципам і нормам про права і свободи людини (за обсягом, видами тощо), що закріплені у Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах про права людини, в Конституції України, гарантувати всім індивідам рівне володіння правами і свободами; забезпечувати кожному людину свободою вибору поведінки, що не заборонені правовим законом; не допускати порушення прав і свобод інших людей при здійсненні людиною і громадянином своїх прав; забезпечувати всім індивідам рівний захист, передусім судовий, прав і свобод, а також їх самозахист; закріплювати обов'язок держави, її органів підтримувати і захищати права і свободи людини і громадянина; встановлювати взаємну відповідальність держави і особистості за невиконання обов'язків і зловживання правами. Правовий закон за своєю суттю ґрунтується на соціальній справедливості, свободі, рівності.

Соціальна цінність правового закону полягає у тому, що він є основою розвитку правової культури суспільства. Правовий закон впливає на формування правових поглядів та правової поведінки, на підтримання законності і правопорядку у суспільстві.

Отже, в суспільстві існує чимало факторів, які впливають на створення неправових, «недосконалих» законів, які підривають віру громадян у пріоритет закону, що негативно впливає на стан їх правової культури.

Для сучасних українських громадян безумовне дотримання закону не виступає як абсолютний імператив. Відповідно до даних дослідження «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» 41% громадян упевнені, що в Україні неможливо жити, не порушуючи закони. Приблизно третина респондентів (31,6%) не заперечують проти порушення законів пересічними громадянами за умови, що вищі чини держави теж є порушниками. Нарешті, 23,1% опитуваних упевнені, що якщо людина вважає закон несправедливим, вона має право «обійти його» [3, с. 491].

Усе це є свідченням негативного інструментального напрямку правової культури українських громадян. За роки реформ відбулася руйнація законотворчості українського населення і почала широко дискутуватися необхідність наслідування встановленим правилам і офіційним зразкам.

У масовій правовій культурі вкоренилися афоризми, які виражають ставлення українських громадян до закону: «не було б закону, не було б гріха», «де закон, там і злочин», «бідність закону не знає», «закон — павутиння: джміль проскочить, муха загрузне», «ото й закон, як суддя знаком», «закони святи, та судді супостати», «закон — що дишло, куди хочеш, то й вийшло» та ін.

Неповага українських громадян до закону пов'язана з прийняттям суперечливих, паралельних і нерідко взаємовиключаючих нормативних актів,

що нібито нейтралізують один одного, якщо не сказати руйнують. Водночас практика регулювання суспільних відносин свідчить, що існує значний їхній пласт, не упорядкований правом. Прогалини в праві створюють правову плутанину, а спроба діяти за аналогією закону чи аналогією права гальмується непрофесіоналізмом суб'єктів правозастосовчої діяльності [4, с. 95–96]. Крім того, зневіра українських громадян у спроможності системи правосуддя захистити і відстояти їх права підриває довіру до правових інститутів. Це призводить до відкидання закону як регулятора суспільних відносин, до пошуку людьми інших засобів захисту своїх прав, заснованих на неформальних зв'язках і нерідко таких, що виходять за межі правового поля.

Висновки. Для українських громадян повага до закону ще не стала домінуючою рисою масової правової культури, фактором, що сприяє забезпеченню стабільності і правопорядку суспільства. Наявність значної кількості українських громадян, готових до здійснення протиправних дій, є вираженням кризи правової культури, що негативно впливає на стан правопорядку в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократія. Розвиток / за ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком-Інтер, 2013. – 297 с.
2. Кананькіна Е. С. Філософські традиції аналізу джерел (форм) права / Е. С. Кананькіна // Право і політика. – 2010. – № 12. – С. 10–18.
3. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 577 с.
4. Осика І. Правовий нігілізм і правова культура / І. Осика // Право України. – 2011. – № 7. – С. 88–99.

ВЛИЯНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОПОРЯДКА В ОБЩЕСТВЕ

Климова Г. П.

В статье анализируется сущность понятия «правовая культура», представленного в различных философских, правовых, социологических, политологических теориях, рассмотрены основные методологические подходы к анализу правовой культуры. Особое внимание уделено рассмотрению правовой культуры как системы правовых ценностей. Анализируется важнейшая правовая ценность — закон как основа правопорядка в обществе.

Ключевые слова: правовая культура, правовые ценности, закон, правовой закон, правопорядок.

THE INFLUENCE OF LEGAL CULTURE ON THE FORMATION OF PUBLIC ORDER

Klimova G. P.

The nature of notion «state» presented in a variety of philosophical, legal, sociological, political science theories is analyzed, the basic methodological approaches to the analysis of the legal culture are considered in the article. The special attention is paid to the legal culture as a system of legal values. The most important legal value, the law, as the basis for public order in the society is analyzed.

The notion of legal culture is multifaceted and multidimensional. Therefore, a variety of theoretical and methodological approaches is used for its philosophical and legal analysis. Among them there are subjective, activity, anthropological, technological, qualitative, sociological approach and others. We are unanimous with those scholars who prefer axiological approach in its understanding. This approach, which is the most common among scientists, is able to combine the variety of its qualities around the notion of value, since these values are the core of culture in general, and the core of legal culture in particular.

From the point of view of this approach, the culture is the objectification of value and worldview ideas that reflect the inner world of human subjectivity. Therefore, the authentic notion — axiosphere can be applied to the culture as well. That means that the culture primarily serves as value the system relevant for the individual and society in the whole. It is regarded as a set of values created by mankind during its history. Taking all of this in account, legal culture is a system of legal values, that are developing, corresponding to the level of social progress, reached by the humanity, reflects in the legal form the important social values that affect the legal status and the way of life of the individual and society. Such conception of the legal culture is reflected in the scientific works of many scientists (S. S. Alekseev, V. P. Salnikov, R. K. Rusinov, A. P. Semitko and others).

Legal values are based on the public order. They act as the perfect justification of the legal norm; they are the purpose of law and its institutions.

Legal values are varied. The most important value of legal culture is the law. It is the legal basis of public order. The nature of the law is revealed through its philosophical and legal understanding as the source of legal regulation of the highest form. The implementation of any state function is not possible without the law. It regulates the most important social relationships and people's behavior in law. The goals and objectives are declared in it, means and solutions are defined, and the expected result to be achieved is predicted. The law is the only form of law, in which social function of the individual behavior can be performed, as it clearly states the conditions, procedures, manner and consequences of his actions. Only the law does not depend on personal desires or representations of individual and is binding. It contains primary rules, basic positions on major issues of public life. The law must realize the desire of every individual to freedom, justice, and equality so that either the public interest in general or particular interests of others were not affected. Legal establishing of rules is not an end in itself, but it is carried out for justice, human rights.

An important condition for the rule of law in society is improving the quality of law, particularly the inherent features as an effective regulator of social relations. Unsatisfactory and inefficient law is the law passed without the foundations of natural law, without adequate study of the nature and the structure of social needs, with which it was brought to life, without specific legal awareness and legal culture of persons it was created for. It can be argued that the quality of law is determined, inter alia, by legal compliance to needs of social development; modern development, publication and adaptation of the new and refusal from the old legal norm; the correct definition of the scope and extent of regulation; consistent implementation and overall mobile systematization of legislation, overcoming of contradictions in it; following law in order of adequately expressing in it the will and interests of the people.

The respect to the law has not become the dominant feature of the mass legal culture for the Ukrainian citizens, the factor that contributes to the stability and order of society. The presence of a significant number of the Ukrainian citizens willing to commit unlawful acts is an expression of the crisis of legal culture that affects the state of law and order in the society.

Key words: legal culture, legal values, law, legal law, public order.

УДК 340.12

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук

КЛАСИЧНА І НЕКЛАСИЧНА ПАРАДИГМИ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ ПРАВА

На етапах еволюції правового мислення і правового розуміння — від класичного до некласичного, від традиційного до нетрадиційного, від гносеології до герменевтики — зазнали трансформацій основні елементи їх структури: суб'єкт-об'єктні стосунки, форми, рівні, методи пізнання, типи істин тощо. Сучасна правова герменевтика піднімає проблему неформальної інтерпретації права в усіх формах його буття: текстах, нормах, правових ситуаціях, судових справах, правовій традиції, правосвідомості, правових прецедентах. Герменевтичне тлумачення права не має чітких методів і прийомів. Воно спирається лише на умовні принципи, серед яких — суб'єктивність, ситуативність, плюралістичність, комунікативна раціональність. Правова герменевтика постає як методологія не тільки праворозуміння, але й правосуддя.

Ключові слова: епістемологія права, правова герменевтика, правове пізнання, праворозуміння, правова рефлексія, правова істина, інтерпретація права, комунікація, текст, правовий дискурс, суддівське тлумачення.

Правова епістемологія становить розвинуту систему типів, форм, рівнів, етапів, принципів і методів пізнання і розуміння права як окремої сфери буття людини. Однак право як феномен не може бути зрозумілим тільки за допомогою позитивної науки з її орієнтацією на об'єктивність, достовірність, верифікованість і практичність. Ставлення людей до права відображається не тільки у наукових міркуваннях, але й у ціннісних установках. Якщо наукове пізнання орієнтоване на обґрунтування і пояснення права, то інтуїтивне, чуттєве сприйняття і рефлексія ведуть до духовного осягнення, інтерпретації та розуміння права.

Актуальною вбачається сьогодні проблема розуміння і тлумачення права з урахуванням суттєвих змін його сенсу, ролі, джерел і стандартів в умовах європейської інтеграції і реформування. Некласична епістемологія і герменевтика здатні адаптувати вітчизняну правову систему і теорію правового мислення до принципів демократії та глобалізованого права. Детальнішої розробки заслуговують герменевтичні методи праворозуміння і правосуддя, суддівської інтерпретації та правової комунікації, герменевтичні процедури у кримінальному праві й контексті кваліфікації злочинів. Саме герменевтика розкриває динамічний і процесуальний характер нової справедливості, значною мірою формує правове мислення юриста.

Метою статті є розгорнутий огляд теорії правового мислення у її класичній і некласичній парадигмах, відмінностей суб'єктів, методів та істин правової епістемології й правової герменевтики, виявлення особливостей пізнання права і розуміння права, аналіз співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в праві. Особливий акцент робиться на герменевтичних практиках у галузі права, їх прогресивному і гуманістичному значенні.

Аналіз публікацій. Окремі проблеми класичної епістемології права знайшли своє відображення в працях багатьох сучасних українських і російських філософів права: В. Нерсесянца, С. Максимова, В. Казимирчука, В. Кудрявцева, О. Овчинникова, А. Жалинського, І. Грязіна, Ю. Оборотова, М. Козюбри та ін. Дослідження проблем юридичної герменевтики, зокрема характеристика судової нормотворчості та її результатів в аспекті інтерпретації і розуміння права, здійснюється у працях О. Попова, М. Марченка, Н. Савчук, Н. Стецика, Б. Малишева, А. Мірошніченка, С. Шевчука, В. Мідзяновської, Н. Гураленко, В. Бандури, М. Братасюка та інших зарубіжних і вітчизняних юристів і філософів. Усе більше сучасних теоретиків права, слідом за філософами, значну увагу приділяють герменевтичному підходу до правосуддя (зокрема, судовій герменевтиці), наприклад, Р. Циппеліус, А. Барак, А. Бернюков, Г. Дроздов, В. Бігун, П. Рабінович, В. Горбатенко, О. Костенко, А. Мережко, С. Сливка, М. Цюрупа тощо. Це обумовлено тим,

що герменевтичний підхід, по-перше, дозволяє визначити онтологічну сутність права і, по-друге, відіграє суто практичну роль у питаннях правильного тлумачення змісту норм та проблеми правотворчості.

Виклад основного матеріалу. Вивчення теоретичних методів, принципів і форм пізнання права, а також особливостей раціонального правового мислення становить предмет *гносеології* права, або теорії правового пізнання. Класична, традиційна теорія пізнання права постулює можливість правового мислення, очищеного від усього суб'єктивного. Так, В. Нерсесянц пише, що провідною ідеєю правової гносеології є пізнавальне ставлення до діючого права, спроба теоретичного осмислення його об'єктивної природи, осягнення його істини. Цей шлях пізнання привів до розрізнення природного і позитивного права [1].

Герменевтичні, феноменологічні, соціокультурні, психологічні та інші ірраціональні концепції правового мислення можуть бути об'єднані у не-класичну парадигму пізнання права, яка становить повноцінний альтернативний напрям епістемології.

Класична і не-класична парадигми пізнання права, а також позитивістський та природний типи праворозуміння в комплексі становлять зміст *епістемології* права як загальної теорії правового мислення. Отже, правова епістемологія як загальна теорія правового мислення об'єднує раціональний та ірраціональний досвід теоретичного правопізнання, включаючи до своєї структури герменевтику як одну із ірраціональних не-класичних теорій розуміння права.

Як зазначає російський теоретик О. Овчинников, правове мислення — це мислення про право у його взаємозв'язку з об'єктивною реальністю [2, с. 33]. Філософія права як така не містить знань про державу та право, а містить знання про їх пізнання, точніше про форми і типи цього пізнання. Містить аналіз змісту основних правових категорій, зокрема сенсу самого права. Визначення правового мислення потрапляє у залежність від панівного типу розуміння права. Точно кажучи, розуміння права, його інтерпретація є однією з основних процедур правового мислення. Тому епістемологія права традиційно починається з аналізу існуючих типів праворозуміння: позитивізм, природно-правове мислення.

Об'єктом правового пізнання є норми права, адміністративні законодавчі документи, підзаконні акти, принципи і цінності, що закріплені у Конституції й певних деклараціях, коментарі до законів, критика та теорії, що містяться в наукових працях юридичного характеру, матеріали судових справ і судові рішення, правовий досвід і правові прецеденти, а також у рівній мірі правові ситуації, правові традиції, правова свідомість суспіль-

ства та діяльність правових інститутів тощо. Отже, в статусі об'єкта правового пізнання можуть виступати всі елементи правової реальності, що підлягають методичному й систематичному осмисленню з боку суб'єкта правового пізнання.

У ролі суб'єктів правового пізнання виступають фахівці права, що здійснюють правотворчу, правозахисну, правозастосовну, правоохоронну й правовиховну діяльність у різних галузях й інститутах права, а також юристи, філософи, соціологи, психологи, ідеологи, політики і журналісти, що займаються науково-дослідною роботою у вимірі права, аналізуючи і критикуючи його засади, принципи, історію, зміст та основні проблеми. Суб'єктами правового пізнання можуть також бути окремі правоздатні громадяни та їх групи, колективи й об'єднання, або суспільство в цілому як носії суб'єктивної, колективної або суспільної правосвідомості.

Як етапи пізнання правової реальності можна розглядати такі формально-поступові сходинки пізнавального процесу: факт — проблема — гіпотеза — доказ — аргумент — концепція (правове рішення або норма). Як концепція може також виступати теоретичний умовивід про зміст і значення права наукового або філософського характеру. Цей ланцюг гносеологічних актів являє собою певний аналог суто юридичної схеми правозастосування: гіпотеза — диспозиція — санкція. Адже логічна структура правового мислення залишається стійкою.

Спочатку інформація про певний факт аналізується стосовно його проблемності, протиправності, після чого висувається обґрунтоване припущення про кваліфікацію цього факту. Це припущення не має суперечити іншим фактам та має підпадати під певні правові положення. На наступному етапі встановлюється відповідність даного факту конкретній нормі на підставі ряду правових аргументів. На заключному етапі укладається остаточне рішення стосовно правового змісту вихідного факту правопорушення, що становить нове знання про правову реальність.

Вирішальне значення у даному логічному ланцюзі має етап правової аргументації. Він відіграє роль раціонального обґрунтування правового рішення шляхом урахування вже доведених або очевидних фактів. Останні, у свою чергу, мають логічно узгоджуватися із вихідною посилкою та між собою, а також наштовхувати на відповідні висновки — кінцевий теоретичний результат дослідження (досліді). Кількість аргументів має бути достатньою, щоб виключити можливість провокацій та спростувань правових висновків, що здобуті. На думку німецького теоретика права Р. Циппеліуса, будь-яка інтерпретація також є процесом аргументування, в якому робиться вибір між різними інтерпретаційними альтернативами. Аргументи наводяться згідно з обраними критеріями аргументації [3, с. 123].

Легізм і правовий позитивізм з їх раціональною методологією пізнання здобувають правові змісти, що утворюють «букву закону». Юснатуралізм же застосовує ірраціональні методи для осягнення самого «духу закону». Сучасне правове пізнання, яке здійснюється у парадигмі інтерсуб'єктивності й традиціях демократії, не може обмежуватися суто раціоналістичною методологією. Раціональні методи пізнання не здатні розкрити всього багатогранного та мінливого змісту лібералізованого сучасного права. Тому значно більшого значення набувають сьогодні філософські методи пізнання права, серед яких і філософсько-правова рефлексія.

Рефлексія — це критичний аналіз власних думок про право, правових почуттів і переживань, тобто внутрішній дискурс, результатом якого є суб'єктивний образ права, спонтанний, однократний, правовий сенс. Даний сенс або образ права не є об'єктивним знанням, не може бути раціонально доведений чи обґрунтований, оформлений у стійкі позитивні концепції чи теорії, оскільки його неповторність обумовлена конкретною ситуацією, умовами, а також особистісними здібностями рефлексуючого суб'єкта, його емоційними, вольовими й інтелектуальними особливостями, ціннісними пріоритетами, переконаннями й життєвим досвідом. У рефлексії задіяні не стільки розум і мислення суб'єкта, скільки його почуття, воля, емоції. Адже рефлексія не є процесом або методом пізнання, вона, скоріше, є методом розуміння, осягнення, осмислення правової реальності конкретним суб'єктом у конкретних обставинах.

Сучасне право більш не має у своєму змісті догми, не відрізняється стійкістю і стабільністю. Воно стає рухливим і плинним. Ефективність права сьогодні залежить від його чутливості до умов та інтересів його суб'єктів. Тому важко стає інтерпретувати та регулювати правові й державні реалії в рамках одних класичних гносеологічних методів. Необхідним стає їх об'єднання із постмодерністською методологією. Отже, філософія права сьогодні «пом'якшує» раціоналізм юридичних наук.

Проблема правової істини — це традиційна проблема правової гносеології, тобто теорії раціонального пізнання, що претендує на об'єктивність знань про право. Пошук правової істини здійснюється, зокрема, практикуючими юристами на професійному рівні праворозуміння, або теоретиками в галузі правових наук на науково-теоретичному рівні праворозуміння. Як у першому, так і в другому випадках істина має відносний характер. Адже образ права, як і сама юридична справедливість, значною мірою залежать від ментальних, звичаєвих, політичних, історичних особливостей, а також їх належності до певної правової сім'ї тощо.

Вітчизняний філософ права Ю. Оборотов зауважує, що зараз відбувається зміна ідеалів раціональності. Якщо класична наука виходила з того, що

існує тільки одна досліджувана нею реальність і відповідно одна істина, яка відповідає цій реальності, то сьогодні визнається існування безлічі реальностей, кожна з яких має свої критерії існування [4, с. 42]. Так, може бути виділена нормативна реальність, реальність правосвідомості, реальність правовідносин, реальність правової поведінки — у кожній з яких може бути встановлена істина. Суб'єктивна реальність, тією ж мірою, як і об'єктивна, знаходять відображення у знаннях різної природи, кожне з яких претендує на істинність.

Таким чином, питання про істину є, по суті, центральним не тільки у гносеології, але й у герменевтиці. Саме на її досягнення спрямовується акт герменевтичної інтерпретації. Зрозуміти — означає відшукати істину. У цих пошуках об'єктивне, загальне за своєю природою, завжди постає індивідуально зрозумілим, суб'єктивним. Скільки суб'єктів — стільки позицій. Тому в усіх істинах, так чи інакше, маємо справу лише із суб'єктивністю людини. Одна й та сама істина проявляється у кількісно безмежних варіантах тлумачення індивідів — її інтерпретацій багато.

Реальність існує сама по собі. Вчорашня правда завжди відрізняється із сьогоднішньою, а завтра вона буде здаватися ще зовсім іншою. Так і людська істина як результат конкретної інтерпретації — завжди змінна: за певних умов життя — одна, за інших — кардинально протилежна, тому минулий варіант розуміння завжди протистоїть майбутньому. На думку А. Бернюкова, диспут — колиска й могила правди. Правда може бути як знайдена у дискурсі, так і остаточно похована у ньому. В обміні міркуваннями здобувається лише умовність, тобто те, що визнається очевидністю й оптимальністю через загальну згоду [5, с. 157].

Судова ж істина — це особливий вид істини — результат детального аналізу доказів, який може і не збігатися з чистою об'єктивністю. Суддя як інтерпретатор завжди перебуває у виборі між законом, політикою й етикою. Правильне застосування суддею позитивних законів, паралельно з урахуванням ним природно-правових, морально-етичних норм, а також панівної суспільної думки і суспільної користі, — досить складне завдання. Пізнати справжню реальність і відновити право у такому випадку може лише суддя з високомайстерним внутрішнім переконанням, багатим досвідом, добре розвиненим правовим відчуттям. Отже, цілком очевидно, що вимога «дійти до істини по кожній справі» практично недосяжна.

Виходячи з феномену дискурсивності сучасного права, динамічності його структури, а також комунікативної природи самої справедливості, слід зазначити відносний характер правової істини, наразі запобігаючи догматизму права. Позитивне право не в змозі відмовитись від вимоги об'єктивності

по відношенню до своїх істин. Об'єктивність у даному випадку означає врахування такого інформативного моменту у фактах дійсності, який не залежить від суб'єктивної свідомості жодного учасника правового дискурсу. Однак у процесі еволюції права, в ході розвитку правової ситуації, а також зі зміною інтересів і потреб суб'єктів права одна об'єктивна істина змінюється іншою об'єктивною істиною, визначаючи тим самим релятивний характер права як такого. Важливо, що ситуативна відносність правових висновків акцентує увагу на практиці, на емпіричному досвіді й правозастосовній діяльності як на найбільш значних критеріях правової істини.

Гносеологічне пізнання і герменевтичне розуміння права мають свої характерні суттєві особливості, зокрема у питаннях методів, суб'єкта, істини тощо. Гносеологічне пізнання права має своєю метою об'єктивну істину і на шляху до її досягнення застосовує раціонально-теоретичні й емпіричні методи дослідження, стандартні форми і засоби пізнання. У свою чергу, герменевтичне розуміння права приводить до встановлення конкретної істини, актуальної та відповідаючої потребам розуміючих суб'єктів. Герменевтична істина про право виникає лише у відносинах між носіями правосвідомості або у відносинах інтерпретатора і юридичного тексту. Шляхом її досягнення є аргументація та комунікативна раціональність ведення правового дискурсу.

Актуальність герменевтичного методу зумовлена ускладненням комунікативних зв'язків у сучасному світі, впровадженням новітніх технологій впливу на громадську думку, використанням складних знакових систем, а також дискурсивним, діалогічним характером права. Відбувається усвідомлення універсальності герменевтики, необхідності її усюди, де ще не відбувається безпосереднього розуміння під час усної чи письмової комунікації, де потрібен аргументований, не заангажований діалог з метою пошуку і встановлення істини.

Герменевтичне поле, або горизонт розуміння, трактується як семантичний простір, у межах якого розвиваються і функціонують смислові інтерпретації фактів і явищ. Згідно з герменевтикою будь-яке розуміння є результатом співвіднесення конкретного тексту з іншими текстами — інтертекстуальне його прочитування. Відтак норма права як текст живе, лише стикуючись з іншим текстом (з контекстом), а зрозуміти й інтерпретувати норму можна лише в точці діалогічного контакту між текстами.

Так званий діалогічний підхід у герменевтиці, засновниками якого вважаються Г. Гадамер і П. Рікер, пропонує такі засадничі ідеї інтерпретації, що були зведені українським філософом А. Токарською:

– істина тексту не обумовлена відповідністю між розумінням інтерпретатора і задумом автора. Істину слід шукати не стільки у самому тексті

(як об'єктивно закладену туди), скільки у сприйнятті цього тексту інтерпретатором;

– заглиблення в історію творіння тексту важливе, але воно не вичерпує тлумачення. Не менш важливо змусити текст говорити, «промовляти» у відповідності із ситуацією інтерпретатора;

– існує більш ніж одне «правильне» тлумачення тексту — плюралізм смислів;

– сенс тексту ніколи не може бути до кінця осягнутим, оскільки він завжди визначається «значущістю для» певного суб'єкта. Проте кожне тлумачення не визнається герменевтикою повністю суб'єктивним, оскільки текст сам створює межі свого розуміння [6, с. 144–145].

У свою чергу, О. Мережко сформулював дві основних умови розуміння і взаєморозуміння у герменевтиці: по-перше, розуміння визначається мірою спільності суб'єктів герменевтичного співтовариства; по-друге, розуміння обумовлюється справжнім їх прагненням до порозуміння, тобто установкою на аутентичну і раціональну комунікацію [7, с. 159]. Природний тип праворозуміння, зокрема у парадигмі інтерсуб'єктивізму, передбачає застосування методів вживання, співпереживання, інтуїції та рефлексії, засоби особистісного тлумачення, суддівської інтерпретації, комунікації та правового дискурсу. Виходячи з цього, можна стверджувати, що природно-правове мислення скасовує такі вимоги до права, як позитивність і об'єктивність. У неklasичній епістемології об'єктивність правових змістів слід розуміти як їх актуальність і оптимальність на даний момент за даних обставин, що досягнута у договорі рівноправних учасників правового дискурсу.

Об'єктивність права мінлива, на зразок справедливості. Справедливість же — це результат домовленості — тимчасовий консенсус. Отже, торжество справедливості відбувається в мові і через мову. А остання, за словами М. Хайдеггера, є «домом» права, способом його буття [8].

Пізнання завжди загальне, об'єктивне. Розуміння завжди індивідуальне, суб'єктивне, інтимне. Гносеологічне пізнання виявляє основні принципи, закони, можливості права, механізми його здійснення та практичне значення, у той час як герменевтичне розуміння дозволяє конкретному суб'єкту осягнути неповторний і актуальний сенс права, якого воно набуло. До речі, цей сенс визнається герменевтикою не таким, що відкритий як об'єктивна властивість права, а таким, що набутий правом у результаті сукупного впливу ситуації, обставин, традиції, а також зусиль інтерпретуючого суб'єкта.

Неklasична епістемологія в цілому та комунікативна теорія й герменевтика зокрема розглядають право як постійно триваючий дискурс, повноправними учасниками якого виступають у рівній мірі держава та будь-які

юридичні й приватні особи. Мова — це безпосередня реальність права, у якій воно здійснюється, набуває своїх дієвих форм, закріплюється у нормах, правових рішеннях і текстах. При застосуванні норм, здійсненні обов'язків та тлумаченні законів право «промовляє» через суб'єкта, який особисто розуміє, інтерпретує і дотримується його. Суб'єкт розуміння у герменевтиці визнається навіть не джерелом правових смислів, а глашатаєм права — тим, через кого воно «говорить».

Герменевтика надає активності самому об'єкту розуміння — тексту, закону, нормі, правовій реальності. Об'єкт сам тлумачить себе, залежно від ситуації, а суб'єкт-інтерпретатор є транслятором автономно існуючого тексту. Отже, суб'єкт і об'єкт герменевтичного розуміння врівноважуються як рівноцінні і рівноправні учасники правового дискурсу, який змушує говорити не законодавця і не суддю, а саме право як таке. Справедливість не розшукується і не притягується, не встановлюється зверху, вона формується у самому житті, що триває, через зіткнення у дискурсі інтересів зацікавлених осіб, небайдужих до правової ситуації та закону. Подібно до цього російський науковець О. Овчинников тлумачить правопорядок як особливий порядок людського спілкування, інтерсуб'єктивної взаємодії, до якої вступають суб'єкти, що визнають один одного як цінності та бажають співмірювати своє існування з іншими людьми [9, с. 167], у той час як у П. Рикера суб'єкт права — це «будь-який стосовно інших будь-яких», тобто визнаний ними як рівний [10, с. 29].

Отже, всюди підкреслюється рівне представництво суб'єктів правового дискурсу, їх порозуміння через говоріння однією мовою. Продуктивна комунікація і правопорядок можливі лише там, де наявне щось спільне, що обумовлює єдність духу суб'єктів — національна культура, історія, спільні проблеми, цінності, серед яких і право. Проте єдність духу не є раціональною, вона, як і справжнє порозуміння, виникає у психічних та емоційно-вольових актах. І навпаки, там, де має місце розуміння, завжди присутній елемент творчої участі. Так, суддя, будучи представником певної соціокультурної спільноти, носієм певної етнокультури, неусвідомлено привносить момент правотворчості у процес правозастосування, реалізуючи саме ті уявлення про справедливість, які домінують на даному етапі розвитку суспільного життя. Як соціальне життя, так і правове мислення у своїх основах ірраціональні.

Сучасна філософія визнає вихідну неоднозначність будь-якого тексту, що розуміється як символ. Інтерпретація виявляє множинність смислів правового поля. Так, П. Рикер визначає інтерпретацію як роботу мислення, яка полягає у розкритті рівнів значення, що стоять за буквальним змістом

тексту. З позиції сучасної герменевтики текст закону (норми, розпорядження, акта чи судового рішення) існує автономно і самостійно, як символічне полотно, що стимулює актуальні значущі змісти за умов його інтерпретації суб'єктом [10]. Юрист включається у симулятивний простір закону на правах учасника дискурсу. Він розуміє зміст юридичного тексту в силу власних можливостей і потреб часу, виводить фактичну тимчасову значимість закону у конкретному випадку і належним чином його застосовує. Юрист виявляється знаряддям, завдяки якому закон говорить мовою права у конкретній, ексклюзивній ситуації нестачі справедливості.

Отже, правовий текст розуміється герменевтикою як знаковий простір, який через мислячого суб'єкта відкритий до різноманітної симуляції юридичних смислів. Завдяки змістовній відкритості тексту система норм, правозахист і правові відносини в цілому постійно розвиваються, збагачуються й чутливо реагують на потреби життя. Особистий же талант юриста дозволяє максимально використати потенційні можливості юридичного тексту і права взагалі.

Як правотворча, так і правозастосовна практики є водночас видами герменевтичної діяльності. У герменевтиці теорія і практика синтезовані, оскільки будь-яке тлумачення із наступним розумінням по суті є практикою в силу своєї ситуативності й неповторності. Герменевтична інтерпретація має подвійний характер: одночасно із лінгвістичним тлумаченням позитивного права вона також розкриває сенс правової ситуації. Це має значення, зокрема, в процесі кваліфікації злочину, а також при формуванні слідчої версії на стадії попереднього розслідування, або при перевірці доказів у ході судового слідства тощо.

Так, під час огляду місця події слідчий інтерпретує оточуючі його об'єкти, професійно розглядаючи їх як можливі докази здійснення злочину. Він по суті має справу не з предметами, а з їх символами. Побутові речі набувають у зв'язку із подією додаткового, непрямого сенсу, який потребує декодування, інтерпретації. Успішне прочитування побічного змісту об'єктів дозволяє слідчому вибудовувати версії здійсненого. Подібна інтерпретація має на меті здолати дистанцію між минулою подією і самим інтерпретатором.

Здобутий матеріал (інформація) проходить ряд перевтілень: 1) фіксація у пам'яті свідка; 2) передача змісту за допомогою мови; 3) письмовий виклад у протоколі за допомогою тексту; 4) усвідомлення і тлумачення слідчим; і як закономірний наслідок 5) переконання судді; 6) судовий вирок. Розуміючи кожна із ланок ланцюга як певну систему значень, слід враховувати, що точність значень стає із кожним кроком усе більш фрагментарною, суб'єктивною по відношенню до попередньої ланки.

Задача слідчого — зафіксувати фактичні дані, що стосуються злочину, у встановленому законом порядку, тобто взяти до уваги докази у відповідності з вимогою припустимості. Проте досить специфічною з точки зору герменевтики є така слідча дія, як допит. Технологія отримання фактичних даних про злочин від самого джерела, що само по собі виступає інтерпретатором, передбачає фіксацію показань і свідчень через протокол допиту. При цьому процесуальна схема допиту є такою: 1) побачив підслідний (витлумачив); 2) розповів підслідний (витлумачив); 3) записав дізнавач (витлумачив); 4) оцінив слідчий, прокурор, адвокат (витлумачив). У цьому ланцюзі також варто враховувати ступінь неадекватності змісту кожного наступного тлумачення попередньому [11, с. 117].

Дуже яскраво герменевтичний характер правового явища виявляється при кваліфікації злочину, коли необхідно встановити межі багатозмістовності правового тексту чи ситуації. Тут проявляє себе рефлексивний план правосвідомості — це той стратегічний рівень, на якому функціонують такі поняття, як інтуїція слідчого, внутрішнє переконання судді та інші суб'єктивні феномени. Проте очевидно, що в аспекті кваліфікації злочину здійснюються герменевтичні процедури двох типів: 1) розуміння і тлумачення фактичних обставин справи, які мають кримінальне значення; 2) розуміння і тлумачення змісту кримінально-правової норми, яка має бути застосована.

У контексті кваліфікації злочинів особа, що веде кримінальний процес, може знати більше, ніж законодавець на момент прийняття відповідного закону. Стосовно цього важливим вбачається висновок П. Рикера: «Інтерпретація перебуває на рубежі лінгвістичного та нелінгвістичного, мови і життєвого досвіду» [12, с. 104]. Однак це наразі не свідчить про те, що особа, яка веде карний процес, у такій ситуації довільно перетлумачує норму права. Інтерпретація з боку того, хто застосовує закон, опосередкована сучасністю і має відповідати «духу закону».

Беручи участь у дискурсі, породженому учасниками слідства, «вживаючись» у юридичну справу, суддя здійснює акт підведення обставин справи під норму через свої власні забобони. У кожному новому випадку суддя змушений розуміти норму заново. В ході судового процесу — у правовій комунікації — досягається певна галузь перетину позицій сторін, де суддя намагається знайти середину й справедливе рішення. Сторона, яка звинувачує, дивиться на справу з висоти «букви закону», всезагальності норм, у той час як захист намагається довести своєрідність справи, нетотожність її іншим, неможливість підведення під абстрактні стандарти позитивного права, що пропонуються. У такі моменти правосуддя здійснюється завдяки поєднанню закону і судової правотворчості.

Судочинство є полем герменевтичного дискурсу, в межах якого суддя не тільки тлумачить, але й безпосередньо доповнює, розвиває і створює право. Судовою правотворчістю вважають особливий вид діяльності судді у сфері правового розуміння у поєднанні з правовою інтерпретацією та застосуванням права, результатом якої є судові рішення, що набуває нормативної сили. Виділяють основні форми судової правотворчості: судовий прецедент в англосаксонському праві та переконливий прецедент і суддівський розсуд у континентальному праві. Вони ж є додатковими джерелами права у зазначених системах права.

Тлумачення здійснюється в ході застосування норм права. Кожне правозастосовче рішення має дві основи: фактичну (факти) і нормативну (закон). В основу рішення покладаються не самі фактичні обставини, а інформація про ці обставини. Те саме можна сказати про нормативну основу. Правозастосувач у своїх міркуваннях під час винесення рішення оперує не самою нормою права, а інформацією про її зміст. Отже, суддя отримує два види інформації: знання про факти і знання про норми. На основі цих двох знань у результаті їх аналізу й обробки складається третій вид — правозастосовче рішення.

Хоча норма закону не може бути індивідуальною, вона завжди абстрактна і містить лише типові ознаки, проте судові тлумачення закону обмежені рамками конкретного випадку, здійснюється у встановленій процесуальній формі і має значення тільки для даної справи. В американській правовій теорії навіть розрізняють окремі етапи судового тлумачення: 1) *interpretation* — означає діяльність із визначення семантичного змісту юридичного тексту; 2) *construction* — означає діяльність із перекладу семантичного змісту правового тексту на юридичні правила, тобто конструювання його фактичного змісту. Отже, інтерпретується — значення тексту норми, а конструюються — юридичні правила застосування норми до фактів справи [13, с. 99].

Так, у загальній системі права в процесі винесення прецедентного рішення нормативно-правовий акт не відіграє ролі основоположного принципу. Тут одиничне індуктивно стає загальним, факт стає нормою, а частка історичного судового досвіду набуває категоричного сенсу для утворення правової традиції. Герменевтичний аналіз самого механізму утворення прецеденту дозволяє встановити такі етапи: 1) аналіз фактів судової справи; 2) добір аналогічної справи із арсеналу вже вирішених у судовому порядку справ; 3) проведення аналогії між фактами справ; 4) аргументація аналогічності фактів типових судових справ; 5) обґрунтування відповідності принципу вирішення конфлікту певному діючому закону; 6) обґрунтування до речності застосування даного принципу до вирішення даної конкретної

справи («слідувати вирішеному раніше»); 7) винесення прецедентного рішення.

Де ж тут спостерігається суддівська правотворчість? Певною мірою вона наявна вже на етапі вільного вибору аналогічної справи для її порівняння зі справою, яка вимагає рішення. Також довільною та ініціативною з боку судді є аргументація цієї аналогічності. Присутня суддівська правотворчість і на етапі аргументації міри відхилення від законності і ступеня провини злочинця; і, нарешті, на етапі винесення ексклюзивного рішення з конкретної справи. Безпосередньо герменевтична практика присутня у тлумаченні змістовної узгодженості прецеденту та наявної справи, до якої він застосовується. Герменевтичною також є інтерпретація прийнятого судового рішення як нової норми, що зводиться у принцип.

Оскільки справедливість — категорія більш моральна, ніж правова, процес її досягнення включає як нормативно-логічний, так і психологічний компоненти. Аналізуючи англійських теоретиків права, Б. Малишев виявляє особливості міркування у прецедентному праві. Так, специфікою стилю юридичного мислення англійських правників є приблизно однакова вага логічних та інтуїтивних елементів у його структурі. Процедури, пов'язані з прецедентом, поділяються на два види: 1) дослідження обставин справи; 2) дослідження змісту прецедентної норми. Якщо у першому випадку застосовуються переважно логічні засоби, то у другому — інтуїтивні. В Англії не існує єдиного та загальнообов'язкового способу, алгоритму виведення норми із тексту прецеденту. Така невизначеність обумовлює те, що принцип вирішення (*ratio decidendi*) виокремлюється юристами за допомогою інтуїтивних засобів. Інтуїтивність проявляє себе у тому, що англійський суддя (та тією ж мірою сторони процесу) мають «побачити норму очима свого попередника», тобто очима судді, що виніс рішення, яке стало прецедентом. Суддя звертається до правової традиції, контакт із якою неможливий без інтуїції та почуттів [14, с. 114].

Досконалий аналіз герменевтичної практики суддів континентального права, а також актуальність відродження в ньому прецеденту у вигляді «суддівського розсуду» здійснив видатний ізраїльський теоретик і юрист-практик А. Барак. Він доводить справжню суддівську філософію, за якою здійснення правосуддя через суддівський розсуд полягає у трирівневій інтерпретації. Перший рівень — факти, суддя обирає із сукупності фактів ті, які видаються необхідними для розв'язання конфлікту. Другий рівень — вибір норми та її застосування. Суддівський розсуд обирає із різноманітних методів застосування норми лише один метод, який знаходить найбільш прийнятним. Третій рівень розсуду — встановлення судового рішення [15, с. 20].

Навіть у континентальному праві суддя особисто обирає метод інтерпретації, принцип доказу і виносить вирок, але робить це в межах власного праворозуміння і стереотипів. У системі ж загального права суддя давно постає «законом, що промовляє». Звідси презумпція «судді-Геркулеса». Однак із роллю судді пов'язана інша проблема — проблема розподілу влади, що викликає побоювання з боку політиків.

У цілому, герменевтична природа правосуддя полягає не тільки у місцевості суддівської інтерпретації, а, головним чином, у зніманні конфлікту, відновленні справедливості й примиренні сторін шляхом мовного дискурсу, конфлікту інтерпретацій, що виникає у ньому, та раціональній аргументації рішень. Герменевтична практика у мовному просторі суду давно постає як дієва альтернатива насильству.

Висновки. Здійснено спробу сутнісного аналізу класичної і неklasичної теорій правового мислення, порівняння їх основних принципів, установок, методів, суб'єкт-об'єктних відносин та критеріїв істини. Виявлено особливості пізнання права і розуміння права як процедур епістемології права і правової герменевтики. Акцент здійснено на герменевтичних практиках в галузі права. Як об'єкт юридичної інтерпретації розглянуто правову реальність із сфери кримінальної юстиції. Зазначено ефективність герменевтичних практик у контексті кваліфікації злочинів. Розглянуто особливості суддівської інтерпретації, герменевтичні трансформації нормативних змістів під час їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нерсесянц В. С. Філософія права : учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 1998. – 244 с.
2. Овчинников А. И. Эпистемология правового мышления / А. И. Овчинников // Філософія права. – 2003. – № 2(8). – С. 32–38.
3. Циппеліус Р. Юридична методологія : пер. з нім. / Р. Циппеліус. – К. : Реферат, 2004. – 176 с.
4. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції / Ю. М. Оборотов // Пробл. філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 41–43.
5. Бернюков А. М. Зміст судової інтерпретації: герменевтичний вимір / А. М. Бернюков // Пробл. філософії права. – 2008–2009. – Т. VI–VII. – С. 154–163.
6. Токарська А. С. До питання про культуру розуміння юридичного тексту / А. С. Токарська // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. – 2011. – № 1(1). – С. 139–146.
7. Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология права / А. А. Мережко // Пробл. філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 159–162.
8. Хайдеггер М. Время и бытие : пер с нем. / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 447 с.

9. Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правопонимание / А. И. Овчинников // Правоведение. – 2004. – №4. – С. 160–170.
10. Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер // Вопр. философии. – 1996. – №4. – С. 27–36.
11. Суслов В. В. Герменевтика и юридическое толкование / В. В. Суслов // Государство и право – 1997. – №6. – С. 115–118.
12. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер ; пер. с фр. И. Вдовиной. – М. : Канон-пресс-Ц, 2002. – 624 с.
13. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення / В. С. Бігун. – К. : Б-ка міжнар. часоп. «Проблеми філософії права», 2011. – 249 с.
14. Малишев Б. В. Судовий прецедент і стиль правового мислення / Б. В. Малишев // Пробл. філософії права. – 2004. – Т. II. – С. 142–147.
15. Барак А. Судейское усмотрение : пер. с англ. / А. Барак. – М. : Норма, 1999. – 376 с.

КЛАССИЧЕСКАЯ И НЕКЛАССИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМЫ ЭПИСТЕМОЛОГИИ ПРАВА

Мелякова Ю. В.

На этапах эволюции правового мышления и правового понимания — от классического до неклассического, от традиционного до нетрадиционного, от гносеологии до герменевтики — подверглись трансформации основные элементы их структуры: субъект-объектные отношения, формы, уровни, методы познания, типы истин. Современная правовая герменевтика поднимает проблему неформальной интерпретации права во всех формах его бытия: текстах, нормах, правовых ситуациях, судебных делах, правовой традиции, правосознании, правовых прецедентах. Герменевтическая интерпретация права не имеет четких методов и приемов. Она ссылается лишь на условные принципы, среди которых субъективность, ситуативность, плюралистичность, коммуникативная рациональность. Правовая герменевтика выступает как методология не только правопонимания, но и правосудия.

Ключевые слова: *эпистемология права, правовая герменевтика, правовое познание, правопонимание, правовая рефлексия, правовая истина, интерпретация права, коммуникация, текст, правовой дискурс, судейское толкование.*

CLASSICAL AND NON-CLASSICAL PARADIGM EPISTEMOLOGY OF LAW

Melyakova J. V.

Legal epistemology contains a well-developed system of types, forms, levels, stages, principles and methods knowledge of law and legal thinking. Law is a separate sphere of human existence. But the right cannot be understood only with the help of positive science.

Positive science is focused on objectivity, reliability, verifiziert and practicality. People's attitude to the law is reflected in scientific thinking and value orientations. Scientific knowledge focused on the rationale and explanation of the law. Intuitive, sensory perception and reflection lead to spiritual development, interpretation and understanding of the law.

More detailed development deserve hermeneutic methods understanding of law and justice, judicial interpretation, legal communication, hermeneutic procedures in criminal law in the aspect of qualification of crimes. It is hermeneutics reveals the dynamic and processual nature of the new justice, largely forms the legal thinking of the lawyer.

In the texts of laws law is static, dead. In the trial it comes to life, is manifested in its effectiveness, is enriched by the power of legal arguments, facts, judicial ideology. Approach to the understanding of law in the paradigm of intersubjectivity can not help but reflect on the principles of judicial hermeneutics.

Epistemology law distinguishes between the stages of the evolution of legal thinking and legal understanding — from classical to non-classical, from traditional to unconventional, from epistemology to hermeneutics. Epistemology of law has a standard scientific-positive structure, which includes the basic elements: subject, object of knowledge, forms, levels, methods of learning, types of legal truths. They all experienced a transformation in the modern conditions of liberalization of the law and revaluation of legal values.

Legal hermeneutics deals with the problem of informal interpretation of the law in all its forms of existence: the texts, norms, legal situations, court cases, legal traditions, legal consciousness, legal precedents. Hermeneutic interpretation of the law has no clear methods and techniques. It is based only on conventional principles. These principles include: subjectivity, autonomy, openness, concreteness, pragmatism, communication skills, pluralism, argumentativeness, communicative rationality.

Legal reality of criminal justice is also the object of legal interpretation. Hermeneutic procedures in criminal law is transformed to the formula of «understanding-interpretation-application». This formula is of particular importance in the context of the legal qualification of the crime. Hermeneutics largely forms the legal thinking of the lawyer.

From the hermeneutic point of view, justice is procedural in nature, as from the principle and method of application of legal norms depends on its content. Rule of law has a double meaning. Nominal and apply the meanings of norms are distinguished due to the different types of its interpretation. Field of normative meanings is mutative, dynamic, sensitive to the circumstances, traditions, subjective judicial interpretation. Hermeneutics is considered as the methodology of law and justice in the aspect of judicial interpretation. Modern litigation is living and active space. It specifies the exclusive meaning of each legal situation and normal. The lips of the judge says law.

Litigation is a field of hermeneutic discourse. Within it, the judge not only interpret, but also directly complements, develops and creates the law. The hermeneutic nature of justice lies not only in the art of judicial interpretation, but mainly in making reasoned decisions, the elimination of a conflict, the restoration of justice, reconciliation of the parties by linguistic discourse. Hermeneutic practice in language space of the court long ago appears as an effective alternative to violence.

An attempt essence analysis of classical and non-classical theories of legal thinking, comparing their main principles, aims, methods, subject-object relations and criteria of truth. The peculiarities of the law cognition and understanding of law as procedures epistemology of law and legal hermeneutics.

As an object of legal interpretation are considered legal reality from the sphere of criminal justice. The marked effectiveness of the hermeneutic practices in the context of the qualification of crimes. Peculiarities of judicial interpretation, hermeneutic transformation of normative meanings at the time of their application.

A detailed consideration of the theory of legal thought in its classical and non-classical paradigms reveals the features of the methods and truths legal epistemology and legal hermeneutics. In reviewing the features of the knowledge of the rights and understanding of law, the relationship between the objective and subjective in law. Particular emphasis is placed on hermeneutic practices in the field of law, their progressive and humanistic value.

Key words: *epistemology of law, legal hermeneutics, legal knowledge, legal principles, legal reflection, legal truth, interpretation of law, communication, text, legal discourse, the judicial interpretation.*

УДК 340.12

Н. І. Сагохіна, кандидат юридичних наук

ГЕРМЕНЕВТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ

У статті розкривається сутність і завдання герменевтичної філософії права через осмислення її методологічного та онтологічного вимірів. На думку автора, герменевтична філософія права являє собою осмислення розуміння водночас як способу буття людини у праві (онтологічний вимір) та способу осягнення правової реальності (методологічний вимір) як складових цілісного досвіду правового.

Ключові слова: *герменевтична філософія права, методологічний вимір, онтологічний вимір, розуміння, перед-розуміння.*

Філософсько-правовий дискурс другої половини ХХ — початку ХХІ ст. позначений розвитком неklasичних підходів до осмислення правової реальності, які акцентують увагу на динамічному вимірі права, розглядаючи його як певний процес (комунікацію, діалог, пізнання, розуміння тощо) і, таким чином, зосереджуються на питанні про те, як право існує (здійснюється,

відбувається, відтворюється, постає). Останнім часом подібне «динамічне праворозуміння» набуває все більшої популярності і на пострадянському просторі¹. Таке переосмислення основного питання філософії права висновує у відмову від будь-яких спроб стабілізувати і схопити право у його визначеності, а, відповідно, й у загострення питання про те, яким чином право вкорінене в бутті взагалі, або, принаймні, у людському бутті. У цьому сенсі досить плідною може виявитись герменевтична філософія права, яка й намагається прояснити природу того досвіду, що є досвідом правового, позначаючи його як «розуміння».

Водночас проясненню підлягає і природа самої герменевтичної філософії права, яка сьогодні трактується достатньо широко. Так, у рамках методологічного її напряму йдеться про виявлення методів практичної інтерпретаційної діяльності, пов'язаної з прийняттям правового рішення або з правовим пізнанням. У свою чергу, онтологічна течія правової герменевтики передбачає осмислення розуміння як способу буття людини у праві та прояснення умов можливості такого розуміння. Що ж стосується україно- та російськомовного філософсько-правового дискурсу, то тут герменевтичні дослідження представлені досить фрагментарно і переважно в межах методологічного виміру герменевтики або на перетині останньої з філософією мови та семіотикою². Врешті-решт, однією з головних проблем герменевтичної філософії права завжди залишається сутність і завдання її самої³.

Спробуємо наблизитись до природи герменевтичної філософії права через осмислення генезису герменевтичної думки у її методологічному та онтологічному вимірах. З другого боку, дослідження історії герменевтичної філософії права потребує виявлення певного попереднього розуміння її сутності, яке в подальшому русі герменевтичним колом буде уточнене і доповнене.

Так, під герменевтичною філософією права маємо на увазі осмислення розуміння як способу буття людини у праві (онтологічний вимір) та способу осягнення правової реальності (методологічний вимір). Уявляється, що витлумачена у такий спосіб герменевтична філософія права є водночас напрямом неklasичної філософії права та складовою загальної філософської герменевтики, предметом якої є феномен розуміння. Щодо співвідношення з останньою можна виокремити два основні підходи. З одного боку, герме-

¹ Див., наприклад, нещодавно видану колективну монографію «Некласическая философия права: вопросы и ответы», що об'єднала зусилля таких дослідників, як С. Максимов, Ю. Пермяков, А. Поляков, О. Стовба, І. Честнов, В. Четвернін, і стала своєрідним маніфестом «динамічного праворозуміння» [1].

² Див., наприклад, дослідження О. Атаршикової [2], А. Бернюкова [3], Т. Дудаш [4], О. Овчинникова [5].

³ Серед останніх досліджень з цього приводу див., наприклад, статтю М. Зірк-Садовскі [6].

невтична філософія права являє собою особливий випадок застосування філософської герменевтики, специфіка якого зумовлена обмеженнями, пов'язаними із загальнообов'язковістю права. Натомість, на думку Г.-Г. Гадамера, застосування права є парадигмальним прикладом розуміння, а тому юридична герменевтика не є особливим випадком; навпаки, вона здатна пролити світло на питання загальної філософської герменевтики [7, с. 388].

Слово «герменевтика» походить від грецького *ἐρμηνευτική* — мистецтво тлумачення або пояснення. У свою чергу, *ἐρμηνευτική* утворено від дієслова *ἐρμηνεύω*, що має в перекладі на сучасні мови такі значення: 1) говорити, висловлювати, виражати; 2) тлумачити, інтерпретувати, пояснювати, розуміти; 3) перекладати. У творах Платона, де зустрічаються перші згадування про *ἐρμηνευτική*, вона межує з мистецтвом проголошення і роз'яснення волі богів та мистецтвом пророцтва, яким володіють поети [8, с. 377–378]. Ідея герменевтики пов'язана з іменем Гермеса — у грецькій міфологічній традиції бога красномовства та посередника між богами і людьми.

Спочатку герменевтична думка розвивалась у рамках релігійної та світської екзегетики (практики тлумачення окремих текстів), і до XIX ст. залишалася частиною інших дисциплін, переважно теології. У Новий час герменевтика формується як загальна методологія гуманітарних наук, покликаних зрозуміти прояви людського духу (на відміну від наук природничих, що мають на меті пояснення природних явищ). У XX ст. відбувається онтологічний поворот у герменевтиці, який поклав початок філософській герменевтиці як універсальній філософії розуміння, де розуміння — вже не просто особливий різновид пізнання у «науках про дух», а фундаментальний спосіб існування людини у світі.

Заслуга обґрунтування герменевтики як універсальної науки про розуміння належить Фрідріху Шлейермахеру, який вбачав завдання герменевтики у розробці загальних правил тлумачення. Граматичний рівень герменевтичного аналізу Шлейермахер доповнює психологічним, який передбачає особливий творчий процес «вживання» в інше «Я» з метою зрозуміти твір краще, ніж його розумів сам автор, що, однак, залишається нескінченним завданням [9, с. 64, 74, 153–161]. У подальшому В. Дільтей розробляє проект герменевтики як загальної методології гуманітарних наук, у яких предметом розуміння є внутрішній світ індивіда, об'єктивованій назовні, що проявляється у вигляді мови, міфів, звичаїв, права, моралі і т. д. За Дільтеєм, зовнішні вирази життя сприймаються людиною лише остільки, оскільки несуть у собі певні смисли, «вкладені» в них іншими людьми. Саме на розпізнання цих смислів і спрямоване розуміння як специфічний спосіб історичного пізнання [10]. У XX ст. найбільш помітним ученим, який розвивав методологічну лінію в герменевтиці, був Е. Бетті. Він прагнув розмежувати витлумачення і наді-

ленням смислом, наполягаючи на необхідності збереження ідеалу об'єктивності наукової інтерпретації, якому в гуманітарних науках відповідає теза про незалежність об'єкта інтерпретації від її суб'єкта, що, однак, не виключає суб'єктивної актуальності об'єкта для інтерпретатора [11].

Усі згадані концепції тією чи іншою мірою сформувались під впливом романтичної традиції «реконструкції генія автора» як мети розуміння і представляють так звану герменевтику особистості на противагу поширеній у сучасних теоріях герменевтиці ситуації. Відповідні ідеї знайшли відгук і в юриспруденції, поклавши початок триваючій і донині дискусії щодо можливості розвитку права в ході тлумачення. Так, К. Ф. фон Савіньї у своїй роботі «Юридична методологія» розмежовує інтерпретацію закону і доктринальний розвиток права, зазначаючи, що в ході інтерпретації тексту закону ми повинні відтворити задум законодавця шляхом «вживання» у той час, коли він творив. Те саме має на увазі і Ф. Лібер, коли у своєму есе «Правова і політична герменевтика, або принципи інтерпретації та побудови у праві та політиці» зазначає, що правова інтерпретація покликана відтворити «справжнє значення» закону. Натомість їх опоненти слушно зауважують, що закон часто застосовується до ситуацій, які не могли бути передбачені його творцем, а тому його інтерпретація завжди має творчий характер. Так, Дж. Ессер у дослідженні «Упередження і вибір методів у правосудді» стверджує, що результат інтерпретації закону зумовлений радше не методом, а попереднім уявленням про «правильне» рішення [12].

Одним із найвідоміших послідовників Ф. Шлейермахера в царині юриспруденції є Г. Коінг, який досліджує можливості застосування загальних канонів інтерпретації, сформульованих Шлейермахером, для тлумачення в галузі права та їх вплив на юриспруденцію як інтерпретуючу прикладну науку про дух [13]. Методологічне розуміння герменевтики знаходимо також у правових дослідженнях таких авторів, як К. Енгіш, К. Ларенц, Ф. Мюллер та ін.

У полеміці між методологічною і філософською стратегіями у герменевтиці об'єктивістська самосвідомість наук про дух зазнала істотних трансформацій. Сьогодні у своєму методологічному вимірі герменевтика являє собою альтернативу класичній епістемології, протиставляючи науковому пізнанню герменевтичне розуміння як спосіб осягнення правової реальності, однак залишаючись при цьому в межах дебатів про метод. Натомість онтологічний поворот у герменевтиці, який власне й перетворив її на герменевтичну філософію, полягав у різкій трансформації проблематики від питання про умови розуміння суб'єктом текстів або історії до питання «що це за істота, буття якої полягає у розумінні?» [14, с. 43].

Так, ґрунтуючись на феноменології Е. Гуссерля, М. Хайдеггер у праці «Буття та час» визначає герменевтику як «феноменологію Dasein», де Dasein — це суще, яке відрізняється від іншого сущого осмисленим ставленням до себе і світу. Відповідно розуміння виявляється фундаментальним способом буття Dasein у світі. Існування людини як таке є герменевтичним, інтерпретуючим: ми існуємо у світі, де будь-який об'єкт є об'єктом розуміння. Йдеться при цьому не просто про відкриття деякого початкового смислу, світ як такий не є осмисленим. Єдиним джерелом смислів є Dasein, що бере на себе відповідальність і наповнює світ смислом у творчому акті розуміння. Так стає можливою герменевтична філософія, тобто філософія, яка герменевтично розглядає весь світ. Тому філософію як таку Хайдеггер називає «герменевтикою фактичності» [15, с. 12, 142–148]. Розуміння припилило бути суто методологічною ідеєю.

Погляди Хайдеггера отримали розвиток у творчості Г.-Г. Гадамера, який концептуально обґрунтував проект філософської герменевтики, протиставивши його проекту герменевтики як методології наук про дух. У праці «Істина та метод» він протиставляє тезі про незалежність об'єкта від суб'єкта ідею «опосередкування минулого теперішнім», а формальному розуму раціоналістів («методу») — практичну мудрість (фронезис), яка необхідна для герменевтичного осягнення істини. При цьому, на думку Гадамера, саме застосування права є парадигмальним прикладом герменевтичного розуміння, який може пролити світло на загальні питання філософської герменевтики і поновити єдність герменевтичної проблеми. Суть останньої полягає у застосуванні: у розумінні завжди має місце щось на зразок застосування тексту, що підлягає розумінню, до тієї сучасної ситуації, у якій перебуває інтерпретатор [7, с. 364–369]. Так, справжня проблема юридичної герменевтики полягає в тому, що будь-який закон має загальний характер і тому не може охопити практичну дійсність у всій її конкретності. Зразки поведінки не є вічними і незмінними, але й не є простими конвенціями, відображаючи природу речей, і справа лише в тому, що ця остання визначає себе кожного разу тільки у застосуванні [7, с. 376–379]. У цьому контексті Гадамер намагається спростувати думку, згідно з якою смисл діючого закону однозначний і сучасна нам юридична практика тільки наслідуює цей початковий смисл. Насправді ж, відзначає філософ, смисл норми визначається юристом з урахуванням того випадку, до якого її слід застосувати. Правозастосувач повинен усвідомити зміни, які відбулись у правовідносинах, і відповідно наново визначити нормативну функцію закону [7, с. 386].

Слідом за Хайдеггером, Гадамер розкриває кругову структуру розуміння: ми завжди виявляємо себе вже зануреними у певну ситуацію, яка визначає

горизонт розуміння, а тому розуміння завжди починається з обумовленого традицією перед-розуміння (сукупності упереджень), що згодом уточнюється. Стосовно судової практики мова йде про правове перед-рішення, яке передує винесенню вироку і має в першу чергу позитивну правову цінність. Ідеться, таким чином, не про те, щоб відмежувати себе від традиції, яка звертається до нас, зокрема, через прецедент та доктрину, а навпаки: відмежувати себе від того, що може завадити нам зрозуміти традицію з точки зору самої справи [7, с. 322].

Оскільки розуміння, за Гадамером, завжди є практичним, то й сама герменевтика є не теорією, а лише способом існування у світі, який полягає у діалозі з метою пошуку загального смислу. Натомість П. Рикер наполягає на важливості методологічного виміру герменевтики, поєднуючи її зі структурною антропологією, що, на його думку, уможлиблює взаємодію онтології та епістемології. Для Рикера герменевтика є теорією розуміння текстів, причому під «текстом» він має на увазі все, що підлягає інтерпретації. Однак будь-яке епістемологічне розуміння виявляється можливим лише як аспект розуміння екзистенціального [14, с. 39–66]. Так, Рикер намагається відновити єдність епістемологічного та онтологічного виміру буття людини, розглядаючи правове судження як типовий приклад герменевтичного досвіду, що вимагає практичної мудрості, досвіду прийняття рішення в ситуації невизначеності та конфлікту з метою примирення ворогуючих сторін [16, с. 87; 17, с. 233–248; 18].

Філософська герменевтика мала величезний вплив як на континентальну філософсько-правову традицію, так і на англо-саксонську юриспруденцію. У межах першої слід згадати передусім філософсько-правові концепції В. Майхофера і А. Кауфмана.

В. Майхофер у своєму дослідженні «Право і буття» спирається на ідеї Хайдеггера і намагається побудувати за допомогою герменевтики *Dasein* онтологію права, тобто визначити саме право як суще. На думку Майхофера, наше буття завжди є буттям-з-Іншими, причому не взагалі, а завжди конкретним як-буттям: як-покупця, як-громадянина і т. п. Метою ж права є справжність як-буття; тому право лише оформлює відповідне як-буття. Таким чином, Майхофер пропонує екзистенціальне обґрунтування права, що виходить з буття людини [19]. Ідеї Гадамера розвиває у своїй філософії права А. Кауфман. У своїх працях (основні з яких «Вступ до правової герменевтики», «Філософія права в перехідний період», «Попередні зауваження щодо правової логіки та онтології відносин. Засади правової теорії, заснованої на понятті персони») він намагається подолати однобічність як правового позитивізму, так і класичного юснатуралізму. За Кауфманом,

право конститується в ході герменевтичного процесу розуміння. Воно не є сукупністю правил, а відбувається у правовідносинах у ході застосування абстрактної норми до конкретного випадку. Право — це не категорія, що підлягає проясненню, а подія розуміння, що має структуру кола: розумінню норми передують розуміння можливих випадків, на які вона розрахована, а осмислення конкретної справи вимагає попереднього розуміння норми. Право як таке не може бути засноване тільки в нормі або тільки у випадку, але ґрунтується у їх взаємовідношенні, являючи собою не субстанцію, а відношення між випадком і нормою. Однак правом є не будь-яке відношення між нормою і випадком, а тільки таке, у якому особи, що здійснюють це відношення через власні вчинки, визнають одна одну, й, отже, є персонами [20].

В англо-саксонській юриспруденції найвідомішим послідовником Гадамера був Р. Дворкін, який у своїй праці «Імперія права» розвиває ідею про те, що будь-яке розуміння є творчим актом включення у здійснення традиції, причетності до загального смислу. На думку Дворкіна, в інтерпретації права судді виконують роль послідовних співавторів колективного роману, кожен з яких повинен додати свою главу до нескінченної історії таким чином, щоб вона могла бути прочитана як частина цілого оповідання. При цьому суддя має не тільки визначити суспільний ідеал своїх попередників, утілений ними в минулих рішеннях, але й розкрити його в актуальному соціально-історичному контексті [21, с. 227].

Серед останніх розвідок у межах онтологічної стратегії правової герменевтики можна відзначити також праці Ф. Дж. Мутса III [22] та Й. Тонтті [23]. У цілому у своєму онтологічному вимірі герменевтична філософія права намагається відновити єдність теорії та практики, розглядаючи розуміння у праві як буття і пізнання водночас, і при цьому сама виявляється лише способом буття у праві, а не формулюванням та утвердженням щодо нього певної позиції, власне розумінням як досвідом інтерсуб'єктивного відтворення правових смислів.

Відповідно онтологічна і методологічна стратегії у герменевтиці права також є радше не етапами її розвитку або конкуруючими інтерпретаціями її завдань, а лише двома вимірами одного явища, які неможливо відокремити один від одного, так само як неможливо відокремити теоретичний досвід осягнення права від практичного досвіду його відтворення.

Загальними ж ідеями, визначальними для герменевтичної філософії права, є такі.

Будь-яке пізнання правової реальності має характер розуміння — творчого осмислення права в контексті конкретної правової ситуації (реальної

або гіпотетичної) з позиції її безпосереднього учасника. На відміну від теоретичного пізнання, спрямованого в минуле та орієнтованого на ідеал об'єктивної істини, горизонтом практичного розуміння є майбутня інтерсуб'єктивна справедливість.

Таке розуміння можливе лише в контексті окремого випадку, тобто у застосуванні права, яке й виявляється єдиним способом наближення до правової реальності. Остання ж не підлягає теоретизації поза зв'язком з практикою здійснення права. Якщо наукове пізнання являє собою теоретичне осмислення права з метою формулювання загальних принципів його функціонування як орієнтирів для практики, то герменевтичне розуміння завжди є водночас і теоретичною, і практичною діяльністю.

У герменевтичному розумінні відтворюється правова реальність. Ми ніколи не можемо зайняти неупереджену позицію «над правом», а завжди виявляємо себе частиною певної динамічної правової традиції, сформованої, у свою чергу, попередніми судженнями щодо права і такою, що постійно продовжує формуватись у конфлікті інтерпретацій. Взаємодія між правовою традицією і конкретним правовим судженням відбувається за логікою «герменевтичної спіралі»: з одного боку, традиція обумовлює осмислення правової ситуації в тому сенсі, що формує наше перед-розуміння і окреслює доступні смислові альтернативи. З другого боку, сама традиція складається з обумовлених нею рішень у конкретних ситуаціях, через які правозастосувач вводить у гру свої власні упередження. При цьому таке коло не є застиглою структурою, а передбачає концентричне розширення зрозумілого смислу. Так, розуміння виявляється водночас конституюванням правової реальності.

Таким чином, герменевтична філософія права являє собою одну з версій некласичного динамічного праворозуміння, розглядаючи право як процес розуміння — інтерсуб'єктивного конституювання правових смислів у ході здійснення права і його осягнення водночас. У свою чергу, уточнення природи герменевтичної філософії права дозволяє уточнити і її завдання. Визнаючи конструктивну роль перед-розуміння, герменевтична філософія права здатна протистояти як постмодерністському свавіллю інтерпретацій, так і позитивістському засиллю науковості. Високий гуманістичний смисл герменевтики закладений уже в самій структурі «герменевтичної спіралі» — руху від перед-розуміння до повного розуміння, а потім назад, для перевірки необхідності змін і доповнень до початкового уявлення. Перед-розуміння і добросовісне прагнення більш глибокого розуміння залишають місце для перегляду вихідних ідей, а отже, означають принципову відкритість для діалогу. Так, герменевтика виховує повагу до чужої точки зору, терпіння та прагнення порозуміння, не заперечуючи водночас необхідність критичної

оцінки. У зв'язку з цим Гадамер наголошує: «Герменевтика — це практика... Усіма силами підтримувати діалог, давати сказати своє слово і тому, хто має іншу точку зору, вміти засвоювати те, що він говорить, — от у чому душа герменевтики» [24, с. 8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Неклассическая философия права: вопросы и ответы : кол. моногр. / С. И. Максимов, Ю. Е. Пермяков, А. В. Поляков и др. ; под ред. А. В. Стовбы. – Харьков : Б-ка междунар. журн. «Проблемы философии права», 2013. – 272 с.
2. Атарщикова Е. Н. Герменевтика в праве: История и современность / Е. Н. Атарщикова. – СПб. : С.-Петербург. ун-т МВД России, 1998. – 296 с.
3. Бернюков А. М. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід / А. М. Бернюков // Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода та ін. ; відп. ред. В. С. Бігун. – К. : Б-ка міжнар. часоп. «Проблеми філософії права», 2009. – С. 148–206.
4. Дудаш Т. І. Праворозуміння крізь призму герменевтики / Т. І. Дудаш. – Л. : Край, 2010. – 248 с.
5. Овчинников А. И. Правовое мышление в герменевтической парадигме / А. И. Овчинников. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2002. – 288 с.
6. Зірк-Садовскі М. Завдання герменевтичної філософії права / М. Зірк-Садовскі // Філософія права і заг. теорія права. – 2012. – №2. – С. 102–114.
7. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г. Гадамер ; пер. с нем. М. А. Журиной, С. Н. Земляной, А. А. Рыбаков, И. Н. Буров. – М. : Прогресс, 1988. – 700 с.
8. Платон. Ион / Платон ; пер. с греч. А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи // Платон. Собр. соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1990–1994. – Т. 1, 1990. – С. 372–385.
9. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер ; пер. с нем. А. Л. Вольского. – СПб. : Европ. Дом, 2004. – 242 с.
10. Дильтей В. Описательная психология / В. Дильтей. – СПб. : Алетейя, 1996. – 160 с.
11. Бетти Э. Герменевтика как общая методология наук о духе / Э. Бетти ; пер. с нем. Е. В. Борисов. – М. : «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2011. – 144 с.
12. Poscher R. Hermeneutics, Jurisprudence and Law [Електронний ресурс] / R. Poscher. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2394503.
13. Coing H. Die juristischen Auslegungsmethoden und die Lehre der allgemeinen Hermeneutic / H. Coing. – Köln-Opladen : Westdeutscher Verlag, 1959.
14. Рикер П. Конфликт интерпретаций / П. Рикер ; пер. с фр. И. С. Вдовиной. – М. : Академ. проект, 2008. – 695 с.
15. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Библихина. – СПб. : Наука, 2006. – 452 с.

16. Рикер П. Путь признания. Три очерка / П. Рикер ; пер. с фр. И. И. Блауберг, И. С. Вдовина. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2010. – 268 с.
17. Рикер П. Справедливое / П. Рикер ; пер. с фр. Б. Скуратов, П. Хицкий. – М. : Гнозис, Логос, 2005. – 304 с.
18. Рикер П. Торжество языка над насиллием. Герменевтический подход к философии права / П. Рикер ; пер. з фр. О. И. Шульмана // Вопр. философии. – 1996. – № 4. – С. 27–36.
19. Майхофер В. Право и бытие / В. Майхофер ; пер. с нем. А. Стовба // Рос. ежегод. теории права. – 2008. – № 1. – С. 186–258.
20. Кауфман А. Попередні зауваження щодо правової логіки та онтології відносин. Засади правової теорії, заснованої на понятті персони / А. Кауфман // Філософія права і заг. теорія права. – 2013. – № 1. – С. 329–344.
21. Dworkin R. Law's Empire / R. Dworkin. – London : Fontana Press, 1986. – 470 p.
22. Mootz F.-J. III. Law, Hermeneutics and Rhetoric / F.-G. III Mootz. – Burlington : Ashgate, 2010. – 470 p.
23. Tontti J. Right and prejudice: prolegomena to a hermeneutical philosophy of law / J. Tontti. – Burlington, 2004. – 204 p.
24. Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного / Х.-Г. Гадамер ; пер. с нем. под ред. В. С. Малахова. – М. : Искусство, 1991. – 367 с. – (История эстетики в памятниках и документах).

ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ ПРАВА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ И ОНТОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Сатохина Н. И.

В статье раскрывается сущность и задачи герменевтической философии права через осмысление ее методологического и онтологического измерений. По мнению автора, герменевтическая философия права представляет собой осмысление понимания одновременно как способа бытия человека в праве (онтологическое измерение) и способа постижения правовой реальности (методологическое измерение) как составляющих целостного опыта правового.

Ключевые слова: *герменевтическая философия права, методологическое измерение, онтологическое измерение, понимание, пред-понимание.*

HERMENEUTICAL PHILOSOPHY OF LAW: METHODOLOGICAL AND ONTOLOGICAL DIMENSIONS

Satokhina N. I.

The article deals with the nature and objectives of hermeneutical philosophy of law through the understanding of its methodological and ontological dimensions. According to the author, hermeneutical philosophy of law is a reflection of understanding both as a

way of human existence in law and way of understanding of legal reality as integral components of legal experience.

In its methodological dimension legal hermeneutics is an alternative to classical epistemology. It opposes scientific knowledge to hermeneutical understanding as a way of comprehension of the legal reality. In ontological dimension hermeneutic philosophy of law is trying to restore the unity of theory and practice, considering the understanding of the law as being and knowing. At the same time it is mere way of being in the law, but not the formulation and approval of a definitive position about it. It is understanding as experience of intersubjective reproduction of legal meanings.

Accordingly, ontological and methodological strategies in hermeneutics of law are also not stages of its development or competing interpretations of its tasks, but only two measurements of a phenomenon that cannot be separated from each other; such as it is impossible to separate the theoretical experience of understanding of the law from experience of its reproduction.

The general ideas crucial for hermeneutical philosophy of law are:

1. Any knowledge of legal reality is the understanding, i.e. the creative comprehension of law in the context of a particular legal situation (real or hypothetical) that is made by its direct participant.

2. Such an understanding is possible only in the context of a particular case, that is the application of law and that is the only way to approach the legal reality.

3. Hermeneutical understanding reproduces the legal reality.

Thus, the hermeneutical philosophy of law is a version of dynamic non-classical thinking, considering law as process of understanding — intersubjective constitution of legal meanings in the its exercise and comprehension simultaneously. In turn, clarifying the nature of hermeneutical philosophy of law allows her to clarify her task. Recognizing the constructive role of pre-understanding, hermeneutical philosophy of law able to resist tyranny of postmodern interpretations and positivistic scientific dominance. High humanistic meaning of hermeneutics are incorporated in the structure of «hermeneutical spiral» — the movement from pre-understanding to fully understand, and then back to verify the need for changes and additions to the original idea. Pre-understanding and good faith desire to achieve a better understanding leave a place to review the output of ideas, and therefore represent a fundamental openness to dialogue. So hermeneutics brings respect for other people's point of view, patience and desire understanding, while not denying the need for critical evaluation.

Key words: *hermeneutical philosophy of law, methodological dimension ontological dimension, understanding, pre-understanding.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 14:355

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор;
О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор

ФЕНОМЕН ВОЄННОЇ СИЛИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Проаналізовано феномен «воєнної сили» як засобу вирішення державами взаємних суперечностей на власну користь. Розкрито, що воєнна сила об'єктивується у вигляді загрози війни, вторгнення, провокації, нападу, агресії, нанесенні ударів тощо. Надається аналіз поглядів дослідників на сфери застосування сили в сучасних умовах.

Ключові слова: воєнна сила, насильство, агресія, війна.

Початок ХХІ ст. ознаменувався тектонічними зрушеннями в історії людства, осмислення яких опинилося в центрі уваги вчених. Сучасний світ зазнав радикальних політичних, економічних, соціальних, духовних, екологічних змін, і особливістю сучасного періоду є константа флюїдності — стабільність поступається місцем нескінченним змінам. У такому становищі, яке деякі вчені називають «перехідною епохою», головні соціальні системи, що були антагоністичними, здійснюють перетворення та шукають мирних шляхів взаємопорозуміння. Однак небезпека для світу взагалі залишається, її становлять окремі локальні воєнно-політичні кризи і як наслідок — воєнні конфлікти, широкомасштабні міжнародні сутички, міжнародні теракти. За таких умов важливим засобом забезпечення безпечного існування суспільства, спроможності суспільства підтримувати свою стабільність продовжує залишатися воєнна могутність держави та її похідна — воєнна сила. Саме воєнна сила як основа могутності держави виступає засобом, за допомогою якого суспільство забезпечує свободу розвитку за обраним шляхом, національну ідентичність, є гарантом забезпечення територіальної цілісності,

суверенності та усталеного розвитку. Таким чином, *актуальність статті* полягає в осмисленні змісту воєнної сили в сучасних умовах.

Розробці проблематики воєнно-силового виміру існування людства присвячено чимало наукових праць вітчизняних та зарубіжних філософів, політологів, соціологів, військових діячів. Зокрема розгляд тих чи інших аспектів знайшов відображення у працях Р. Арона, О. С. Бодрука, Д. А. Волкогонова, К. О. Воробйова, В. І. Гідірінського, О. І. Диріна, В. А. Зубарева, Б. М. Канєвського, І. А. Клімова, Ю. Кнорра, Б. І. Краснова, Ю. В. Мамонтова, О. О. Першина, С. А. Проскуріна, В. Ф. Смолянюка, М. П. Требіна, С. О. Тюшкевича, С. Хантінгтона, О. М. Шахова та ін. Однак у сучасних умовах проблематика воєнної сили держави вимагає нового переосмислення, особливо в умовах системних трансформацій світового суспільства. Дана стаття покликана певною мірою заповнити таку прогалину і має *на меті* осмислити сутність силового виміру сучасного суспільства.

Сучасні дослідники зазначають, що найсерйознішу загрозу внутрішній рівновазі соціальної системи створюють конфлікти з використанням сили як остаточного аргументу [1; 2; 3]. Використання сили протягом усього існування суспільства виконувало роль як системоруйнівного, так і системозберігаючого фактора. Однак у більшості випадків сила служила агресії, виступала її інструментом [4].

На ранній стадії розвитку людства поділ за принципом «ми — вони», «свої — чужі» служив головним мотивом соціальних відносин. О. Бодрук підкреслює, що протягом двох мільйонів років геноцид був нормою відносин між стадами-племенами, що конкурували. І лише період неоліту став переломним у розвитку корпоративних стосунків. Подальший розвиток людства привів до появи соціально структурованого суспільства, що діє у рамках певних норм і правил. Проте глибоко вкорінені у свідомості людини принципи пошуку ворогів та досягнення певних цілей за допомогою сили діють і на початку третього тисячоліття [1, с. 47].

Суспільно-політичні напрацювання кількох останніх десятиріч відтворюють реставрацію проблематики агресивності у нових світоглядних і методологічних умовах розвитку різних філософських, соціологічних, психологічних шкіл [5; 6]. Фахова література фіксує кілька провідних теорій агресії: біологічну (інстинктивну), відповідно до якої агресивна енергія людини є її самодостатнім природним потенціалом, накопичення ж останнього невпинно відбувається у людському організмі; фрустраційну, яка визначає агресію як наслідок незбігу рівня запитів і рівня реальних особистих досягнень конкретної людини як протягом усього життя, так і в окремих ситуаціях; теорію соціального повчання, прихильники якої трактують агресивну поведінку як результат спеціалізованої агресивної дидактики [5].

Об'єднувальним моментом вищезазначених концепцій є визнання базового стосовно агресивності положення: живий організм як складна білкова система може підтримувати життєздатність і вдосконалювати форми життєдіяльності лише за рахунок постійної взаємодії з навколишнім середовищем за рахунок енергії, що звільнюється при споживанні інших, у тому числі і біологічних систем. Удосконалення живих організмів одночасно передбачає ускладнення сукупності каналів їхнього енергетичного забезпечення. Ускладнення соціальних спільностей на тих же організаційних підставах вимагає посилення та вдосконалення системи їхнього матеріального забезпечення, що спостерігається від примітивно організованих фізичних сутичок представників первіснообщинного ладу до формування з опорою на збройні сили глобальної колоніальної системи XVII–XX ст. Для людини трампліном її фантастичного прогресу у цілеспрямованому перетворенні середовища існування й одночасно духовним «плацдармом» її ймовірного самознищення став інтелект, який за своєю генезою й за однією із своїх вихідних функцій є інструментом агресії [7, с. 84].

Інтелектуальні можливості людини не могли не відбитися на її природно обумовлених властивостях — честолюбстві, орієнтації на успіх, егоїстичних інтересах, спрямованості на активні дії, поле реалізації яких беззаперечно поширювалось на собі подібних істот. Винахід зброї істотно посилив практичні наслідки феномену людської агресивності, перетворив її у самочинний і самоускладнювальний процес, завершення якого футурологічні прогнози не передбачають навіть у віддаленій перспективі [4, с. 191–200].

Акцентуючи увагу на темі агресії, слід зазначити, що необхідним моментом дослідження її місця й значення у світі людини є обов'язкове розмежування сили як невід'ємної умови фізичного існування людини і насильства (у тому числі соціального насильства) як способу перерозподілу матеріальних і духовних благ на користь суб'єкта із більш значними силовими характеристиками. Соціальне насильство — явище, стосовно якого неможливо зафіксувати дати народження або смерті. Суспільне життя існує тільки у формі соціальних систем, що еволюціонують у напрямі їх внутрішнього ускладнення. Відповідним чином у перспективі процеси перерозподілу ресурсів стануть для людства куди більш життєво важливими, ніж навіть сьогодні, а це означає, що без насильства не обійтись. Інша справа — якого, в яких формах і з якою метою [8].

Учені зазначають, що психологічно людство примирилось із власним існуванням у полі невпинного насильства в діапазоні від його «диких» форм, пов'язаних із вторгненням убивць-насильників на власну територію, до «м'якого» бюджетно-податкового насильства держави стосовно своїх під-

даних. У такому розумінні одним із підсумків початку XXI ст. є посилення соціальних мотивів, спрямованих на рішуче роз'єднання понять «насильство» і «кров», які ходом самої історії людства поєднані у нерозривну ланку світового геополітичного процесу.

Повоєнний період розвитку насамперед християнської макроцивілізації свідчить про здійснення деяких практичних кроків у напрямі вилучення або мінімізації випадків кривавого насильства у стосунках між розвиненими державами. Проте проблема від цього не зникає: примітивні, важкоконтрольовані форми насильства, супроводжувані численними людськими жертвами — реальність внутрішньо- і міждержавних процесів у групі країн «третього світу», яка має перспективи подальшого кількісного збільшення. У такому розумінні насильство — не взагалі примус, не взагалі збиток життю і власності, а такий примус і такий збиток, які здійснюються всупереч волі того або тих, проти кого вони спрямовані. Насильство є узурпацією волі. Воно є зазіханням на людську волю [9, с. 76].

Поняття сили, у свою чергу, допускає різні тлумачення. Сила є багатовимірним явищем і може розумітися як атрибут, відносини чи структурна характеристика. Сила може бути наявною та латентною, або потенційною. Сила може бути абсолютною та відносною. Утім наведена класифікація проявів сили, на наш погляд, звужує можливості розуміння сили в контексті предмета дослідження. Навіть поняття «абсолютна сила» вимагає для врахування величезних масивів емпіричних даних: від розмірів території до статистики економічного розвитку.

Одним із перших визначень сили в міжнародних відносинах був відомий афоризм Г. Моргентгау про те, що сила є здатність заперечити інтереси інших. Утім логічна слабкість такого визначення сили втілилася у формулюванні американського політолога Р. Даля: сила є здатність змусити іншого актора зробити те, чого він за інших умов не зробив би, або не робити того, що за інших умов було б ним зроблено. Головною ознакою цього визначення є його зосередженість на процесах взаємодії акторів, у нашому випадку — держав. Із цього випливають два прояви сили: сила як здатність і сила як результат [10]. Такі теоретичні міркування, особливо перенесені на ґрунт міжнародних відносин, підводять до іншого аспекту — співвідношення абсолютної та відносної сили. Для держави немає необхідності прагнути досягти якихось певних рівнів, наприклад, кількості ядерної зброї. Натомість для неї життєво необхідно в деяких випадках досягти такої кількості ядерної зброї, яка була б не меншою, ніж кількість аналогічної зброї потенційного супротивника. Із цього випливає відносність сили: сенс в її оцінці з'являється лише за умови наявності об'єкта для порівняння.

Щодо воєнної сили, то тут слід виходити з того, що щонайменше до початку атомної ери суттю війни, її найвищим виявом була битва. Сутичка між солдатами, якою б не була відстань між бойовими шеренгами, що визначалася поступом у озброєннях, залишалася найвищим випробуванням, яке можна було прирівняти до виплат готівкою, яким завершуються врешті-решт усі кредитні операції. У день розв'язки, тобто у день вирішальної битви, долю війни вирішували тільки реально мобілізовані сили, метал і порох, перетворені на гармати й набої, а також громадяни, втягнуті в битву. «Війська потребують не вугілля, сірки та селітри, міді й цинку, з яких виготовляються порох і гармати, а вже готової зброї та набоїв до неї» [11, с. 70]. За часів війни реальна сила — це майже те саме, що воєнна сила (хоча цілком вони не збігаються, тому що перебіг воєнних операцій почасти визначається не мілітарними модальностями боротьби). За мирних часів реальна сила не збігається з воєнною силою, тому що наземні дивізії, військово-морські флоти та авіація, не будучи використаними, є лише одним із інструментів, застосовуваних у зовнішній політиці.

Застосування сили в різних сферах суспільного життя характеризується певною специфікою.

Специфікою соціального насильства є його антропоморфний характер. Він свідчить, що об'єкти й суб'єкти застосування сили — це окремі люди, певні соціальні групи (релігійні, професійні, етнічні, політичні) або політичні утворення (партії, держави, союзи держав). Крім того, у соціальній сфері сила містить одночасно з матеріальним ще й політичний та духовний компоненти. Сила демонструє певну специфіку суспільного життя, в якому вона застосовується [3].

О. Бодрук зазначає, що матеріальне насильство пов'язане з важливими проявами життєдіяльності суспільства і може реалізовуватися у вигляді позаекономічного та економічного примусу, нерівного розподілу вироблених продуктів, примусу до тяжкої фізичної праці, грабіжництва, позбавлення засобів до існування. Поряд із матеріальним, у суспільстві існує й духовне насильство, що передбачає підпорядкування волі та свідомості людей певним поглядам (філософським, правовим, моральним, релігійним, естетичним, політичним, науковим) і ґрунтується на «брутальному зламі» позиції, що вже існує, та реалізується всупереч волі людей і підкріплюється певним набором абсолютно не духовних засобів покарання за «бунтівні погляди». Політичне насильство, виявляючи специфіку поглядів як певну форму відносин між великими групами людей з приводу захоплення та утримання влади, забезпечує через владні структури пріоритет одних соціальних груп, політичних утворень чи політичних інститутів над іншими [1, с. 47–48].

Утім найголовніше те, що насильство виступає як руйнівна за природою дія, що входить до негативної частини людської практики. Отже, поділяючи думку дослідника І. Шаблінського [12, с. 129], можна стверджувати, що насильство є наслідком людської агресивності, що втілюється в деструктивних діях соціальних інститутів, має різні форми і здатне охоплювати окремі особистості, державу, суспільство, становлячи фундаментальну загрозу рівновазі соціальної системи.

Дослідники доводять, що крайньою формою насильства, зокрема політичного, є війна [8]. Світова історія висвітила чітку тенденцію постійного зростання чисельності війн, і навіть до середини ХХ ст. зменшення загроз війни обмежувало майже всі питання безпеки як ключового параметра збереження гомеостазису. Втім, незважаючи на те що загрози, пов'язані з війною на початку ХХІ ст., перестали бути домінуючими, війна продовжує залишатися найбільшою загрозою для існування будь-якого суспільства, держави, етнічних та національних утворень або цивілізації в цілому.

Форми безпосереднього прояву воєнної сили здатні коливатися в межах кількох імовірних моделей її об'єктивації. При цьому найпростішим сценарієм переходу держави до воєнно-силових акцій і на міжнародній арені, і в межах державних кордонів, на думку Ю. Богдановича, М. Герасева та інших дослідників [13, с. 36–40; 14; 15], продовжує залишатися демонстрована нею загроза застосування силових засобів (явна — прихована, реальна — умовна); більш складним видом застосування воєнної сили залишається збройне насильство — прямий фізичний вплив на супротивну сторону за допомогою засобів збройної боротьби з метою її знищення або вигідного перетворення і відповідно — досягнення власних політичних цілей. Воєнна сила з моменту виникнення перших держав здатна виступати не тільки як фактор безпосередньої реалізації власних військових планів, але й як фактор стримування воєнної загрози іншої держави. При такому підході, на нашу думку, воєнна сила може виконувати кілька завдань. По-перше, завдання демонстрації повсякденних державних військових можливостей з метою утримання потенційного супротивника від прямої агресії або ворожих дій більш низького рівня (пасивне стримування). По-друге, завдання демонстрації надмірної воєнної могутності і рішучості її застосування у випадку часткового залучення мобілізаційних можливостей країни для забезпечення бездії потенційного супротивника при здійсненні власних дій всупереч його інтересам (активне стримування). По-третє, завдання демонстрації надмірної військової переваги і готовності до застосування сили з метою примусу потенційного супротивника до відступу зі спірних проблем або до дій, що суперечать його інтересам (наступальне стримування).

Очевидно, що моделі використання і відтворення воєнної сили держави — специфічна внутрішня проблема країни, яка вимагає необхідної теоретичної й практичної підготовки державно-політичних і власне військових лідерів. Утім висока поліваріантність застосування воєнної сили не стає на заваді виділенню групи універсальних її функцій, зміст яких поширюється на будь-яку сучасну державу. Деякі дослідники вважають, що до функцій воєнної сили належать [16, с. 80]:

- досягнення перемоги у війні, вирішення міждержавного військового конфлікту на користь власної держави;
- запобігання війні, деескалація конфліктної ситуації шляхом планування й реалізації миротворчих акцій на міжнародному рівні;
- створення за допомогою військової сили вигідних для держави позицій у системі міжнародних стосунків, що досягається як нарощуванням та актуалізацією власної сили, так і інтеграцією військової сили окремих держав у її блоковий варіант;
- політичний тиск на іншу країну, на систему міждержавних відносин шляхом демонстрації військової сили власної держави у вигідних для неї ситуаціях;
- утримання внутрішньодержавного політичного процесу в межах керованості, обмеження й утиснення активних опозиційних рухів з метою підвищення стійкості політичного режиму або, щонайменше, фіксації його наявного стану на тривалу історичну перспективу;
- створення обстановки політичної й економічної розбалансованості, соціального, етнічного, конфесійного розладу в інших країнах і регіонах з метою використання їх ресурсів і можливостей власною державою.

Висновки. Наведені міркування підводять до того, що важливою властивістю сили є те, що вона застосовується завжди. Натомість періоди прямого застосування силових потенціалів держав (війни) змінюються періодами непрямого застосування сили (мир). Переважання періодів мирного, непрямого застосування силових потенціалів указує, що воєнна сила держави мислиться як засіб вирішення взаємних суперечностей на власну користь. Це явище об'єктивується у вигляді загрози війни, вторгнення, провокації, нападу, агресії, нанесення ударів тощо. До практичних завдань реалізації воєнної сили належить: захоплення ініціативи і досягнення воєнно-політичної переваги над супротивною стороною, зазіхання на суверенітет, територіальну цілісність, дестабілізація внутрішньої обстановки, примус до зміни політичного курсу або економічної політики тощо. Одночасно воєнна сила набувала суттєвого значення в ефективній протидії або в практичній реалізації зазначених проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрук О. Силова грань безпеки / О. Бодрук // Політика і час. – 2005. – №4. – С. 47–56.
2. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Х. Хофмайстер ; [пер. с нем. и послесл. О. А. Коваль]. – СПб. : ИЦ «Гуманитар. акад.», 2006. – 288 с.
3. Шаблінський І. Розуміння сили в контексті національної безпеки / І. Шаблінський // Політ. менеджмент. – 2005. – №4. – С. 107–114.
4. Панфілов О. Ю. Логіка воєнної агресії у природі людини / О. Ю. Панфілов // Нова парадигма. Альманах наукових праць. Філософія. Політологія. Соціологія. Вип. 25. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – С. 191–200.
5. Бутовская М. Л. Агрессия и примирение как проявление социальности у приматов и человека / М. Л. Бутовская // Обществ. науки и современность. – 1998. – №6. – С. 149–160.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц // Вопр. философии. – 1992. – №3. – С. 5–38.
7. Назаретян А. П. Историческая эволюция морали: прогресс или регресс? / А. П. Назаретян // Вопр. философии. – 1992. – №3. – С. 82–90.
8. Бабієва А. Політичне насилля: теоретичний аспект / А. Бабієва // Політ. менеджмент. – 2005. – №5. – С. 161–168.
9. Панфилов А. Ю. Проблема свободы в философии войны / А. Ю. Панфилов // Проблема свободы у теоретичній та практичній філософії : матеріали Х Харк. міжнар. Сковородин. читань. – Х. : Екограф, 2003. – Ч. 2. – С. 74–76.
10. Бодрук О. С. Фактор сили в сучасному світі / О. С. Бодрук // Політика і час. – 2002. – №3. – С. 57–67.
11. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон ; [пер. з фр. В. Шовкуна, З. Борисюк, Г. Филипчука]. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
12. Шаблінський І. Фундаментальна загроза національній безпеці / І. Шаблінський // Політ. менеджмент. – 2006. – №3. – С. 124–131.
13. Богданович В. Ю. Методологические основы системных исследований проблем военной безопасности и государства / В. Ю. Богданович, А. Я. Маначинский. – Киев : НISД, 2001. – 172 с.
14. Герасев М. И. Эволюция взглядов на военную роль ядерного оружия / М. И. Герасев // США: экономика, политика, идеология. – 1998. – №1. – С. 22.
15. Требін М. П. Військова сила у сучасному світі / М. П. Требін // Наук. зап. Харк. військ. ун-ту. Соц. філософія, педагогіка, психологія. Вип. VIII. – Х. : ХВУ, 2000. – С. 87–92.
16. Смолянюк В. Ф. Військова могутність України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років) / В. Ф. Смолянюк. – К. ; Ірпінь : Перун, 2000. – 448 с.

ФЕНОМЕН ВОЕННОЙ СИЛЫ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Мануйлов Е. Н., Панфилов А. Ю.

Проанализирован феномен «военной силы» как средства разрешения взаимных противоречий государствами в свою пользу. Раскрывается, что военная сила объективируется в виде угрозы войны, вторжения, провокации, нападения, агрессии, нанесения ударов. Представлен анализ взглядов исследователей на сферы использования силы в современных условиях.

Ключевые слова: военная сила, насилие, агрессия, война.

THE PHENOMENON OF MILITARY FORCE IN THE MODERN WORLD

Manuylov Ie. M., Panfilov O. Yu.

Analyzes the phenomenon of «military force» as a means of solving States mutual contradictions in its favor. Revealed that at early stages of human development, the division of «us and them», «their and aliens» served as the main motive of social relations. For two million years, the genocide was the norm of relations between herds of the tribes that competed. And only in the Neolithic period was a turning point in the development of corporate relations. Further development of mankind, has led to the emergence of socially structured society, operates within certain rules and regulations. However, deeply rooted in the human mind the principles of finding the enemy and the achievement of certain goals through force and at the beginning of the third Millennium.

It is emphasized that the concept of force is subject to varying interpretations. Power is a multidimensional phenomenon and can be understood as an attribute, relationship, or structural feature. Power can be overt and latent, or potential. Power can be absolute and relative. However, the classification of the manifestations of strength, in our view, limits the possibility of understanding power in the context of the research subject. Even the notion of «absolute power» requires consideration of vast amounts of empirical data: the size of the territory to the statistics of economic development.

Specifics of power in various spheres of public life are opened. The specificity of social violence is its anthropomorphic character. Material the violence associated with important facets of society and can be implemented in the form of non-economic and economic coercion. Political violence provides through power structures, the priority of some social groups, political entities or political institutions over others. Extreme form of political violence is war.

It is noted that military force can perform multiple tasks. First, the task of demonstrating everyday state military capabilities with the goal of keeping a potential enemy from direct aggression or hostile actions of the lower level (passive containment). Secondly, the task of demonstrating excessive military power and determination of its application in the case of partial attraction of the mobilization capacity of the country to ensure best potential enemy in the implementation of their actions contrary to its interests (active deterrence).

Thirdly, the task of demonstrating excessive military superiority and willingness to use force to force a potential enemy to retreat from controversial issues or to take action which is contrary to his interests (offensive deterrence).

The basic functions of military force: the achievement of victory in war; the prevention of war; establishment profitable for the state positions in the system of international relations; political pressure on another country; the content of the domestic political process in the framework of controllability; the creation of an environment of political and economic imbalances.

Key words: military power, violence, aggression, war.

УДК 321:316.4.063.6

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИК ЗАПОБІГАННЯ ДЕСТРУКТИВНОСТІ ВЛАДИ

Розглянуто проблему політичної модернізації української держави на сучасному етапі її розвитку, визначено тип модернізації та особливості її перебігу в умовах сьогодення. Проаналізовано причини, які стоять на заваді модернізаційного реформування нашої держави. Запропоновані шляхи запобігання деструктивності влади в умовах модернізаційного оновлення суспільно-політичної системи України на її шляху до європейських стандартів.

Ключові слова: модернізація, політична модернізація, «наздоганяюча» модернізація, «часткова» модернізація, реформаційний процес, деструктивність влади.

Актуальність проблеми. Модернізаційні процеси, що проходять в Україні понад 20 років, не привели до суттєвих змін у функціонуванні інститутів політичної влади, якісного покращення економічної, соціально-культурної та правової систем нашої країни, зростання добробуту народу.

Це було зумовлено низкою причин, серед яких історичні обставини, пов'язані з розпадом Радянського Союзу, поразкою комуністичної ідеології та формуванням ідеологічного плюралізму в новому політико-правовому просторі, трансформацією однопартійної системи в багатопартійну, не оформлені групи інтересів та політичні партії, незалежні від держави, невідповідність законодавчої бази новоутвореній незалежній країні, зруйно-

вана стара та повільна побудова нової системи господарювання, відхід від старих схем суспільного будівництва за відсутності нових, зміни стандартів споживання, а у зв'язку із цим зростання соціальних очікувань; відсутність, з одного боку, економічних та соціокультурних передумов, а з другого — авторитетних політичних сил, які б запропонували суспільству проект модернізації головних сфер життєдіяльності суспільства, мали б волю щодо його реалізації та підтримку електорату. Також на шляху модернізаційних перетворень України стояли довготривале формування автономії особи, її імунітету щодо тотального державного втручання й контролю, інертність національної самоідентифікації соціуму, пасивність самого суспільства щодо побудови незалежної та суверенної держави, формування політичної нації, створення ринкової економіки, інституту приватної власності, які б забезпечували потужний середній клас — основу громадянського суспільства.

Необхідною умовою модернізації в Україні мав бути реформаційний процес, який би спирався на ґрунтовну законодавчу базу, організований сильною та відповідальною владою. Проте різноманітні реформи, ініційовані та здійснені вітчизняною політичною елітою — основної сили, яка мала б осмислювати і втілювати ідеї модернізації, проводилися непослідовно та хаотично, що призвело до поширення деструктивних тенденцій у розвитку всіх сфер діяльності нашої країни. Сталося погіршення якості державного управління, деморалізація суспільних стосунків, перманентних політичних та економічних криз, збільшення і загострення соціальних розбіжностей, зубожіння більшої частини населення та знищення середнього суспільного прошарку, виявилася недосконалість та вибірковість застосування законів, зростання злочинності, падіння рівня забезпечення основних прав громадян, поширення політичної індиферентності і пасивності переважної більшості населення, відсутності консолідованої політичної нації, згуртованої навколо спільної національної ідеї, розвиненого громадянського суспільства європейського типу.

Масштабна й тотальна корупція в органах державної влади, в руках якої зосереджена значна частина багатства та ресурсів країни, нездатність правлячих кіл досягнути і сформулювати довгострокову стратегію випереджаючої модернізації та успішно вирішувати задачу мобілізації ресурсів для реалізації проголошених реформ, поступово перетворили український політикум на кланово-олігархічне угруповання. Це паразитичне утворення, що дбало тільки про свої інтереси та роками проводило непослідовну, ірраціональну політику, нарешті, виявилось відірваним від потреб суспільства, за рахунок якого жило та збагачувалося, що призвело до руйнації фундаменту будь-якого модернізаційного процесу. Посилення кастовості, жорсткої ієрархічності, зростання бюрократії та її самостійності, засилля адміністрації стало

благодатним ґрунтом для безвідповідальних, а в деяких випадках злочинних рішень та дій можновладців, які ігнорують норми моралі та втрачають почуття елементарної поваги до свого народу, гальмують формування демократичної, правової, соціальної держави, поглиблюючи деструктивність української влади.

Аналіз процесів, що відбуваються в сучасній Україні, свідчить про низьку соціально-політичну ефективність функціонування як політичної системи, передусім, інститутів і органів управління та координації політичного життя, так і усіх найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, його інститутів, організацій та відносин, які в сукупності зумовлюють політичну самоорганізацію суспільства. Це призводить до зниження ступеня зв'язку між політичною системою і суспільством та відповідно втрати владою підтримки населення без чого реформаційні зусилля можуть не дати очікуваного ефекту, а задіяні ресурси будуть витрачені марно, і політична модернізація в Україні буде приречена на поразку. Причина такого стану в країні багато в чому визначається деструктивністю влади, що призвела до порушення її структури зсередини, нестабільності існуючого конституційного ладу, поширення управлінської кризи, порушення конституційних прав і свобод людини, поглиблення соціальної нерівності в суспільстві, гостроти суспільного протистояння тощо та сприяла поширенню деструктивних, руйнівних за характером політичних процесів, фактично спрямованих на дезорганізацію та руйнування політичної системи суспільства [1, с. 175].

Стає очевидним, що без запровадження механізмів подолання деструктивності влади важко очікувати суттєвих змін у політичній, економічній, соціально-культурній та правовій системах України, а подальший поступ у напрямках демократизації та зростання добробуту народу відповідно до досягнень провідних країн світу стає неможливим. Необхідність модернізаційних перетворень у сучасній українській державі обумовлена потребою прискорити темпи вдосконалення суспільного організму та запобігти проявам деструктивності влади, що приведе до реальної спроможності інститутів і органів управління реагувати на потреби громадян, покращити їх життя, повернути довіру народу до влади, своєчасно вирішувати проблемні питання, від розв'язання яких залежить політичне майбутнє нашої країни. Саме політична модернізація як процес, спрямований на створення підвалин для формування стабільного суспільства, підвищення рівня і поліпшення якості життя і діяльності населення, конкурентоспроможності держави, що не обмежується політичною сферою, а охоплює економічну, соціальну, культурну, правову та інші галузі суспільного життя, сприятиме оновленню владного Олімпу, його відповідності потребам сучасного розвитку країни та інтересам українського народу.

Аналіз останніх джерел і публікацій показав, що проблема політичної модернізації є предметом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. У працях В. Авер'янова, В. Андрущенко, Р. Аграноффа, Г. Алмонда, В. Бабкіна, О. Бабкіної, В. Баркова, В. Бебіка, З. Бжезинського, С. Блека, С. Верби, Т. Верхейна, Є. Головахи, В. Горбатенко, С. Ейзенштадта, А. Етціоні, В. Журавського, Б. Концелярука, С. Кравченко, Д. Лапаламбара, С. Ліпсета, Ф. Лонго, М. Михальченко, М. Мокляка, С. Наумкіної, Т. Парсонса, Л. Пая, В. Ребкала, У. Ростю, Л. Сморгунова, С. Хантінгтона, В. Цаффа, В. Цветкова, М. Шаповаленко, П. Штомпки, М. Шульги, Г. Щедрова, В. Якушика та багатьох інших розглянуті питання багатоманітних аспектів теорії модернізації та застосування її методологічного аналізу з метою досягнення різних феноменів суспільно-політичної практики, досліджені особливості модернізаційних перетворень у різних сучасних суспільствах, визначені фактори і складові, які впливають на здійснення модернізаційних реформ, проведено аналіз етапів і стадій, типів модернізації, ведеться пошук механізмів та рушіїв політичної модернізації в різних регіонах світу.

Проте попри достатню кількість робіт з даної тематики деякі аспекти вимагають подальших досліджень, зокрема це стосується нашої країни, де процеси політичної модернізації тривають, а проблема подолання деструктивності влади в умовах сучасного розвитку української держави залишається. Тому *метою статті* є визначення шляхів запобігання деструктивності влади в умовах політичної модернізації української держави.

Виклад основного матеріалу. Модернізація завдає напрям розвитку державі та громадянському суспільству, орієнтуючи суспільство з усіма його складовими на вдосконалення, просування вперед, на розробку й реалізацію нових цілей, завдань, стратегій, поліпшення, удосконалювання соціальних інститутів, суспільних відносин, нарешті, очищення влади від усього, що заважає їй бути ефективною для добробуту народу, суспільства та держави. Модернізація як процес технологічних, економічних, соціокультурних і політичних змін у суспільстві, які кардинально впливають на його економічну організацію, соціальну стратифікацію, ціннісні уявлення і, загалом, на повсякденне життя людей супроводжується поширенням західного раціоналізму, сцієнтизму, збільшенням уваги до природи, зростанням популярності ідей соціальної рівності та індивідуальної свободи [2, с. 6] та передбачає реформування політичної системи. Модернізацію розглядають як синонім практично всіх прогресивних соціальних змін, у результаті яких суспільство просувалося вперед у своєму розвитку [3, с. 170], оновлювалося.

Історично процес політичної модернізації в сучасній Україні належить до типу «наздоганяючої» (неорганічної, вторинної) модернізації, що означає

використання допомоги і досвіду передових країн, які розглядаються як приклад, орієнтир, до якого слід прагнути в процесі економічних, політичних, соціокультурних та інших перетворень у державі, застосування новітніх технологій та обладнання, інвестицій, допомоги у підготовці національних кадрів, створення умов для розвитку громадянського суспільства тощо. Таким прикладом для України стали найрозвинутіші країни Європи та США, які надають нашій державі всіляку допомогу для «забезпечення реального народовладдя, створення ефективного механізму виявлення політичних інтересів народу України, різних соціальних груп, регулювання політичних відносин за кращими зразками цивілізаційного досвіду країн усталеної демократії» [4, с. 53]. При цьому існує загроза, що «наздоганяюча» модернізація, розвиваючись як рух за завчасно заданою траєкторією, за опрацьованими й нав'язаними суспільству ззовні схемами, може призвести до негативних наслідків, у тому числі до інтелектуальної деградації суспільства, спустошення свідомості; до деформації політичної системи, яка стає однополярно орієнтованою в ситуації «придушеного плюралізму». За цих обставин народ як основний суб'єкт суспільного прогресу не може бути сувереном своєї історії, а історичний процес розглядається як механічне втілення запозичених іззовні цінностей. Нарешті, «наздоганяюча» модернізація призводить до деградації реформаторської еліти, котра, прагнучи будь-якою ціною утвердити у власній державі чужі стандарти, денационалізується, стає космополітичною, віртуальною [5, с. 47–48]. Нашому народові після розпаду Радянського Союзу дісталася еліта радянських часів, деякі представники якої, за думкою західних елітарних кіл та експертів, не відрізнялися високим інтелектом, духовністю і справжнім патріотизмом. Тому в ході «наздоганяючої» модернізації реформи в Україні не спрацювали, бо бракувало не тільки коштів, а й справжньої, власної управлінської еліти, державотворчого досвіду, професіоналізму в системі управління, яка за своєю сутністю була деструктивною. Оскільки навіть часткова ротація політичних та економічних еліт після «помаранчевих подій» в Україні на рубежі 2004–2005 рр. і оновлення елітських кіл після Революції Гідності 2013–2014 рр. не привели до вдосконалення суспільних інститутів — держави і громадянського суспільства, стабілізації соціально-групової структури суспільства (збільшення «середнього» класу, зменшення кількості бідних та малозабезпечених верств населення), активізації людського та зростання економічного потенціалів, а сприяли поглибленню системної кризи, зростанню в громадській свідомості протестних настроїв у соціумі та виходу на політичну арену нового покоління, яке диктує українському політикуму новий порядок денний.

Сучасний етап політичної модернізації в Україні здійснюється в складних умовах розвитку держави, спричинених війною, розв'язаною сепаратистами

Донбасу на сході країни при матеріальній та морально-психологічній підтримці з боку Росії та широкомасштабною кризою, яка призвела до різкого погіршення життя населення нашої країни.

З одного боку, обмеженість ресурсної бази, катастрофічне положення в економіці держави, падіння ВВП на 5%, прискорення інфляції до 17–18% через зростання тарифів, дефіцит держбюджету 2015 р. 20% ВВП, а отже, можливий ризик дефолту до літа 2015 р., зростання зовнішньодержавного боргу, падіння гривні за рік на 150%, запровадження нинішнім урядом плану економії з радикальним урізанням «соціалки», зниження середньої заробітної плати в доларовому еквіваленті до 140 доларів та затримка її виплати, масове банкрутство дрібних і середніх компаній, зростання безробіття до 12%, масова імміграція українців на заробітки за кордон. Усе це супроводжується атомізацією суспільних відносин і розповсюдженням аномії, поширенням маргіналізації та політичної дезінтеграції суспільства, соціальна структура якого погано пристосована до різких струсів і дуже повільно налаштовується на зміни, що відбуваються в умовах політичної модернізації української держави. З другого боку, країна несе щоденні мільйонні витрати на АТО, лікування поранених та намагання хоч якось відбудувати інфраструктуру на звільнених від терористів територіях, чисельні людські жертви у фронтівій зоні, за відсутності системи ефективної мінімізації таких втрат, адекватних моделей та інститутів соціального захисту.

Водночас частина українців перебуває під впливом надуманого поділу країни за мовно-культурними відмінностями на буцімто «націоналістичний» Захід і так званий «проросійський» Схід, нав'язаними російською пропагандою ідей про відокремлення півдня і сходу України та приєднання цих регіонів до Російської Федерації, так званого «русського миру», проведення референдуму щодо федерального устрою в країні, надання російській мові статусу другої державної та протидіяти українській владі, що підсилює сепаратистські настрої, особливо у тимчасово окупованих терористами регіонах країни, куди не доходить соціальна підтримка населенню з боку держави. Більше того, частина жителів донбаського регіону проявляє агресивне ставлення до українських військових, які, ризикуючи своїм життям, забезпечують безпеку сімей, які залишилися в зоні проведення антитерористичної операції, та захищають незалежність України. Крім того, здійснення модернізаційних процесів обтяжується невирішеними проблемами, що пов'язане з втратою державності у минулому, браком традицій державотворення та психологією бездержавного народу, яка культивувала меншовартість та нерішучість у самостійних державотворчих процесах [6].

При цьому 92% території України залишаються поза зоною військового протистояння. Війна на Донбасі, з одного боку, стала бідою для українців, а з другого, сприяла прояву людсьми співчуття до ближнього, співпереживання, допомоги, самопожертви, нарешті, консолідації українського суспільства. З'явився шар активних людей, волонтерів, які готові підтримати соціально-економічні перетворення в нашій державі, започатковані владою, небайдужа частина якої намагається виводити зі своїх лав неефективних бюрократів, а на їх місце брати нових, цілеспрямованих і націлених на результат осіб, у тому числі іноземних фахівців. Отже, плацдарму для реформування більше ніж достатньо.

Оскільки модернізаційні процеси порушують інертність країн, влада яких намагається відійти від старих схем суспільного будівництва та замінити сталі стандарти споживання новими, не встигаючи консолідувати суспільство для підтримки своїх модернізаційних проєктів, не встановивши діалог із соціумом, не залучивши його до співпраці, свідомого вибору подальшого розвитку держави (наприклад, через референдум), у суспільстві може зростати напруження, конфліктність, протестні настрої, що призведе до його дестабілізації. Суспільно-політичні інститути не в змозі адекватно реагувати на зміни й амортизувати поштовхи, а нова-стара політична еліта на всіх ланках владної вертикалі не може домовитися про проведення ключових реформ, що спрямовані, серед іншого, на вдосконалення традиційних інститутів, які в процесі модернізації мають суттєво змінити свої функції та характер діяльності або взагалі реформуватися у нові, сучасні соціально-економічні інститути. Усе це ставить нашу країну у важке становище виживання в умовах виснажливої гібридної війни і катастрофічної ситуації, що склалася в економіці України, поглиблення якої може призвести до вичерпання потенціалу та деконсолідації суспільства. За соціологічними даними багато українців на межі нервового виснаження, зростає рівень тривожності й незадоволеності своїм фінансовим становищем, кількість оптимістів стрімко падає [7].

Відсутність політичної волі щодо реальних змін у державі, складна економічна ситуація і соціально-економічна нестабільність, продовження гібридної війни на Донбасі веде до розчарування владою певної частини населення та запусає зворотний відлік суспільної довіри. Як результат, публічний простір набуває в очах людей особливої небезпеки та підсилює відчуття відчуження, сприяє формуванню критичної маси протестних настроїв, виявляючи реакцію соціальних груп і політичних структур у періодичному посиленні радикальності. Так, тільки наприкінці грудня 2014 р. українці протестували проти різкого зниження рівня життя, невиплати

зарплати (пенсій чи стипендій), підвищення оплати за проїзд, демонстрації російських фільмів по телебаченню, в яких іде пропаганда насилля, вимагали відставки прокурорів та інших правоохоронців, що втратили довіру громадян, зняття недоторканності з суддів та притягнення їх до відповідальності, відставки окремих депутатів та мерів міст. Ці та інші протестні дії українців лише посилюють антимодернізаційні і контрмодернізаційні тенденції в країні, що створює перешкоди та бар'єри на шляху модернізації.

Крім того, трансформаційні зміни напівстихійного характеру, що відбуваються в Україні, можуть затримати динамічне, свідомо регульоване і якісне покращення в економічній, політичній сферах на стадії «часткової» модернізації, коли в межах даної суспільно-політичної системи переплетені суперечливі елементи (традиційність і раціональність як принципово протилежні способи поведінкової орієнтації людини й суспільства), відсутній консенсус між правлячими та опозиційними політичними силами (елітами, партіями), залишається низьким ступінь залучення громадян у систему представницької демократії, а відкритість конкуренції еліт — далекою від бажаної, що уповільнює структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямоване на розкриття всіх її потенційних можливостей, формування політичної структури соціальної дії, принципово нових економічних, технічних, адміністративних навичок і відповідних організаційних структур. Отже, «часткова» модернізація гальмує рух уперед, бо «являє собою такий процес соціальних змін, котрий веде до інституціалізації в одному й тому ж суспільстві відносно модернізованих соціальних форм і менш модернізованих структур» [8, с. 72–73], тобто коли відбувається перенесення готових зразків, вироблених модернізованим світом, у суспільства, які ще не встигли модернізуватися. Для таких суспільств характерне протистояння протилежних способів поведінкової орієнтації людини, політичних, економічних, технічних, адміністративних особливостей функціонування діючих структур та інституцій минулих зразків з раціональними елементами модернізованого суспільства. Враховуючи, що українське суспільство й далі перебуває в глибокій системній кризі, нація вимирає, народ у своїй масі змушений, як і раніше, дбати про фізичне виживання, що свідчить про багаторічну деструктивну діяльність влади, яка за роки незалежності не спромоглася змінити занедбані суспільство, економіку, культуру, освіту, природне середовище і всевладну корумповану бюрократію на чолі з ново-старою політичною елітою [9, с. 105], такий варіант подій може зупинити прогресивні тенденції в розвитку української держави та суспільства.

Тому Україні вкрай потрібна модернізація як протидія різним проявам деструктивності в діяльності окремих політиків та їх об'єднань, що гальмує

політичний, соціально-економічний та культурний розвиток країни, спричиняє різноманітні антисоціальні явища, в тому числі поширення корупційності та злочинності в суспільстві, невиправдані величезні матеріальні витрати на реалізацію неефективних та безглузвих проєктів, делегітимацію влади, нестабільність усієї політичної системи тощо не тільки на сучасному етапі, але й у недалекому майбутньому [10, с. 96].

Успішно проведена політична модернізація української держави безумовно сприятиме зменшенню деструктивності влади, особливо в наш час, коли значна частина української політичної еліти прийшла до влади з модернізаційними настроями, намагаючись реалізувати економічні перетворення задля досягнення політичних цілей. Але на заваді проведенню реформ в Україні стали численні перешкоди, і замість прискореної модернізації української держави вона опинилася перед загрозою занурення в політичний вакуум. З одного боку, воєнно-політичні та соціально-економічні проблеми, що значно ускладнило процеси «наздоганяючої» модернізації в українській державі та стало чинником її гальмування, з другого — брак сучасно мислячої, патріотично налаштованої й соціально відповідальної національної еліти, не підготовленої до реформування країни, особливо в системі державного управління. Для частини політичного істеблшменту України, переважно високопосадовців старшого віку (у своїй більшості це колишні регіонали, які перейменувалися в «Опозиційний блок»), які до того ж не є проукраїнськими, характерні радянські атавізми, про що свідчить їх намагання спрямувати процес політичної модернізації української держави на задоволення їх фінансово-кланових інтересів. Для цих політиків не притаманні морально-етичні засади, патріотизм, компетентність та інші шляхетні орієнтації та чесноти, щоб наблизитися до соціального статусу еліти та діяти для блага держави, а не тільки задля реалізації особистих інтересів. Більшість із них дискредитує ідеали незалежності та демократії, а також ідею реформ, призводить до розгубленості, розчарування та зневіри свого народу. Ця частина політичної еліти України далека від тієї, про яку В. Липинський свого часу писав як про «групу найкращих у даний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент є організаторами, правителями і керманичами нації» [11, с. 131], бо за часи свого перебування при владі вони так і не спромоглися осягнути, донести до свого народу та реалізувати національні інтереси своєї країни, утримати її в центрі європейського та світового цивілізаційного процесу. Саме за їх участю проводилася антимодернізаційна політика та відбулася відмова від власної стратегії «постіндустріальної перспективи». Так, реформування економіки в Україні не супроводжувалося демократизацією суспільства, удосконаленням суспільних інститутів — держави і громадянського суспільства, тобто проводилися

надзвичайно, інерційно була втрачена сутність модернізаційного процесу. Це призвело до підживлення тіньової економіки, зростання номенклатурності, бюрократизму, політичного нігілізму, поповнення елітських груп особами з низьким рівнем культури та моральності, іноді з кримінальним минулим, що у свою чергу сприяло виникненню кланового регіонального протистояння. Безсистемне та непослідовне реформування в Україні наприкінці ХХ — початку ХХІ ст., обмежене вузькими рамками «ринкових реформ», призвело до створення виняткових можливостей для збагачення «нових українців» та прискорення безпрецедентного розшарування суспільства, руйнації економічного та технологічного потенціалу країни, в кінцевому рахунку — до втрати елітою довіри, до розчарувань широких верств населення у демократичних гаслах, які вона пропонує суспільству як генератор ідей.

Оновлення політичної еліти молодими людьми віком близько 30-ти років з числа журналістів, вчених, громадських діячів і навіть комбатів, які до приходу до владних структур були активними борцями з системою, дало суспільству надію на те, що саме ці лідери сучасного парламентського типу сприятимуть модернізаційному ривку та переведенню процесу суспільних змін у цивілізоване сучасне русло з осмисленою стратегічною перспективою для України. Проте, за думкою деяких вчених, їх потрапляння до влади виглядає як конвертація символічного капіталу у владу, і не більше [7], тобто «... кредиту, свого роду авансу, ... завдатку, позики, яку надає одна лише віра всієї групи тому, хто дав їй матеріально-символічні гарантії...» [12, с. 234]. Як відомо, власник символічного капіталу здатен надавати цінність тому, що сам вважає цінним, але в очах інших і може конвертувати свій капітал в інші види капіталу (наприклад, стати політиком) [13]. Символічний капітал є складним поєднанням ресурсів (сили, волі, привабливості, харизми, здатних конвертуватися у владу), володіння якими визнається суспільством як право на домінування. Саме з цим активним ресурсом, що визнається з боку суспільства та забезпечує його власнику здатність впливати на формування суспільної свідомості та громадської думки шляхом визнання за ним цього права як легітимної компетенції [14, с. 322] потрапили до української політичної еліти нові, переважно молоді за віком члени. Проте новим представникам «правлячої касты» не вистачає професійного досвіду та мудрості, розуміння мети, яка формує та організовує все суспільство однією організуючою ідеєю [15, с. 194]. Отже, строката за складом українська еліта, до складу якої входять частково нові люди, які за старого режиму не мали ніякого стосунку до влади, а також здебільшого ті, хто був при владі за радянські часи та після отримання Україною незалежності, якісно оновилися, політично, ідеологічно, психологічно та етично пристосувався до

умов і вимог нової системи — це одна з головних проблем політичної модернізації української держави. Але іншої політичної еліти в Україні немає.

Усі найважливіші рішення приймає владна еліта, хоча в Україні правлячий клас чітко не знає, з якого боку почати зміни, оскільки не бачить у них свого місця. Український політикум, балансує між звичайним людським егоїзмом щодо розширення своїх прав і повноважень та честю і мораллю, вимушений проводити складні та масштабні перетворення, вирішуючи проблеми нової політики безпеки та державного управління, дерегуляції діяльності бізнесу, нової антикорупційної політики, реформування МВС та судової системи, проводити земельну реформу та займатися розробкою і реалізацією Стратегії української гуманітарної політики, реалізовувати закон про вищу освіту, справедливе пенсійне забезпечення, програми з МВФ, Світовим банком, ЄБРР, ЄІВ та іншими МФО та багато іншого. Проведення низки реформ в Україні потребують і конституційних змін, для яких необхідна залізна політична воля.

Модернізаційні процеси потребують формування налагодження діалогу між владою і народом, збільшення числа індивідів, які мають не лише право, а й реальну можливість бути почутими під час винесення політичних рішень як необхідної умови зміцнення демократії й становлення громадянського суспільства, щоб не було застою та корупції, приводу для розвитку кланів як прояву деструктивності влади. Модернізація орієнтує суспільство на вдосконалювання, просування вперед, на розробку й реалізацію нових цілей, задач, пріоритетів, стратегій.

В Україні значна частина населення готова до реформування, бо сподівається, що через час жити стане легше. Більшість народу вже не розцінює НАТО, ЄС і США як ворогів України. А це дуже позитивна ознака для модернізації України, оскільки знімається блокування євроцентристського модернізаційного проекту з боку масової свідомості [16, с. 25]. Така відкритість людей до модернізаційних змін у нашій країні полегшує проведення реформ. Проте сьогоденне українське суспільство — це складне перехідне суспільство, яке вимагає системи базових цінностей, визначених економічних і соціокультурних орієнтацій. А коли люди доведені до відчаю погіршенням життя, втрачають відчуття належності до певної соціальної спільноти, не мають об'єднуючої національної ідеї та усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на її основі, їм ні до чого, крім виживання, діла немає. Потенціал суспільства може бути вичерпаний і воно деконсолідується. І це може стати ще однією перешкодою на шляху політичної модернізації української держави.

Для виникнення у соціуму сучасних психологічних установок і орієнтацій, пов'язаних із такими характерними особистісними рисами, як участь

у політичному і громадському житті, усвідомлення своєї громадської ролі, поінформованість тощо владі потрібно постійно підтримувати стан діалогу із соціумом, всіляко скорочувати дистанцію між державою та суспільством для встановлення порозуміння між ними й зняття напруги, на всіх рівнях суспільної організації розширяти механізми політичної соціалізації, підтримувати систему політичного рекрутування до політичної еліти з «нижніх» рівнів політичної системи суспільства. Повернення довіри та поваги до тих, кого обрали для керування країною та турботи про свій народ, що сприятиме прискоренню процесу модернізації, але без його форсування, що, у свою чергу, допоможе владі знаходити шляхи розв'язання проблем при підтримці суспільства та проводити модернізацію в державі через її реформування, щоб зрівнятися з розвинутими країнами світу.

Як **висновок** зазначимо, що задля запобігання деструктивності влади в умовах політичної модернізації української держави необхідна сукупність дій, у тому числі активізація взаємної діяльності державних інституцій та науковців, які вивчають теоретичний і практичний досвід процесів модернізації в сучасному світі задля розробки, а втілення в життя дієвої, довгострокової соціально-економічної й політичної стратегії розвитку країни в сучасних умовах й уникнути тих помилок, які перешкоджають здійсненню ефективних реформ; досліджують стратегічні питання теорії і практики державного будівництва та розробляють стратегії формування нової ціннісно-нормативної системи, займаються конструюванням єдиної української національної ідеї, оформленням цілісної та адекватної новим умовам розвитку держави підготовки і підвищення кваліфікації нової еліти, яка, у свою чергу, забезпечить рух суспільства шляхом модернізації та стане взірцем для народу, розуміючи, що реформи — це плановий, організований процес, який неможливо здійснити без сильної та відповідальної влади.

Результативність модернізаційних процесів залежить від відповідальності його суб'єктів, оновленого політикуму, який діє в межах чіткого розподілу компетенції різних органів і структур усіх гілок влади, швидко, без тяганини та безпредметних спорів ухвалює та впроваджує політичні рішення; сприяє забезпеченню принципу демократизму в діяльності всіх органів державної влади та місцевого самоврядування, відкритості їх діяльності; політичної та духовної консолідації суспільства; розвитку політичної та правової освіти, культури населення [17, с. 53–54]. Перспективи політичної модернізації залежатимуть від спроможності діючого політикуму розгорнути формування політичних інститутів і культури, які б забезпечили відкрите політичне суперництво багатоманітних сил у боротьбі за владу, сприяли створенню ефективної системи місцевого самоврядування, яка б перетво-

рилась на реальну альтернативу традиційному бюрократичному централізму [18, с. 93–94].

Процеси політичної модернізації, що тривають в Україні, будуть успішними за умови своєчасного попередження та регулювання владою соціально-економічних, демографічних, національно-територіальних, ідейно-моральних та інших конфліктів та інституційно-функціональних криз у надрах держави.

Для ефективного проведення реформ, спрямованих на досягнення стандартів європейської соціальної та економічної стабільності, інноваційного простору, владі необхідно прийняти та дотримуватися законів, які зроблять реалізацію реформ незворотними, залучати передові світові технології в промисловість, сільське господарство, сферу обслуговування, політичний і освітній процеси, у науку й культуру, але і створювати свої нові конкурентоспроможні науково-технічні, політичні й освітні технології [16, с. 18].

Важливим елементом успішної модернізації країни та зниженням рівня деструктивності влади є докорінна зміна формату спілкування держави та громадян, що потребує умов, за яких суспільство отримує реальні можливості покращувати політичну, управлінську та судову еліти, а відтак і покращувати державну політику та розвиватися [19, с. 4]. З боку громадянського суспільства, яке поки що не стало чинником тиску на еліту в напрямі якісного оновлення країни та міжнародних організацій необхідне створення жорсткого моніторингу усіх обіцянок та дій Уряду, Президента та інших державних управлінців, контролю над процесом прийняття та реалізації державно-політичних рішень, що буде дієвим механізмом попередження деструктивності влади. Такий соціальний контракт між владою і народом сприятиме закріпленню довіри до держави з боку громадян та міжнародних партнерів, за відсутності якої падає довіра населення до політичних інститутів, а протестний потенціал, який у будь-який момент може стати вибухонебезпечним, у суспільстві зростає.

Самій владі необхідно не допустити політичного протистояння між сторонами, що перемогли на виборах, а сконцентрувати всі можливі ресурси на шляху реформування, здійснення кроків, спрямованих на стимулювання процесів інтеграції та демократичного розвитку досягнення високих стандартів європейської соціальної та економічної стабільності, інноваційного простору, створення умов для найповнішої реалізації громадянських прав і свобод людини і громадянина. Політичному класу треба і самому боротися із негативними проявами влади, не чіпляючись за корисні інтереси, зосередитися на швидкому та незворотному процесі здійснення реформ за допомогою суспільства. Враховуючи те, що модернізаційні процеси в су-

часній Україні передбачають елементи шокового характеру та здійснення низки реформ у доволі стислі строки, вирішення основних проблем сучасного етапу політичної модернізації в українській державі можуть стати своєрідним орієнтиром для формування самобутньої вітчизняної моделі суспільно-державного розвитку та зменшити деструктивність влади, яка залишилися від тоталітарного минулого в нашій країні. Отже, шляхами запобігання деструктивності влади в умовах політичної модернізації української держави має стати внутрішній потенціал країни як рушійна сила модернізаційних перетворень в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сахань О. М. Деструктивний вплив влади на перебіг сучасного політичного процесу в Україні / О. М. Сахань // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 4(23). – С. 173–189.
2. Шуст Н. Б. До проблеми соціальної модернізації українського суспільства / Н. Б. Шуст // Наук. пр. – Соціологія (Соц. інститути та процеси). – 2008. – Т. № 84. – Вип. 71. – С. 5–8.
3. Штомпка П. Социология социальных изменений : пер. с англ. / П. Штомпка ; под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
4. Друк Ю. Я. Зміст та основні складові модернізації політичної системи України / Ю. Я. Друк // Акт. пробл. держ. упр. : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 2(34). – С. 50–59.
5. Гальчинський А. Глобальна криза чи криза глобалізації? / А. Гальчинський // Віче. – 2002. – № 1. – С. 44–50.
6. Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства [Електронний ресурс] / М. Пірен // Незалежний культурологічний часопис «І». – 45/2006. – «У пошуках втрачених еліт». – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm>.
7. Головаха Е. У власти закончилось время на эксперименты и ошибки, 01.03.2015 [Електронний ресурс] / Е. Головаха. – Режим доступу: http://news.liga.net/interview/politics/5198471-golovakha_u_vlasti_zakonchilos_vremya_na_eksperimenty_i_oshibki.htm.
8. Критический анализ буржуазных теорий модернизации : сб. обзоров. – М. : ИНИОН АН СССР, 1985. – 242 с.
9. Сахань О. М. Деструктивність влади як проблема модернізації політичної системи України / О. М. Сахань // Стратегії реформ і пошук політичного балансу в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (XXIV Харк. політол. читання). – Х. : ХАП, НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування НАПрН України, 2011. – 150 с.

10. Сахань О. М. Деструктивна діяльність сучасного українського політикуму як чинник конфліктності в суспільстві / О. М. Сахань // Матеріали за 7-а міжнародна научна-практична конференція: «Бъдещето въпроси от света на науката», 17–25 декември, 2011. – Т. 17. История. Философия. Политика. – София : Бял ГРАД БГ ООД. – 112 с.
11. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К. : Філадельфія, 1995. – 470 с.
12. Бурдые П. Практический смысл / П. Бурдые. – СПб. : Алетейя, 2001. – 562 с.
13. Лазарев С. Поняття і види символічних ресурсів влади [Електронний ресурс] / С. Лазарев // Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації. – 2013'4. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/1197>.
14. Ярема А. Концептуалізація поняття «символічний капітал» в соціологічній науці / А. Ярема // «Humanities & social sciences 2011» (HSS-2011), 24–26 November 2011, Lviv, Ukraine. – С. 320–323.
15. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.
16. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? / М. Михальченко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2005. – Вип. 7. – С. 18–27.
17. Вибори – шлях до демократизації суспільства. Методичні матеріали з питань виборчого процесу / за ред. В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 78 с.
18. Михайловська О. Специфіка здійснення інституалізації громадянського суспільства в умовах політичної модернізації в сучасній Україні / Оксана Михайловська // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2010. – №4. – С. 82–90.
19. Дорожня карта реформ: за результатами регіональних обговорень проекту дослідження «Модернізація України: визначення пріоритетів реформ». – К., 2010. – 21 с.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА КАК ФАКТОР ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ДЕСТРУКТИВНОСТИ ВЛАСТИ

Сахань Е. Н.

Рассмотрена проблема политической модернизации украинского государства на современном этапе его развития, определен тип модернизации и особенности ее протекания в нынешних условиях. Проанализированы причины, которые мешают модернизационному реформированию нашего государства. Предложенные механизмы предотвращения деструктивности власти в условиях модернизационного обновления общественно-политической системы Украины на ее пути к европейским стандартам.

Ключевые слова: модернизация, политическая модернизация, «догоняющая» модернизация, «частичная» модернизация, реформационный процесс, деструктивность власти.

POLITICAL MODERNIZATION OF UKRAINIAN STATE AS A FACTOR OF PREVENTION OF THE POWER DESTRUCTIVENESS

Sahan O. M.

Political modernization is considered as a process focused on creation of foundations for stable society forming, increasing of a level and improvement of life quality and population activities, competitive ability of the state covering economical, social, cultural, legal and other areas of social life under the conditions of the present-day development of Ukrainian state, and therefore this process promotes prevention of the power destructiveness, because it corrects the consequences of its negative activities and prevents their repetition.

It is defined that modernization in Ukraine belongs to the type of «catch-up» (nonorganic, secondary), which means the usage of assistance and experience of the advanced countries that are perceived as an example, a guide, which should be aspired to in the process of economic, political, social and cultural and other reforms in the state, application of up-to-day technologies and equipment, investments, assistance in training of nationals, arrangement of conditions for civil society development, etc.

Attention is paid to peculiarities of the modernization processes running in Ukraine that are carried out in complicated conditions of the state development caused by the wide-ranging crisis and war unleashed by Donbas separatists on the east of the country with the support of Russia, which resulted in deterioration of life of the country population. These and other difficulties of the past connected with destructive policy of the previous leadership of the country and with activities of some rulers and political forces of the present time that can result in inhibition of progress, delay qualitative improvement in economic, political and social spheres, stop modernization processes on the stage of «partial modernization» and just feeding of power destructiveness.

It is underlined that a necessary condition of modernization in Ukraine is a reformation process organized by strong and responsible authority. However obstacles to modernization reformation of Ukrainian state appeared in the form of military and political, social and economic problems, lack of modernizers, public-spirited and socially conscious national elite and absence of a profound legislative basis, which would regulate the reformation process in the country, there is no clear plan of modernization of the main living environments of the society, a valuation and normative system is not formed, Ukrainian people have been in high-stress condition for a long time, the level of protest moods does not decrease in the society.

It is concluded that for prevention of the power destructiveness it is necessary clearly and firmly to carry out reformation renewal of the social and political system of Ukraine

with the political elite at the head, who has to be an example for the nation and to take on leadership of the modernization movement in the country, substantially change communication format of the authorities and population of the country towards partnership, carry out steps aimed at stimulating the processes of integration, democratic development and formation of civil society for achievement of high standards of the European social and economic stability, arranging of innovative space, creating conditions for the fullest realization of civil rights and freedoms of a person and a citizen that will be an efficient mechanism of prevention of the power destructiveness in our country.

Key words: *modernization, political modernization, «catch-up» modernization, «partial» modernization, a reformation process, the destructiveness of power.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.334.4

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор

СОЦІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ КАРЛА ПОЛАНІ

У статті розглядаються ідеї К. Полані, які дозволяють виявити нові аспекти в розумінні джерел і форм глобальних кризових явищ. Аналізується сучасний стан суспільства, виходячи з того, що кризові явища мають субстанціональну природу і проявлятимуть себе, доки існує цивілізація, що заснована на ринкових підходах і сутнісною ознакою якої є прагнення до прибутку як всепоглинаючого мотиву людської діяльності. Вивчається специфіка відчуження соціальних і культурних якостей особистості і накопичення його до кризового рівня, що призводить не стільки до економічного зубожіння, скільки до руйнування соціального і культурного середовища, спустошення й деградація особистості.

Ключові слова: *цивілізація, криза, ринкові відносини, рівноважність соціальних сил, деградація особистості, свобода.*

Наукова спадщина Карла Полані має своєрідну долю: звернення до неї наукової думки набуває найбільшої сили під час визрівання і здійснення фундаментальних соціально-економічних і культурних зрушень у світовій спільності країн. Пояснюється це тим, що К. Полані досліджував не просто соціальні процеси, що породжують економічні, соціальні і культурні суперечності індустріалізованого суспільства ринкових відносин, а їх субстанціональну природу, яка виходить за рамки плінних подій, хай навіть все-світнього масштабу, і має враховуватися, доки таке суспільство існує.

Для України, яка обрала шлях євроінтеграційного розвитку і тому неминує підпаде під дію соціальних сил і законів, що їх досліджував К. По-

лані, усвідомлення його ідей і застережень має особливе значення і потребує наукового опанування.

Мета статті полягає у виявленні субстанціонального змісту і реального прояву суперечностей ринкового суспільства, досліджених Карлом Полані, які, маючи сутнісний характер стосовно цього суспільства, зберігають своє значення і вплив на сучасність.

Нова хвиля *звернень до наукової спадщини* К. Полані спостерігається з кінця 80-х рр. ХХ ст. Особливо активно розробка і вивчення його ідей здійснюється в США (Колумбійський і Північно-західний університети), Канаді (Конкордський університет та Інститут Карла Полані), Франції (Університет Просвіти), Італії (Коледж Св. Карла), Японії (Нагасакський університет), Туреччині (Ближньосхідний технологічний університет), Ізраїлі (Інститут вивчення проблем кооперації і кібуців). На батьківщині К. Полані в Угорщині за підтримки Угорської Академії наук праці К. Полані є частинами університетських програм на соціологічних і економічних факультетах. Інтерес до концепцій К. Полані почав формуватися і в Україні. Головними напрямками розробки виступають питання людських потреб, місця економіки в суспільстві, ролі держави і суспільства як механізмів регулювання економічної активності та її спрямованості [4].

Відзначаючи спалахнувший інтерес до праць К. Полані, не можна поряд із цим не звернути увагу на те, що цей інтерес живиться тими проблемами, які є предметом спеціалізованої розробки конкретних наукових закладів. Але в умовах, коли соціокультурні та економічні трансформації суспільства і просторово, і змістовно набули глобального характеру, надзвичайно загострилася потреба в тому, щоб поглянути на суспільство та закономірності його функціонування і розвитку під методологічно оновленим кутом зору. Одним із джерел такого оновленого підходу може бути орієнтоване на сучасність прочитання наукової спадщини К. Полані.

Вклад основного матеріалу. Соціальний аспект праці К. Полані «Велика трансформація: політичні й економічні витoki нашого часу», за його власним свідченням, породжений існуванням таких суперечностей безмежного панування ринку в суспільстві [2, с. 3–4, 46]. По-перше, нова економіка в її розвиненому, «ідеальному» варіанті зажадала безжально відкинути уявлення про те, що людина є істота соціальна; по-друге, все суспільство просякнуте переконанням у тому, що всі людські проблеми можуть бути вирішені, якщо буде забезпечене необмежене зростання матеріальних благ; нарешті, по-третє, люди не зуміли зрозуміти, що означає зв'язок і єдність суспільного організму, внаслідок чого під тиском ринку внутрішній храм людського життя був пограбований і осквернений.

Прагнучи вплинути на подолання цих суперечностей, К. Полані з нових позицій підходить до фундаментальних методологічних проблем. Висхідною

є проблема цілі. «Цілі, заради яких працюють люди, обумовлені факторами культурного порядку і не є простою реакцією організму на зовнішню в культурному сенсі ситуацію, подібну елементарній нестачі їжі» [2, с. 77]. Це впливає із того, що праця і земля у єдності з нею як фактори існування суспільства є не що інше, як самі людські істоти, з яких складається будь-яке суспільство, та природне середовище, в якому вони живуть. Це означає, що соціокультурний аспект їх життя і діяльності має для існування суспільства самостійне фундаментальне значення. Суто економічні фактори, на зразок тих, що лежать у площині безпосереднього задоволення матеріальних потреб, пов'язані із поведінкою соціальних прошарків і окремих особистостей значно меншою мірою, ніж міркування суспільного визнання і схвалення. Інакше кажучи, інтереси, що цементують суспільство, є у своїй основі не економічними, а соціальними. Саме соціальний, а не виключно економічний аспект, визначає всі форми соціального спілкування і єдності. Життєвість такого підходу підтверджується хоча б тим, що лауреат Нобелівської премії Ян Тінберген у своїй доповіді «Перегляд міжнародного порядку» третьому засіданню Римського клубу як висхідні принципи досягнення головної мети світової спільноти (достойного життя і добробуту) формулював саме соціокультурні принципи [5, с. 85–89].

Це не означає відкидання економічного фактора. Просто сучасна цивілізація є економічною в іншому, особливому сенсі, оскільки своєю основою обрала мотив, який ніколи до цього не височів настільки, щоб перетворитися у виправдання всіх дій і вчинків повсякденного життя, а саме прагнення до прибутку.

Цивілізаційна трансформація означала зміну спонукальних мотивів поведінки, замість мотиву прожитку, прийшов мотив прибутку. А всі угоди перетворюються на угоди грошові. Це означає виникнення найбільш глибокої фундаментальної суперечності між ізольовано чинним економічним мотивом і соціальними зв'язками, невід'ємним елементом яких є цей мотив. Виникає парадоксальна ситуація: один інститут соціальності, ринкові відносини, нав'язує закони своєї поведінки всьому суспільству як абсолютні закони.

Підпорядкування суспільного буття ринку тягне за собою колосальні наслідки для соціальної організації, оскільки відбувається перетворення суспільства в придаток ринку. «Тепер уже не економіка як один із суспільних інститутів вбудовується в систему соціальних зв'язків, а соціальні зв'язки в економічну систему. Першочергова важливість економічного фактора для самого існування суспільства виключає будь-який інший результат» [2, с. 64]. Механізм перетворення суспільства в підпорядкований ринку об'єкт впливу має далекосяжні наслідки: життя і виробництво в ко-

мерціалізованому суспільстві фактично вимагають не більше не менше, як перетворення в товар природної і людської основи суспільства. Абсолютно зрозуміло, що катастрофічні зрушення, що викликані подібними процесами, руйнують людські зв'язки і загрожують знищенням природного середовища існування людини.

Сутність у переорієнтації поглядів на співвідношення економічного і соціального полягає в тому, що К. Полані розглядає його не як дихотомію, а як діяльнісну систему. Її особливостями є всеосяжність, активність і субстанціональна спрямованість на людину. Системостворюючою ланкою цієї системи виступає не економічна, а соціальна мета. Тобто мета, що спрямована не на інтереси окремої ланки системи, а на забезпечення можливості достойного існування людини в межах існуючої цивілізації. Ця знаменита теза Полані є фактично вихідним положенням щодо становлення як нової людини, так і моральної економіки [3, с. 28–31].

Отже, згідно з К. Полані, соціальне лихо являє собою насамперед загальнокультурний, а не суто економічний феномен, тобто феномен, який не можна виміряти статистикою народонаселення або даними про рівень доходів. Мова йде про культурні катастрофи, що обіймають широкі верстви суспільства. Вони не можуть відбуватися часто, але ж нечасто трапляються і такі катаклізми, як промислова революція або зіткнення на глобальному рівні способів життя й економічних систем. Причиною деградації за таких обставин виступає не економічна експлуатація, як на цьому часто наполягається, а розпад традиційного культурного середовища. Власне економічні процеси можуть, зрозуміло, зіграти роль знаряддя руйнування, оскільки майже завжди економічна перевага сильнішого змушує капітулювати слабшого, звідси, однак, не випливає, ніби безпосередня причина лиха має суто економічний характер: причина ця — у смертельному ударі, що завдається тим інститутам, у яких втілене соціальне буття людини. Результатом стає втрата почуття самоповаги і криза традиційних поведінкових норм, незалежно від того, чи мова йде про народ або клас і чи є першоджерелом процесу так званий «конфлікт культур» або зміни в положенні певного класу всередині суспільства [2, с. 176]. Позбавлені оберега у вигляді системи соціокультурних інститутів, люди гинутьимуть унаслідок своєї соціальної незахищеності, вони стануть жертвами пороку, розпусти, злочинності і голоду, породжених різкими і болісними соціальними зрушеннями.

Існуючий акцент на експлуатацію затуляє від наших поглядів ще більш важливу проблему — проблему культурного виродження. Відчуження праці від особистості працівника означає заміну сфери його соціального буття зовсім іншим, атомістичним та індивідуалістичним типом громадської організації [2, с. 178].

К. Полані акцентує увагу на тому, що найбільша з трагедій, що супроводжувала промислову революцію, була викликана аж ніяк не жадібністю та жорстокосердністю жадібних до прибутку капіталістів — хоча нелюдської жорстокості в її літописах було достатньо, — але тим соціальним спустошенням, яке виробляє ринкова економіка, діюча безконтрольно. «Сатанинський млин» не бажав знати ні про що, крім прибутку, і з тупою нещадністю перемелював на атоми саме людське суспільство.

Інший результат був просто немислимий, оскільки влада і вартість утворюють вихідну парадигму такої соціальної дійсності, яка не є продуктом людської волі. Водночас ринкова свідомість зберігає свою ілюзію свободи лише тому, що не бачає бачити екзистенціальних наслідків індивідуальних вчинків. Спосіб функціонування інституційних ринкових механізмів не залежить від наших бажань. Ринкова система — це уявне царство свободи, в якому дії підпорядковані настільки ж суворим правилам, як закони фізики. Ця істина стає цілком очевидною, а ілюзія свободи зникає. Саме на цьому рівні проблема свободи і повинна зайти своє рішення [2, с. 281].

Буржуазія стати суб'єктом рішення не може, оскільки вона виконала своє призначення, виробивши в собі майже релігійну віру в універсальність благодотвірної дії прибутку, але саме це і зробило її нездатною до захисту інших інтересів і цінностей, настільки ж необхідних для гідного людського життя, як і розвиток виробництва [2, с. 148].

Але такий стан речей не відміняє необхідності вирішення проблем свободи, оскільки її зміст і ставлення до неї, з позицій К. Полані, визначає характер суспільства та його устрій. Навіть відмінності між фашизмом, соціалізмом і будь-якими іншими протилежними світоглядами не є сьогодні переважно економічними. Головне, в чому вони розходяться, це їх ставлення до свободи. Основна проблема сучасності полягає в тому, щоб у світлі цього знання відстоювати ідею свободи і щоб свобода в складному суспільстві не перетворилася на спокусу, здатну згубити людину як її саму, так і всі плоди її зусиль. Це один із ключових аспектів підходу К. Полані до вирішення проблеми становлення такої людини, яка протистоїть убогій моделі *homo economicus* [1, с. 114].

Головним суб'єктом у вирішенні цих проблем є держава. Стосовно неї існує ряд усталених постулатів. К. Полані вважав за необхідне звернути особливу увагу на такі із них.

Ніщо не повинно перешкоджати формуванню ринків, а доходи мають вилучатись виключно через продаж. Неприпустимим є також втручання в процес пристосування цін до мінливих умов ринку, про що б не йшла мова — про ціну товарів, праці, землі або грошей. Будь-які заходи і кроки, які здатні впливати на функціонування цих ринків, абсолютно нестерпні. Ні

ціни, ні попит, ні пропозиція не повинні будь-яким чином регулюватися державою; нормальними вважаються тільки такі заходи і дії, які допомагають забезпечити саморегуляцію ринку через створення умов, що перетворюють сам ринок у єдину організуючу силу у сфері економіки [2, с. 77–78].

Рішення держави, які покликані нейтралізувати негативні соціокультурні аспекти зазначених постулатів, обумовлюються необхідними змінами в системі цінностей. В умовах нинішньої кризи першорядна роль цінностей визначається самою ситуацією. Але будь-яка концепція, що заснована на ідеї суспільства як цілого, виражає почуття людського життя і є не лише науковою, а й світоглядною за визначенням, тобто спрямовуючою. «Стверджуючи примат ідеалів у трансформації, ми лише захищаємо постулат єдності суспільства як центральний момент виходу із кризи» [2, с. 281–282].

Реальні соціальні зміни, що відбуваються під впливом корективів у ціннісній орієнтації, оцінюються, в першу чергу, з двох позицій. Якщо найперші наслідки процесу змін соціально згубні, то такими ж будуть і кінцеві результати. Далі. Зіставлення темпу змін з темпом адаптації до них є свідченням того, що саме потрібно вважати їх кінцевим результатом.

Основною практичною вимогою до держави є ефективне виконання нею функції перерозподілу всіх видів ресурсів з метою забезпечення цілісності і виживання суспільства. Перерозподіл має тенденцію «занурювати» власне економічну систему в складну мережу соціальних зв'язків. Він становить, як правило, елемент діяльності панівного політичного ладу. Оскільки відносини керівної групи і підлеглих їй шарів бувають різними і залежать від того, на чому конкретно ґрунтується політичне панування, то принцип перерозподілу передбачає вельми несхожі мотиви. Особливої гостроти врахування несхожих мотивів набуває в кризові періоди і під час суспільних змін.

У процесі суспільних змін диференційовані інтереси неминуче відіграють дуже істотну роль, адже будь-якого роду серйозні зрушення по необхідності зачіпають різні частини суспільства неоднаково. *Виклик* приймає суспільство як ціле, *відповідь* на нього дають різні групи, шари і класи. Їх інтереси детермінують їх цілі і прагнення, але зовсім не зумовлюють кінцевий успіх чи невдачу відповідних зусиль. Класові інтереси не містять чар, здатних забезпечити представникам даного класу підтримку представників інших класів. Роль держави в цьому випадку полягає в гармонізації зусиль та їх сприйняття.

При цьому слід виходити з того, що роль будь-якого класу в історичній драмі задана в кінцевому рахунку його ставленням до суспільства в цілому, а його успіхи визначаються широтою і різноманіттям тих, відмінних від його власних, інтересів, яким цей клас здатний служити. К. Полані наполягає на цьому особливо і підкреслює: «Жоден клас, відвертий “егоїст”, не здатний

закріпитися на провідних позиціях у суспільстві. В іншому разі альтернативою існуючому соціальному порядку стане падіння в безодню абсолютного хаосу і руйнування» [2, с. 174].

Необхідність виходу класу за межі своїх інтересів, особливо в часи трансформацій, К. Полані подає у формі певного соціального закону, що визначає і долю самого класу. Доля класів набагато частіше визначається потребами суспільства, ніж доля суспільства потребами класів. Шанси всякого класу на успіх залежать зазвичай від його здатності забезпечити підтримку з боку представників інших класів, яка, знову ж таки, залежить від того, чи виконує даний клас завдання, обумовлені інтересами більш широкими, ніж його власні. А відтак ні народження, ні загибель класів, ні їхні цілі, ні ступінь досягнення останніх, ні співробітництво класів, ні їх протиборотство не можуть бути правильно зрозумілі і втілені, якщо розглядати їх поза зв'язком зі станом суспільства в цілому. І щоб усвідомити роль групових інтересів у соціальному розвитку і впливові, потрібно встановити, як співвідносяться вони з цією, цілісною ситуацією [2, с. 169].

Проблема соціальної впливовості не є такою простою і одномірною, як може здатися на перший погляд. К. Полані звертає увагу на один надзвичайно важливий аспект. Соціальна організація, задоволення життєвих потреб і саме існування якої опинилися в повній залежності від ринкових функцій, схильна поставитися з довірою і надією до тих, хто стоїть поза ринковою системою, до сил, які здатні захистити спільні інтереси соціуму, оскільки самі поставлені цією системою під загрозу [2, с. 173].

З цієї точки зору особливу увагу привертає доля і вплив найманих працівників. Соціальна та електоральна вага надають їм впливового положення в суспільстві. Подібний розподіл влади і впливу не породжує проблем, поки ринковий механізм продовжує працювати без великих збоїв і перевантажень. Але коли з причин, обумовлених природою самої ринкової економіки, ситуація змінилася, коли між суспільними класами виникають серйозні тертя і гострі протиріччя, а саме суспільство опинилося під загрозою, протиборчі сторони прагнуть перетворити на свою охорону уряд і бізнес, державу і промисловість. Двома найважливішими функціями суспільства, політичною й економічною, зловживається як зброя в боротьбі за групові інтереси.

Особливо гострою ця проблема постає стосовно робітничого класу у його боротьбі за належну, на його думку, заробітну плату. Головною його зброєю виступає при цьому страйк. Позиція К. Полані з цього приводу нестандартна, але обґрунтована. Якби під час страйку робочі утримувалися від продажу своєї праці виключно заради того, щоб з'ясувати його точну ціну (подібно до того, як у подібних обставинах свідомо зменшується пропозиція

всіх інших товарів), то вже скоро суспільство загинуло б через відсутність засобів до існування [2, с. 255].

Страйк як метод встановлення заробітної плати означав би катастрофу для будь-якого суспільства. Але при цьому все ж слід врахувати, що при системі приватного підприємництва робітник не має фактично жодних гарантій зайнятості, це означає серйозний удар по його соціальному статусу і способу життя. Очевидним, однак, є і те, що будь-який метод втручання, який гарантує абсолютний соціальний захист робітникам, неминуче створює перешкоди для функціонування саморегульованого ринкового механізму праці і в кінцевому рахунку скорочує той фонд, який забезпечує їх зарплатою. Тому життєво важливою в культурному і соціальному плані К. Полані вважав роль профспілок. Вони у справі підтримання мінімальних життєвих стандартів більшості народу мають займати ключове місце [32, с. 255]. Причиною цього є дія системи рівноваги сил. Закон функціонування цієї системи зводиться до такого принципу: будь-які елементи, що здатні чинити будь-який силовий вплив, завжди поведуть себе таким чином, щоб об'єднаними зусиллями слабших перешкодити зловживанню сильніших [2, с. 10].

Причини, які можуть зміцнювати міжнародну рівновагу, К. Полані вбачав врешті-решт у вирішенні внутрішніх соціальних проблем. Навіть добре налагоджена система рівноваги сил може забезпечувати мир без постійної апеляції до загрози війни лише тоді, коли вона здатна безпосередньо впливати на внутрішні чинники, запобігаючи будь-якому порушенню рівноваги вже в зародку. Якщо ж дисбаланс встиг набути досить потужного власного імпульсу, то виправити його і відновити рівновагу здатна тільки сила. Щоб гарантувати мир, потрібно усунути причини війни. Однак далеко не всі розуміють, що для досягнення такої мети необхідно контролювати потік життя у самих його витоків [2, с. 13].

З другого боку, держави, які за своїми внутрішніми причинами не бажають збереження статус-кво, можуть швидко усвідомити слабкості існуючої інституційної системи й активно сприяти прискоренню створення нових інститутів, більш вигідних з точки зору їх інтересів. Подібні країни підштовхують вниз те, що вже валиться, і міцно тримаються за те, що існує або розвивається в зручному для них напрямі. У такому випадку може здатися, ніби ці країни і поклали початок процесу соціальних змін, тоді як насправді вони лише витягують із нього користь, а часом навіть спотворюють загальний напрям процесу, щоб поставити його на службу своїм цілям [2, с. 36].

За твердженнями К. Полані [2, с. 274], цивілізація XIX–XX ст. була підірвана НЕ нашествиям зовнішніх або внутрішніх варварів; її життєві сили були

підірвані НЕ спустошеннями світових війн, НЕ соціалістичними повстаннями і НЕ фашистським заколотом дрібної буржуазії. Крах був викликаний конфліктом між ринком і елементарними вимогами впорядкованого соціального життя, саме це породило основні види перевантажень і перенапруг, які врешті-решт і руйнували суспільство.

Висновки. Розгляд наукової спадщини Карла Полані під кутом зору соціальних суперечностей сучасного суспільства виявив співзвучність поставлених і вирішених ним проблем проблемам нашого часу. Він виходив із того, що кризові явища в ринковому суспільстві мають субстанціональну природу і виявлятимуть себе, допоки існує цивілізація, яка заснована на ринковому ставленні до основоположних умов людського буття. Саме це робить його дослідження і глибокими, і сучасними. На відміну від інших дослідників, К. Полані як джерело соціальних суперечностей і криз бере найфундаментальніше — суперечність економічного і соціального в становищі працівника. Такий підхід впливає із методологічних трактовок ринкової економіки як одного з інститутів соціального буття людини, а не його абсолютного детермінантного джерела.

Крізь призму ідей К. Полані діалектика соціальних аспектів свободи, екзистенціальної природи й узгоджуючої ролі держави, соціокультурних наслідків криз набуває таких меж, знання і подальше дослідження яких виступає у формі неминучості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малюк А. Економіко-соціологічна концепція К. Полані як теоретико-методологічна основа соціально-критичного дослідження неоліберальної глобалізації / Андрій Малюк // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2011. – № 2. – С. 107–126.
2. Поланьї К. Великая трансформация: политические и экономические стоки нашего времени : пер. с англ. / Карл Поланьї. – СПб. : Алетейя, 2002. – 332 с.
3. Радаев В. В. Экономико-социологическая альтернатива Карла Поланьї / В. В. Радаев // Эконом. социология. – 2004. – № 5, Т. 5. – С. 20–34.
4. Розинская Н. А. Влияние идей К. Поланьї на современную науку [Электронный ресурс] / Н. А. Розинская. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>.
5. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка : пер с англ. / Ян Тинберген. – М. : Прогресс, 1980. – 416 с.
6. Wolf M. Seeds of its own destruction [Електронний ресурс] / M. Wolf. – Режим доступа: www.ft.com/cts/s/O/cbc5bd36-0c0c-11de-b87d-0000779fd2ac.html.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОТИВОРЕЧИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ИДЕЙ КАРЛА ПОЛАНЬИ

Осипова Н. Ф.

В статье рассматриваются идеи К. Поланьи, позволяющие выявить новые аспекты в понимании истоков и форм глобальных кризисных явлений. Анализируется современное состояние общества, исходя из того, что кризисные явления имеют субстанциональную природу и будут проявлять себя, пока существует цивилизация, основанная на рыночных подходах и сущностным признаком которой является стремление к прибыли как всепоглощающем мотиве человеческой деятельности. Рассматривается специфика отчуждения социальных и культурных качеств личности и накопление его до кризисного уровня, что ведет не столько к экономическому обнищанию, сколько к разрушению социальной и культурной среды, опустошению и деградации личности.

Ключевые слова: цивилизация, кризис, рыночные отношения, равновесие социальных сил, деградация личности, свобода.

SOCIAL CONTRADICTIONS OF MODERN SOCIETY THROUGH THE PRISM OF KARL POLANYI IDEAS

Osyrova N. P.

The article on the basis of the classical of Karl Polanyi's work «The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time» discusses his ideas that reveal new aspects in the understanding of the origins and forms of global crisis. Modern scientific and business the world mark the economic and social similarity of processes in the world during the Great Depression of 1929–32 years and the crisis occurring since 2008 [6, p. 2]. This indicates the existence of the common causes of their appearance and the specific impact on the globalized society. Karl Polanyi comes from the fact that the crisis phenomena has substantial nature and will manifest itself until there is a civilization based on a market-based approach in relation to the basic conditions of human existence. The essential feature of this civilization is the pursuit of profit as the all-consuming motives of human activity. Such a desire leads to the fact that the laws of market relations permeate absolutely all spheres of human life. What is happening with the exclusion of social and cultural qualities of the person, not dictated by the requirements of the direct market, and the accumulation of this alienation to crisis levels lead to the fact that the main consequence of the crisis is not so much economic impoverishment, as the destruction of the social and cultural environment, devastation and degradation of the individual. This point is central to the system of ideas Karl Polanyi on global crises. The way out he sees in the statement of essential values of human existence. Freedom acts systematically important link in the system of values. The market system according to Polanyi is an imaginary realm of freedom. Related problems on their own can not solve any bourgeoisie with its absolutism of profit

as a value, either employees, burdened with problems of the struggle for social status and position in the labor market.

Out of this situation Karl Polanyi relates to the fact that each class in matters of freedom in market conditions went beyond their limited interests and collaborated with the whole society. Implement this possible only by means of the state, which should ensure a balance of social forces and equitable redistribution of social benefits. Karl Polanyi relates consolidating the international activities of state to ordering of social life within society at its source and overcoming social surges that affect interstate relations. Karl Polanyi ideas is not advisable to take a straight line, at the same time the most authoritative guidance on the changes in the modern world, such as the third report of the Roman club largely coincides with his ideas, hence they should be investigated and taken into account.

Key words: civilization, crisis, market relations, balance of social potency, decay of personality, freedom.

УДК 008.415.84:51.39

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор

СОЦІАЛЬНЕ ХАБАРНИЦТВО — ЗЛОЧИН ЧИ ОБ'ЄКТИВНА РЕАЛЬНІСТЬ БУТТЯ?

У статті аналізуються чинники формування «толерантного» ставлення пересічних громадян до хабарництва та можливі шляхи його подолання. Доводиться, що, незважаючи на те що сьогодні в Україні хабар є найдоступнішим для них способом примусу влади прийняти рішення на свою користь, якщо модернізаційні процеси в нашій державі наразі наберуть обертів, хабарі ставатимуть усе більш коштовним і менш надійним способом вирішення соціальних проблем.

Ключові слова: соціальна корупція, хабарництво, вертикальна корупція, горизонтальна корупція.

Актуальність проблеми. Сьогодні в Україні корупція є чи не найбільш обговорюваним соціальним феноменом, «візитівкою» якої є хабар. Будучи, безумовно, злочином, хабар сприймається в суспільстві аж ніяк не однозначно. Для одних хабар — зло, для інших — спосіб виживання, для третіх — інструмент боротьби за владу й засіб збільшення капіталу. Боротьба з корупцією стала фетишем української влади. Така боротьба оголошена найважливішою державною справою, втім ця справа ніяк не може набути

статусу «всенародної». При цьому виникає абсолютно природне питання: «Чому?» Відповідь очевидна: «Тому що зараз важливо визначити не стільки сам феномен корупції, скільки знайти витоки виникнення “державної моди” на боротьбу з нею, яка вже тривалий час тримається на фоні непереможної суспільної терпимості до багатьох її проявів». Отже, *метою* даної статті є визначення чинників «толерантного» ставлення до хабарництва пересічних громадян України та можливих шляхів його подолання.

Виклад основного матеріалу. У певному сенсі головне природне право всіх людей — це право захищати свої інтереси в будь-які соціально прийнятні способи. Неможливо виживати не захищаючи свої інтереси, не маючи можливості активно впливати на обставини життя. У цьому сенсі головним соціальним правом усіх пересічних громадян є право впливати на владу у своїх інтересах («право домагатися»). Найважливіше для пересічного громадянина у взаєминах із владою — мати практичну можливість впливати на можновладців у своїх інтересах тоді, коли йому це потрібно, і так, як йому це зручно в ситуації, що склалася.

Пересічний громадянин обирає не більш правильний, вдалий або законний спосіб впливу на владу, а найвигідніший із доступних (якщо дотримуватися закону вигідно, то найвигіднішим із доступних буде законний спосіб). А бути цим найвигіднішим із доступних у кожному конкретному випадку може все що завгодно: давання хабара, участь у виборах, скарга президентові, будівництво барикад, звернення до суду й багато чого іншого, залежно від того, як складаються обставини для пересічного громадянина, що дозволять йому його ресурси, чого зажадають від нього традиції, наскільки життєво важливим для нього буде предмет суперечки із владою.

Способів впливу на владу в розпорядженні пересічних громадян завжди було чимало. Одні способи впливу передаються їм із покоління в покоління з давніх-давен. Інші способи впливу, включаючи використання демократичних процедур, породжені «модерним» переломом.

Різноманітними є традиційні способи впливу громадян на владу: бунт, протест, кумівство, протекція, лестощі, саботаж, бойкот, різні форми шантажу (включаючи страйк), скарга вищому начальству тощо. Один із таких традиційних способів впливу на владу в сучасній Україні — її купівля, тобто хабар.

Отже, хабар — це купівля того, що влада продавати теоретично не повинна, але може. Мова йде про адміністративно-владні повноваження. Таким чином, корупція робить владні повноваження товаром, послугою.

Споконвічно владні повноваження як виняткове, особливе право не може бути товаром, не може продаватися. Здійснення влади не є працею у класичному розумінні, бо не створює вартості. Корупція ж нав'язує владі вар-

тість, тим самим перетворює її на трудову діяльність, тобто фактично знищує владу як таку. У цьому, на наш погляд, і полягає суть корупції — вона підриває владу.

Хабар є найдоступнішим, нетрудомістким і навіть найдемократичнішим для пересічного громадянина способом примусу влади прийняти рішення на свою користь. Ритуал передачі хабара певним чином зрівнює громадянина-хабародавця й можновладця-хабароотримувача, як робить це будь-яка купівля-продаж. У хабара як інституту низового впливу на владу є свої відомі обмеження (платоспроможність громадянина, криміналізація хабара тощо), проте хабар не втрачає своєї «популярності», особливо в традиційних та перехідних суспільствах, включаючи й наше українське.

Безумовно, не будь-який хабар може бути розцінений як спосіб низового впливу на владу. Хабарництво, корупція — складний, розколений усередині феномен. Під цією назвою приховуються кілька явищ зовсім різного порядку, об'єднані лише формальною подібністю — купівлею-продажем владних повноважень. Відмінності — у мотивах, результатах і суб'єктах хабара, причому відмінності ці є дуже суттєвими. Так, «вертикальна корупція», тобто корупція між верхами й низами, за своєю соціальною суттю й роллю кардинально відрізняється від внутрішньоелітної «горизонтальної корупції».

Якщо корупційні практики поділити на соціальні, політичні й економічні, то соціальна корупція завжди є вертикальною: хабар іде знизу нагору — від пересічного громадянина до суб'єкта влади. Або, навпаки, здирництво йде зверху вниз — від можновладців і чиновників до громадян. Економічна й політична корупція є горизонтальною: хабарі в цих випадках «пересуваються» всередині правлячого класу, тобто виникає «корупція між своїми». І якщо економічна й політична корупція є проблемою, то фактично — внутрішньою проблемою еліт, бо інтересів пересічних громадян вона безпосередньо не зачіпає. Більше того, раціоналістичні міркування про те, що економічна й політична корупція підривають економіку держави, в ефективному функціонуванні якої зацікавлені і «верхи», і «низи», — безумовно, правомірні, але занадто абстрактні й не настільки актуальні для громадян, щоб стимулювати їх до солідарних із владою дій по боротьбі з корупцією. Продовжуючи цю думку, дозволимо собі *висловити досить провокативну по суті тезу*: якщо припустити, що політичну й економічну корупцію можна розглядати як один з інструментів конкуренції еліт за владу, то для транзитивних суспільств, котрі вже створили свою державність, але ще залишаються достатньо авторитарними, вона набуває позитивних властивостей, оскільки забезпечує хоч і квазі-, але конкуренцію, і певним чином обмежує владну монополію правлячої групи.

Особливим видом корупції є здирництво, коли з ініціативою хабара виступає не хабародавець, а отримувач хабара. У цьому випадку хабарництво стає новою формою експлуатації населення, що і викликає активний протест пересічних громадян. При цьому парадокс полягає в тому, що здирництво не можна назвати корупцією в чистому вигляді, а якоюсь псевдокорупцією, бо владний товар продається-купується не на вільному (хоч і підпільному) ринку владних послуг, а за примусом. За формою — це кримінальне й до-вільне оподатковування громадян посадовими особами, наслідком якого є не руйнування влади, а тільки ще більш активна її вертикалізація.

Отже, якщо політична й економічна корупція реалізуються через мережеву взаємодію, то здирницькі практики, як правило, підлаштовуються під бюрократичну ієрархію — «податки є податки».

Кожна форма корупції має свій ступінь конвенціональності, суспільної допустимості. Численні соціальні практики свідчать, що для пересічних громадян абсолютно неприйнятною формою корупції є лише та, що пов'язана зі здирництвом з боку представників органів влади і чиновників, а всі інші форми тією чи іншою мірою можуть вважатися ними припустимими, або ж люди до них байдужі. Тому для пересічного громадянина дати хабара, щоб домогтися свого від влади, виявляється цілком нормальною, навіть не аморальною дією. Прості люди тільки тоді щиро виступають проти хабарів і приєднуються до «боротьби з корупцією», коли хабара вимагають чи нав'язують або коли він занадто великий.

Використовуючи гегельсько-марксистську «мову відчуження», здирництво можна визначити як опредмечений і відчужений від громадянина «соціальний хабар», який з інструменту впливу на владу перетворюється зусиллями еліт у ворожий громадянину інститут пригнічення — у «здирницький хабар». Виходячи з цього, *висловимо ще одну, можливо, спірну тезу*: відмова простих людей від соціальної корупції відбувається не тому, що вони стають добропорядними, а тому що хабар стає не вигідним (наприклад, занадто коштовним або менш надійним), і його заміщають інші, більш дешеві, зручні або менш ризиковані форми впливу на владу. Якщо витрати й ризики отримувача хабара при продажу свого владного повноваження постійно зростають (демократизація, модернізація, адміністративна реформа, громадський контроль, непідкупний суд тощо), він піднімає ціну. І піднімає її доти, поки його повноваження не припиняють купувати як занадто коштовні. Отже, цілком логічним стає припущення: якщо хабарник не вигадає, як знизити свої витрати й ризики, корупція у сфері його повноважень припиниться.

У багатьох країнах, у тому числі і в Україні, всупереч законам і офіційній моралі існує неформальна суспільна конвенція пересічних громадян про

те, що кожна проста людина, захищаючи свої інтереси у стосунках із можновладцями, якщо «дуже потрібно», має право дати хабара. Ця конвенція й лежить в основі соціальної корупції як способу захисту громадянами своїх інтересів у взаєминах із владою. Отже, соціальний хабар виступає як особливий інструмент соціальної боротьби.

При цьому формується ще один парадоксальний феномен: громадська думка не заперечує неформального права пересічного громадянина дати хабара, але не визнає права хабара брати. Проста людина хабародавця завжди виправдає й не засудить, тому що хабародавець — «свій», а «своїх» не засуджують, їх розуміють і жаліють. А хабарника вона засудить, тому що хабарник — завжди людина влади, навіть якщо він тільки лакей при ній, тобто завжди «чужий», а «чужий» завжди не правий, його не шкода. Взаємини між «верхами» й «низами» в будь-якому суспільстві засновані на природній соціальній ксенофобії. Права людини, політкоректність, толерантність тощо не усувають цієї ксенофобії, а лише цивілізують її, обмежуючи застосовність прямого насильства.

Соціальний хабар для пересічного громадянина — це по-своєму чесний, справедливий хабар. Хабар для нього справедливий доти, поки він сам є ініціатором, обмін еквівалентний, а хабар добровільний і задовольняє його реальні потреби за слушною ціною. «Справедливий» хабар відображує ринкову ціну державно-владної послуги на «чорному ринку» відповідних послуг: хабародавець отримує своє бажане благо, хабароотримувач — своє.

Інша справа, коли хабар «ні за що», коли можновладці його вимагають, підставляючи людину під «купівлю послуги». Такий хабар викликає протест, причому не тільки моральний, але й соціальний і навіть політичний. Так, наприклад, відомо, що рівень довіри до міліції в Україні є критично низьким, події останнього року це реально засвідчили. Очевидно, що породили це невдоволення не тільки досить поширені випадки жорстокості з боку правоохоронців і свавілля в застосуванні норм права, але й масові та різноманітні здирницькі практики в діяльності органів внутрішніх справ (від генералів до рядових). Практики саме здирницькі, а не «соціально-корупційні».

Настільки ж безчесним сприймається і «необґрунтоване» підвищення вартості хабара. Для пересічних громадян у сучасній Україні соціально виправдана корупція є цілком природним, а іноді і єдино можливим способом впливу на владу, високоефективним інструментом налаштування влади на потреби громадян. Якщо правлячому режиму «соціальні хабарі» заважають управляти суспільством, то режим має сприяти формуванню й розвитку інших форм низового впливу на владу. Але цього не відбувається, хабар і досі (*мовою оригіналу*) «живее всех живых».

Єдина сфера всередині корупційної проблеми, де пересічні громадяни й люди вищої влади можуть знайти спільну мову без попередніх умов, — це боротьба з недобровільними, здирицькими хабарами, тобто кримінальними в найширшому значенні, коли хабарництво — навіть не бізнес, нехай і незаконний, а свавілля, засноване на шантажі. Переважно ж соціальна корупція в Україні ґрунтується на більш-менш «справедливому» еквівалентному обміні між бюрократією й рядовими громадянами у вигляді цільового придбання останніми у чиновників конкретних владно-адміністративних повноважень як послуги з надання певних преференцій.

У вирішенні проблем внутрішньоелітної горизонтальної корупції «низи» участі не беруть априорі. Боротьба з політичною й економічною корупцією для будь-якого авторитарного або олігархічного режиму — це насамперед боротьба з конкуруючими елітними групами. Така корупція «пожирає» владний капітал авторитарного режиму, послаблює його, привласнюючи через хабарі владні повноваження. При цьому кожного суб'єкта влади природно хвилює корупція його підлеглих, а його власне хабарництво є проблемою тих, хто над ним.

Слід зазначити, що не всі суспільства живуть таким же «насиченим корупційним життям», як Україна та інші країни з великим запасом тоталітарних, авторитарних, патріархальних і патерналістських «родимих плям». Існує відома кореляція між рівнем корупції та ступенем модернізованості суспільства. Чим меншою є регламентуюча роль держави, більш плюралістичними й різноманітними суспільні відносини, а конкуренція між елітами більш публічною, тим менш ефективними і, відповідно, менш затребуваними є корупційні практики захисту інтересів. Чим більше відходить суспільство від традиційних, патріархальних і авторитарних укладів, тим менше у можновладців підстав і можливостей для продажу своїх повноважень. І тоді логічно можна продовжити: чим складніше суспільство і, відповідно, процеси прийняття управлінських рішень та розпорядження повноваженнями, тим ризикованішими й дорожчими стають хабарі, а корупційне надання преференцій стає все менш гарантованим. Коло замикається.

Висновки. Що ж зможе якщо не знищити, то принаймні загальмувати соціальну корупцію? Ми вважаємо — це: а) децентралізація, колегіальність, публічність і прозорість прийняття управлінських рішень; б) адміністративні регламенти; в) електронні процедури в документообігу й наданні державних і муніципальних послуг; г) практика «єдиного вікна» тощо.

Зрозуміло, що самі по собі такі зрушення не відбудуться. На наш погляд, витісняючи соціальну корупцію, їх мають забезпечити: а) ефективні й впливові політичні й корпоративні організації, що відстоюють інтереси пересічних громадян; б) загальна демократизація, зменшення адміністративних

і політичних бар'єрів при проходженні низових громадянських ініціатив, безпроблемна реалізація базових політичних свобод; в) свобода слова, зборів, мітингів і асоціацій, тобто інституціалізація громадянського протесту; г) доступність для громадян швидкого й справедливого суду; д) субсидіарність як універсальний організаційний і правовий принцип у взаєминах держави й населення; е) зростання добробуту громадян, збільшення їх соціальної й економічної самостійності; є) спрощення бюрократичних процедур, скорочення термінів розгляду скарг, заяв тощо.

Отже, якщо модернізаційні процеси в Україні нарешті наберуть обертів, хабарі ставатимуть все більш коштовним і менш надійним способом вирішення соціальних проблем. Цей ефект досягатиметься не завжди, не скрізь, але загальна тенденція є вельми ймовірною. Однак це вже тема для окремого наукового дослідження.

СОЦИАЛЬНОЕ ВЗЯТОЧНИЧЕСТВО — ПРЕСТУПЛЕНИЕ ИЛИ ОБЪЕКТИВНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ БЫТИЯ?

Погребная В. Л.

Анализируются факторы формирования «толерантного» отношения граждан к взяточничеству и возможные пути его преодоления. Доказывается, что несмотря на то что сегодня в Украине взятка является самым доступным для них способом принуждения власти принять решение в свою пользу, если модернизационные процессы в нашем государстве наберут должных оборотов, взятки начнут становиться все более дорогим и менее надежным способом решения социальных проблем.

Ключевые слова: *социальная коррупция, взяточничество, вертикальная коррупция, горизонтальная коррупция.*

SOCIAL BRIBERY — CRIME OR OBJECTIVE REALITY OF LIFE?

Pogribna V. L.

In the article by V. L. Pogribna «Social bribery — crime or objective reality of life?» the factors of forming of «tolerant» relation of ordinary citizens to the bribery and possible ways of his overcoming are analysed. An author marks: if corruption practices to divide into social, political and economic, a social corruption always is vertical, because a graft goes or from below upstairs — from an ordinary citizen to the subject of power, or from top to bottom — from subject of power and officials to the citizens. An economic and political corruption is horizontal, as grafts in these cases «move» into a ruling class, that a «corruption is between it».

Every form of corruption has the degree of public admission. Numerous public practices testify that for ordinary citizens an absolutely unacceptable corruption is only that

which is CPLD from bribery from the side of representatives of organs of power and officials, and all other forms of corruption are examined as *pripustimimi*. Therefore for an ordinary citizen to give graft, to have will from power, it appears a fully normal action. Simple people only then sincerely argue against grafts and join in with a «fight against a corruption», when a graft is required or impose.

In many countries, including and in Ukraine, despite laws and official moral there is informal public convention of ordinary citizens that simple everybody, protecting the interests in relationships with power *prederzhaschimi*, has a right to give graft. This convention and underlaid social corruption as to the method of defence of the interests citizens in mutual relations with power. Consequently, a social graft comes forward as the special instrument of social fight. Thus formuetsya the paradoxical phenomenon, when public opinion does not deny an informal right for an ordinary citizen to give graft, but does not acknowledge a right for a graft to take.

In the article it will be that, without regard to that today in Ukraine a graft is the most accessible for them method of compulsion of power to make decision on the benefit, if modernization processes in our state, finally, will collect turns, grafts will become more dear and less reliable method of decision of social problems. An author considers (a) decentralization, collective nature, publicness and transparency of acceptance of administrative decisions the terms of it; (b) administrative regulations; (c) electronic procedures are in *dokumentoobigu* and grant of state and municipal services; (d) *praktiku «edinogo windows»* and others like that.

Key words: social corruption, bribery, vertical corruption, horizontal corruption.

УДК 343.91-053.6 (477.54)

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ (ЗА ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯ У М. ХАРКОВІ)

Висвітлено соціальні характеристики неповнолітніх злочинців, причини їх злочинної поведінки. Значну увагу приділено чинникам, що впливають на вчинення злочинів: неблагополучна сім'я, недоліки навчально-виховного процесу, проблема вживання неповнолітніми алкоголю, наркотичних речовин. Зазначені деякі напрями запобігання злочинності неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, злочинність, сім'я, бездоглядність, освіта, правова освіта, дозволя, опитування, аналіз документів, спостереження, профілактика.

Актуальність і стан наукового розроблення проблеми. Радикальні перетворення в політичних, соціальних, економічних умовах і в суспільній свідомості громадян України, які привнесли в суспільне життя чимало позитивного, призвели водночас до загострення суперечностей у молодіжному середовищі. Уміння їх вичленовувати, розуміти причини і взаємопов'язаність, передбачати шляхи їх розв'язання в інтересах молоді на державному (у загальній і молодіжній політиці держави), фаховому (зусиллями спеціалістів) та індивідуальному рівнях (зусиллями самих молодих людей) значною мірою могло б поліпшити становище молоді в країні й можливості для її життєвого самовизначення, інтелектуального, морального й фізичного розвитку, реалізації творчого потенціалу в інтересах як власних, так і України.

Історичний розвиток суспільства значною мірою залежить від того, наскільки використовується такий дієвий чинник суспільно-політичного функціонування, як молодь. По-перше, це визначається тією значною часткою, яку посідають молоді люди в структурі населення кожної країни. По-друге, за всіх часів й у всіх народів молодь була в авангарді громадських рухів, своєрідним каталізатором і рушієм суспільних перетворень.

Однією з найгостріших проблем сучасності, що впливає по суті на всі сторони громадського життя й, зокрема, створює безпосередню загрозу проведенню економічних і політичних перетворень, фактором соціальної дестабілізації в нашому суспільстві, є стійке зростання злочинності. Численні дослідження показали, що переважна більшість правопорушників стає на злочинний шлях саме в неповнолітньому віці. Викорінення причин цього значною мірою сприятиме ліквідації злочинів, учинюваних не лише неповнолітніми, але й дорослими.

Явище злочинності неповнолітніх незалежно від тривалості його перебігу передбачає певну послідовність у дослідженні її генезису — визначення передумов виникнення злочину; аналіз появи його окремих елементів, їхнє інтегрування; виявлення його внутрішнього механізму.

Вивчення природи, причин, наслідків, тенденцій даного соціального явища має як наукове, так і практичне значення. Воно має бути основою для вдосконалювання соціальних відносин та інститутів громадянського суспільства, соціальних норм і практики їх застосування, для зміцнення системи соціального контролю, послідовної реалізації заходів морального і правового виховання, соціальної профілактики і відповідальності. Усі вони спрямовані на те, щоб забезпечити максимальний захист особистості, задоволення інтересів громадян, демократизацію і гуманізацію нашого суспільства.

Загальнотеоретичні аспекти порушеної проблеми висвітлювались у працях таких учених, як Ю. Антонян, І. Васильківська, В. Голіна, І. Даньшин, І. Двойменний, А. Долгова, В. Єрмаков, В. Кудрявцев, Г. Мінковський,

І. Рущенко, І. Топольскова, Н. Яковлева та ін. У центрі уваги їх публікацій — характеристика особистості неповнолітніх злочинців, причин їх злочинної поведінки й заходів її запобігання.

Метою статті є аналіз причин злочинної поведінки неповнолітніх і розробка пропозицій щодо її запобігання.

Виклад основного матеріалу. Вивчення даної проблеми базувалось на результатах дослідження, яке проводилось протягом п'яти років у Харкові з використанням традиційних методів одержання інформації:

1) аналізу документів: а) матеріалів архівних кримінальних справ (близько 300), статистичних даних Департаменту інформаційних технологій МВС України за п'ять років; б) особових справ засуджених неповнолітніх (близько 100), які перебувають у Курязькій колонії;

2) опитування: а) неповнолітніх, які вчаться у спецшколі (близько 40); засуджених Курязької колонії (близько 350); б) працівників правоохоронних органів, підприємств, громадських організацій, служб у справах неповнолітніх; в) учнів (близько 300) і викладачів середніх загальноосвітніх шкіл, коледжів, ліцеїв і центрів професійно-технічної освіти (близько 100). Це дозволило порівняти відповіді підлітків, які вчинили злочин, і тих, які становили так звану контрольну групу. Якщо сприятливі соціальні умови розвитку правильно формують особистість, і формування, яке широко визначає її поведінку, є стійким, то несприятливі, мабуть, ті ж можливості, але вже щодо негативного впливу. Численні соціологічні та кримінологічні дослідження умов життя і виховання таких осіб показали, що ці умови, як правило, різко відрізняються від тих, у яких жили й розвивалися неповнолітні з контрольної групи;

3) спостереження за проведенням підлітками вільного часу, поведінкою у громадських місцях.

Аналіз отриманої інформації дозволив виявити деякі причини злочинної поведінки неповнолітніх. На думку науковців, викладачів, працівників різних установ, які мають справу з неповнолітніми (кримінальна міліція у справах неповнолітніх, спеціальні установи для неповнолітніх тощо), основною причиною злочинності неповнолітніх є несприятлива обстановка в сім'ї та її негативний вплив.

Сім'я, згідно з її природою, притаманна первісна і до того ж вельми тривала функція виховання дітей. Вона має оптимальні можливості для постійного й інтенсивного спілкування дітей із дорослими; є носієм невідтвореного в будь-яких інших обставинах емоційно-психологічного мікроклімату, заснованого на неповторній близькості вихователів і вихованця; спрямовує розвиток спілкування дітей в усіх сферах родинних, сусідських, навчальних, дозвілля, трудових контактів і відносин; дає дітям уроки взаємин статей

і майбутнього сімейного життя; формує ставлення до навчальної і трудової діяльності, вимогам відповідальності перед суспільством, взаємодопомоги; визначає ставлення до світоглядних, ідеологічних, моральних, правових цінностей суспільства; формує характер, соціальний зміст, рівень самооцінки і самокритичності; здійснює «тренаж» і керівництво у виконанні загальногромадянських, навчальних і трудових обов'язків; моделює структуру і зміст дозвілля; забезпечує контроль за дітьми і підлітками як членами суспільства, що перебувають у стадії інтенсивного розвитку і не опанували ще повною мірою навички самостійних рішень.

Можна зазначити, що останніми роками умови виховання в цілому і сімейного, зокрема, змінилися, стали більш складними, і відповідно змінюються його форми, методи, пріоритети. Але сутність і значення сімейного виховання залишаються колишніми.

Виховний потенціал родини являє собою комплекс умов і засобів, які в сукупності визначають її педагогічні можливості. Найважливішими в цьому комплексі є матеріальні і побутові умови, чисельність, структура, духовно-моральна, емоційно-психологічна і трудова атмосфера сім'ї; життєвий і професійний досвід батьків; організація дозвілля родини, сімейні традиції; система і характер внутрішньосімейного спілкування; рівень освіти і педагогічної культури дорослих членів (насамперед матері і батька), розподіл між ними виховних обов'язків тощо.

Особливий і досить важливий компонент – специфіка самого процесу сімейного виховання. Говорячи про сімейне виховання, необхідно насамперед відзначити його безперервність, тривалість, різнобічність. У цьому з родиною не може зрівнятися жоден інший виховний суспільний інститут.

Недоліки і порушення в сімейному вихованні є основним джерелом формування тих перекручень особистості підлітка, які зумовлюють вчинення злочину. Вони спричиняють до 80% випадків протиправної поведінки неповнолітніх. При цьому слід мати на увазі, що і вплив інших джерел кримінального «зараження» неповнолітніх значною мірою стимулюється позицією сім'ї.

Умови, що на сьогодні склалися, призвели до такого соціального явища, як безпритульність і бездоглядність дітей. Діти, що залишені батьками або самі залишили сім'ю, в якій не створено нормальних умов для життя та повноцінного розвитку, займаються бродяжництвом, жебракуванням, крадіжками, систематично вживають алкогольні напої, токсичні і наркотичні речовини та часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності. Життя і здоров'я таких дітей постійно перебуває під загрозою, а збільшення їх чисельності також становить певну загрозу для суспільства [1].

Сімейне неблагополуччя — поняття комплексне, що має ряд ознак, зокрема: а) порушення структури сім'ї (неповні сім'ї); б) занепад моральної позиції її членів; в) недоліки і перекрученість педагогічних знань батьків, відсутність у них навичок виховання дітей і т. ін.

Останнім часом до кількості ознак сімейного неблагополуччя соціологи, психологи, юристи починають включати порушення емоційно-психологічної спільності родини. Для сімей учнів з контрольної групи не дуже характерним є спільне читання й обговорення книг, газет, художньої літератури, спільне прослуховування музичних творів (понад 52% відповідей), спільний відпочинок (відвідування кінотеатрів, театрів, прогулянки) (близько 43%). Нерідко це відіграє «допоміжну» роль, тому що пов'язано із занепадом моральної позиції батьків, що прямо може породжувати протиправну поведінку дітей. Разом з тим порушення емоційно-психологічної спільності, як уявляється, може відігравати і самостійну роль криміногенно значущого чинника. Відсутність цієї спільності спричиняє втрату родиною властивостей колективу. Вона нерідко призводить до зниження виховного впливу сім'ї на підлітка. Соціальні психологи відзначають, що атмосфера щиросердечної прихильності, близькості, довіри і любові зумовлює інтенсивність, міцність, глибину засвоєння дитиною (у процесі наслідування і співпереживання) моральних позицій батьків, їхніх ціннісних орієнтацій у сфері моралі. В атмосфері взаєморозуміння дитина краще сприймає свідомі настанови і вимоги батьків. Порушення емоційно-психологічної спільності, конфліктність родини можуть вплинути на психічне здоров'я дітей.

Як уже зазначалося, **неповнота сім'ї** — важлива демографічна характеристика, яка має кримінологічне значення. За результатами вивчення архівних кримінальних справ щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, 36,8% зростали і виховувалися в неповних сім'ях, серед підлітків контрольної групи — 26,4%; опитаних вихованців Курязької колонії — близько 60%.

Слід зазначити, що ототожнювати неповну родину з неблагополучною — кривдно для її членів і, власне кажучи, не завжди правильно. Звичайно, така сім'я має певні обмеження щодо можливостей контролю за поведінкою, проведенням вільного часу, зв'язками дітей. Виникають також труднощі, пов'язані з однобічним (переважно з жіночим) вихованням, оскільки у переважній частині неповних родин діти залишаються з матір'ю. Але вони переборні за умови правильної педагогічної позиції дорослих і необхідної соціальної допомоги. Слід підкреслити, що у дітей з таких сімей у більшості випадків раніше формується почуття відповідальності, вони швидше дорослішають. Більше того, збереження повної структури в родинах, де один із батьків (як правило, батько) перетворився на джерело антигромадського

впливу на підлітків, є незрівнянно згубнішим для виховного процесу в сім'ї, ніж розлучення заради відновлення нормальної виховної атмосфери.

Неповна родина небезпечна тим, що спричиняє бездоглядність, відсутність колективного впливу та ін. Зазвичай бездоглядність визначається як ослаблення або відсутність спостереження за поведінкою й заняттями неповнолітніх та виховного впливу на них з боку батьків (осіб, які їх замінюють). Бездоглядність — процес двосторонній. Для неї характерна також зростаюча відчуженість самих підлітків від родини і навчального (трудового) колективу та водночас байдужність останніх до виявів особистісної деформації дітей, що підсилюються, і джерел негативного впливу на них.

Бездоглядність — постійний супутник злочинів неповнолітніх, одна з умов, що сприяють їхньому вчиненню. Про це переконливо свідчать матеріали слідчої і судової практики та результати наукових досліджень. Тісний зв'язок бездоглядності зі злочинністю цілком з'ясований. За даними дослідження, 25,4% неповнолітніх учинили злочин з 20 до 24 години, 11,9% — з 0 до 4-ї години. Як одна з умов учинення злочину визначається слабкий контроль за підлітками (61,6%) (за даними аналізу судових справ неповнолітніх злочинців). Ідеться не просто про послаблення формального контролю батьків за поведінкою дітей, а й про сформований мікроклімат у сім'ї, серйозні недоліки у самому ставленні батьків до своїх функцій вихователів, демонстрацію дітям соціальної безвідповідальності, байдужості до їхньої долі або очевидної для дітей неможливості повноцінного виконання цих функцій.

Одне з втілень бездоглядності – відсутність належної вимогливості до неповнолітнього, його вчинків, а то й байдужність, надання самостійності в оцінюванні, вирішенні певних життєвих ситуацій. Так, на думку опитаних учнів з контрольної групи питання про паління (20,1% відповідей), дружбу з раніше засудженими (понад 19%), статеве життя (понад 47%) вони можуть вирішити самі. Необхідно попереджувати й зупиняти процес перетворення дітей у бездоглядних, які становлять великий прошарок неповнолітніх, втягнутих у злочинну діяльність.

Проблема злочинності підлітків далеко не вичерпується неблагополучними родинами, хоча для неповнолітніх, які вирости в них, кримінальний ризик зростає в чотири–п'ять разів порівняно з однолітками із сімей, де немає явних прикладів щоденної антигромадської поведінки. За нашими даними, проживали у сім'ях, де серед дорослих були раніше засуджені особи, — 15,8% обстежених засуджених неповнолітніх; де відбувалися постійні сварки — 13,1%; де зловживали спиртними напоями — 14,3%. Для 10,8% сімей засуджених підлітків характерне неприязне ставлення до інших людей.

Багатьом неблагополучним родинам притаманні відразу декілька видів антисуспільної поведінки. У контрольній групі 7,5% опитаних зазначили, що дуже характерним для членів родини є зловживання спиртними напоями, наркотиками; 6,7% констатували сварки, конфлікти, бійки; 6,8% — неприязне, недоброзичливе ставлення до інших людей.

Можна виділити три форми криміногенного впливу дорослих членів сім'ї на духовний світ і поведінку підлітків. Перша — це активне залучення останніх у пияцтво, вживання наркотиків та інших одурманюючих засобів, бійки, розпуста, вчинення правопорушень. Результати аналізу кримінальних справ неповнолітніх злочинців свідчать про те, що злочин було вчинено у стані алкогольного сп'яніння — 23,1%, сильного алкогольного сп'яніння — у 2,1%, наркотичного сп'яніння — у 0,4% випадків. 4,3% підлітків перебували на обліку в психоневрологічному диспансері, 1,7% знаходилися там раніше. Далеко не всіх неповнолітніх, що вживають наркотики й алкоголь, вчасно ставлять на облік. Переважна їх частина — це особи, які вже вчинили суспільно небезпечні діяння чи злочин. Проте підлітків, які вживають наркотики та спиртні напої, але ще не вчинили жодних протиправних дій, виявляють украй рідко. Але слід брати до уваги, що з їх боку й слід чекати в майбутньому вчинення злочинів та інших антигромадських дій. Понад 13% неповнолітніх злочинців кошти, що були здобуті злочинним шляхом, витрачали на алкогольні напої, понад 11% — на розваги.

Антигромадська спрямованість підлітків формується і в сім'ях, де батьки зловживають алкоголем, що, у свою чергу, породжує грубість, жорстокість, статову розпущеність. Перебуваючи в такому середовищі, підліток і сам стає агресивним, жорстоким, не рахується з гідністю та почуттями людей, набагато раніше за своїх однолітків починає вживати спиртні напої. Негативно впливає на формування особистості неповнолітнього й виховання методом фізичних покарань, що формує в них почуття озлобленості, страх перед батьками і спричиняє втечі з дому, а також появу в підлітків стресового стану, що може переходити в агресію. На жаль, у ряді випадків недостатній культурно-освітній рівень, вузькість культурних інтересів і потреб батьків теж несприятливо впливає на формування особистості підлітка. Проте далеко не завжди причиною неправильного формування особистості неповнолітнього є сім'ї з яскраво вираженою антисоціальною настановою [2, с. 171].

Друга форма криміногенного впливу — «пасивний» приклад безкарної антисуспільної поведінки, сприйнятий дітьми як стереотип звичної, повсякденної, нормальної поведінки. Багато хуліганських дій неповнолітніх пов'язано з тим, що вони відтворюють у громадських місцях саме такі стереотипи поведінки, до яких звикли в родині як до норми.

Підлітки, що проживають у сім'ях з антисоціальною установкою, переносять стосунки в сім'ї на свої стосунки з оточуючими. При цьому чим менше в сім'ї зважають на думку підлітка, тим сильніше бажання останнього самоствердитися хоча б поза домом.

Третя — виштовхування дітей на вулицю, в результаті чого вони розчаровуються у батьках, відчувають власний занепад, невпевненість у своїх силах. А ці почуття нерідко стають основою для формування негативного ставлення до оточуючих, недовіри і ворожості до норм і принципів моральності, як і потрапляння в неформальні компанії з негативною спрямованістю, пошуку в них сильного, сміливого, по-товариському уважного старшого друга, здатного стати ідеалом для підлітка. Матеріали опитування вихованців спецшколи, вивчення кримінальних справ неповнолітніх правопорушників свідчать про те, що у 20,9% склалися нормальні, а у 18,8% — погані стосунки в сім'ї, 2,6% не підтримували стосунків з родиною. Близько 61% учнів із контрольної групи визначили їх відносини з батьками як гарні, 18,7% — як нормальні; близько 12% — як такі, що ґрунтуються на взаємодопомозі, взаєморозумінні, довірі; понад 6% — як дружні. Разом з тим понад 7% опитаних відзначили, що в них не дуже добрі стосунки з батьками, понад 9% вказали на наявність розбіжностей. По-різному складаються стосунки у понад 7% респондентів.

Неблагополучна сім'я формує дітей за своїм образом і подобою. З неї, якщо тільки умови життя і виховання не будуть вчасно нормалізовані в результаті втручання ззовні, у багатьох випадках виходять молоді люди, що перейняли в дорослих членів родини цинічне ставлення до моральних цінностей, неповагу до людей, зневажливе ставлення до суспільних норм поведінки.

Негативні форми поведінки дорослих членів сім'ї сприяють тому, що неповнолітній не просто переймає негативні способи поведінки, а й засвоює негативну ціннісну орієнтацію, реалізуючи її вже у власній антисуспільній поведінці. Це, зокрема, позначається на мотивах і характері злочинів.

Для нейтралізації несприятливих умов у родині, їх негативного впливу на криміналізацію неповнолітніх конче потрібна державна програма подолання всіх видів сімейного неблагополуччя.

Занепад моральної позиції членів родини, неправильна педагогічна позиція батьків розглядаються як складові елементи сімейних негараздів. За оцінкою педагогів, працівників, що мають справу з неповнолітніми, ця позиція характеризується:

– небажанням займатися вихованням дітей у принципі (близько 18% за матеріалами вивчення кримінальних справ неповнолітніх злочинців зазначили байдуже ставлення до себе з боку батьків; у контрольній групі ці по-

казники є значно меншими. Батьки підлітків з контрольної групи цікавляться навчанням, поведінкою, переживаннями, друзями, проведенням дозвілля майже щодня — понад 71% відповідей;

– недооцінюванням необхідності займатися вихованням постійно, послідовно ускладнюючи його цілі (схожі обставини в родинах правопорушників траплялися частіше, ніж у сім'ях неповнолітніх з контрольної групи);

– використанням обмеженого набору виховних засобів, переважно бесід або фізичних покарань (понад 29% правопорушників Курязької колонії вважали, що на їхні дитячі витівки і провини батьки реагували м'яко, діючи повчаннями, але майже половина (46,8%) повідомила, що за провини їх заслужено били; 5,7% заявили, що вони піддавалися жорстоким побиттям і катуванням. Учні з контрольної групи зазначили, що вдома у разі провини з ними проводять бесіди (понад 37% відповідей), кричать, сварять (близько 30%). 24% опитаних указали на різні методи покарання (не дають «кишенькових» грошей, не купують нових речей, не випускають на вулицю, забороняють грати на комп'ютері, дивитися телевізор, засуджують, байдуже ставляться, ігнорують, не розмовляють тощо); надто опікають (дослідження показало, що батькам неповнолітніх правопорушників притаманне недостатньо критичне ставлення до прорахунків у вихованні своїх дітей. Тільки частина практично усвідомлює, що ці прорахунки мають місце, тоді як більшість батьків схильна пояснювати труднощі своїх дітей аморальним впливом їхніх друзів, недоліками виховної роботи в школі тощо).

Для пояснення позитивних або негативних результатів сімейного виховання не мають вирішального значення вікові особливості неповнолітніх. І при з'ясуванні причин їх злочинної або іншої протиправної поведінки навряд чи допоможуть посилення на те, що в усьому винен складний вік. Дійсно, вікові особливості можуть сприяти протиправній поведінці, але не самі по собі, а внаслідок невиконання вихователями своїх обов'язків, педагогічних помилок, створення несприятливих умов для розвитку неповнолітніх. Слід зазначити, що вікові особливості притаманні всім підліткам — юнакам і дівчатам, а правопорушення вчиняє тільки частина з їхнього контингенту і лише тоді, коли названі особливості ігноруються у виховній роботі. Якщо ж урахувати ці особливості, то їх наявність не ускладнює, а навпаки, полегшує формування позитивних поглядів, потреб, інтересів, орієнтацій, стереотипів поведінки. Якщо родина займає правильну з педагогічної точки зору позицію, належним чином буде виховання у взаємодії з навчальним закладом, такі вікові риси, як сприйнятливність до впливу старших, значущість прикладу старших членів родини, наслідування авторитету, орієнтація на вимоги мікрогрупи тощо, вона ефективно використовуватиме для формування позитивної соціальної позиції особистості. На

наш погляд, правильно не абсолютизувати вікові труднощі, що з неминучістю породжують зриви, конфлікти аж до протиправної поведінки, а досліджувати завдання і специфіку методів виховання, запобігання й усунення деформації особистісного розвитку.

Неповнолітнім, схильним до вчинення злочинів і інших правопорушень, завжди властива певна сукупність перекручувань інтересів, потреб, соціальних орієнтацій, ставлення до людей. Вони, як правило, виникають у зв'язку з неблагополучними умовами життя і виховання в конкретному випадку.

Для того щоб більш конкретно уявити собі, які недоліки і порушення в сімейному вихованні найістотніше пов'язані з переходом підлітка на злочинний шлях, розглянемо, які ж перекручування, деформації в типовому випадку властиві неповнолітнім, що вчинили злочини. Це дозволить вийти на причини й умови, що сприяють виникненню цих деформацій і їх реалізації в протиправній поведінці. Таким чином, ми одержуємо надійні орієнтири для профілактики, причому по можливості більш ранньої.

Як одну з основних характеристик особистості у науці виділяють її ставлення до діяльності, специфічної для певного віку. Для молодшого віку — це гра, для підліткового — навчальна праця й участь у справах колективу, для дорослих — суспільно корисна праця, участь у справах колективу, управлінні суспільством у цілому.

Ці дослідження свідчать про відставання освіченості від вікових характеристик. Так, більшість засуджених мали неповну середню освіту (67,6%), лише 16,7% неповнолітніх на момент учинення злочину — середню освіту. Також встановлено, що для підлітків, які вчинили злочини, типовою є втрата інтересу до навчання. Більшість опитаних вихованців Курязької ВК, спецшколи вчать переважно на «задовільно» і не прагнуть вчитися краще. За даними архівних кримінальних справ, 36,3% неповнолітніх не працювали і не навчалися. У контрольній групі учні вчать переважно на «добре»; 66,7% прагнуть вчитися краще; 31,7% прагнуть вчитися краще, але не виходить.

У більшості опитаних низький освітньо-культурний рівень, що, у свою чергу, веде до однобічності, обмеженості уявлень про кращу і можливу поведінку, перекручування інтересів і потреб. Відставання за рівнем знань, загальним розвитком і культури, як і раніше, є однією з провідних і важкопереборних особистісних характеристик неповнолітніх злочинців. Це відставання істотно ускладнює і профілактично-виховну роботу з підлітками до вчинення ними злочину, і їхнє виправлення, повернення в суспільство після цього.

У міру дорослішання відставання за рівнем знань, загальним розвитком і культурою не скорочується, а зростає. Непомітно для себе така особистість усе більш обмежує коло джерел інформації і самої інформації, цікавої і доступної.

Шість–сім із кожних десяти неповнолітніх злочинців ще задовго до вчинення злочинів не виявляли інтересу до участі в суспільній роботі, обговоренні і розв'язанні проблем, що виникають у колективі, відчужувалися від нього. Провідна діяльність для них — це участь у житті неформальної групи. Більшість компаній, тобто того кола людей, з якими головним чином проводили своє дозвілля вихованці Курязької колонії, складала учні інших шкіл (училищ) (32,7% відповідей), сусіди по будинку (25,9%), ті, хто ніде не працював (18,9%), раніше засуджені (13,5%). Дуже характерними для їхнього оточення поза школою, училищем були: участь у бійках, «з'ясуванні стосунків» між різними групами, учасниками компанії (35,1%) (21,3% учнів контрольної групи неодноразово брали участь; 47,5% — один–два рази); легкість, доступність статевих контактів (36,4%); використання «особливих слів», блатного жаргону, «мату» (33,3%); вживання спиртних напоїв (29%); конфлікти з іншими групами (27,8%); носіння холодної (або вогнепальної) зброї (20,4%); скуповування і перепродаж різних речей (14,8%); уживання наркотичних (токсичних) речовин (7,4%).

Із контрольної групи 21,4% учнів один–два рази доводилося бути свідком правопорушень, учинених знайомими (крадіжки, вимагання); 23% брали участь в азартних іграх (на гроші); 7,1% пропонували вчинити крадіжку, вимагання або інші правопорушення.

Розглянемо орієнтації дозвілля опитаних неповнолітніх. При цьому слід особливо підкреслити:

1) обмеженість використання низки каналів культурної інформації: зовсім не читали художню літературу 25,9% опитаних вихованців Курязької колонії, не брали участь у гуртках і секціях — 34,6%, а кіно, телебачення, Інтернет служили, як правило, засобом заповнення вільного часу, а не джерелом підвищення культури вихованців;

2) багато часу витрачали вихованці колонії на відвідування кіно, відео, концертів (47,3%);

3) переважне ставлення підлітків до «своїх» каналів інформації, що одержували в мікрогрупі, середовищі, де найчастіше вони проводили вільний час.

Серед захоплень неповнолітніх із контрольної групи слід вирізнити: заняття спортом (футболом, волейболом, боксом, художньою гімнастикою тощо) — понад 35% відповідей; слухання музики — понад 23%; заняття

танцями — близько 21%; гра на комп'ютері — понад 12%; читання — близько 10% відповідей; малювання — понад 8% та ін. Слід зазначити, що понад 7% підлітків не має захоплень. Звертає на себе увагу той факт, що засуджені неповнолітні багато часу витрачали на роботу для заробітку.

Значна частина опитаних підлітків задоволена проведенням свого вільного часу. Однак відсутність гарних друзів, умов для проведення дозвілля є причинами невдоволеності певної частини неповнолітніх його використанням.

Можна констатувати надлишок ніким не контрольованого вільного часу і відсутність цікавих, суспільно значущих занять.

Замикаючись на спілкуванні із «своєю» групою, підлітки, що вчинили згодом злочин, поступово втрачають інтерес до спілкування з товаришами по навчальному або трудовому колективу і навіть із членами родини, надаючи перевагу контактам за місцем проживання і проведенню дозвілля з особами негативної орієнтації. Для більшості опитаних неповнолітніх зовсім не значущим є оцінювання їхніх учинків з боку вчителів (для 31,5% опитаних Курязької колонії; 52,6% з контрольної групи), однокласників (для 25,9% опитаних Курязької колонії; 51,2% із контрольної групи), але водночас дуже значущим є оцінювання друзів, з якими проводився (проводиться) вільний час (для 48,1% опитаних Курязької колонії; 61,8% із контрольної групи). Близько 35% опитаних вихованців Курязької колонії за обставин, коли ними відбувалися які-небудь вчинки, що порушували закон, зверталися насамперед за порадою, підтримкою до раніше засудженого і тільки 23% — до батьків.

Зазначені аспекти можуть бути доказом того, що основною причиною формування тих перекручень особистості підлітка, які обумовлюють вчинення злочину, — недоліки і порушення у сімейному вихованні.

Необхідно сказати й про труднощі, що створюються скрутними матеріально-побутовими умовами родини. За нашими даними, матеріально-побутові умови сімейного виховання в підлітків, засуджених за злочини, і контрольної групи істотно не розрізняються. Очевидно, зараз цей фактор не впливає істотно на безпосередній механізм злочинної поведінки неповнолітніх. Підкреслимо: на безпосередній, оскільки опосередкований вплив, звичайно, має місце — через культуру споживання, ставлення родини до споживчих цінностей, можливості витрати підлітком визначених сум і т. д., як і через можливості сім'ї і позицію батьків щодо меж задоволення престижних запитів підлітка. Але це вже проблеми іншого рівня.

Ми говоримо про типові ситуації. Очевидно, що в родинях п'яниць, осіб, що живуть на випадкові заробітки і т. п., матеріальні труднощі можуть мати

і мають місце. Аналогічне положення виникає й у випадках злісного відхилення розлученого батька від виконання своїх обов'язків щодо участі в утриманні дітей. Але не ці ситуації все-таки визначають стан справ у більшості випадків.

Одним із найважливіших криміногенних чинників у науковій літературі називають **недоліки в роботі навчальних закладів**, невирішені проблеми шкільного навчання й виховання, особливо в системі правового виховання (більшість опитаних у спецшколі відповіли, що вони не мали уявлення, що дії, які вони вчинили, є правопорушенням), які різко загострилися в період соціальної й економічної кризи. Зокрема, так вважають 36% працівників правоохоронних органів і 82,6% викладачів загальноосвітніх шкіл і центрів професійно-технічної освіти, опитаних у процесі дослідження. При цьому 37% педагогів стверджують, що останнім часом стан дисципліни і правопорядку в школах і центрах професійної освіти значно погіршився; 45,6% вважають, що помітних змін стосовно цього немає, а 8,7% оцінюють ситуацію в оптимістичному світлі: «стан поліпшився». Однак подальші заяви педагогічних працівників навряд чи можуть служити підставою для оптимізму. Називаючи й оцінюючи значущість труднощів, яких зазнають навчальні заклади, викладачі майже одноставно відзначили: загальне падіння авторитету знань (67,4% відповідей учителів шкіл і 56,8% — викладачів центрів професійно-технічної освіти); зубожіння родин учнів (37,8 і 38,9% відповідно); неможливість профорієнтації у зв'язку зі зростанням безробіття (32,6 і 33,3%); правовий нігілізм сучасного суспільства (45,2 і 47,4%); низький рівень матеріального забезпечення навчально-виховного процесу (31,8 і 45,7%); недостатній рівень правового навчання учнів; занедбаність культурно-масової роботи в школі; низьку заробітну плату викладачів (58,1% і 75,7%) і їх «втечу» зі шкіл. На 3 бали (за 5-бальною системою) оцінили викладачі шкіл і центрів професійно-технічної освіти міру впливу такого криміногенного чинника, як недосконалість системи навчання і виховання (27,8% відповідей).

Великий відсоток дітей, учнів навчально-виховних закладів, які їх не відвідують, бродяжничать та жебракують, є наслідком недоліків системи роботи шкіл, центрів професійної підготовки з питань профілактики правопорушень серед підлітків, неефективної роботи із сім'ями, особливо з функціонально неспроможною категорією, відсутністю індивідуальної роботи з важковиховуваними і схильними до вчинення правопорушень та злочинів учнями.

Цілком зрозуміла потреба більш тісного контакту працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх з адміністрацією навчальних закладів з питань виявлення неповнолітніх правопорушників і відповідного

реагування щодо усунення чинників, що сприяють відтоку підлітків з навчальних закладів.

Слід зазначити, що сьогодні турбота про дітей з боку держави майже відсутня. За радянських часів палаци й будинки піонерів, спортивні школи, станції юних техніків, юних натуралістів, гуртки при школах відвертали підлітків від негативного впливу вулиці. З початку 90-х рр. ХХ ст. були зруйновані або кардинально перебудовані практично всі раніше створені ланки спеціалізованої виховально-профілактичної системи. Школи, інші навчальні заклади для неповнолітніх втрачають виховні функції. Припинили діяльність, яка стосується дозвілля, численні молодіжні громадські організації. У неповнолітніх правопорушників не стало ні наставників, ні громадських вихователів. Знайти кожному підлітку справу до вподоби, за його інтересами й нахилами — найважливіша умова профілактики втягнення їх у вчинення злочину або іншу антисуспільну діяльність.

В організації дозвілля дітей значна роль традиційно належить позашкільним навчальним закладам. Виконувати провідну роль у системі організації дозвілля неповнолітніх покликані клуби за місцем проживання.

Велике значення має літнє оздоровлення соціально незахищених дітей, зокрема, підлітків девіантної поведінки. У Харкові протягом останніх років організовано роботу таборів для дітей, схильних до правопорушень. Як вбачається, слід зробити наголос на тому, що брак належного фінансування для утримання закладів організації дозвілля і проведення вільного часу неповнолітніми призводить до перепрофілювання, передачі або здачі в оренду їх приміщень комерційним структурам. До того ж багато клубів і спортивних секцій розташовані в непридатних, погано обладнаних для занять приміщеннях, які потребують капітального ремонту. Одночасно відбувається масове скорочення штату педагогів-вихователів та інспекторів фізкультури за місцем розташування клубів. За таких обставин значно зменшилась кількість підлітків, охоплених організованими формами дозвілля. Крім цього, культурно-розважальні та спортивні заклади для багатьох неповнолітніх стали недоступними через високі ціни.

Комерціалізація соціальної сфери обмежує доступ дітей до позашкільної освіти, задоволення їх культурних інтересів та спортивно-оздоровчих потреб.

Сьогодні окремі разові заходи, що проводяться, розраховані здебільшого на пасивне споглядання і не сприяють потребам молоді у виявленні та становленні своєї особистості, а також залученню до організованих, суспільно корисних, індивідуальних форм дозвілля. Тривалу відсутність соціально корисної зайнятості (навчання, робота) слід вважати однією з причин злочинності підлітків.

Злочинність соціальна. Її зміни перебувають у прямій залежності від стану суспільства, процесів, що відбуваються в ньому. Феномен злочинності — досить інформативний показник стану справ у країні й насамперед кризових явищ, неблагополуччя, диспропорцій, проблемних і конфліктних ситуацій у будь-яких сферах соціального життя.

Аналіз даних дозволив виявити чинники, причини злочинної поведінки неповнолітніх. Ми виходили з положення, що формування особистості визначається не тільки мікросередовищем, але і **макросередовищем**. Іншими словами, підлітки завжди випробують вплив не тільки свого найближчого оточення: батьків, вихователів, друзів, сусідів тощо, але і вплив усього суспільства і держави, який здійснюється через відповідні навчальні і виховні установи, засоби масової інформації, громадські організації тощо. І в цьому аспекті злочинність неповнолітніх є наслідком не тільки сімейного неблагополуччя, негативного впливу найближчого оточення, а й певних особливостей соціально-економічного і політичного розвитку суспільства у трансформаційному перехідному періоді. Нестабільність і невизначеність у політичній, економічній, фінансовій, ідеологічній, правовій, культурній, духовній сферах зумовило виникнення й загострення негативних процесів і тенденцій соціальної дійсності. Це водночас позначилось і на соціально-психологічному стані населення. Поширилися прояви зневіри у спроможність державних структур забезпечити економічний, соціальний та правовий захист особи, байдужого ставлення до дотримання законів, правового нігілізму.

Унаслідок переходу до ринкової економіки останніми роками спостерігається нестабільність рівня життя більшості сімей в Україні. Найбільш уразливими є родини, які виховують дітей, особливо багатодітні, та сім'ї, в яких немає годувальника, а також ті, в яких працездатні члени родини не мають регулярного доходу.

Діяльність держави з протидії злочинності не має належного наукового забезпечення, нові технології та методики розробляються повільно та безсистемно, а наявні розробки впроваджуються недостатньо активно [3].

Недостатня увага з боку держави і громадськості до проблем неповнолітніх впливає на рівень їх злочинності. Хоча слід зазначити, що законодавство нашої країни в цілому надає можливості для забезпечення широкого спектра прав і свобод дітей. З часу набуття Україною незалежності прийнято і введено в дію низку законодавчих та інших нормативно-правових актів загального призначення, норми яких спрямовані на поліпшення соціального стану неповнолітніх. До них належать: Декларація про загальні принципи державної молодіжної політики в Україні; закони України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді України»; «Про фізичну культуру і спорт»; укази Президента України «Про додаткові заходи

щодо реалізації державної молодіжної політики»; «Про Національну програму «Діти України»; «Про Національний фонд соціального захисту матерів і дітей “Україна — дітям”»; Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»; Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян»; закони України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» тощо. Свідченням реального посилення уваги до розв’язання проблем, у тому числі і злочинності неповнолітніх, стало і затвердження Харківською обласною радою Комплексної програми профілактики правопорушень у Харківській області на 2011–2015 рр.

Ці документи визначають головні завдання державної молодіжної політики, права неповнолітніх на охорону життя, здоров’я, їх всебічного розвитку, встановлюють гарантії в отриманні освіти, працевлаштування, у використанні вільного часу, надання різного виду соціальної допомоги, зміцненні ролі сім’ї у вихованні підростаючого покоління, забезпечення духовно-морального розвитку з одночасним запобіганням впливу негативних чинників.

Однак реальна ситуація в суспільстві вимагає з боку держави подальших конкретних та ефективних заходів щодо правового захисту дитинства. Зокрема, потребує більш чіткого визначення законодавством статусу органів опіки і піклування. Назріла необхідність розроблення та прийняття відповідних нормативних актів з питань забезпечення і дотримання житлових і майнових прав дітей. Приватизація житла, яка штучно проводиться без урахування інтересів підлітків, недосконалий механізм щодо отримання дозволу на відчуження майна (житла) від імені неповнолітнього, безконтрольний продаж або придбання без урахування інтересу дітей позбавляє майбутнє покоління конституційного права на житло і, як наслідок, поповнення армії осіб без визначеного місця проживання. Відсутні механізми боротьби з тиражуванням у засобах масової інформації, розміщенням на вулицях міста рекламних щитів з пропаганди тютюнових виробів, алкогольних напоїв, показом фільмів з демонстрацією насильства, жорстокості, антисоціальних проявів, так само й друкуванням і продажем відповідної літератури. Відсутні нормативно-правові акти щодо вдосконалення діяльності комп’ютерних клубів, ігрових залів, інтернет-кафе з визначенням обов’язкових відповідних умов (санітарних норм, обмеження часу перебування в них дітей, відповідальності суб’єктів підприємницької діяльності за зміст ігрових програм тощо).

Поширення злочинності в нашій країні обумовлює необхідність розробки та запровадження ефективних програм профілактики та подолання цього негативного суспільного явища. Однією з важливих передумов є вивчення і врахування різноманітних причин та негативних суспільних наслідків, до яких призводить поширення злочинності. «Погіршення економічної ситуації в державі, стрімкі зміни умов господарювання і ринкової кон'юнктури зумовили посилення соціального фактора вчинення правопорушень.

Основними причинами виникнення проблеми є:

- недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення профілактики правопорушень;
- неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення правопорушень, профілактичної роботи з особами, схильними до їх вчинення;

- низький рівень правової культури населення, роз'яснювальної роботи з формування відповідального ставлення громадян до питань дотримання законності, особистої участі в охороні громадського порядку, профілактики правопорушень та боротьби із злочинністю;

- відсутність дієвого механізму участі громадськості у забезпеченні правопорядку в державі;

- недостатня увага органів державної влади до питань організації дозвілля молоді, її зайнятості та відпочинку;

- недосконалість механізму взаємодії правоохоронних органів з місцевими органами влади з питань розроблення конкретних заходів, спрямованих на підвищення ефективності профілактики правопорушень [4].

Очевидні прорахунки в морально-етичному вихованні молоді, стрімке падіння авторитету сім'ї і школи. Повсюдно панує атмосфера недотримання законів, вседозволеності, нав'язування еталонів контркультури, основними «цінностями» якої є насильство, тотальний секс, розбещеність, а головними героями — убивці, повії, гангстери, статеві збоченці. Свою частку в таку пропаганду вносять деякі засоби масової інформації.

Без досліджень проблем, пов'язаних з особистістю злочинця, не можна успішно вирішувати такі важливі питання, як характер соціальних причин злочинності, механізм їхньої дії, шляхи її запобігання.

Вплив зовнішніх соціальних умов виявляється не тільки в ситуації вчинення злочину, але й опосередковано — через особистість злочинця. Визначені зовнішні соціальні умови, якщо вони несприятливі, можуть спричинити стійку деформацію особистості. Така деформація, у свою чергу, здатна детермінувати здійснення різних правопорушень. Якщо розглядати

злочин як результат взаємодії зовнішніх соціальних умов — середовища і внутрішніх — самої особистості, можна констатувати, що у цій взаємодії особистість відіграє самостійну й активну роль.

Це має значення для попередження злочинів, яке передбачає зміну як зовнішніх умов, так і самої особистості, а також створення найбільш сприятливих варіантів відповідної взаємодії. Це завдання вимагає детальних знань про особистість, про ті її якості, що зв'язані зі значущою у кримінально-правовому відношенні поведінкою і мають бути усунуті, нейтралізовані або, навпаки, сформульовані.

Крім того, «через особистість» можуть виявлятися і ті соціальні умови, які стоять за злочинною поведінкою. У цьому випадку необхідно спочатку вивчити особистість, виявити відповідні криміногенні характеристики й умови, що їх сформулювали, а потім уже на цій основі робити висновки більш широкого плану, указувати на соціальні процеси і явища, що мають криміногенний характер.

За умов становлення і розвитку демократичної правової держави, побудови громадянського суспільства в Україні профілактика злочинності, особливо серед неповнолітніх, — один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Йдеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства.

Стратегічні напрями профілактики правопорушень спрямовані на активізацію всіх ланок громадянського суспільства, декриміналізацію культурних норм і свідомості значного прошарку громадян, вплив на мотивацію потенційних девіантів, зменшення факторів негативних соціальних відхилень, насамперед злочинності, спрямування зусиль держави і суспільства на діяльність, що збільшує ризик для злочинця бути спійманим і покараним, ускладнює вчинення злочинів, скорочення зисків від скоєних злочинів, зменшення стимулів злочинної діяльності.

Проблему організації профілактики правопорушень передбачається розв'язати шляхом: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень; підвищення вимог до осіб, відповідальних за роботу із зверненнями громадян, забезпечення принципового реагування на факти порушення прав і свобод людини; визначення критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з питань профілактики правопорушень; активізації участі громадськості у забезпеченні правопорядку в державі; реформування правоохоронних органів з метою підвищення ефективності діяльності щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення результативної боротьби із злочинністю та профілактики правопорушень; забезпечення розвитку інституційних та договірно-правових основ міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопору-

шень з використанням міжнародного досвіду; провадження просвітницької діяльності, спрямованої на виховання негативного ставлення до протиправних діянь; здійснення заходів, спрямованих на підвищення рівня моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя, запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості; підтримки підприємницької ініціативи громадян, самостійної зайнятості населення; проведення профілактичної роботи з неблагополучними сім'ями, а також розроблення механізму екстреного реагування на факти бездоглядності дітей з метою недопущення їх втягнення у злочинну діяльність; формування системи реінтеграції бездомних громадян та соціальної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі; організації та здійснення спільних з правоохоронними органами інших держав оперативно-профілактичних заходів, спрямованих на профілактику окремих категорій злочинів; підвищення рівня матеріального, технічного та наукового забезпечення роботи з профілактики правопорушень, зокрема із залученням сил і засобів місцевих органів виконавчої влади [4].

У сучасний період формування громадянського суспільства в Україні особливої уваги потребує забезпечення гармонійного розвитку дітей та підлітків, оскільки відома певна залежність злочинності в цілому від злочинності неповнолітніх, яка на сьогодні набула загрозливого розмаху.

Одним із найважливіших завдань соціально орієнтованої держави є сприяння розвитку молодого покоління, задоволення його потреб та виконання обов'язків, передбачених Конвенцією ООН про права дитини, Всесвітньою декларацією про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей та Планом дій щодо її виконання. Втілення в життя вимог цих документів потребує від Української держави невідкладних дій, спрямованих на пріоритетне ефективне вирішення проблем дитинства.

Профілактика буде ефективною лише тоді, коли проблеми сім'ї, жінки, дитини стануть головними у державі та суспільстві. Потрібні сучасні програми допомоги сім'ї, материнству, дитинству, відповідна законодавча база. Основними напрямками державної політики у цій сфері є: визначення правових засад соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді; організація та здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, надання їм соціальних послуг; здійснення менеджменту у соціальній роботі з сім'ями, дітьми та молоддю; забезпечення дотримання мінімальних соціальних стандартів здійснення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї; сприяння відповідальному ставленню

батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей; розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі; здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями; сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням громадян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством; розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; встановлення та зміцнення зв'язків із соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи [5].

Становлення України як демократичної правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення, особливо молоді.

Потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в одержанні знань про право. Це може бути забезпечено насамперед шляхом удосконалення правової освіти населення.

Національна програма правової освіти населення (далі — Програма) передбачає подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань та навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації, а також визначає основні напрями правоосвітньої діяльності та першочергові заходи щодо їх реалізації.

Метою Програми є підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, набуття громадянами необхідного рівня правових знань, формування у них поваги до права.

Основними завданнями Програми є: підвищення рівня правової підготовки населення, насамперед учнівської та студентської молоді, викладачів правових дисциплін та журналістів, які висвітлюють правову тематику; створення належних умов для набуття громадянами знань про свої права, свободи й обов'язки; широке інформування населення про правову політику держави та законодавство; забезпечення вільного доступу громадян до

джерел правової інформації; вдосконалення системи правової освіти населення, збереження та розвиток вітчизняних традицій у цій сфері.

Мету Програми передбачається досягти шляхом: утвердження гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті; визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства; активної участі в організації і здійсненні заходів із правової освіти населення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, міжвідомчих координаційно-методичних рад із правової освіти населення, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації та поєднання комплексу заходів у сфері правової освіти, що здійснюються цими органами, організаціями, закладами і установами; органічного поєднання правової освіти із загальною середньою, професійно-технічною і вищою освітою; розроблення сучасної методологічної бази для реалізації всіх напрямів і форм правоосвітньої діяльності; надання правової освіти навчальними закладами як державної, так і інших форм власності, на платній або безоплатній основі; поліпшення умов для здійснення творчої, благодійної та іншої суспільно корисної діяльності у сфері правової освіти; залучення громадян до участі в удосконаленні системи правової освіти; сприяння самоосвіті населення з питань права і держави; забезпечення відкритості правової інформації, доступу всіх верств населення до її джерел; систематичного і безперервного поширення серед населення знань про право і державу, в тому числі шляхом оприлюднення в офіційних виданнях, інших засобах масової інформації нормативно-правових актів, видання офіційних збірників актів законодавства та коментарів до них, значного поширення правової літератури; безпосередньої участі юристів у поширенні правових знань; всебічного міжнародного співробітництва з питань правової освіти.

Реалізація Програми сприятиме: підвищенню рівня правової культури як окремих громадян, так і суспільства в цілому; формуванню у громадян поваги до права, гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, а також подоланню правового нігілізму; поліпшенню якості підготовки викладачів правових дисциплін та підвищенню ефективності викладання цих дисциплін у загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти; підвищенню рівня правової поінформованості населення.

Правова освіта населення полягає у здійсненні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та

навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків.

Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства [6].

Як **висновок**, зазначимо, що проведені дослідження дозволили виявити деякі соціальні характеристики неповнолітніх злочинців, основні детермінанти їх злочинної поведінки.

Злочинність належить до явищ соціальної патології, наслідки якої дисфункціональні, завдають шкоди суспільству та особистості. Зміцнення демократичних інститутів, побудова громадянського суспільства неможливі без зменшення негативних впливів даного виду девіації.

Вважаємо, що розроблення цієї проблеми може становити не тільки теоретичний, а й практичний інтерес, а подальше її вивчення надасть додаткових можливостей для правильних і своєчасних висновків стосовно не тільки сьогодення, а й майбуття в питаннях створення сприятливих умов для гармонійного розвитку молоді, задоволення потреб у добровільному обранні виду поведінки, не забороненої законодавством, активної участі у творчій, культурологічній, спортивній та оздоровчій діяльності.

Звичайно, проведене нами дослідження далеке від всебічного збагнення причин злочинної поведінки неповнолітніх. Однак воно намічає підходи до усвідомлення цього феномену, дозволяє глибше проникнути в психологію покоління, краще оцінити його поведінку в проєктивних ситуаціях, передбачити масштаби можливих протиправних дій, створити диференційовані програми профілактики девіантної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки. – Постанова Каб. Міністрів України. – № 623. – 11.05.2006.
2. Ковальчук Ю. І. Розвиток особистості неповнолітнього правопорушника / Ю. І. Ковальчук // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС. – Луганськ : Луган. акад. внутр. справ МВС, 2002. Вип. 3. – С. 169–174.
3. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 83. – Ст. 2809.
4. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року : Розпорядження Каб. Міністрів України від 29 верес. 2010 р. № 1911-р.

5. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю; Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : закони України станом на 25 лют. 2009 р. // Верхов. Рада України. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 24 с.
6. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України // Офіц. вісн. України. – 2001. – №43. – Ст. 1921.

ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: ПРИЧИНЫ И ПУТИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ (ПО ДАННЫМ ИССЛЕДОВАНИЯ В ХАРЬКОВЕ)

Водник В. Д.

Освещены социальные характеристики несовершеннолетних преступников, причины их преступного поведения. Значительное внимание уделено факторам, влияющим на совершение преступлений несовершеннолетними: неблагополучная семья, недостатки учебно-воспитательного процесса, употребление алкоголя и наркотиков. Обозначены некоторые направления предупреждения преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *несовершеннолетний, преступность, семья, безнадзорность, образование, правовое образование, досуг, опрос, анализ документов, наблюдение, профилактика.*

THE CRIMINAL NATURE OF JUVENILE: CAUSES AND MEANS OF PREVENT (FROM DATA OF RESEARCH IN KHARKOV)

Vodnik V. D.

This article is devoted to problem of minority's criminality.

The radical changes in the political, social and economic conditions in the public consciousness of Ukrainian citizens who have brought in a lot of positive public life, however, led to an aggravation of the differences among young people. The ability to allocate them, to understand the causes and interdependencies, provide ways to address them for the benefit of young people in the state (in general and the youth policy of the state), professional (the efforts of specialists) and an individual (the efforts of young people themselves) levels significantly could improve the situation of young people in the country and opportunities for self-determination of its life, intellectual, moral and physical development, realization of creative potential for the benefit of both its own and Ukraine.

Criminological characteristics of reasons and conditions favoring crimes commitments in large city, reasons of crimes in general is made, on the basis of which suggestions for removal some of them in order to reduce the amount of committed crimes in large city are given.

Much attention is devoted to the factors which become the causes of crime and offences that lead to the criminal mode of life: problem family, lack of educational process, taking alcoholic drinks and drugs.

The article deals with the social institutions influence on achievement of personhood of a teenager; the role of a family is analyzed in the process of socialization of a child; it is stated that any warp of a family leads to negative consequences in the development of a person; the author gives a brief account of family upbringing's drawbacks which lead to deviant behavior of the underages; suggests some directions in the work with disadvantaged children with the purpose of preventionism of juvenile delinquency.

The author of the article examines the prevention of minority's criminality in close relation to the general prevention of criminality in Ukraine.

The results of researches of crimes in Kharkov are presented.

In the article reveal the impotence of sociological methods (questioning, analysis of documents, observation) for investigate of minority's criminality.

Key words: *minor, crime, family, neglect, education, legal education, leisure, questioning, analysis of documents, supervision, prevention.*

УДК 316.74

О. М. Варго, кандидат філософських наук, доцент

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ МАС-МЕДІА

Аналізується мас-медіа як соціальний інститут, з'ясовується їх роль в умовах соціополітичних змін сучасного суспільства. Вивчено специфіку мас-медіа як самостійного соціального інституту в умовах глобалізації. Розглянута залежність мас-медіа від великих корпорацій і державних структур і зворотна залежність людини від «віртуального» світу, яким його подають сучасні мас-медіа.

Ключові слова: *мас-медіа, соціопростір, соціополітичні зміни, соціум, соціальні проблеми.*

Актуальність та стан наукового розроблення проблеми. Актуальність соціологічного дослідження проблеми, на наш погляд, визначається недостатнім ступенем розгляду можливостей впливу мас-медіа на соціопростір і зворотного впливу проблем суспільства на розвиток мас-медіа. Ця ситуація виникла внаслідок дуже широкого використання всіх видів ЗМІ у сучасному суспільстві і досить суперечливого ставлення до них із боку науковців, політиків і простих громадян.

З одного боку, можна сказати, що без мас-медіа не може існувати жодне розвинуте демократичне суспільство, з другого, вони стають ще одним засобом маніпулювання свідомістю, джерелом невиданого раніше впливу на населення, фактично «четвертою владою». Водночас засоби мас-медіа можуть стати «воротами» у віртуальну реальність, яка допомагає деяким психологічно вразливим особистостям відвернутись від реального світу. Таким чином, соціологічне дослідження проблеми мас-медійного простору набуває усе більшої значущості.

У сучасному світі засоби масової комунікації характеризуються своєю всеосяжністю: вони несуть у собі соціальну інформацію й проникають в усі сфери суспільної системи, сприяють не стільки збереженню, розвитку й «перетворенню» соціуму, але й забезпечують існування самої людини як соціальної істоти й навіть «певною мірою видозмінюють саму природу людини» [1]. Досліджуючи проблеми масової комунікації, соціологи акцентують увагу на тому, що її об'єктом є суспільство як «всеохоплююча соціальна система», яка складається із соціальних інститутів і практик і здійснюється вона за допомогою спеціальних технічних засобів (мас-медіа). Мас-медіа — це «технічно оснащені» «спеціалізовані» соціальні інститути (преса, кіно, радіо, телебачення), що виступають у ролі комунікаторів, більш того, вони не існують поза ЗМІ й тільки з мас-медіа отримують ознаки соціальної інституції [2]. Мас-медіа завжди викликали особливий інтерес вчених і були предметом досліджень багатьох закордонних і вітчизняних авторів, таких як Г. Лассвел, Г. Маркузе, Г. Шиллер, Ж. Бодрійяр, С. Холл, М. Маклюен, А. Моль, І. Гофман, П. Бергер, Н. Луман, П. Бурдьє, Б. Фірсов, Б. Паригін, В. Конецька, С. Бориснев, В. Осовський, В. Іванов, М. Назаров, Т. Науменко, Е. Варганова, Н. Костенко, А. Лобанова, А. Холод, С. Карамурза, І. Дзялошинський, Г. Почепцов, С. Хлистунов, В. Шаповалів, А. Шаріков та ін.

Водночас інститут мас-медіа зазнає гострої критики з боку багатьох учених і представників громадськості. Вони стверджують, що відповідно до індикатора демократичності й відкритості суспільства цей соціальний інститут трансформувався в інструмент маніпулювання, тому він не може забезпечити реальні (об'єктивні) соціальні потреби. Як слушно зауважив С. Холл, ЗМІ «завжди інтерпретують події певним чином і надають даним інтерпретаціям статус загальноновизнаної “правди” [3, с. 84], більш того, у системі мас-медіа чітко починає простежуватися «орієнтація на просування своїх корпоративних інтересів усупереч інтересу суспільному» [4, с. 103], що неминуче призводить до дисфункції й персоналізації. У суспільстві зростає невдоволення ЗМІ, відзначається надлишок інформації і її

«вседозволеність». Мас-медіа у гонитві за прибутком починають відверто заробляти гроші на «жовтих» — «гострих і скандальних» темах. Усе частіше лунають докори в необ'єктивності подачі інформації, заангажованості, особливо у сучасних важких умовах, що безумовно впливає на сприйняття мас-медіа як єдиного соціального інституту. Особливостями сучасних ЗМІ стає також використання їх як «інформаційної зброї». Останнім часом ця зброя виявилась майже такою ж потужною, як і воєнна.

З наведеного випливає, що проблеми трансформації інституту мас-медіа пов'язані з їх комерціалізацією й відсутністю адекватного зворотного зв'язку у відносинах із суспільством. Роль ЗМІ в період соціополітичних змін надзвичайно злободенна, тим більше що єдність стосовно них у науковому співтоваристві відсутня. Незважаючи на самодостатність, яка декларується суспільству, від свободи й незалежності, на нашу думку, сучасні мас-медіа теж дуже далекі, і ця проблема стає все більш актуальною.

Метою статті є аналіз мас-медіа як соціального інституту, з'ясування його ролі в умовах соціополітичних змін сучасного суспільства. Для цього необхідно відповісти на такі питання:

1) чи є мас-медіа соціальним інститутом і чи здатні вони ефективно функціонувати з огляду на їх комерціалізацію й не завжди присутню громадянську відповідальність;

2) якою є специфіка мас-медіа як самостійного соціального інституту в умовах глобалізації зважаючи на те, що ми можемо спостерігати їх залежність від великих корпорацій і державних структур і зворотну залежність людини від «віртуального» світу, яким його зображують сучасні мас-медіа.

Мас-медіа як соціальний інститут сформувався не дуже давно. Вперше про ЗМІ як соціальний інститут, який функціонує згідно з певними правилами й нормами, які відбивають специфіку громадської організації, було заявлено в роботі американських соціологів Ф. С. Сіберта, У. Шрама і Т. Петерсона «Чотири теорії преси», опублікованій у США в 1956 р. [5]. Пізніше, в 1970-ті рр., узявши за основу роботи П. Бергера й Т. Лукмана про те, що інституціоналізація — це типізація суб'єктами звичних дій з наступною їхньою об'єктивацією, група вчених (Л. Зігельман, Д. Олтейд, Х. Молотч, П. Сноу й ін.) дійшла висновку, що мас-медіа — це соціальний інститут, що створює медіа-реальність, яка є результатом цілеспрямованої діяльності людей, яка підкоряється твердій системі стандартних правил, нормативних установок і рутинних вимог [6, с. 109–120].

Як зазначає І. М. Дзялошинський, «ідея про те, що ЗМІ — це інститут масової комунікації, що діє за певними правилами, стала загальним місцем», і він «як будь-який суспільний інститут, з'являється як елемент суспільно-

го цілого, від якого інші елементи очікують цілком певної поведінки, тобто реалізації цілком певних функцій, але функціонування того чи іншого соціального інституту може збігатися із соціальним замовленням і очікуваннями інших соціальних інститутів, а може й не збігатися», тому останнім часом усе частіше виникають питання (претензії) до мас-медіа як соціального інституту [6, с. 109–120]. Так, учений зазначає, що комерціалізація мас-медіа призвела до того, вони «змушені задовольняти досить вузькі, значною мірою побутові й розважальні, інтереси своєї аудиторії, до того ж такі, що вільно інтерпретуються менеджерами медіа-підприємств» [5]. Заслуговує на увагу думка соціологів Е. М. Дьякової і А. Д. Трахтенберга, які зазначають: «ЗМІ відірвалися від локального середовища й локальних інтересів, втратили «чутливість» до життєвих проблем і перетворилися в «засоби масової інформації без мас», цілком підлеглі диктату рекламодавців і міркуванням здобування прибутку...» [7, с. 31].

Незважаючи на потужну критику мас-медіа з боку наукового співтовариства й громадськості, багато вчених, у тому числі Е. М. Дьякова й А. Д. Трахтенберг, переконані, що: «ЗМІ виступають як соціальний інститут, що самостійно виробляє стратегію й тактику взаємодії з іншими соціальними й політичними інститутами виходячи з власних критеріїв і наявних цілей».

Мас-медіа у наш час сприяє «виникненню специфічного “полегшеного” типу поведінки», для якого характерне «неповне усвідомлення грані між реальним і уявленим світом, відсутність чітких уявлень про причинно-наслідкові зв'язки, у тому числі стосовно результатів власної діяльності» [8, с. 60]. Втративши почуття реальності, індивід приходять до проблеми істини, оскільки його знання, які виступають як критерії істинності, мають не матеріальну, а віртуальну основу. Особливо величезну роль віртуальна реальність відіграє у житті молоді. У ході комп'ютерних ігор або «подорожей» Інтернетом молоді люди, фізично перебуваючи в реальному світі, зливаються із симулятором (Ж. Бодрійяр) і ментально поринають у чудесний уявлюваний світ, де все залежить від їх рішення. Таким чином, вони відриваються від повсякденного життя, у якому потрібно вирішувати часто складні завдання або залишатись тільки пасивним спостерігачем. Не маючи сил та бажання завойовувати собі місце у реальному світі, вони стають заручниками медійної псевдореальності. Тим самим мас-медіа виконують функції маніпулятора. За визначенням Ю. А. Єрмакова, в імітації індивідуальної суб'єктності шляхом таємної регуляції й управління її духовним світом, поведінкою за фасадом її уявної волі, свідомості й індивідуальності [9, с. 98]. Подаючи ту чи іншу інформацію, яка сприймається одержува-

чами як безпосереднє відбиття реальної дійсності, мас-медіа закладають у неї свою інтерпретацію дійсності, що дозволяє реалізувати їх приховані задуми.

Прагнучи комерційного успіху, мас-медіа задовольняють споживчий попит масової аудиторії й орієнтуються насамперед на примітивні побутові інтереси, «шлягерність» (А. Шнітке). Задоволення тільки примітивних культурних потреб, низька якість масової культури породжує агресивне культурне середовище, яке стандартизує соціокультурні орієнтації, установки, потреби, робить більш стереотипними думки, почуття, відчуття й формує культурну маргінальність.

Отже, покладаючись на дефініції поняття «соціальний інститут» у науковій літературі, розуміємо, що мас-медіа, як і будь-який інший суспільний інститут:

- 1) виникає у зв'язку з об'єктивною потребою суспільства в одержанні, використанні регулярної інформації;
- 2) його формування відбувається поступово відповідно до соціокультурних змін у суспільстві;
- 3) його функціонування обумовлене технічними й соціальними інноваціями.

Також необхідно відзначити дуалізм інституту мас-медіа – «інституціональну мімікрію» (Е. Головаха), з одного боку, це самостійний соціальний інститут, що відображає суттєвий рівень розвитку громадського суспільства, а з другого — мас-медіа стало об'єктом ринкової економіки у вигляді комерційної структури, зацікавленої у прибутку. Тому мас-медіа перебуває в суперечності між тими суспільними ідеалами, які воно підтримує, і практиками її втілення в життя. У той же час проблеми комерціалізації торкнулись майже всіх суспільних інститутів (зокрема освіти, церкви тощо). Якщо на початковому етапі мас-медіа виконували роль майже незацікавленого технічного посередника, функція якого тільки повідомляти, передавати будь-яку інформацію і нічого більше, то в наш час усе значно змінилося: медіа стали всеохоплюючим середовищем існування людини, репрезентацією її свідомості й досвіду.

Сучасний світ стає віртуальним, його замінює спочатку друкована сторінка, у яку впирається статичний погляд людини, що сприймає символи і трансформує їх в образи. Із впровадженням радіо й телебачення продукт творчої групи аудіовізуальних ЗМІ заміняє людині картину світу. Причому не потрібно забувати, що можливості задля маніпуляцій у штучно сформованій картині подій і їх трактуванні необмежені. Людина сприймає готову версію того, що відбувається, у неї немає часу й можливостей обміркувати

й проаналізувати те, що відбувається насправді виходячи із власного погляду на світ і власних переконань. Небагато людей мають достатній рівень інтелекту й освіти для того, щоб розуміти, що цю картину їм намагаються нав'язати та протидіяти впливу мас-медіа. На жаль, наше століття показало нам приклади націй і цілих країн, які бачать лише те, що показує їм ЗМІ, незважаючи на існуючу реальність. Тому не можна заперечувати, що ЗМІ у сучасному світі дійсно стають «четвертою владою», і їх вплив складно перебільшити.

Ще одним важливим питанням, породженим ЗМІ, стає так звана «втома співчувати», яка є ознакою сучасного мас-медійного суспільства і перебуває в прямій суперечності з моделями опосередкованих пресою зв'язків із громадськістю й поповненням благодійних фондів, прихильники яких засновували свої стратегії комунікації на філософії «чим більше висвітлення засобами масової комунікації, тим краще», з погляду одержання суспільної підтримки, внаслідок чого людина намагається дистанціюватися від новин, які травмують, і, як наслідок, від участі у суспільному житті.

ЗМІ унаслідок технічних характеристик і обумовлених ними тимчасових параметрів стають основною й «ідеальною» формою комунікації в епоху постмодерну. Телевізійна картинка значно швидкодіюча, ніж газета. У будь-якому разі швидкодія ЗМІ незрівнянна з жодною іншою формою комунікації, наприклад із літературою.

У зв'язку із своєю всеприсутністю й доступністю медіа в епоху постмодерну стають основною формою репрезентації досвіду для переважної більшості населення планети. «Реальний час» стає основною формою презентації досвіду, винною в тому, що людина (споживач ЗМІ) виявляється вилученою із природного контексту власного життя.

Об'єктивність припиняє бути визначальною характеристикою журналістської діяльності, оскільки передбачає опору на дискредитований метанарратив. Місце об'єктивності займає точний виклад фактів, тобто точна передача власного досвіду відповідно до правил мовної гри «мас-медіа». Світ у сьогоднішній газеті інший, ніж у газеті вчорашній. Завтра це буде інша газета в тому розумінні, що іншим буде зображений у ній світ.

Інтерактивний характер сучасних ЗМІ (або, точніше сказати, тенденція до їхнього перетворення на інтерактивні) виявляється в цьому сенсі пасткою для споживача, який поступово перетворюється на учасника тієї ж самої мовної гри і є спілником у створенні образу Світу, що впливає із сучасних медіа. Не випадково З. Бауман саме так позначив сучасність соціопростору. Він не регулює ЗМІ, він просто починає грати в ту саму гру й підкоряється тим самим правилам [11]. У результаті виявляється, що весь світ — це медіа, а медіа — це увесь світ.

Висновки. Виходячи із зазначеного можна зробити висновок, що сучасні мас-медіа, безсумнівно, є соціальним інститутом з огляду на притаманні їм структуру та функції у суспільстві. Наведені характеристики притаманні (часто в невиявленій, нерозгорнутій формі) мас-медіа з часу їх виникнення. Сучасні ЗМІ, які відрізняються зростанням технічних можливостей, рухаються саме у напрямі заміни собою для пересічного громадянина існуючого світу. Підтвердженням цього є психологічні наслідки занурення в Інтернет.

Водночас засоби масової інформації з'явилися разом із суспільством. Будь-який уряд був зацікавлений у поширенні вигідних для нього новин. А творчість поетів, що прославляли своїх правителів, можна сміливо віднести до піар-кампаній. Сучасні мас-медіа тільки поглибили цей процес, зробили вплив його на людину більш масовим.

Медійний простір тільки розширюватиметься й удосконалюватиме свій вплив на людину, отже, можна скільки завгодно критикувати ЗМІ, але вплив їх тільки посилюватиметься. Небезпеку для суспільства являють не мас-медіа як такі, а можливість їх монополізації, адже якщо віртуальна реальність створюється тільки з одного боку, то складаються умови для створення відповідної «картинки» в уяві людей. Проте якщо людина має змогу порівнювати різні джерела інформації, це створює умови для формування більш широкої картини реальності і формування свого погляду на сучасний світ.

Водночас усі відзначені сучасні протиріччя інституту мас-медіа пояснюються його дуалістичною природою, інституціональною мімікрією, яка, відбиваючись у суспільній свідомості (особливо у свідомості молодих людей), призводить до амбівалентності їх цінностей і ціннісних орієнтацій, невизначеності соціальної позиції, що може стати основою для подальших досліджень сутності й ролі інституту мас-медіа в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповалов В. Ф. Являются ли «масс-медиа» средствами коммуникации? Опыт теоретической деконструкции [Електронний ресурс] / В. Ф. Шаповалов // Медиа-скоп. – 2009. – Вып. № 2. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru>.
2. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации [Електронний ресурс] / А. В. Соколов. – Режим доступа: <http://www.evartist.narod.ru/text16./074.htm>.
3. Романович Н. А. Региональные СМИ: возможности и проблемы / Н. А. Романович // Социс. – 2006. – № 4. – С. 77–84.
4. Шариков А. В. Парадигмальные трансформации отечественного телевидения / А. В. Шариков // Социс. – 2006. – № 10. – С. 95–103.

5. Дзялошинский И. М. СМИ и общественные институты: перспективы взаимодействия [Электронный ресурс] / И. М. Дзялошинский // Медиаскоп. – 2008. – Вып. №2. – Режим доступа: www.mediascope.ru./node/223.
6. Дьякова Е. Г. Массовая политическая коммуникация в теории установления повестки дня: от эффекта к процессу / Е. Г. Дьякова // Полис. – 2003. – С. 109–120.
7. Дьякова Е. Г. Массовая коммуникация: модели влияния. Как устанавливается повестка дня? / Е. Г. Дьякова, А. Д. Трахтенберг. – Екатеринбург : Гуманитар. ун-т. Ин-т философии и права УрОРАН, 2001. – 129 с.
8. Братимов О. В. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / О. В. Братимов, Ю. М. Горский, М. Г. Десягин и др. – М., 2000. – С. 60.
9. Ермакова Ю. А. Массовая коммуникация: теоретико-методологический анализ / Ю. А. Ермакова. – М., 2003. – С. 68–69.
10. Блумер Г. Коллективное поведение / Г. Блумер ; пер. с англ. Д. Водотынского // Американская социологическая мысль / сост. Е. И. Кравченко ; под В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 90–115.
11. Бауман З. Мыслить социологически ; пер. с англ. / З. Бауман ; под ред. А. Ф. Филиппова. – М. : Аспект-пресс, 1996.

СОЦИАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ МАСС-МЕДИА

Варго А. Н.

Анализируется масс-медиа как социальный институт, выясняется их роль в условиях социополитических изменений современного общества. Изучена специфика масс-медиа как самостоятельного социального института в условиях глобализации. Проанализирована зависимость масс-медиа от больших корпораций и государственных структур и обратная зависимость человека от «виртуального» мира, каким его представляют современные масс-медиа.

Ключевые слова: *масс-медиа, социальное пространство, социополитические изменения, социум, социальные проблемы.*

SOCIOL MEASURE OF MASS MEDIA PROBLEMS

Vargo O. M.

In clause the analysis of Mass media as social institute is carried out, and their role in conditions of sociological changes of a modern society is determined. The authors examine specificity of Mass media as independent social institute in conditions globalization, their dependence on the large corporations and state structures, and also investigate influence on the man of the «virtual» world which create of modern Mass media.

The urgency of study of social problems of Mass media, in opinion of the authors, is defined by necessity of a concrete definition of the essence of a phenomenon «social problems».

The purpose of clause is the analysis of Mass media, as social institute, finding — out of its role in conditions sociopoliticheskyy changes of a modern society. For this purpose it is necessary to answer the following questions:

– First, whether are of Mass media social institute and whether they are capable effectively function, taking into account them commercialization and not always present civil liability;

– Secondly, what became specificity of Mass media as independent social institute in conditions globalization, taking into account that we notice their dependence on the large corporations both state structures and return dependence of the man on the «virtual» world which create of modern Mass media.

In the modern world of a means of the mass communications are characterized first of all by universal character. They carry in themselves the social information and will penetrate into all spheres of public system, assist not so much on preservation, development and transformation of society, and provide existence of the man, as social essence, and also certain measure alter human nature. Investigating problems of the mass communications, sociologists accenting the attention that by its object is a society as universal social system, which consists of social institutes and practice, and is carried out with the help of special means — Mass media. The authors judge, that media space further will extend only. The danger represents not expansion of influence of Mass media, and opportunity monopolization of media space. Therefore for a reconstruction through mass media of an adequate reality, the free competition between them is necessary.

Mass media has appeared together with a society. Any government was interested in distribution of news, convenient for it. And creativity of the poets, which glorified the governors it is possible safely as attribute to the piar-companies. Modern Mass media only have deepened this process, have made influence it on the man more massirovanny. Marked modern contradictions of institute of Mass media are explained it dualistic nature, institucional'nyy mimicry, which, being beaten off in public consciousness especial in consciousness of the young people, results of their ambivalentnost values orientations, uncertainty of a social position, which can become the basis for the further researches of essence and role of institute of Mass media in soc.

Proceeding from said before, it is possible to specify, that of modern Mass media, undoubtedly, is social institute taking into account inherent by them structure and functions in a societ. The marked characteristics inherent often in not revealed, not developed Mass media from time of their occurrence. The modern Mass media, which differ by growth of technical opportunities, move in a direction of replacement by themselves for the average citizen of the existing world. The best confirmation to this is psychological consequences of immersing in the Internet.

Key words: *mass media, society change, social problems, monopolization of media space.*

УДК 316.612

О. О. Маркозова, кандидат соціологічних наук, доцент

КРОС-КУЛЬТУРНА БАГАТОВИМІРНІСТЬ ФРЕЙМУ «УСПІШНА ОСОБИСТІТЬ»

Здійснено крос-культурний аналіз фрейму «успішна особистість». Показано, що залежно від типу фрейм-культури та її ядра, яким є орієнтація на індивідуальні або колективні цінності, в суспільстві формується індивідуалістична або колективістська ментальність людини, яка відображається у спрямованості на особисту самореалізацію та досягнення індивідуального успіху, або на досягнення колективного успіху та зобов'язання суспільної солідарності.

Ключові слова: крос-культурний аналіз, успіх, фрейми, ментальність, індивідуальний успіх, колективний успіх.

Актуальність проблеми. В умовах сучасних українських реалій актуальність аналізу впливу культури на розвиток суспільства полягає у тому, що в ситуації значної дестабілізації соціально-політичної системи культурні механізми, з одного боку, стають основними регуляторами діяльності людини, а з другого, навпаки, культурні відмінності можуть виступати фактором дестабілізації соціального простору. Сьогодні в Україні ми маємо таку ситуацію нестабільності, коли політичні та економічні механізми регуляції соціальних відносин є малоефективними. Тому актуальною постає проблема аналізу впливу культури на різні сфери життєдіяльності суспільства і людини, в тому числі – на формування практик успіху з метою пошуку шляхів, спроможних забезпечити стабільність і розвиток нашої держави.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Виходячи з того, що життєвий успіх — феномен складний і багатогранний, вивченню різних аспектів його сутності, проявів та шляхів досягнення присвячені праці багатьох учених [1–6]. Усі дослідники проблеми життєвого успіху людини визнають, що він детермінований як соціальним середовищем, так і якостями особистості, і фіксується у визнанні певних досягнень людини. Тобто, з одного боку, успіх завжди залежить від індивідуальної активності щодо досягнення поставленої мети, а з другого — від об'єктивних соціальних умов життєдіяльності людини. На нашу думку, досить впливовим і недостатньо вивченим фактором формування спрямованості людини на досягнення життєвого успіху є культура суспільства. У зв'язку з цим **метою** статті є крос-культурний аналіз фрейму «успішна особистість» з метою виявлення залежностей

формування уявлень про складові успіху та шляхи його досягнення від культурних контекстів соціального середовища.

Вклад основного матеріалу. Відповідно до поставленої мети, методом дослідження успіху особистості був обраний крос-культурний аналіз, розробці якого присвячені праці таких відомих учених, як Г. Трайандіс, Дж. Бері, Д. Мацумото [7–10]. Розкриваючи сутність цього методу, Дж. Бері вказує, що «зміст методу крос-культурного аналізу полягає, по-перше, у порівнянні двох або більшої кількості фактів різних культур, що істотно відрізняються; по-друге, у визначенні впливу культурних умов на поведінку людини; по-третє, у встановленні систематичної залежності між культурними та поведінковими змінними. Таким чином, завдання полягає у розумінні того, як дві системи на рівні групового та міжособистісного аналізу співвідносяться одна з іншою» [9, р. 5]. Виходячи з того, що об'єктивна сфера методології крос-культурного аналізу є досить широкою, очевидно, що її можна застосувати для пошуку відповіді на запитання: як розуміння сутності та шляхів досягнення успіху людини відрізняються залежно від впливу різних культур на свідомість і цінності особистості.

Основними категоріями крос-культурного аналізу є: культура, культурна одиниця, ядро культури. Що стосується поняття культури, то в методології крос-культурного аналізу перевага віддається визначенню, яке надає Г. Трайандіс. Він характеризує культуру як «створену людиною частину середовища свого проживання» і розглядає її у двох площинах: з одного боку, в матеріальному вимірі, а з другого — у суб'єктивному вираженні. Саме суб'єктивна сторона культури як «сукупність суб'єктивних відповідей на те, що створено людьми і що виступає у формі міфів, ролей, цінностей і відносин, становить сферу суб'єктивної культури» [7, р. 2]. Такий підхід до розуміння культури дозволяє розділити її матеріальні і духовні складові, а також зробити акцент на поведінкових проявах — «культурних паттернах», тобто на вивченні впливу культури на діяльність людини. Але водночас це визначення залишається досить широким і проблема полягає у пошуку таких узагальнюючих понять або характеристик, які дозволять чітко й однозначно виділити одну культуру з-поміж інших. Допомогти у цьому, на нашу думку, може визначення культури, запропоноване американським ученим Ф. Боксом: «Культура в широкому значенні — це те, через що ти стаєш чужаком, коли залишаєш свій дім. Культура включає у себе всі переконання і всі очікування, які висловлюють і демонструють люди. Коли ти у своїй групі, серед людей, з якими поділяєш спільну культуру, ти не вимушений обмірковувати й проектувати свої слова і вчинки, бо всі ви — і ти, і вони — бачите світ у принципі однаково, знаєте, чого очікувати один від одного. Проте, перебуваючи в чужому суспільстві, ти будеш зазнавати труднощів,

відчуття безпорадності й дезорієнтованості, що можна назвати культурним шоком» [11, с. 17–18].

У цій трактовці культура виступає як сукупність типових моделей поведінки людей, яка базується на усвідомленні існуючих цінностей, норм та розумінні «правильності» тих чи інших способів життєдіяльності, що історично склалися або цілеспрямовано сформовані в суспільстві та засвоєні людьми і які ми називатимемо фрейм-культурою, виділяючи її з-поміж інших не тільки матеріальних, але й духовних форм культури. Саме засвоєння фрейм-культури як типового взірця життєдіяльності, а не отримання громадянства чи включення в економічні відносини, дозволяє людині відчувати себе повноцінним членом соціуму. А з іншого боку, фрейм-культура, навіть у сучасному глобалізованому світі, є тим, що відрізняє і вирізняє одні нації і народи з-поміж інших: якщо поведінка якоїсь людини не відповідає типовим фреймам суспільства або соціальної спільності, вона сприймається як «неправильна» та навіть може здаватися іншим неадекватною. Тому, якщо ми бажаємо пізнати культуру інших народів, то насамперед потрібно аналізувати не її матеріальні та духовні цінності взагалі, які впливають на діяльність людини опосередковано, а найбільш типові, «еталонні» фрейми життєдіяльності, що є обов'язковими для представників певної культури і які безпосередньо реалізуються в практиках повсякденного життя. З урахуванням специфіки нашого дослідження — аналізу крос-культурної багатовимірності успіху людини — застосування поняття фрейм-культури дозволяє здійснити комплексний порівняльний аналіз розуміння успіху особистості в різних культурах з точки зору: типових цінностей, що визначають цілі людей; типових взірців діяльності, спрямованої на досягнення успіху, а також типових оцінок результатів цієї діяльності. Важливість застосування до крос-культурних досліджень поняття фрейм-культури полягає і в тому, що фрейми як образи цінностей і способів життєдіяльності являють собою стійкі норми належного і, на відміну від загального поля культури, завжди орієнтовані на діяльність людини.

Фрейм-культура формується під впливом усього комплексу політичних, економічних, ідеологічних, історичних та інших факторів, створюючи та затверджуючи фрейми життєдіяльності, які виступають як суспільно необхідні вимоги, що висуваються до кожного індивіда. Формування фрейм-культури відбувається тому, що в пошуках шляхів та варіантів задоволення своїх потреб люди постійно опиняються в ситуації необхідності оцінки цінностей, цілей та засобів їх досягнення з точки зору добра чи зла, припустимого чи забороненого. Оцінювати ситуацію самостійно і щоразу заново практично неможливо. Тому залежно від рівня розвитку суспільства, поступово або цілеспрямовано спираючись на релігійні канони або полі-

тичні доктрини, створюються та затверджуються як загальнообов'язкові фрейми соціальних відносин, що містять не окремі та загальні оцінки, норми, цінності, а фрейми як цілісні ціннісні еталони сприйняття дійсності та поведінкових практик. Після того як фрейми засвоєні, вони реалізуються в повсякденному житті автоматично, але роль раціонального у цьому процесі все ж таки досить велика, оскільки кожна людина засвоює фрейм-культуру індивідуально, пропускаючи крізь свою свідомість.

Фрейм-культура кожного народу, з одного боку, перебуває у стані постійного руху, а з другого — характеризується відносною стабільністю. Тому кожній державі відповідає базова модель фрейм-культури, що формується навколо її ядра — такого компонента, що значною мірою детермінує всі інші складові та проявляється в унікальних, стійких фреймах життєдіяльності людей, формує своєрідність, менталітет її носія і на цій основі дозволяє виділити культуру в окрему культурну одиницю.

Поняття «культурна одиниця» введено у науковий обіг Р. Нароллом для позначення «людей, які, розмовляючи загальною рідною мовою, належать до однієї держави або до однієї контактної групи» [12, р. 248]. Існують й інші думки щодо масштабу і кордонів культурної одиниці, але практично всі вони як ядро культури називають її цінності. Такий підхід є правомірним, бо цінності дійсно є основою будь-якої культури. Але якщо говорити про цінності взагалі, то це буде характеристика культури, а не її ядра. Аналізуючи цю проблему, Г. Трайандіс включив до характеристики «культурної одиниці» три параметри: час, місце і мова: «Час, оскільки нас зазвичай цікавить конкретний історичний період; місце, оскільки ми зосереджені на міжособистісному контакті чи політичній організації; мова, оскільки ми фокусуємо нашу увагу на взаємному нерозумінні» [8, р. 2]. При цьому Трайандіс вважав, що аналізувати такі великі культурні одиниці, як, наприклад, народи, досить складно, оскільки вони самі складаються з культурних одиниць меншого порядку. Виходячи з цього більшість учених обмежують «культурну одиницю» насамперед мовою. Але Н. Безпам'ятних справедливо зазначає, що «такий підхід виправданий в умовах лінгвістичної гетерогенності суспільства, однак вбачається спірним у ситуації мовної гомогенізації, при якій продовжує існувати культурна варіативність. Наприклад, серби, хорвати і боснійці говорять однією мовою, проте не становлять єдиного народу і не можуть бути підведені під категорію «культурної одиниці»» [13, с. 15]. Тому визначення культурної одиниці та її ядра вимагає певного уточнення. Ми пропонуємо визначати ядро культури на основі такого критерію, як орієнтація на індивідуальні або колективні цінності, які у кінцевому підсумку детермінують усі інші відмінності у свідомості і ментальності людини, у тому числі: ставлення до людської особистості,

до світу, держави, соціальної солідарності та орієнтації щодо досягнення успіху.

У науковій літературі на сьогодні немає однозначного визначення індивідуалістичного або колективістського типу свідомості і поведінки людини. Ми дотримуватимемося визначення, яке дає американський вчений Д. Маїєрс: «Індивідуалізм — концепція, що віддає пріоритет особистим цілям порівняно з цілями групи. При цьому самоідентифікація здійснюється на основі особистісних атрибуцій, а не за допомогою ототожнення себе з групою. Колективізм — концепція, що віддає пріоритет цілям тієї чи іншої групи (як правило, сім'ї або трудового колективу) порівняно з особистими цілями. Відповідно до цього відбувається самоідентифікація людини» [14, с. 249]. Розгляд індивідуалістичної і колективістської свідомості і поведінки людини дозволив ученим зробити висновок, що залежно від факторів культурного середовища можна виділити два відносно стійкі типи «Я-конструктів», що являють собою модель особистості, яка об'єднує в собі сукупність певних рис і ознак, що можуть бути виявлені і систематизовані в певному культурному контексті. Перший — індивідуалістичний, самостійний і незалежний тип — називають західним. Опозиційним йому виступає східний тип — колективістський та інтерзалежний.

Узявши як ядро культури індивідуалістичні або колективістські цінності людини, ми можемо проаналізувати дві найбільш впливові в сучасних умовах культурні суперсистеми: західну та східну з точки зору розуміння успіху людини та шляхів його досягнення. Виходячи із такого розуміння ядра культури культурною одиницею вважатимемо соціальну спільність, у якій люди однаково розуміють фрейм «успіх особистості», що складається із розуміння цілей, цінностей, шляхів та результатів досягнення особистості. Порівняння типових фреймів представників різних культур дасть можливість, з одного боку, розглянути феномен успіху в динаміці, тобто з точки зору механізмів виникнення та поширення фреймів-цінностей та фреймів-цілей, а з другого — дозволить знайти такі взірці розуміння успіху, які найбільшою мірою відповідають українській ментальності та максимально раціоналізують досягнення успіху в умовах сучасного глобалізованого світу.

Одним із найважливіших чинників розвитку культури і ментальності людини, орієнтованої на індивідуалістичні або колективістські цінності, було становлення світових релігій і масових ідеологій як цілісних філософсько-етичних систем, а також поділ їх по векторах, що визначали ставлення до людської особистості та ролі людини в системі світу. Так, християнство взагалі і протестантизм зокрема задають індивідуалістичний вектор діяльності людини, який спирається на вирішальну роль індивідуальної свідо-

мости особистості у її соціальних практиках, на здатність самотійно усвідомлювати цілісну картину світу і свою роль у ній, а отже, на досягнення індивідуального успіху. Водночас більшість східних релігій орієнтують людину на колективістські цінності й акцентують увагу на відсутності сенсу досягнення успіху в соціальному просторі, оскільки головна мета людини — це порятунок душі.

Що стосується західної культурної суперсистеми, то слід зазначити, що в історії європейської культури існувало декілька етапів змін ментальних характеристик людей, які детермінували уявлення про характер сил, що визначають устрій і долю світу, а також долю людини. На етапі раннього християнства у світогляді і світосприйнятті європейців панували уявлення про зумовленість усього, що відбувається у світі та житті людини, впливом сил, непідконтрольних їй. Але, починаючи з Нового часу, в процесі соціально-економічних змін роль релігії у формуванні фрейм-культури європейської спільноти знижується. На зміну релігійним світоглядним ідеям приходять раціонально обґрунтовані політичні концепції, що оформлюються в ідеології, які базуються на фреймах, призначених для світського життя, та проголошують самотійність і свободу індивіда в його діях та світогляді.

На відміну від Європи, Сполучені Штати відразу виникли як капіталістична держава з притаманними їй цінностями індивідуалізму, прагматизму та орієнтацією на досягнення індивідуального, більшою мірою матеріального успіху. Тому, незважаючи на різний шлях, який пройшли у своєму становленні американська та європейська фрейм-культури у ставленні до людської особистості і її ролі в системі світу, сьогодні їх об'єднує те, що західна культурна суперсистема ґрунтує своє бачення світу та порятунку на тому, що людина є його початком і творцем. Західна культурна традиція підкреслює активне ставлення людини до світу, до умов свого існування. Їй властиві особиста відповідальність за своє життя, рішучість у взаємовідносинах із зовнішнім світом та орієнтація на досягнення індивідуального успіху.

Водночас ментальність східної людини завжди включала високу оцінку духовних аспектів життя, що формують смиренність перед обставинами життєдіяльності. Тому східна культурна суперсистема базується на ідеї умовності індивідуальних форм соціального життя і віддає перевагу доктрині «не діяння», відчуженості від суспільства та заглибленню у свій внутрішній світ. Оскільки людина нічого не може змінити у цьому житті, їй залишається тільки вдосконалюватися духовно та вірити у майбутні переродження.

Аналіз впливу фрейм-культури на формування соціальних відносин, розуміння соціальної солідарності та взаємодії людини і держави свідчить,

що в умовах феодального ладу в Європі релігійна свідомість не створювала підґрунтя для самостійності людини, спрямованої на досягнення індивідуального успіху. Але починаючи з періоду буржуазних революцій соціальна активність громадян європейських країн зростає. Стверджується новий погляд на державу, який ґрунтується на впорядкованому на основі природного права об'єднанні індивідів у громаду, наділену верховною владою. У зв'язку з тим що соціальний статус людини почав визначатися не тільки фактом її народження, напрямом активності особистості стає досягнення індивідуального успіху, спрямованого на зміну свого соціального статусу, перш за все економічного та професійного. У Сполучених Штатах закони, соціальні традиції і фрейми успіху створювалися відразу на основі демократії і загальної рівності. Переселенці приїхали в нову країну з раціональною, ринково орієнтованою свідомістю, яка стала одним із найважливіших факторів формування соціальних відносин, а перетворення матеріальних благ в основну мету і критерій успіху людини призвело до однозначного співвіднесення соціального статусу й успіху з грошовим еквівалентом.

Для східної культури у соціальних відносинах домінуючою залишається орієнтація на безпосередні, міжособистісні, групові зв'язки і норми та розуміння справедливості як рівності, яке виникає на ґрунті релігійних уявлень про рівність перед Богом і цілком уживається із соціальною нерівністю людей. Так, в Індії найбільш поширеною релігією і сьогодні залишається індуїзм. Мета цього вчення — виправдати кастовий поділ, примирити людину з її соціальним та економічним становищем і сформувати фрейми не тільки неможливості, а й непотрібності щось змінювати у цьому житті. Крім того, така фрейм-культура знімає з держави та еліти суспільства всю відповідальність за соціальні проблеми і перекладає її на вищі сили та людину, яка начебто вела несправедливе життя в інших народженнях.

Важливим компонентом крос-культурного аналізу успіху людини є порівняння фреймів ставлення людини до праці. У Європі за багатовікову історію погляд на працю зазнав істотної еволюції. На першому етапі становлення європейської фрейм-культури ставлення християн до праці було неоднозначне: вона сприймається як прокляття за гріхопадіння людини, але водночас неробство завжди вважалося гріхом. Із розвитком капіталістичних відносин служіння Богові вже ототожнювалося не тільки з молитвами, але й з трудовою діяльністю, яка перетворюється на одну з головних чеснот і найкращий спосіб заслужити суспільне схвалення. Але ставлення європейців до праці, на відміну від громадян США, так і не стало фанатичним. Фрейм-культура суспільства постійно наголошує на тому, що в суспільстві рівних можливостей тільки наполеглива праця — гарантія досягнення успіху. Тому життя людини максимально зорієнтоване на те, щоб вона могла

продуктивно працювати, витрачаючи мінімум часу на все інше: сім'ю, друзів, відпочинок.

У східній культурі також існує ставлення до праці як до головної чесноти людини. Аналізуючи культуру японців, Є. Малінін доходить висновку: «“Праця — основа основ!” — це об'єктивно обумовлений життєвий принцип, що став рисою національного характеру японців. Він навіюється людині з колиски і супроводжує до кінця життя. Японці вважають, що ранок тільки тоді приносить щастя, коли існує можливість багато і наполегливо працювати» [2, с. 10]. Але, зважаючи на те, що самовіддана праця, спрямована на служіння громаді, не приносила самій людині реальних матеріальних прибутків, а також віра у вищі сили, відмова від особистого «Я» зробила східну людину фаталістом: вона швидше вірить в удачу, а не в успіх, який можна досягти через наполегливу працю.

Наступною складовою крос-культурного аналізу успіху людини є ставлення до грошей та матеріальних цінностей узагалі. Як пише М. Гофман, європейці завжди бачили в багатстві «не мету, а засіб, ключ до дверей, що ведуть у вищий світ, де обов'язковими були естетизм, культура почуттів, витончений розум, духовне багатство особистості. У європейських країнах мрія про багатство включалася в широкий спектр уявлень про повноцінне існування, була розчинена в загальній культурі суспільства» [3]. Тому у європейців сформувався адекватне ставлення до грошей — вони сприймаються як засіб для повноцінного життя людини. В США склалася інша ситуація, бо в країні індивідуального підприємництва досягнення багатства стало можливим для багатьох. Світосприйняття європейських переселенців швидко змінювалося на основі нової фрейм-культури і досягнення фінансового успіху перетворилося на основну життєву мету. Тому тільки наявність багатства у людини в США розглядається як успіх, а гроші виступають репресивним початком стосовно всіх інших сфер життя.

Для східних культур фрейм успіху особистості більшою мірою ототожнюється з духовним вдосконаленням, а не з досягненнями у зовнішньому світі. Тому бідність не сприймається як порок, бо не заважає людині бути багатого духовно. Східна людина розуміє матеріальний добробут тільки як один із засобів духовного розвитку, а за певних обставин узагалі готова відмовитися від матеріальних цінностей на користь духовного розвитку.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що розуміння фрейму «успішна особистість» значною мірою детермінується культурою конкретного суспільства. Фрейми східної культури привчають людину бути залежною від суспільства або від долі, орієнтуватися на цілі духовного самовдосконалення чи служіння громаді в процесі досягнення колективного успіху. Західна культура формує у людини фрейми самостій-

ного творця своєї долі з орієнтацією на досягнення індивідуального, більшою мірою матеріального успіху. При цьому, на нашу думку, слід розрізняти західну, суто індивідуалістичну ментальність, яка найбільш яскраво проявляється у США, і європейську, що поєднує в собі поміркований індивідуалізм і здоровий прагматизм, розглядаючи матеріальний добробут як засіб для повноцінного життя людини. Саме така фрейм-культура найбільшою мірою відповідає українській ментальності та максимально раціоналізує досягнення успіху в умовах сучасного глобалізованого світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко Л. Д. Зміст життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст / Л. Д. Бевзенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С. 34–51.
2. Малинин Е. Д. Філософія життєвого успіху : учеб. пособие / Е. Д. Малинин. – [2-е изд., доп.] – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 304 с.
3. Гофман М. Американские мифы. Цена Успеха [Електронний ресурс] / М. Гофман. – Режим доступу: http://world.lib.ru/g/gofman_m/priceofsuccess.shtml.
4. Маркозова О. О. Зміна уявлень людей про успіх як наслідок ідеологічних впливів постмодернізму / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2013. – № 5 (19). – С. 338–345.
5. Маркозова О. О. Фреймування уявлень людей про успіх інструментами засобів масової інформації / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (20). – С. 279–285.
6. Маркозова О. О. Механізм мотивації досягнення життєвого успіху людини / О. О. Маркозова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2014. – № 2 (21). – С. 214–221.
7. Triandis H. C. The Analysis of Subjective Culture / H. C. Triandis. – New York : John Wiley, 1990. – 313 p.
8. Triandis H. C. Introduction to Handbook of Culture Psychology / H. C. Triandis. – Boston : Allyn and Bacon, 1980. – Vol. 1: Perspectives. – P. 1–28.
9. Berry J. W. Cross-Cultural Psychology: Research and Applications / J. W. Berry. – New York : Cambridge University Press, 2002. – 610 p.
10. Matsumoto D. The Handbook of Culture and Psychology / D. Matsumoto. – New York : Oxford University Press, 2001. – 458 p.
11. Ионин Л. Г. Социология культа / Л. Г. Ионин. – [4-е изд., перераб. и доп.] – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 427 с.
12. Naroll R. Handbook of Method in Culture Psychology / R. Naroll, R. Cohen. – New York : Natural History Press, 1970. – 532 p.

13. Беспамятных Н. Н. Методология кросс-культурного анализа: базовые концепты, направления и перспективы исследования / Н. Н. Беспамятных // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 11–19.
14. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Питер, 2014. – 800 с.

КРОСС-КУЛЬТУРНАЯ МНОГОМЕРНОСТЬ ФРЕЙМА «УСПЕШНАЯ ЛИЧНОСТЬ»

Маркозова Е. А.

Осуществлен кросс-культурный анализ фрейма «успешная личность». Показано, что в зависимости от типа фрейм-культуры и ее ядра, которым является ориентация на индивидуальные или коллективные ценности, в обществе формируется индивидуалистическая или коллективистская ментальность человека, которая отражается в направленности на личную самореализацию и достижения индивидуального успеха или на достижение коллективного успеха и обязательства общественной солидарности.

Ключевые слова: *кросс-культурный анализ, успех, фреймы, ментальность, индивидуальный успех, коллективный успех.*

CROSS-CULTURAL MULTI-DIMENSIONAL FRAME «SUCCESSFUL PERSON»

Markozova E. A.

Done cross-cultural analysis frame «successful person». During the analysis, formulated a new category - frame culture, which includes a set of typical behaviors of people based on an understanding of existing values, norms and sense of «rightness» of certain ways of life that are historically or purposefully formed in society and learned people. Just mastering frame culture as typical models of life, not citizenship or inclusion in economic relations, allows a person to feel full member of society. On the other hand, frame-culture, even in today's globalize world, is what differentiates and distinguishes among nations and peoples among others: if the behavior of a person does not meet the typical frame of society or social community, it is seen as «wrong» and may even seem otherwise inappropriate. Therefore, if we want to know the culture of other nations, the first thing you need to analyze not its material and spiritual values in general that affect human activity indirectly, and the most common «reference» frames of life that are mandatory for members of a particular culture and directly implemented in the practices of everyday life. Given the specificity of our research — analysis of cross-cultural success multidimensional man - frame of the concept of culture allowed a comprehensive comparative analysis of the success of the individual in understanding different cultures in terms of: common values that people set goals; models of typical activities to be successful and model estimates the results of this activity. The importance of application to cross-cultural studies frame the concept of culture lies in the fact that the frames as images of values and ways of life, are

a proper and stable rules, as opposed to the general field of culture, has always focused on human activities.

Frame culture of each nation, on the one hand, is in a constant state of movement, on the other — is characterized by relative stability. Therefore, each state corresponds to the base frame model of culture that formed around its core — this component, which largely determines all other components and manifests itself in unique, sustainable livelihoods frames, shapes identity, the mentality of the media and on this basis can provide a culture separate cultural entity. In this frame the core of culture, in our opinion, is the focus on individual or collective values, which, in turn, creates a society individualistic or collectivist mentality of the person shown in the focus on personal fulfillment and achievement of personal success, or to achieve collective success and commitment to social solidarity.

It is proved that frames Eastern culture taught people to be dependent on society, or fate, focus on goals of spiritual self or community service in achieving collective success. Western culture in shaping human frames independent creator of their own destiny with a focus on individual achievement, more material success. We should distinguish between western purely individualistic mentality, which is most evident in the US and European, combining moderate individualism and healthy pragmatism, considering the material well-being as a means for full life. Just this frame culture is most relevant Ukrainian mentality and rationalizes the most success in today's globalize world.

Key words: *cross-cultural analysis, success, frames, mentality, individual success, collective success.*

УДК 316.61+323.2

Г. Г. Уджмаджурідзе, аспірант

МІСЦЕ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ У САМОІДЕНТИФІКАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена визначенню місця феномену політичної участі у самоідентифікаційному процесі становлення особистості. Розкривається зміст самоідентифікації з точки зору соціологічного підходу. Поняття «ідентифікація» описує процес набуття автентичності людини. «Ідентичність» виступає як усвідомлення суб'єктом належності до тієї чи іншої системи об'єктів. Аналізується зв'язок між феноменом політичної участі індивідів та політичною культурою суспільства. Визначено, що практика політичної участі засвоюється індивідами завдяки механізмам соціалізації.

Ключові слова: самоідентифікація, ідентичність, соціальна ідентичність, соціальна група, політична участь, політична культура, соціалізація, політична соціалізація.

Актуальність проблеми. Питання щодо дослідження процесу самоідентифікації людини стають дедалі значущими для сьогодення. У сучасному суспільстві життя індивідів характеризується можливістю вільного вибору професій, поглядів, місця проживання, дозвілля тощо. Результатом наявності таких широких можливостей самореалізації людини в сучасному суспільстві стала менш жорстка ідентифікація індивіда з якоюсь соціальною групою та більш складний процес визначення власної ідентичності. Тобто в сучасному суспільстві величезна кількість чинників впливає на самовизначення особистості, її місця у соціальній структурі суспільства тим, ким людина себе бачить.

Як зазначає М. Шульга, у наш час самоідентифікація виконує одразу дві функції: перша функція має зовнішню направленість, вона допомагає з фіксацією індивідом свого становища в системі суспільних зв'язків; друга має внутрішню направленість, вона: «...віддзеркалює відчуття особистістю своєї безперервності, послідовності, тривалості в часі, власної зібраності в єдину психологічну цілісність» [3, с. 52].

Питаннями ідентифікації займається низка наук, найбільш повно цими проблемами займається психологія, філософія і соціологія. Ці науки узгоджуються в тому, що процес самоідентифікації нероздільно пов'язаний із життєвим досвідом кожної людини. У великій кількості сучасних демократичних суспільств величезний вплив на процес самоідентифікації має практика політичної участі індивіда. І цей вплив є двостороннім.

В українському суспільстві така практика лише нещодавно почала впливати на самоідентифікацію громадян. До цього функціонування українського суспільства було обмежене радянськими законами та механізмами — соціальна мобільність індивідів була жорстко обмежена, сам механізм політичної участі не мав значення. Після розпаду Радянського Союзу українському населенню досі доводиться проходити через процес ресоціалізації й пристосовуватись до нових умов життя.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Соціологічний підхід щодо визначення місця практики політичної участі у самоідентифікаційному процесі становлення особистості ще не набув свого кінцевого розвитку. Зараз він усе ще оформлюється, відштовхуючись від міждисциплінарного досвіду щодо вивчення цього питання. Базуючись на цьому, були досліджені праці: С. Верби, О. Злобіної, В. Кутирьової, А. Нагорного, В. Пантіна, Н. Пашина, О. Резніка.

Мета роботи — розкрити місце політичної участі у самоідентифікаційному процесі особистості.

Виклад основного матеріалу. Самоідентифікація як процес, який безпосередньо впливає на становлення цільної людської особистості вже досить тривалий час досліджується різноманітними суспільними науками. Соціологічна наука при вивченні цього процесу робить предметом дослідження взаємозв'язки людини з навколишнім соціальним середовищем упродовж усього життя індивіда. «Специфіка соціологічного підходу до визначення процесу самоідентифікації полягає в розгляді того, як соціальне середовище впливає на самовизначення особистості» [5, с. 50]. Такий підхід дозволяє розглянути феномен самоідентифікації в її статичному та динамічному про-
явах.

Поняття «ідентифікація» розкриває та описує процес набуття автентичності особистості – визначення того, ким є людина [3, с. 51]. Найбільш близьке та взаємопов'язане поняття з «ідентифікацією» є «ідентичність». Ідентичність у соціологічному контексті виступає як усвідомлення суб'єктом належності до тієї чи іншої системи об'єктів (спільнот, груп, класів) при збереженні уявлень про цілісність та унікальність власного «Я» [5, с. 50].

Самоідентифікація кожної людини починається з формування його персональної ідентичності. Суспільні науки виділяють різні аспекти цього процесу. У сучасній соціології ідентичність та ідентифікація співвідносяться насамперед за принципом «структура — процес» [2, с. 177]. Ідентичність формується через механізм ідентифікації за певним еталоном чи зразком. «Під самоідентифікацією тут розуміється процес вибору людиною тієї чи іншої ідентичності, а також процес формування цієї ідентичності» [6, с. 29].

Ключовою ознакою ідентичності є усвідомлення «себе» як певного суб'єкта системи. Тож самоідентичність є самоусвідомленням «себе», свого місця та місця «інших» у суспільстві. Соціальна ідентичність — це усвідомлення себе як члена певних соціальних груп (родини, класу, професійної групи); політична ідентичність — усвідомлення себе як прихильника певного політичного режиму, ідеології, політичних принципів та електоральних уподобань. Також можна говорити про культурну ідентичність (усвідомлення приналежності до унікальної культури з її характерними елементами), етнічну та національну ідентичність (усвідомлення приналежності до якогось етносу чи нації і поділ її культурно-мовних традицій), релігійну ідентичність (ідентифікація людини як послідовника якоїсь релігії), гендерну ідентичність тощо.

Самоідентифікація у вузькому сенсі — це знаходження людиною свого місця у світі. У процесі ідентифікації індивід встановлює соціальні зв'язки з навколишнім середовищем, набуває необхідних навичок, знаходить свою

соціальну роль, стає членом декількох формальних та неформальних соціальних груп. Одночасно з цим соціальне середовище чинить вплив на внутрішній світ людини — у його свідомості формуються: «“Ми” — відчуття», усвідомлення своєї належності до певної спільноти людей, яке відбувається через антитезу “ми” — “вони”. Результатом цього процесу стає формування певної ідентичності особистості» [3, с. 51].

Схильність описувати себе соціальними термінами, кожен із яких означає належність до групи «ми», посилюється в процесі формування та розвитку особистості.

У процесі самоідентифікації та знаходження ідентичностей його взаємозв'язки із суспільством посилюються — індивід усе більше інтегрується у різні соціальні групи, які починають відігравати провідну роль у його житті. Категорія «ми» для особистості відіграє все більшу роль, бо членство в цих групах детермінує його положення в суспільній системі. «Відповідаючи на запитання “Хто я?”, люди насамперед зараховують себе до певних формальних чи неформальних груп у суспільстві, указують своє походження, вік, професію» [5, с. 50].

Визначення категорій «ми», «вони» та «інші» в їх соціологічному контексті ми можемо знайти в американського соціолога В. Самнера. «Ми» — це певна спільнота людей, членом якої людина є або намагається стати, група яку людина ідентифікує як «свою» (сім'я, друзі, колеги, люди зі спільними цінностями та інтересами). «Вони» — це спільнота, членом якої індивід не хоче бути. Група «інші» — це такі спільноти, про які відомо людині, але в які вона не бажає вступати [2, с. 178].

Як бачимо, у свідомості індивіда формується певне позиціонування основних суб'єктів соціальної структури суспільства. Це є важливим механізмом у процесі самоідентифікації людини, оскільки через розуміння не тільки свого положення й місця у суспільстві, а й інших, формується розуміння основ життя у суспільстві, що дає змогу: «...визначити соціальне значення свого “я”» [5, с. 53].

Таким чином, значення ідентичності у межах самоідентифікації ми можемо розглядати як: «...групову належність, яка усвідомлюється індивідом і скеровує його поведінку. Оскільки людина водночас відносить себе до різних значущих груп, ідентичність набуває багатовимірності» [2, с. 178].

Засновником теорії ідентичності є Е. Еріксон. У своїх працях він приділяв багато уваги дослідженням формування ідентичності людини і бачив її як універсальну адаптаційну структуру, як певний «...процес переходу життєвого досвіду в індивідуальне “я”» [5, с. 51]. В цьому контексті велике значення відіграла соціальна ідентичність, яка інтегрує людину в групові взаємозв'язки, робить її солідарною із соціальними, груповими ідеалами.

Під груповою ідентичністю він розумів включеність у різні спільноти, підкріплену суб'єктивним відчуттям внутрішньої єдності з такими спільнотами. Значну роль відіграє також психосоціальна ідентичність, яка дає людині відчуття значущості свого буття в рамках даного соціуму, групи [5, с. 51].

Е. Фромм у своїх дослідженнях також приділяв увагу функціям ідентифікації особистостей. Він зазначав, що співвідношення себе з певними ідеями, цінностями, соціальними групами є «...однією з провідних людських потреб, складовою самої суті людського буття» [5, с. 51]. Потреба в самовизначенні, самоідентифікації завжди була важливою потребою людини. Фромм вважав, що ця потреба вкорінена в самій природі людини, виходить із самих умов людського існування та є джерелом наших інтенсивних прагнень [5, с. 51].

Е. Гіденс у роботі «Сучасність і самоідентичність» говорить, що в сучасному суспільстві перед людьми гостро постали проблеми формування їхньої самоідентичності. Ці проблеми пов'язані із трьома визначними рисами сучасності: перша – це крайній динамізм соціальних систем — неймовірно збільшена швидкість змін усіх процесів, що наявні в суспільстві; друга — це глобалізація соціальних процесів — різні сторони світу, соціально й інформаційно залучені у взаємодію один з одним; третя — це поява особливих соціальних інститутів. У зв'язку із цим самоідентифікація людини може: «...реалізовуватися на різних рівнях — індивідуальному і соціальному, і в різних формах — національній, етнічній, культурній та інших, що відрізняються своєю спрямованістю» [5, с. 51–52].

Таким чином, ідентифікаційний процес виконує одразу дві функції для формування людської особистості: перша формує «внутрішні» орієнтири себе як цілісну психологічну особистість; друга — «зовнішні» орієнтири, що пов'язані з фіксацією свого становища в суспільній системі. У людській свідомості зароджуються категорії «Я», «Ми», «Вони», «Інші». Індивід починає асоціювати себе з певною соціальною групою, ідеологією [3, с. 52]. Його ідентифікаційна позиція проявляється й у сфері політичного — тим, за кого він голосує, яким чином проявляє свою суспільно-політичну позицію, у яких діях він готовий брати участь, які громадсько-політичні практики для нього притаманні, яким чином він доносить свої бажання та позиції до політичної еліти. Загальним терміном для таких дій та позицій індивіда є «політична участь».

Те, яким чином феномен політичної участі пов'язаний із самою самоідентифікацією індивідів, ми можемо зрозуміти зі спільної роботи С. Верби й Г. Алмонда «Громадянська культура: політичні установки і демократія у п'яти націях» (The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations). Саме ця робота дає нам змогу зрозуміти, що політична участь ін-

дивідів у всій множині її проявів є виявом політичної культури конкретного суспільства. У багатьох державах для громадян існує звична практика брати участь у голосуванні і навіть у протестних діях, але лише в країнах із громадянським типом політичної культури індивіди будуть робити це добровільно і без примусу з боку правлячої еліти. Саме добровільність політичної участі і її усвідомленість дають нам можливість говорити про те, що така участь є проявом особистісних позицій і переконань індивідів.

В умовах функціонування суспільства такі практики набуваються в ході процесу соціалізації індивідів, який передбачає нав'язування їм потреб громадянської та політичної активності. Перші допомагають людям знайти своє місце в суспільстві — увійти в певну соціальну групу; другі призначені для ефективного функціонування демократичної держави. «Громадянська культура передається в ході складного процесу, який включає в себе навчання в багатьох соціальних інститутах — у сім'ї, групі однолітків, у школі, на робочому місці і в політичній системі як такій» [1, с. 10].

Самоідентифікація як процес ототожнення індивідом себе з іншою людиною, групою, зразком відбувається в процесі соціалізації. За допомогою цього процесу індивід засвоює норми, цінності, соціальні ролі, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких він належить або прагне належати [5, с. 50].

Е. Дюркгейм описав теорію трансляції соціальних ідентичностей. Він говорив, що різноманітні групові належності індивідів (релігійні вірування, моральні норми і принципи та ін.) становлять конструкт «соціальної сутності» особистості. Згідно з Дюркгеймом, «соціальна сутність» (тобто соціальна ідентичність) передається в процесі соціалізації від покоління до покоління [5, с. 52].

Відомий радянський учений, засновник теорії діяльності О. Леонтьєв розглядав соціалізацію як «процес народження і трансформації особистості людини в її діяльності, що відбувається за конкретних соціальних умов» [4, с. 173]. Він вважав, що свідомість людини, її особистість є похідною від її предметної діяльності, зміст якої визначається індивідуальними можливостями людини та об'єктивними соціальними умовами. Становлення особистості, за Леонтьєвим, не детермінується суто біологічними або соціальними чинниками, а є результатом активної діяльності самої людини. Отже, соціалізація є підґрунтям самоідентифікації. А соціалізований індивід, особистість — це продукт активної власної діяльності, а не просто відбиток загальних соціальних умов [7].

Первинним механізмом соціалізації є імітація. Цей механізм діє ще з дитячого віку — дитина намагається повторювати поведінку батьків, родичів,

сусідів, друзів. На наступному етапі розвитку особистості вже проходить ідентифікація людини, тобто усвідомлення належності до тієї чи іншої спільноти. Через ідентифікацію діти сприймають та засвоюють цінності, норми, зразки поведінки агентів первинної соціалізації як власні [7].

Однак нас цікавить дещо вужчий аспект соціалізації — політична соціалізація. Норми й практики політичної участі передаються індивідам через процес політичної соціалізації. Індивід може вважатися достатньо політично соціалізованим, якщо він «...пов'язаний із необхідною кількістю структурних елементів суспільства і засвоює політичний досвід соціуму, що кристалізується у політичній культурі. Політичний досвід — результати політичної діяльності всіх соціальних груп» [7].

Політична соціалізація особистості — це інтегрування індивіда у політичну систему завдяки збагаченню його політичним досвідом попередніх поколінь, зафіксованим, власне, у політичній культурі. Політична соціалізація в цьому процесі відіграє роль механізму збереження політичних цінностей і цілей системи, дає можливість зберегти наступність поколінь [7].

Найбільш ефективно інститути соціалізації впливають на людей молодого віку. Саме молодь найчастіше контактує з такими інститутами, як сім'я, школа, групи інтересів. Саме освітня система виховує основи суспільного життя молоді. Помічено, що чим вищий рівень освіченості людини, тим більше вона політично і громадсько активна: «Ті, хто володіють більш високим рівнем освіти, голосують частіше і частіше беруть участь у політиці» [10, с. 176].

Сам процес передачі норм і моделей політичної участі індивіда починається у сім'ї. Саме цей інститут забезпечує первинну соціалізацію індивіда. Якщо батьки дитини є політично активними членами суспільства — беруть участь у виборах, є членами політичної партії, проявляють громадянську активність — найбільш ймовірно така модель поведінки буде передана і дитині. «Дослідження політичної соціалізації виявило передачу політичних ідеалів і звичок між поколіннями та дослідило наслідки характеру владних стосунків усередині сім'ї на характер режиму» [9, с. 138].

Наступний етап соціалізації проходить у шкільному віці. «Усі дослідження політичної активності наголошують на міцному зв'язку між формальною освітою і політичною участю» [9, с. 141]. За цей час індивіди набувають необхідних соціальних навичок, беруть участь у шкільних організаціях і студентському самоврядуванні, набувають лідерських якостей та практикують громадські заходи. Встановлено, що молодіжна позанавчальна діяльність у добровільних асоціаціях сприяє громадянській активності у майбутньому, дорослому житті. Зокрема, найбільше заохочують майбутню

політичну участь такі види молодіжної діяльності, як участь у студентських радах, товариствах, клубах обслуговування, музичних, драматичних та релігійних гуртках [8, с. 22].

Таким чином, ми можемо говорити, що практика політичної участі нероздільно пов'язана з політичною культурою конкретного суспільства. Основним механізмом передачі політичної культури від покоління до покоління є процес політичної соціалізації індивідів, який, у свою чергу, є підґрунтям самоідентифікаційного процесу. Тобто політична участь виховується у суспільстві завдяки самоідентифікації індивідів через механізми політичної соціалізації.

Висновки. У даному дослідженні ми з'ясували, що процес самоідентифікації нероздільно пов'язаний із життєвим досвідом кожної людини. У великій кількості сучасних демократичних суспільств значний вплив на процес самоідентифікації особистості має практика політичної участі індивіда. І цей вплив є двостороннім. Самоідентифікація кожної людини починається з формування його персональної ідентичності. У сучасній соціології ідентичність та ідентифікація співвідносяться насамперед за принципом структура — процес.

У процесі ідентифікації індивід встановлює соціальні зв'язки з навколишнім середовищем, набуває необхідних навичок, знаходить свою соціальну роль, стає членом декількох формальних та неформальних соціальних груп. У процесі самоідентифікації та знаходження ідентичностей його взаємозв'язки із суспільством посилюються — індивід усе більше інтегрується у різні соціальні групи. Ідентифікаційний процес виконує одразу дві функції для формування людської особистості: перша формує «внутрішні» орієнтири себе як цілісну психологічну особистість; друга — «зовнішні» орієнтири, що пов'язані з фіксацією свого становища в суспільній системі. У людській свідомості зароджуються категорії «Я», «Ми», «Вони», «Інші».

Самоідентифікація як процес ототожнення індивідом себе з іншою людиною, групою, зразком відбувається в процесі соціалізації. За допомогою цього процесу індивід засвоює норми, цінності, соціальні ролі, моральні якості представників тих соціальних груп, до яких він належить або прагне належати.

Практика політичної участі нероздільно пов'язана з політичною культурою конкретного суспільства. Основним механізмом передачі політичної культури від покоління до покоління є процес політичної соціалізації індивідів, який, у свою чергу, є підґрунтям самоідентифікаційного процесу. Тобто політична участь виховується у суспільстві завдяки самоідентифікації індивідів через механізми політичної соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – №4. – С. 122–134.
2. Злобіна О. Громадянський простір України: ступінь ідентифікації та чинники консолідації / О. Злобіна, О. Резнік // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №2. – С. 177–194.
3. Кутирьова В. І. Політико-ідеологічні самоідентифікації українського студентства: динаміка та актуальний стан / В. І. Кутирьова // Український соціум. – 2013. – №4(47). – С. 51–60.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
5. Нагорний А. І. Самоідентифікація як спосіб запобігання особистісній кризі / А. І. Нагорний // Держава та регіони. Серія Соц. комунікації. – 2010. – №2. – С. 50–57.
6. Пантин В. И. Политическая и цивилизационная самоидентификация современного российского общества в условиях глобализации / В. И. Пантин // Полис. – 2008. – №3. – С. 29–39.
7. Пашина Н. П. Формування політичної ідентичності в процесі соціалізації особистості у сфері політики [Електронний ресурс] / Н. П. Пашина // Політолог. записки. – 2011. – №4. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2011_4_16.pdf. – Заголовок з екрана.
8. Резнік О. С. Членство у громадських організаціях як кооперативна практика / О. С. Резнік // Укр. соціум. – 2009. – №2 (29). – С. 22–33.
9. Burns N. The private roots of public action: gender, equality, and political participation [Text] / N. Burns, K. Schlozman, S. Verba. – Cambridge : Harvard University Press, 2001. – 480 p.
10. King G. Designing social inquiry: scientific inference in qualitative research [Text] / G. King, R. Keohane, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1994. – 247 p.

МЕСТО ПОЛИТИЧЕСКОГО УЧАСТИЯ В САМОИДЕНТИФИКАЦИОННОМ ПРОЦЕССЕ ЛИЧНОСТИ

Уджмаджуридзе Г. Г.

Статья посвящена определению места феномена политического участия в самоидентификационном процессе становления личности. Раскрывается содержание самоидентификации с точки зрения социологического подхода. Понятие «идентификация» описывает процесс приобретения аутентичности человека. «Идентичность» выступает как осознание субъектом принадлежности к той или иной системе объектов. Анализируется связь между феноменом политического

участия индивидов и политической культурой общества. Определено, что практика политического участия усваивается индивидами благодаря механизмам социализации.

Ключевые слова: самоидентификация, идентичность, социальная идентичность, социальная группа, политическое участие, политическая культура, социализация, политическая социализация.

THE PLACE OF POLITICAL PARTICIPATION IN THE PERSONALITY' SELF-IDENTIFICATION PROCESS

Udzhmadzhuridze G. G.

The article is devoted to definition of the place of political participation phenomenon in the process of individuals' self-identification formation. The author emphasizes the urgency of studying this issue in the conditions of modern society. The content of self-identification concept from the perspective of the sociological approach is examined. In modern society the life of individuals is characterized by the possibility of free choice of professions, beliefs, leisure, etc. In other worlds a huge number of factors effect on the person's self-identification, on the view how person determinate himself in the society.

The article says that the concept of «identification» is describes the process of acquiring of human authenticity. The «identity» term is described as an awareness of the subject of his belonging to one or another system of objects. In modern sociology the identity and identification terms are correlated primarily on the structure-process principle. It can be said that self-identity is the awareness of «My-self» and designated of «others» in the society.

It is tracked that in the process of identification the individuals establishes their social ties with the social environment, acquires the necessary skills, finds their social role, becoming a members of several formal and informal social groups. At the same time the social environment influence on the inner world of person — in his mind forming «We-feeling», the awareness of belonging to a certain community of people. It is found out that the need for self-determination, self-identification has always been an important human need of life.

The article says that the work of G. Almond and S. Verba allows understanding that the political participation of individuals across all of its manifestations is a manifestation of the political culture of a particular society. In many states there is a usual practice for the citizens of voting and even protest actions, but only in countries with civil type of political culture, individuals will do it voluntarily and without coercion. It is tracked that the civic culture is transmitted during the complex process of education in many social institutions — the socialization process. Self-identification process is also occurs in the process of socialization.

The article describes that through this process the individual learns the norms, values, and social roles, moral qualities of representatives of the social groups to which he belongs

or want to belong. The author emphasises that the political socialization — is the integration of the person into political system due to his enrichment of political experience of previous generations, fixed, actually, in the political culture. It is analysed that most effectively institutions of socialization influence on young people. If parents of the child are politically active members of society — they take part in the elections, they are members of political parties, exhibit their civil activity — most likely, this pattern of behaviour would be transferred to the child. It is established that youth extracurricular activities in voluntary associations are promotes civic activity in the future adult life.

Key words: *self-identification, identity, social identity, social group, political participation, political culture, socialization, political socializa.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
«УКРАЇНА ЗА УМОВ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ РИЗИКІВ
ТА ЗОВНІШНІХ ЗАГРОЗ»
(XXVIII ХАРКІВСЬКІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ЧИТАННЯ)
(Харків, 19 червня 2015 р.)

Вступне слово

Шановні колеги!

Радий усіх вас вітати на XXVIII Харківських політологічних читаннях у стінах нашого університету. Їх тема має надактуальний для всіх нас сенс: «Україна за умов внутрішньополітичних ризиків та зовнішніх загроз».

На конференції розглядатимуться такі проблеми:

1. Внутрішньополітична модернізація України.
2. Конфлікт на Сході України.
3. Модернізація зовнішньополітичної доктрини України.
4. Проблеми національної безпеки України за сучасних умов.
5. Феномен «гібридної» війни в Україні.

Безумовно, так чи інакше, але у центрі проблематики конференції знаходиться саме феномен «гібридної» війни, яку розв'язав режим В. Путіна проти України. Ця подія вплетена у загальносвітовий контекст.

Резонансні світові події останніх років, зокрема, революційні зміни влади та збройні конфлікти в країнах Північної Африки, Близького Сходу та колишнього СРСР свідчать про появу нових форм і методів, до яких вдаються провідні держави, намагаючись досягти своїх зовнішньополітичних цілей і владнати міждержавні розбіжності.

Так, на зміну класичним військовим агресіям, коли застосовуються збройні сили, приходять так звані «гібридні» війни. Вони мають прихований характер та спостерігаються переважно у політичній, економічній, інформаційній

і спеціальній сферах. Військо для вирішення окремих завдань залучається в невеликій кількості. Суттю такого підходу є зміщення центру зусиль з фізичного знищення супротивника в рамках масштабної війни до вживання засобів «м'якої сили» проти країни-супротивника з метою дезінтеграції та зміни її керівництва, включення до сфери свого впливу. При цьому характерні особливості «гібридних» війн є такими: агресія без офіційного оголошення війни; приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті; широке використання нерегулярних збройних формувань (у тому числі під прикриттям мирного населення); нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягненими домовленостями; взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв'язків між двома країнами); широка пропаганда та контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій; протистояння у кібернетичному просторі.

Сьогодні тема «гібридних» війн широко висвітлюється у ЗМІ, а також є предметом спеціальних досліджень. Зокрема, такі дослідження проводились відомими експертами світового рівня, в тому числі Френком Гоффманом, Джеймсом Маттісом, Джорджем Девісом та Девідом Кілалленом (США), а також Франком ван Каппеном (Нідерланди).

Оскільки Росія розв'язала військову агресію проти України, то необхідно зайвий раз звернутися до зазначеної тематики й узагальнити вже зроблені висновки та надані оцінки, врахувавши при цьому нові чинники у розвитку обстановки, спрогнозувати дії Російської Федерації щодо нашої держави та країн демократичного вибору колишнього СРСР.

За своїм науковим потенціалом XXVIII Харківські політологічні читання цілком можуть просунути розуміння суті актуальних проблем нашого розвитку та дати відповідь на гострі питання буття сучасної України.

Ця конференція проводиться Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого спільно з Харківською асоціацією політологів. Головним результатом діяльності Асоціації слід вважати консолідацію сил політологів Харкова та інших міст України, об'єднання їх наукових та педагогічних інтересів навколо найбільш гострих проблем сучасного політичного життя, надання можливості професійного спілкування, обміну думками, досвідом, оцінками та прогнозами.

Бажаю вам успіхів у цій важливій роботі!

Проректор з наукової роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних
наук, професор, академік Національної академії
правових наук України
А. П. Гетьман

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ГЕОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЮ УКРАЇНОЮ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ЛАНДШАФТІ СВІТУ

Геополітичний ландшафт сучасного світу показує, що історична доля будь-якої країни суттєво залежить від обрання нею певної геостратегії в міжнародній політиці. Це визначається низкою об'єктивних умов: специфіки поверхні території, природи кордонів, чисельності населення, наявності цінних корисних копалин, рівня економічного, наукового і технологічного розвитку, фінансової могутності, расової чи етнічної однорідності, ступеня соціальної інтеграції суспільства, політичної стабільності, національного духу. Вибір Україною успішної геостратегії має створити підґрунтя для реалізації національних інтересів і пріоритетів національної безпеки, запобігання військово-політичній агресії та катастрофам на так званих енергонасичених рубежах, для розробки технологій комунікаційного і соціально-економічного прориву.

Геостратегія є довгостроковим геополітичним проектом країни, це — напрям дій та мистецтво активної самореалізації (або інтервенції) народу на базі власної цивілізаційної ідентичності. Водночас геостратегія передбачає нейтралізацію руйнівних для суспільства і держави наслідків від зовнішніх і внутрішніх викликів з боку багатовимірного світового простору. Французький учений П. В. де ла Бланш, критикуючи прямий географічний детермінізм, запропонував ідею «посибілізму», згідно з якою «простір» лише надає державі можливості побудови певної геополітичної конфігурації, а обрання геостратегії в кінцевому рахунку залежить від політичної волі еліти та народу.

Міжнародна політична історія і практика дозволили науково виокремити ряд класичних геостратегій, які проявились на світовому рівні:

– *атлантизм* — геостратегія, що ідеолого-філософським і стратегічним чином оформила цінності «західної» цивілізації. Головні її центри — США та Західна Європа (передусім Велика Британія), які розділені Атлантичним океаном, тому трансокеанічні комунікації мають тут вирішальне економічне і політичне значення. Нині легалізація атлантизму здійснюється завдяки стратегічній діяльності Організації Північноатлантичного блоку (НАТО);

– *континенталізм* — у геостратегічному сенсі є протилежністю атлантизму. Він сутнісно пов'язаний із поняттями Суші та Землі, ґрунтується на континентальній могутності держави, ресурсно зорієнтованій економіці, сухопутній торгівлі (хоч і прагне виходу до морів), передбачає модель авто-

ритарного чи тоталітарного правління. Ця геостратегія була властива геополітиці царської Росії, СРСР, Німеччини, Франції, Китаю тощо;

– *євразійство* — це філософсько-політичний рух серед російської еміграції 1920–30-х рр., пов'язаний з історичним розвитком «центрального домену» унікального континенту Євразія. У наші часи ідеї євразійства переживають ренесанс, їх підтримує політичний істеблшмент і частина інтелектуальної еліти Росії, відводячи цій країні «серединне» місце між Європою та Азією як особливому етнокультурному соціуму. Таким чином, почала формуватися нова геостратегія захисту/експансії «руський мир»;

– *панславізм* – геостратегія слов'янських країн, де проявилось прагнення консолідації цих народів на етнокультурній основі заради вирішення соціально-політичних проблем. Панславізм уперше виявив себе у XVIII–XIX ст. у Чехії, Хорватії, Сербії, Чорногорії та Росії (за часів царювання Миколи I було висунуто тезу про «місію Росії» бути гегемоном слов'янського світу). Пізніше ці ідеї набули розвитку у слов'янофільстві;

– *панамериканізм* — зовнішньополітична доктрина і стратегія США з другої половини XX ст., яка обґрунтовує їх роль щодо гегемонії в Західній півкулі на підставі тези про «єдність історичної долі, економіки і культури Сполучених Штатів та інших країн Американського континенту». Відповідно ця геостратегія найбільш поширена у країнах Північної та Латинської Америки.

У сучасних міжнародних відносинах, крім того, великого значення набули нові актуальні геостратегії – *ісламізму, панарабізму, східно-азійська і, звичайно, євроінтеграції*. Остання є реалізацією геополітичного проекту «Єдиної Європи», розпочатого у другій половині XX ст. Провідні ідеї євроінтеграційної геостратегії — плюралістична демократія, лібералізація економіки, правова й соціальна держава, вільне громадянське суспільство, європейські культурні цінності, політико-правовий консенсус у зовнішній політиці тощо.

Україна як молода суверенна держава, народ якої має велику історію, обравши власну *геостратегію* євроінтеграції, перш за все виходить із тих геостратегічних установок, які обумовлені ступенем її постіндустріального, інформаційно-політичного розвитку та зрілістю громадянського суспільства. Наприклад, це — відкрита політика демократичних реформ і боротьба з корупцією та олігархією, розвиток всебічної економічної, політико-правової, техніко-комунікаційної та гуманітарної співпраці з Євросоюзом тощо.

Отже, українській політичній еліті, обираючи геостратегію (незважаючи на фактор протистояння військовій агресії), доцільно враховувати, що забезпечення геополітичної ваги держави у світовому континуумі країн —

це не стільки військова потужність і мілітаризована економіка, скільки опанування нових наукових технологій і комунікацій, розробка унікальних природних копалин, створення ефективних промислових і торговельних зон, продуктивне використання унікальних земельних ресурсів країни та її інтелектуального потенціалу, а також розвиток міжсусідського співробітництва у своєму «геостратегічному регіоні». Не випадково Сол Б. Коен характеризує останній — значною частиною світового простору, що не тільки має геокліматичну специфіку території, а й інтенсивну, спрямовану торгівлю, орієнтацію на більш усупільнене господарство, визначений характер ідейно-культурних зв'язків.

Відповідно до обраних геостратегій сучасні держави вступають у *геостратегічні союзи* — НАТО, ЄС, ШОС, ЄВРАЗЕС, АНЗЮС, ОАЄ — з іншими країнами (в чому Україна ще має визначитись). При цьому частково втрачають свій суверенітет (коли геополітичні ресурси країни є незначними) або можуть самостійно визначати стратегічні пріоритети, якщо сумарно мають високий геополітичний потенціал. Також не виключено і *геостратегічне суперництво* держав-конкурентів та їх блоків через імперські амбіції деяких урядів, інтервенціоністську політику відкритих вторгнень на чужі території, зовнішньополітичний шантаж і силовий тиск. Воно може мати горизонтальний (стосується поверхні суші й океану, тож поділяється на морське і континентальне) або вертикальний характер (з другої половини ХХ ст. пов'язане із гонкою озброєнь у повітрі та космосі). Зрештою, специфічний і ризикований геополітичний статус має *буферна* країна, що розташована між двома конкуруючими у геополітичному сенсі великими державами; вона розмежовує їх кордони і забезпечує таким чином відсутність контакту ворожих армій. Територію цих країн часто використовують держави-супротивники для створення так званих «санітарних кордонів», що марно винищують їхні ресурси і гальмують розвиток.

В. В. Гулай, доктор політичних наук, доцент

ОЦІНКА ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ ЯК ХАРАКТЕРНОЇ РИСИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Вагому роль у функціонуванні перехідних суспільств, до яких, як не прикро досі це визнавати, але об'єктивно, з огляду на реалії соціально-політичного розвитку, відсутність системного курсу на модернізацію, зарахо-

вують й Україну, неформальні політичні практики пронизують легітимні державні інститути [5, с. 6]. Відсутність механізмів контролю, боротьба між кланами призводить до корумпованості всієї політичної системи та суспільства загалом. Для утвердження та розширення кланово-олігархічної політичної системи важливу роль відіграють практики політичної корупції, в ході яких особи, що здійснюють функції держави, використовують власні повноваження та переваги з метою одержання матеріальних благ, переваг, привілеїв для себе або для третіх осіб загалом [4]. Політичну корупцію можуть викликати безліч причин, таких як знищення зв'язків між громадянами та урядовими, законодавчими органами влади, неефективне впровадження законів, надмірне оподаткування, брак реформ, свободи преси тощо [2, с. 10].

Корупційні зв'язки демонструють тенденцію переростання такої корупції в домінуючу норму поведінки еліти. В умовах слабкої державності, нестійкого правопорядку, протиправної поведінки правлячої політико-адміністративної й економічної еліти корупція стає специфічною формою взаємовідносин влади і громадянина. Із неминучого супутника глибоких суспільних змін поступово перетворюється в структурний принцип соціальної організації, її виживання та закріплюється в системі норм, що є абсолютно руйнівними з точки зору перспектив подальшого суспільного розвитку [3, с. 9–10].

Як влучно зазначає Л. Березинський, кінцевою метою корупції є захоплення держави, коли державна влада приватизується правлячими політичними угрупованнями і всі владно-примусові повноваження і види адміністративного ресурсу державної влади спрямовуються на захоплення природних ресурсів і землі, основних потоків фінансових коштів, державної та приватної власності і майна, найприбутковіших економічних агентів, як у державному, так і в приватному секторі, а також найбільш впливових засобів масового поширення інформації [1, с. 10]. Так, перемога на президентських виборах у 2010 р. В. Януковича започаткувала етап консолідації кланово-олігархічної політичної системи в руках одного клану та його лідера. Черговий етап деградації цієї системи завершився організацією «Сім'єю» та залежними від неї представниками донецького й луганського кланів убивств «Небесної сотні», підтримкою захоплення й утримання частини суверенної території України терористичними організаціями «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», викраденням величезних державних активів, втечею за кордон та оголошенням Інтерполом у міжнародний розшук більшості одіозних її представників. Про цей фінал варто пам'ятати політичним силам, які прийшли до влади в Україні

2014 р., та напівлатентним політико-економічним угрупованням, котрі вони репрезентують.

Отже, на нашу думку, найпотужнішим гальмом на шляху не тільки соціально-політичної модернізації як пріоритету розвитку, але й збереження стабільності політичної системи загалом залишається політична корупція, що мімікрувала до нових інституційно-процедурних практик. Показові PR-акції останніх місяців щодо виявлення та покарання за ознаками корупційних правопорушень окремих високопосадовців заповнили медійний простір України не можуть підміняти собою невідкладних й ефективних кроків у справі модернізації країни, яка мала б, на нашу думку, розпочатися із докорінного оновлення інституційно-процедурних засад функціонування політичної системи, забезпечення стабільності її функціонування в умовах розгорнутої Російською Федерацією «гібридної» війни передовсім.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березинський Л. В. Політична ефективність державної влади як критерій спроможності держави : автореф. дис. ... канд. політ. наук ; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. В. Березинський ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2013. – 19 с.
2. Кохан Г. В. Політична корупція: оцінювання причин, наслідків : автореф. дис. ... канд. політ. наук ; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г. В. Кохан ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2010. – 16 с.
3. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... д-ра політ. наук ; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Є. В. Невмержицький ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2009. – 34 с.
4. Требін М. П. Феномен корупції у сучасному світі / М. П. Требін // Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції : матеріали наук.-практ. семінару, 24 квіт. 2014 р. / НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса ; редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) [та ін.]. – Х. : НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса, 2014. – С. 23–25.
5. Щадріна О. В. Латентні процеси в функціонуванні перехідних політичних систем: інституційний аспект : автореф. дис. ... канд. політ. наук; спец.: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. В. Щадріна ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2014. – 20 с.

И. Д. Денисенко, доктор философских наук, профессор

ВООРУЖЕННЫЙ КОНФЛИКТ В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМА ИНТЕРПРЕТАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ЗАПАДНОГО ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Современная социально-политическая ситуация в Украине находится в центре внимания как западных, так и отечественных исследователей. Особый интерес вызывает генезис и динамика вооруженного конфликта на юго-востоке республики, переход на явную стадию, развитие которого было зафиксировано в конце апреля 2014 года.

Анализ современной литературы, посвященной конфликтологической проблематике, свидетельствует, что первоначальным моментом исследования проблемного поля любого вида социального конфликта выступает момент его концептуального осмысления, т. е. соотнесение наблюдаемого противостояния с известными вариантами этого явления, с последующим обращением к искомым теориям этих столкновений сторон (от теоретических построений конфликта в организации до концепций международного конфликта).

Исходя из наиболее известных классификаций социального конфликта (от К. Левина и К. Райта до А. Раппопорта и Л. Козера) данное противостояние сторон можно рассматривать как войну. Например, К. Райт предлагает интерпретировать войну как особую форму социального поведения, возникающую в определенный отрезок времени, когда некоторые из существующих условий, непосредственно влияющих на поведение единиц взаимодействия, полностью выходят из-под их контроля.

Последующее исследование данного процесса столкновения интересов предполагает рассмотрение разных вариантов классификации уже непосредственно войны.

Наиболее часто в социально-политических публикациях на военную тематику внимание обращается на интерпретации и классификации войн, предложенные К. Райтом, К. Шмиттом, Р. Ароном и М. ван Кревельдом [3].

В исследованиях Р. Арона предлагается различать: исходя из природы политических образований и исторических идей, олицетворяющих воюющие стороны, — феодальные, династические, национальные, колониальные и другие войны; основываясь на характере используемого в столкновении вида оружия и военного аппарата — биологические, химические, термоядерные и другие войны.

Кроме того, военные столкновения предлагается квалифицировать: на абсолютные войны, в ходе которых полностью нивелируется психологический момент, а использование физической силы становится доминирующим фактором; реальные войны, имеющие ярко выраженный психологический характер и четко очерченные цели; войны, которые соответствуют уровню возможностей (морального и физического характера) субъектов; и войны, отвечающие вынужденной позиции оппонентов, занимаемой ими в связи с необходимостью нарушения дипломатических соглашений [1, с. 157–176].

В публикациях М. ван Кревельда вооруженный конфликт предлагается рассматривать как войны старого типа («тринитарные») и войны современного типа («нетринитарные»). Для последних в отличие от традиционных вооруженных столкновений характерны: конфликтные действия низкой интенсивности, сущность которых состоит в понижении так называемого «порога политической значимости» с уровня государства до уровня организаций, групп или частных лиц, которые его составляют; замена бюрократических военных организаций на организации, базирующиеся на личностных и харизматических факторах, что ведет к исчезновению существующих отличий между лидерами и возглавляемыми ими организациями; усиление тенденции к целенаправленной физической ликвидации лидеров сторон конфликта; существенная трансформация военных обычаев, которые касаются обращения с рядовыми пленными, ранеными и другими подобными категориями; исчезновение отличий между военными, что принимают участие в военных действиях, и представителями гражданского населения, которые «наблюдают, платят по счетам и страдают»; возвращение практики захвата мирных жителей (заложников в любом количестве) с целью получения выкупа; исчезновение различий между так называемыми «линиями фронта» и «тылом»; неспособность организаций, которые принимают участие в конфликтах, контролировать все территориальное пространство их проявления; памятники культуры, произведения искусства, церкви и другие культовые объекты, которые имеют определенное символическое значение для одной из сторон конфликта, становятся теми предметами, которые должны быть уничтожены в первую очередь; стирание национальных границ из-за стремления одних организаций физически уничтожить другие; возникновение новых правил организации и осуществления военных действий и т. д. [2, с. 287–332].

Исходя из вышесказанного, очевидно, что природу и динамику современного конфликта на юго-востоке Украины целесообразнее всего анализировать в контексте использования основных положений теоретических построений М. ван Кревельда. Именно его интерпретация войны предполагает проявления действий сторон и в террористических актах, и в парти-

занском движении, и в политическом, психологическом, информационном противостоянии и т. д., то есть во всех тех аспектах, которые сегодня характерны для участников вооруженного конфликта на территории Украины.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон ; [пер. з фр.]. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 687 с.
2. Кревельд М. ван. Трансформація війни / М. ван Кревельд ; [пер. с англ.]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 344 с.
3. Люткене Г. В. Некоторые новшества в интерпретации войны на западе / Г. В. Люткене // Вестн. Воен. ун-та. – 2010. – №2 (22). – С. 170–174.

О. В. Зінченко, доктор історичних наук, доцент

МОСКОВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ РПЦ В УКРАЇНІ — ЗАГРОЗА ЇЇ СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ

Історичній практиці відомі факти звільнення національних церков від іноземного керівництва, зокрема, виникнення породжених Реформацією англіканства, кальвінізму, лютеранства, протестантизму, які вийшли із папської орбіти, що зміцнювало королівську владу і сприяло боротьбі проти національного гніту. У 1051 р. Ярослав Мудрий поставив на чолі церкви Київської Русі руського митрополита Іларіона, звільнившись від значної залежності від константинопольської патріархії. У 1589 р. Московія звільнилась від такої ж залежності запровадженням патріархату. *Отже, католицька і православна церкви звільнялись від іноземного управління.* Однак Петро I підпорядкував церкву світській владі, замінивши посаду патріарха Синодом із призначуваних ним членів. Для духовенства цар встановив присягу із клятвою у «вірній службі» представникам царської династії, обов'язок «своєчасно сповіщати... про шкоду, втрати, збитки інтересам Його Величності» і зберігати службові таємниці. Присяга у незмінному вигляді існувала до початку ХХ ст. Для здійснення контролю над Синодом Петро створив посаду обер-прокурора, яка мала назву «ока государевого». Присяга порушувала таємницю сповіді і змушувала священників повідомляти про її деталі державним органам, перетворивши їх на донощиків та шпигунів. Таку політику проводили всі наступні царі. Спільну царсько-церковну політику цементували слов'янофіли, висунувши теорію про неможливість у Росії революції, глибоко чужої самому духу православного російського народу,

який, на відміну від хибного революційного Заходу, володіє властивими лише йому одному чудовими самотніми особливостями. Означене ставлення царизму до церкви мало місце до його падіння у 1917 р. Посада патріарха була відновлена у 1917 р., що не врятувало церкву від втручання держави у її справи. У 1923 р. патріарх Тихон відмовився від антирадянської діяльності, а його наступник Сергій у 1927 р. закликав парафіян і духовенство бути вірними СРСР.

Більшовики підхопили традиційну політику стосовно церкви, якою замість обер-прокурорів почали керувати ГПУ, НКВС, КДБ. Священики не допускались до виконання обов'язків без зобов'язання працювати на радянську спецслужбу. На посади служителів закордонних православних церков також могли виїхати із СРСР тільки завербовані КДБ особи. Путінська авторитарна влада успадкувала особливості ставлення до церкви царизму і більшовизму, змусила взяти історичний досвід слов'янофілів на озброєння частково зомбованою, частково підкупленою і в цілому заляканою інтелігенцією Росії. До цього доклав руку й Московський патріархат. У частих візитах до України напередодні падіння влади В. Януковича патріарх РПЦ Кирило постійно й пристрасно закликав українців до єднання «руського миру», зрошуючи ґрунт для засівання путінської ідеї створення «Новоросії» і розв'язання «гібридної» війни. «Своїми амбіціями Патріарх Кирило нагадує Римських Пап епохи Ренесансу, — писав працівник Інституту філософії РАН А. В. Черняєв, — які не бажали задовольнитись роллю церковних владик й активно втручались у сфери політичних і ділових інтересів... Саме тому Патріарх Кирило постає цілком доречним у ролі духовного лідера сучасної Росії: який піп, така й парафія, хоча є справедливим і зворотне твердження». Філософ додавав, що важливу роль глава РПЦ вбачає у цементуванні існуючої системи, у зв'язку з чим його духовна доктрина замінюється ідеологічною. Газета «Вашингтон Пост» також зазначала, що у промовах Кирила «політична риторика виразно переважає релігійну», а «замість духовних сюжетів превалює мирська проблематика». При цьому Кирило стверджує, що Україна є канонічною територією РПЦ. Якщо ж В. Путін лише через два десятиліття після розвалу СРСР назвав його «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.», то керівництво РПЦ уже у 1990-ті рр. активно реагувало на загрозу її володінням. У цей період «найвпливовіший релігійний лідер України», глава Київського патріархату Філарет висунув план об'єднання трьох православних церков України — Київського патріархату, Автокефальної церкви та керованої Московським патріархатом церкви — і зробити їх незалежними від МП РПЦ. Ініціатива знайшла підтримку Стамбульського Вселенського Патріарха Варфоломея Першого, архієпископа Константинопольського, Папи Римського Іоана

Павла Другого та президента України Л. Кучми. Керівництво ж РПЦ проголосило позбавлення Філарета духовного сану, відлучення від церкви та піддало анафемі. Взяття у 1996 р. Константинополем під свою юрисдикцію 84 православних парафій Естонії також викликало конфлікт між ним та Москвою, яка вважала Естонію своєю територією. «Той факт, що Москва та Константинополь можуть розірвати стосунки через таку маленьку і незначну церкву, як естонська, — зазначала «Вашингтон Пост», — свідчить про те, що Україна для відносин Москви та Константинополя буде еквівалентною водневій бомбі». І дійсно, Московському патріархату належить не 84, а 9000 парафій України, в той час як Київському патріархату — 3000 і Автокефальній церкві — понад 1000. У підпорядкованих Кирилові, а отже і В. Путіну, у 9000 храмах зомбується українське населення. Чи припустимо ж формування його свідомості окупантом частини території країни? Збереження управління УПЦ Московським патріархатом після 1991 р. виявилось *невиправданим ризиком і стратегічною помилкою* влади суверенної України нарівні з енергетично-промисловою залежністю від РФ, відсутністю загальнонаціональної ідеї та діяльністю компартії, яка фінансувалась Москвою і закликала до відновлення СРСР.

Отже, звільнення УПЦ від підлеглості Московському патріархату має ввійти до переліку реформаторських заходів уряду України. Реалізовувати ж його слід не на підставі правової тези невтручання держави у церковні справи, а судовим звинуваченням Московського патріархату у втручаннях у внутрішні справи України, підриві її територіальної цілісності, анексії Криму, ідеологічній підготовці «гібридної війни» та її підтримці. *Історична практика наголошує право України захищати свою церкву.*

В. П. Колесник, доктор юридических наук, професор

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕДУРЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА КАК ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ КРИТЕРИИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КРЫМСКОГО КРИЗИСА

Важнейшие акценты в процессе определения методологических подходов к оценке и современной интерпретации крымских событий 2014 г. содержатся в фильме «Крым. Путь на родину» и именно в этом состоит его главная ценность. Определяющим в этом контексте представляется утверждение Президента РФ о том, что назначение Председателя Совета министров АРК было осуществлено при полном соблюдении действующего законодательства. Речь шла, видимо, о ст. 37 Конституции АРК. Президент РФ под-

черкнул, что назначение С. Аксенова Председателем Совета министров АРК 27 февраля 2014 г. якобы было предварительно согласовано с «легитимным» на тот момент Президентом Украины В. Ф. Януковичем, а само решение о назначении — принято легитимным органом — Верховным Советом АРК. При этом было проигнорировано два очевидных и общеизвестных факта. Первый состоит в том, что Верховный Совет АРК является в соответствии с Конституцией не законодательным, а лишь представительным органом власти Крымской автономии. Второй состоит в том, что В. Ф. Янукович в своем харьковском интервью от 22 февраля 2014 г. категорически отказался что-либо подписывать и что-либо предпринимать в официальном качестве. То есть выполнять требования Конституции и законодательства Украины, а также Соглашение об урегулировании политического кризиса в Украине, подписанное им менее чем за сутки до такого заявления. После этого бывший украинский Президент фактически самоустранился от выполнения функций главы государства, покинул Украину и тем самым заблокировал осуществление указанного Соглашения.

Но далее возникает множество вопросов. Почему, например, Верховный Совет АРК, якобы с уважением относящийся к процедуре назначения Председателя Совета министров АРК, как-то забыл об остальных конституционных нормах. А ведь в соответствии с той же Конституцией АРК, украинским законодательством и устоявшейся конституционно-правовой практикой крымский республиканский референдум мог проводиться лишь по вопросам, отнесенным к ведению АРК. А к ведению АРК конституционные нормы не относят вопросы определения собственного правового статуса. Однако депутаты Верховного Совета АРК продемонстрировали «избирательное уважение» лишь к отдельным, удобным для них на тот момент, нормам.

Кроме того, депутаты Верховного Совета АРК проигнорировали и тот факт, что еще в 2012 г. тот же В. Ф. Янукович подписал новый Закон Украины «О всеукраинском референдуме» и таким образом фактически лишил украинский народ и население отдельных административно-территориальных единиц права проводить местные референдумы, включая и республиканский референдум в АРК. Но ни народные депутаты Украины, представлявшие население АРК в Верховной Раде Украины, ни иные субъекты законодательной инициативы ничего не сделали для того, чтобы Закон «О местных референдумах» был принят и введен в действие. Однако такое вопиющее бездействие со стороны политиков, якобы представляющих интересы русскоязычного населения, не повлекло за собой ни акций протеста, ни какой-либо видимой общественной реакции. А факт отсутствия необходимого законодательства о местных референдумах был проигнорирован депутатами Верховного Совета АРК. Получается так, что одни демократи-

ческие процедуры, предусмотренные Конституцией, были соблюдены депутатами Верховного Совета АРК, а о других — они даже не вспомнили.

Не менее важным в методологическом плане является и утверждение Президента РФ, высказанное им в фильме «Крым. Путь на родину», о том, что предусмотренная международными соглашениями численность российского воинского контингента не была превышена даже после направления в Крым дополнительных подразделений Вооруженных Сил РФ. Таким образом, глава российского государства настаивает на уважении и соблюдении международных обязательств. Однако опять возникает вопрос: как быть с остальными нормами международного права, международными договорами и соглашениями, а также международными обязательствами РФ? И прежде всего с теми международными обязательствами, которые РФ взяла на себя в соответствии с Будапештским меморандумом 1994 г., Договором о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Украиной и Российской Федерацией 1997 г., а также харьковскими соглашениями 2010 г. Они почему-то остались за пределами принципа «уважения и точного соблюдения международных обязательств» как основополагающего методологического посыла российского Президента.

К тому же переброска воинских подразделений РФ в Крым, их выдвижение и передислокация происходили скрытно, с соблюдением всевозможных мероприятий по дезинформации и маскировке, а украинские пограничники были заблокированы и лишены возможности осуществлять свои функции (в том числе и относительно контроля количества российских военнослужащих, находящихся на Крымском полуострове). Такой способ перемещения по украинской территории является грубым нарушением многочисленных международных соглашений. Кроме того, в Крым были заблаговременно переброшены и многочисленные «казачьи» отряды, которые имели военную подготовку и хорошо владели стрелковым оружием. То есть фактически это были вооруженные отряды, формально не входившие в состав Вооруженных Сил. Переброска таких вооруженных отрядов на украинскую территорию подтверждается и самими участниками подобных незаконных вооруженных формирований, и многочисленными публикациями, что составляет очевидное нарушение международных обязательств РФ.

Таким образом, какими бы аргументами не обосновывалось отторжение АРК и Севастополя от территории Украины, оно убедительно свидетельствует о том, что произошло грубое и вызывающее нарушение принципов демократии и норм международного права, поставившее под угрозу существующую систему международной безопасности.

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Із становленням незалежної України і переходом до ринкових відносин особливої значущості й актуальності набула проблема економічної безпеки держави. Розробка теоретичних засад економічної безпеки держави (ЕБД) та її складових, класифікація загроз економічній безпеці, аналіз показників і методів оцінки рівня економічної безпеки, визначення заходів забезпечення економічної безпеки — це шляхи до економічної стійкості та незалежності нашої держави.

У сучасній науковій літературі визначення самого поняття «економічна безпека держави» здійснюється в різних аспектах та баченнях.

В аспекті національної економічної безпеки — це стан захищеності національних економічних інтересів, передбачуваності факторів, що погрожують цим інтересам; стабільність правового стану суб'єктів господарської діяльності і мінімізація збитку, завданого державі дією негативних умов.

1. За умов інтеграції України у світову економіку ЕБД — це стан національної економіки, який забезпечує економічний суверенітет, економічне зростання, підвищення добробуту населення в умовах міжнародної економічної взаємозалежності.

2. Вважається, що головна суперечність у світі — це нестача ресурсів (матеріальних, фінансових, трудових, часових) і одержання їх. Із цього приводу ЕБД забезпечується за умови вистачання всіх видів ресурсів для нормальної життєдіяльності та розвитку держави та її населення, до того ж вони мають надходити своєчасно. Нестача ресурсів може призвести до нестабільності в державі, зростання соціальної напруги або до руйнування самої держави.

3. Щодо навколишнього середовища ЕБД — комплекс власне економічних, політичних, правових умов, що забезпечують захист життєво важливих інтересів країни стосовно: її ресурсного потенціалу; можливостей збалансованого і динамічного зростання; соціального розвитку, екології.

4. За внутрішньою структурою ЕБД — це сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість; здатність до постійного оновлення і самовдосконалення.

Можна навести ще й інші приклади, але за суттю вони подібні, оскільки всі характеризують різні аспекти економічної безпеки держави. Інтегруючи зазначене, можна стверджувати, що економічна безпека держави — якісна характеристика економічної системи, яка відображає можливість зростання

економіки, здатність запобігти дестабілізації економіки, а в умовах кризових перехідних процесів — можливість стабілізації економіки.

У стратегічному плані економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Звідси, основне завдання держави в контексті забезпечення економічної безпеки — створення такого економічного, політичного та правового середовища й інституційної інфраструктури, яке б стимулювало найбільш життєздатні підприємства, інвестиційні процеси, виробництво перспективних конкурентоспроможних товарів. Цей процес має супроводжуватися реалізацією низки заходів, серед яких найактуальнішими є:

- діагностика галузевої конкурентоспроможності, створення умов для входження у світову господарську систему;
- вибір пріоритетних сфер, галузей, комплексів, які спроможні забезпечити вихід на світові ринки;
- розробка програм та механізмів їх реалізації відповідно до обраних пріоритетів;
- забезпечення активної участі в реалізації програм держави та інших суб'єктів господарської діяльності.

Сьогодні потрібно враховувати, що місце країни в сучасному світі визначається якістю людського капіталу, станом освіти і ступенем використання науки і техніки у виробництві. Достатня кількість робочої сили і сировинних матеріалів усе менше розцінюється як конкурентна перевага.

Економічна безпека має фінансовий, енергетичний, соціальний, продовольчий, науково-технологічний, зовнішньоекономічний та інші аспекти аналізу.

З огляду на вищезазначене розглянемо фінансові аспекти економічної безпеки. Нагальність зміцнення системи фінансової безпеки в Україні обумовлюється існуючими недоліками у фінансово-економічній сфері, а саме: розладом фінансів держави, місцевого самоврядування та приватних підприємницьких структур; втратами внутрішньої та зовнішньої платоспроможності, яка загрожує банкрутством; послабленням контролю у сфері розрахунків між економічними агентами; загостренням кризи платіжної системи; нерозвиненістю фондового ринку та ін.

Подальше зміцнення фінансової безпеки має базуватися на врахуванні похідної ролі фінансів у забезпеченні функціонування економіки, на узгодженості взаємодії державного, комунального та приватного сегментів фінансової сфери, на узгодженості взаємодії бюджетних, зокрема фіскальних та інвестиційних компонентів фінансової сфери, з такими складовими монетарного сектору економіки, як грошово-валютний, кредитний та фондовий ринок, страхова діяльність тощо.

Отже, сьогодні як ніколи актуалізуються питання забезпечення економічної безпеки України, що є гарантом державної незалежності країни, умовою її розвитку та зростання добробуту громадян.

О. М. Кузь, доктор філософських наук, професор

ІСТОРІЯ У ПРОСТОРИ СВЯТА

Імперії гинуть. Імперії падають.
А Україна — вічна.

В. А. Ющенко

Минулого року «соборність усіх наших земель перетворилася на справжню національну ідею». Вона оволоділа умами практично всіх без винятку громадян України та зробилася найголовнішою цінністю в усіх її областях. Перефразовуючи слова, сказані в 1919 р. одним із політичних діячів того часу Левом Бачинським: ми стали народом не лише з «однією кров'ю» та «одним серцем», але й з однією думкою. Естетично довершені фрази-гасла потребують, утім, верифікації з боку соціально-гуманітарних наук. Питання етнокультурної ідентичності набули на теренах України надлишкового політичного присмаку. Гасло часів Рисорджименто «Італію ми створили, тепер слід створювати італійця» супроводжує нас усі часи незалежності. То чи постане «українець»?

Якщо погодитись із конструктивістами, то відповідь буде ствердною, за наявності низки успішно виконаних технологічних проектів: «злагода», «толерантність», «велике минуле», «блискуче майбутнє», «добробут» тощо. Утім етнополітична єдність потребує не тільки ангажованого раціонального політичного дискурсу, але й не меншою мірою сакралізованих міфів, для (від)творення яких значення політичних свят складно переоцінити.

Політичне свято є складним інструментом інтеріоризації найважливіших елементів культури (цінності, символи, пам'ять, минуле і т. ін.), гармонізації ставлення до минулого, узаконення історії і, відповідно, легітимації існуючого режиму, засобом моделювання політичної реальності, якщо використовувати термінологію Ш. Ейзенштадта, побудови моделі «трансцендентального світопорядку». Воно не лише конструює миттєвий образ, а бере участь у створенні культурного досвіду, за допомогою естетизації і символізації актуалізує колективну пам'ять як найважливіший елемент політичної культури.

Перед святом стоїть завдання пояснювати картину сьогодення, легітимізувати її в дискурсі пам'яті. Політична реальність у зв'язку з цим про-

вокує проблему суб'єкта ініціації. Поль Рікер у своєму дослідженні «Історія, пам'ять, забуття» зауважує: «Питання в тому, як і хто буде визначати політику пам'яті, якщо старі цензури, селекції, коментування та інтерпретації будуть відкинуті» [1, с. 289]. Сучасний політичний абсентеїзм пояснюється в тому числі й втратою ідентичності. Історія самозаперечується, на тлі цього самоактуалізується повсякденність, а пам'ять замінюється уявою. Рікер писав про те, що якщо уява не пов'язана з певним загальним уявленням на більш глибокому рівні свідомості, то «пригадування» стає актом маніпуляції, тобто зводиться до уявного образу, заміщується ним. І в даному зв'язку політичне свято здатне працювати з минулим саме в ціннісному ракурсі, тобто покладати сенс. І тут свято стає світ-проектом, пролонгованим із минулого в майбутнє. Світ-проект передбачає побудову в святковому світі особливої темпоральної схеми, що пояснює логічний хід історії. За ціннісного маркера подій свято, минуле відтворюється в сьогоденні і, таким чином, стає його легітимною передумовою: «Крути — це не лише героїчна сторінка нашої історії. Це — приклад для живих. Це — перемога для майбутнього. Перемога сьогодення — це збереження нашого духу, ідентичності, нашої національної суті»¹.

Поль Рікер, спираючись на Е. Гуссерля, зауважує: «Історія — це процес осмислення, тому традиція твориться не в минулому, а в сьогоденні, тобто бачиться в минулому завдяки сучасності» [1, с. 345]. Що стосується політичного свята як замкнутого на собі світу сенсу, то тут це явище доцільно розглядати як механізм суб'єктивізації, оскільки сенс народжується в процесі прочитання якогось послання, в процесі комунікації та згоди, як підґрунтя політичного свята. Тож політичне свято, з одного боку, виступає як явище культури, а з другого — як когнітивна схема, включена в культурний контекст.

Для спільної інтерпретації минулого необхідна безперервна робота в сьогоденні щодо інтерпретації історії в ціннісному вимірі. В іншому випадку суперечності пам'яті складатимуть лакуну в картині сприйняття сьогодення. Політично свято у своїй когнітивній схемі здатне презентувати єдине розуміння історії. Американський дослідник Метью Денніс констатує: «Політичне свято — це і є звершення історії. Поза своєю актуалізацією історії не існує» [2, с. 21]. Цікавим видається судження П'єра Бурдьє про те, що існують деякі види мистецтва (сфери суспільного життя), де культурні продукти наділені аурую легітимації, що сталася — музика, скульптура, література, театр.

Потреба в легітимації минулого виявляє себе в необхідності самоідентифікації. Той самий Метью Денніс висловився з приводу суті політичних

¹ Слово Президента України Віктора Ющенка у день подвигу Героїв Крут 29 січня 2009 р.

свят украй афористично: «Такі громадські святкування є кульмінаційними точками історії, вони стають єдиною містичною зоною щодо усвідомлення суспільством себе. У такі моменти громадяни перетворюють історію, тобто вони «узаконюють» своє місце в колективному національному минулому» [2, с. 56]. Людина сьогодні отримує право, закріплене емоційно на священних підмостках свята, бути в конкретному (такому, що інтерпретується конкретним чином) минулому. Адже «колонізація» минулого за допомогою свята вбачається досить ефективною завдяки можливості святкового явища «перевідкривати простори минулого», складати темпоральний каркас повсякденності, пояснювати і легітимізувати політичний режим шляхом інтерпретації історії і роботи пам'яті. Етнокультурна і цивілізаційна гетерогенність українського суспільства, втім повертає нас до «старої-нової» тези про безліч наративів історії, а отже, світ-проектів, що вкрай ускладнює сакралізацію українських політичних свят.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рикер П. Память, история, забвение / Поль Рикер : пер. с фр. – М. : Изд-во гуманитар. лит., 2004. – 728 с. – (Французская философия XX века).
2. Dennis M. Red, White, and Blue Letter Day: An American Calendar / M. Dennis. – Ithaca; N. Y. : Cornell University Press, 2002. – 338 p.

С. В. Куцепал, доктор філософських наук, професор

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Бурхливий науково-технічний прогрес, характерний для ХХ–ХХІ ст., досягнення у розвитку інформаційних технологій впливу на свідомість, волю і почуття людей породили нові форми та засоби протистояння, відкривши особливе поле боротьби — кіберпростір, де інформаційна війна стає найбільш жорсткою формою конфронтації.

Актуалізується проблема кібербезпеки, тобто стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави в кіберпросторі, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сфері функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем. Кібербезпека — це також і система державних заходів, які гарантують єдність інформаційних ресурсів (електронних комп'ютерних даних або сукупність технологій), забезпечення недоторканності та можливості їх обміну та перетворення, відповідно, забезпечення належного функ-

ціонування інформаційного простору держави та захист від небажаного втручання. Суттєвою ознакою кібербезпеки є вимога розробки та впровадження національних стандартів і технічних регламентів застосування інформаційно-комунікаційних технологій, гармонізованих із відповідними європейськими стандартами.

Будь-яке протистояння, окрім збройної складової, спирається на емоційно-психологічні чинники, у цьому сенсі технології інформаційної війни є особливо привабливими та задіяними, доступними та ефективними, тому інтенсивно використовуються всіма сторонами конфлікту, які активно впливають на інформаційну сферу супротивника за допомогою програмно-технічних, радіоелектронних та інформаційно-психологічних засобів, котрі у сучасному політологічному лексиконі позначаються поняттям «кіберзброя».

Можна навести декілька дефініцій поняття «кіберзброя»: сукупність інформаційно-телекомунікаційних технологій, які деструктивно впливають на стани масової свідомості, політичну й економічну ситуацію в локальному (окремі країни) та глобальному масштабах; безліч спеціалізованих методів і засобів, які забезпечують тимчасове або безповоротне пошкодження інформаційної інфраструктури супротивника в цілому або окремих її елементів. До різновидів кіберзброї відносять засоби розвідки, отримання інформації з інформаційних і телекомунікаційних систем; політично мотивовані атаки на веб-сайти та сервери електронної пошти; створення вірусних програм; вербальна (семантична) інформація, яка здійснює вплив на психіку людини; засоби несанкціонованого збору інформації.

Інформаційний вплив здійснюється не лише кібернетичними методами, широко використовуються власне психологічні методи (переконання, навіювання, інформування, заохочення, примус, кара, метод прикладу); аналіз військової складової конфлікту під кутами зору різних засобів масової інформації, детальне висвітлення системи торгових і фінансових санкцій, спрямованих на економічний підрив потенційного супротивника. Інформація впливає безпосередньо на психіку, оминаючи свідомість, це заважає приймати зважені, логічно обґрунтовані рішення, «обезвольює» людину шляхом поширення політичних міфів і стереотипів. Недаремно Г. Лассуелл, характеризуючи вплив інформації на людину, використовував метафору ін'єкції: засоби масової комунікації «вводять» кожному соціальному індивіду відповідну «дозу» інформаційного впливу.

Ситуація в українському інформаційному просторі ускладнюється наявністю внутрішньополітичних інформаційних протистоянь, проявом яких є інформаційні війни між олігархами та владою, між владою й опозицією, між східною та західною частинами України, інсценовані протистоянням

різних сегментів влади, тому інформаційна війна здійснюється одночасно на двох рівнях: зовнішньому та внутрішньому, причому останній вимагає навіть більше зусиль та майстерності. Важливо також усвідомлювати, що у гібридній війні, складовою якої є війна інформаційна, арсенал впливу гнучкий, вибагливий, непередбачуваний, тому важко або й неможливо спрогнозувати напрям і засоби наступного удару.

В. Я. Малиновський, доктор політичних наук, професор

УКРАЇНА І ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Зважаючи на суспільно-політичний процес останніх років та аналізуючи попередній більш як двадцятирічний досвід так званої «розбудови держави», виникають певні сумніви щодо спроможності нашої держави гідно відповідати на виклики і загрози ХХІ ст., що вимагає не просто відповідних реакцій, а гри на випередження. Склалося враження, що українська політична еліта свідомо ігнорує фундаментальні зміни, які відбуваються на зовнішній та внутрішній політичних аренах.

У результаті безпорадності керівництва України у 90-х рр. ми втратили власність і активи Радянського Союзу, ядерну зброю та флот, натомість отримали джерело напруги й сепаратизму у Севастополі та неврегульованість державних кордонів із Росією, Румунією, Білоруссю. Міжнародне співтовариство не виконало своїх компенсаційних зобов'язань перед нашою країною, у результаті чого гарантії щодо Чорнобиля лягли на плечі практично самої України. А чого варті гарантії ядерної безпеки від США, Великої Британії, Франції, Російської Федерації, ми наочно побачили під час окупації Криму та війни на Донбасі.

Однак окрім зовнішньополітичних проблем, Україна так і не спромоглася вирішити цілу низку внутрішньополітичних питань, серед яких особливе місце займає формування оптимальної моделі політико-територіального устрою, який би забезпечив гармонійний розвиток територій та регіонів і при цьому не спричиняв сепаратистських трендів. Адже існуюча централізована держава стала не лише гальмом суспільного поступу, але й причиною відцентрових (сепаратистських) тенденцій, що з особливою силою проявилися після Революції гідності в окремих регіонах Півдня і Сходу.

У цьому контексті перед нашою державою стоїть складне завдання щодо кардинального перегляду існуючих підходів політико-територіального облаштування держави. Розроблені вітчизняними політиками проекти адміністративно-територіального реформування зводилися фактично до ревізії

окремих положень чинної Конституції, за відсутності розробленої та затвердженої, а головне — зрозумілої для політиків і громадян концепції трансформації територіальної організації публічної влади. Подальша бездіяльність у цьому питанні, зволікання з реформами спричинять не лише нові прояви сепаратизму, а й реальні загрози розпаду держави.

Зважаючи на критичну ситуацію, перед Україною постає складне завдання — побудова ефективного механізму взаємин центру і регіонів, адже в нових суспільно-політичних умовах існуюча централізована система державного управління довела свою повну неспроможність і значною мірою спровокувала події в Криму та Донбасі. У державотворчій практиці регулювання цих взаємин здійснюється за допомогою балансу централізованих і децентралізованих засобів. Ураховуючи міжнародну практику, процес політичної децентралізації у межах національного політико-територіального простору може здійснюватися у двох формах: регіоналізації влади та федералізації. На нашу думку, ураховуючи нетривалий період існування як самостійної держави, неконсолідованість українського народу, Україна не готова до запровадження федеративної форми державного устрою. Крім того, не існує необхідних об'єктивних причин для запровадження федералізму, котрий автоматично не призводить до децентралізації, оскільки федерації можуть бути як централізованими, так і децентралізованими. Приклад Росії, котра, будучи де-юре федерацією, де-факто цілеспрямовано перетворюється на унітарну державу, це наочно показує.

На нашу думку, забезпечення принципу територіальної цілісності полягає у гарантіях унітарної політико-територіальної організації України та збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, урахування їх історичних, економічних, соціальних, екологічних, географічних й демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. При цьому суттєве застереження, зважаючи на сумний досвід Автономної Республіки Крим: неприйнятною є автономізація окремих регіонів, чого так настійливо домагається Москва.

Дієвою альтернативою федералізації є децентралізація, яка має бути проведена не лише на рівні регіону чи навіть субрегіону (району), а дійти до базового рівня — села, селища, де зосереджено найбільше проблем. Відповідно визначальним елементом децентралізованої системи публічної адміністрації має стати територіальна громада — основний надавач адміністративних послуг громадянам. Саме на рівні громади має бути зосереджена й більшість місцевих справ. Для цього вона має отримати суттєві ресурси розвитку у вигляді юрисдикції на прилеглі землі та істотних власних надходжень від місцевих податків і зборів до власних бюджетів. Без цього країна не спроможна подолати внутрішню кризу, призупинити глибоку

руйнацію віками сформованого сільського способу життя, втрату духовних і культурних надбань, якими здавна славилася українське село та містечко. Це також сприятиме активізації місцевих громад, адже люди відчують, що здатні реально впливати на ситуацію, брати активну участь в управлінні та контролювати місцеву владу. Саме так формується громадянське суспільство, посилюються права і свободи людини та громадянина, їх практична реалізація.

Для вирішення цих завдань Україні потрібно запровадити принципово нову державну регіональну політику, яка б поєднала суттєве розширення повноважень місцевого самоврядування, і чіткі, збалансовані механізми контролю за діяльністю інститутів муніципальної влади з боку держави у частині дотримання ними законності та забезпечення життєдіяльності територіальних громад у випадках недієздатності органів місцевого самоврядування.

Підсумовуючи, зазначимо: якщо вдасться вирішити це головне внутрішньополітичне завдання, то спровокувати сепаратизм у межах великих територій стане неможливим.

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТА ПРАВА

Підґрунтям розуміння категорії відповідальності є філософське вчення про соціальну зумовленість поведінки індивіда, її зв'язок із свободою та необхідністю.

Соціальна відповідальність — найважливіший елемент взаємозв'язку людини та суспільства, адже вона регулює поведінку індивіда таким чином, щоб вона відповідала вимогам суспільства. З розвитком суспільства відповідальність почала відігравати провідну роль у політичних, економічних та духовних відносинах.

Проблема соціальної відповідальності особистості є предметом аналізу вчених різних галузей науки. Основи відповідальності як соціального явища спостерігаються вже в Античності (Платон, Арістотель). Сучасні дослідники проблеми соціальної відповідальності базуються на широкому тлумаченні категорії соціальної відповідальності.

Як зазначає А. Андрющенко, «соціальну відповідальність особистості можна визначати як системну соціальну якість, у якій віддзеркалюється і реалізується рівень її соціальності, тобто глибина і повнота зв'язків особистості з соціумом, міра прийняття соціально значущих потреб суспільства

як особисто цінних, визнання їх пріоритетності перед груповими, клановими, розуміння своєї особистої відповідальності за соціальні наслідки своєї діяльності і поведінки».

Інший сучасний дослідник А. Шабуров розглядає соціальну відповідальність як вольове соціально зумовлене ставлення суб'єкта до панівних у суспільстві норм і цінностей, що виражаються в обранні суспільно значущого варіанта поведінки і його активної реалізації.

Виходячи з цих підходів можна стверджувати, що соціальна відповідальність є найважливішим елементом взаємозв'язку особи та суспільства, вона здійснює функцію регуляції поведінки індивіда відповідно до вимог суспільства. Соціальна відповідальність — це додержання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а у разі безвідповідальної поведінки чи порушення суспільних порядків вони зобов'язані нести додатково й обов'язок особистого чи майнового характеру.

Що стосується соціальної відповідальності суб'єкта права, то, на наш погляд, вона є більш вузьким поняттям. Юридична відповідальність може розглядатися як частина соціальної відповідальності суб'єкта діяльності. Наприклад, відповідальність за порушення вимог соціально-правових норм означає обов'язок суб'єкта відповідальності взяти на себе негативні наслідки невиконання або неналежного виконання вимог соціально-правової норми, тобто стати об'єктом осуду, об'єктом застосування заходів виправного впливу (зазнати їх з боку суспільства, держави, колективу, соціальної групи тощо) і своїми діями відшкодувати, компенсувати спричинену шкоду (Д. І. Бернштейн). Крім того, на нашу думку, у соціальній відповідальності суб'єкта права присутні такі аспекти взаємодії соціальних суб'єктів, як: характер виконання суб'єктом права законодавчих актів діючих у суспільстві; соціально-правові санкції, що застосовуються суспільством до суб'єкта права за соціально-правові наслідки діяльності або бездіяльності.

Отже, соціальна відповідальність суб'єкта права на особистому рівні стикається з правом. Вона є правовою та державно-управлінською категорією, що відображає ціннісно-правовий аспект соціальних відносин. Крім того, якщо розглядати правові аспекти відповідальності суб'єкта права, то можна стверджувати, що така відповідальність є універсальним поняттям для всіх видів діяльності соціального суб'єкта. Водночас залежно від обставин мотиви відповідальної діяльності можуть бути різними. Наприклад, для когось важливим є те, за що він відповідає; для когось — перед ким він відповідає; для одних важливо, що їм загрожує за порушення; для інших — це усвідомлення суспільної необхідності певних дій; хтось бажає уникнути лише негативного оцінювання своїх дій, а хтось на перший план ставить результати своєї роботи.

Отже, соціальна відповідальність суб'єкта права завжди пов'язана з необхідністю додержання правових приписів, встановлених у суспільстві, і виникає тоді, коли дії індивіда мають суспільне значення і регулюються соціально-правовими нормами.

Таким чином, на наш погляд, соціальну відповідальність суб'єкта права можна визначити як вид відповідальності, який пов'язаний із виконанням соціально-правових норм, встановлених у суспільстві, готовність до виконання прав і обов'язків у процесі діяльності з метою ненанесення шкоди як суспільству, так і окремим індивідам.

Соціальна відповідальність суб'єкта права має бути невід'ємним атрибутом сучасного розвитку суспільства. Так, у сучасній Україні, коли панують економічні, політичні, соціальні і територіальні проблеми, коли держава не в змозі вирішувати і половину цих проблем, покращити суспільне життя, велика відповідальність в цих умовах покладається на суб'єктів права. Вони повинні діяти згідно із соціально-правовими нормами і сприяти укріпленню морально-правових основ суспільства. Більш того, оскільки закони не можуть охопити всі випадки життя, суб'єкти права повинні виходити із відповідальної поведінки, щоб підтримати суспільство, сприяти його розвитку у бік зазначених у Конституції України напрямів: «Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава».

А. А. Моренчук, кандидат історичних наук, доцент

ЛЮФТ У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЯК ОДНА ІЗ КЛЮЧОВИХ ПРОБЛЕМ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Політична криза та проблеми соціально-економічного розвитку виразно окреслили необхідність проведення комплексу реформ в Україні. Водночас, незважаючи на численні декларації і спроби внести зміни до існуючої системи, простежуються прорахунки, недостатня глибина і непослідовність. Одна з причин цього явища — відсутність системності у здійсненні трансформаційних процесів. Курс, обраний українською владою, не вписується в базові демократичні моделі. Слід пам'ятати, що демократія буває різною. Можна виділити соціальну, ліберальну, консервативну. Звичайно, у сучасних умовах відбувається взаємовплив різних політичних концепцій, однак це не заважає виділити декілька ключових установок, притаманних кожній із моделей.

Соціальною узагальнено можна назвати модель, притаманну західно-європейським державам. Її суть — держава бере на себе значні зобов'язання в соціальній сфері. Вона реалізує широкі соціальні програми, направлені на допомогу і підтримку малозабезпеченим, непрацевдатним, безробітним, багатодітним тощо. Водночас для реалізації таких проектів їй потрібні значні кошти. Вона їх бере за рахунок високих податків, насамперед із надприбутків. У державах соціальної демократії функціонує прогресивна податкова система. Тобто така, що базується на схемі: чим більші прибутки, тим більші податки сплачуєш. Таким чином вирівнюється загальний показник доходів населення. Тут практично немає бідних, але водночас, дуже важко стати надбагатим.

Як приклад ліберальної демократії, хоча із застереженнями, можна розглядати США. Основна ідея лібералізму — забезпечення максимуму індивідуальних свобод при мінімальному державному втручанні. Тут також існують соціальні програми, але вони націлені на забезпечення мінімальних потреб. Основним своїм завданням держава бачить забезпечення однаково справедливих умов для реалізації свого потенціалу кожного. А вже як кожен цими умовами скористається, — це його вибір. Порівняно з країнами соціальної демократії, тут ставки податків менші. У такій країні порівняно легко розбагатіти, але так само легко залишитись бідним. Ціною свободи є доволі значна майнова диференціація.

Розбудовуючи консервативну демократію, держава може закладати в політичну систему інструменти, направлені на збереження деяких преференцій для певних соціальних груп, збереження традиційних інститутів тощо. Забезпечення соціальної рівності не є пріоритетом політики. Прикладом може служити досвід Латвії, де з метою захисту проєвропейського курсу було прийнято доволі складну процедуру надання громадянства, яка практично унеможливила його отримання російськомовним населенням.

Тобто існують чіткі індикатори того, яким шляхом розвивається держава. На жаль, зміни, які здійснюються нині в Україні, не відповідають ні соціальній, ні ліберальній моделі. У нас зберігається сформована при Л. Кучмі олігархічно орієнтована держава. Податки тут збираються надвисокі, але таким чином, що основний їх тягар лягає не на найбагатших, а на пересічних українців, яким впору самим уже надавати соціальну допомогу. Значний масив коштів поглинається громіздкою бюрократичною системою і корупцією.

Негативною тенденцією є збереження практики посилатися на «передовий західний досвід», а по суті маніпулювати цифрами. Так, можна говорити, що максимальна ставка податків у Європі вища, ніж в Україні, але слід

вказувати, на які прибутки вона нараховується. Можна стверджувати, що тижневе навантаження на вчителів на заході часто перевищує українську норму, але слід показати, яким чином воно вираховується там, а яким у нас. Тобто якщо у нас лежать в основі так звані «горлові», то там враховуються всі види робіт — консультації, перевірка зошитів, складання тестів тощо. Таким чином, порушується один із базових принципів демократії — прозорість і відкритість влади. Це, очевидно, є одним із ключових викликів нищівної системи.

Паралельно уряд декларує лібералізацію, дерегуляцію, децентралізацію і загальне збільшення свобод. Однак на практиці «лібералізація» зачіпає саме ті напрями, за які саме держава мала би відповідати, але які є неприбутковими — медицина, освіта, сфера соціальної опіки тощо. Мотивація — необхідність прилаштовуватись до ринкових умов. Натомість там, де можна отримати прибуток, держава «відпускати» не спішить. Система податків, підприємницька діяльність, мита та збори, фінансування органів місцевого самоврядування лібералізації не відчувають.

Проблема надвисоких податків, мит та інших зборів актуалізується ще тим, що залишається відкритим питання: на що йдуть такі колосальні кошти, якщо держава не справляється навіть зі своїми базовими функціями. Лозунг лібералів XIX ст. лунав: «держава — нічний сторож». Тобто основне, що має робити держава, — це забезпечувати безпеку, внутрішню (поліція) і зовнішню (армія). Чіткою тенденцією, яка спостерігається протягом останнього часу, є заміна державних структур громадськими, волонтерськими, які при цьому показують значно вищий рівень ефективності.

Контент-аналіз виступів і прес-релізів представників влади вказують на те, що вони не відійшли від стереотипу «людина має існувати для держави» на користь уявлення, що «держава має існувати для людей».

Таким чином, ліквідація тоталітарної держави, або перемога над диктатором, ще не гарантують утвердження демократії.

Щодо пріоритетів, то, звичайно, більшість українців, очевидно, пристає до соціал-демократії. Це зумовлюється високими соціальними стандартами, захистом і підтримкою з боку держави. Значною мірою тяжіння до такої моделі зумовлюється й радянським минулим. Однак у сучасних умовах соціал-демократія для українського суспільства, швидше за все, не підійде. Значною мірою вона сприятиме збереженню громіздкого бюрократичного апарату і заважатиме формуванню активного середнього класу. Водночас слід пам'ятати, що саме демократія служить гарантією ефективного використання суспільного потенціалу і виробленню ефективних механізмів розв'язання нагальних проблем.

М. І. Панов, доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Почесний президент Харківської асоціації політологів

РОЛЬ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ПОДОЛАННІ ВНУТРІШНІХ ВИКЛИКІВ УКРАЇНИ

У сучасному світі під децентралізацією влади розуміються формування і діяльність органів, які керують територіальними частинами держави, незалежно від центру; передбачається певна самостійність територіальних органів з огляду на їхні повноваження. Виходячи з цього формами децентралізації слід вважати місцеве самоврядування і територіальну автономію. Досвід муніципальної влади західних країн безумовно становить інтерес для України, тому що сьогодні в нашій державі розпочато процес реформування місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування існує в більшості країн світу, маючи різноманітні форми, але є і загальні принципи: законно встановлена компетенція; наявність власної матеріальної бази (муніципальної власності та бюджету); формування представницького виборного органу, що має свій виконавчий апарат; відсутність прямої (вертикальної) підпорядкованості представницьких органів нижчого рівня вищим. Воно є найважливішою основою демократичного суспільства, адже стимулює політичну участь громадян у керуванні суспільними справами. Повноваження місцевого самоврядування обмежуються здебільшого цивільною й адміністративною сферою; законодавчих повноважень вони не мають і діють на основі законів, прийнятих вищими органами.

Конституція України у ст. 149 закріплює стан місцевого самоврядування, розкриває його зміст, повноваження, матеріальну і фінансову основу; а Закон України «Про місцеве самоврядування» 1997 р. закріпив систему і гарантії місцевого самоврядування відповідно до Конституції. Крім того, в 1996 р. Україна підписала Європейську хартію місцевого самоврядування (ЄХМС), яку Верховна Рада ратифікувала 15.07.1997 р. Згідно з ЄХМС, що є обов'язковою для всіх держав — членів Ради Європи, в Україні закріплені конституційні основи місцевого самоврядування. Його визначення в ст. 3 наголошує — це *право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ; керувати територією, діючи в рамках закону, під особисту відповідальність і в інтересах місцевого населення*. Європейська хартія закріплює положення, що органи місцевого самоврядування в межах закону мають повну свободу дій для

здійснення власних ініціатив з будь-яких питань, не виключених з їхньої компетенції.

Але у взаємовідносинах центральної влади України та органів місцевого самоврядування залишається чимало складних проблем, які стають причинами державно-правових конфліктів, передусім через значну залежність діяльності органів місцевого самоврядування від Центру. Так, залишаються невирішеними такі проблеми децентралізації влади, як передача прав органам місцевого самоврядування самим вирішувати місцеві задачі, що не вимагають втручання центру, розпоряджатися більшою частиною надходжень до бюджету, формувати місцеві бюджети, прийняття закону про комунальну власність тощо.

Центральна влада, у свою чергу, має важелі впливу на місцеві органи управління. По-перше, це пряме регулювання діяльності місцевих органів влади шляхом прийняття законів; по-друге, існує контроль за роботою муніципальних органів; по-третє, вплив через фінансову залежність місцевих органів від центральної влади, бо всі вони одержують визначені субвенції. У випадку конфлікту чи непокори місцевих органів центральній владі остання може застосовувати санкції (право розпуску місцевого органу влади, примусова відставка муніципальних радників, передача повноважень не-ефективного органу місцевого самоврядування урядовому представнику, скасування субсидій тощо).

Проте безперечно децентралізація державної влади та ефективне місце-ве самоврядування щонайкраще можуть вирішувати соціально-територіальні проблеми й сприяти розвитку демократичного ладу. Багато соціоекономічних і приватних проблем, пов'язаних із бізнесом, забезпеченням гідного життєвого рівня громадян, екологією, соціокультурним розвитком регіонів, міст і сіл, стосуються безпосередньо місцевих громад; саме тут і мають бути створені необхідні умови реалізації гарантованих Конституцією прав і свобод людини. Вирішення цих проблем є прямою компетенцією місцевого самоврядування, до якої належать головним чином функціонування і розвиток соціальної сфери — освіти, охорони здоров'я, транспорту, доріг, соціального забезпечення тощо. Тому реформа місцевої влади в Україні на принципах децентралізації влади потребує перегляду рівня її фінансової автономії й максимального наближення до людини як одного з головних викликів української сучасності.

Конституція України надає місцевому самоврядуванню право самостійно вирішувати питання регіонального значення, для виконання цих функцій воно повинно мати необхідну матеріальну й фінансову базу, в тому числі підтримку держави у формуванні доходів місцевих бюджетів. Однак у сфері самоврядної діяльності та у взаєминах із центральною державною владою

залишається чимало проблем, не врегульованих законодавчо; особливо це стосується законодавства у бюджетній і податковій сферах, від чого прямо залежить фінансова ефективність місцевого самоврядування, що вимагає реформаційного вдосконалення. Представники ж вищих органів державної влади України до останнього часу перешкождали процесу децентралізації влади і деконцентрації ресурсів, зберігаючи у своєму розпорядженні найважливіші об'єкти власності. Держава має гарантувати органам місцевого самоврядування таку базу доходів, що забезпечує населення на рівні мінімальних потреб. Однак останніми роками частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів по Україні складала не більш як 4%, тому ці бюджети лишалися дотаційними. Світовий досвід свідчить, що в ряді країн місцеві бюджети дотаційні, але не у такій пропорції: так, у Японії за рахунок місцевих податків і зборів формується 35% доходу бюджету місцевого самоврядування, у Великій Британії — 37%, у Німеччині 46%, у США — 66%.

Процес подальшої децентралізації влади у межах конституційної реформи в Україні та розвитку місцевого самоврядування потребує розв'язання ще таких значних проблем, як формування цілісної законодавчої бази з регламентації місцевого самоврядування; більш чіткого розмежування сфер впливу і функцій органів державної влади і місцевої самоврядної; нагальне вдосконалення адміністративно-територіального устрою країни, за умов анексії Криму та військової агресії на Донбасі; оперативної взаємодії всіх рівнів влади з актуальних поточних проблем тощо.

Т. В. Панченко, доктор політичних наук, доцент

МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ «ОСОБЛИВОГО СТАТУСУ» ДЛЯ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ

Категорія «території з особливим статусом» є маловивченою в сучасній політичній науці. Цей феномен є переважно об'єктом уваги міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, яка з 1999 р. розробляє рекомендації з даного питання. Однією з останніх є Резолюція Конгресу регіональних та місцевих влад «Регіони і території з особливим статусом у Європі» від 30.10.2013 [1], де акцентується увага на їхніх можливостях як протизвазі сепаратизму.

Оскільки із впровадженням «території з особливим статусом» пов'язуються перспективи вирішення конфлікту на частині території Луганської і Донецької областей, ця проблематика заслуговує уваги. Восени 2014 р. відповідний закон було прийнято і скасовано, однак дебати про особливий

статус цих територій тривають. Зокрема, прийняття законів про особливий статус окремих районів Донбасу було одним із питань переговорів у Мінську у лютому 2015 р.

Слід звернути увагу, що категорія «території з особливим статусом» вживається для характеристики доволі різних суб'єктів. Наприклад, згідно з даним World Atlas станом на 2009 р. у світі існувало 14 територій з особливим статусом (*special status territories*), їх сукупне населення складало 18 млн чоловік, територія — 600 тис. кв. км [1]. Цей ресурс розрізняє статус цих територій: «у сецессії» — 9 територій, «автономія» — 3, «території збройного конфлікту» — 2. Усі ці території (включаючи ті, які названі автономіями) втратили контроль з боку «материнських» держав, але ще не набули реального суверенітету, а також є зонами чинних або «заморожених» конфліктів (*frozed conflicts*). Останній термін застосовується переважно стосовно колишніх території СРСР — Придністров'я, Нагорного Карабаху, Абхазії та Південної Осетії.

Згідно з документами Ради Європи території з особливим статусом є територіями у складі держав, чия політична, адміністративна та фінансова автономія визначається двостороннім нормативно-правовим документом (тобто документом, що утверджений населенням або представницьким органом цієї території та центральними органами влади держави) та відрізняється від решти території країни. Вони створюються з метою задоволення конкретних потреб окремих територій, що пов'язані з їх історичною спадщиною, географічним положенням, культурою або лінгвістичними особливостями [1].

Асиметричний розподіл повноважень є ключовою властивістю держав, які мають у своєму складі відповідні території. Надання особливого статусу передбачає процедуру утвердження статуту або регіональної конституції, яка узгоджується державою. Непідконтрольні державі колишні території, що перебувають у стані чинного або замороженого конфлікту (фактично всі території, згадувані у World Atlas), згідно з резолюціями Ради Європи не є територіями зі спеціальним статусом.

Документи Ради Європи не містять переліку територій з особливим статусом, однак окремі регіони згадуються в їх текстах: Аландські острови у Фінляндії, Гренландія в Данії, Південний Тіроль в Італії, Больцано, Валле-д'Аоста, Азорські острови і Мадейра в Іспанії, Гагаузія в Молдові, Нахичевань в Азербайджані та ін. Вони є або ареалами проживання відмінної від титульної нації етнічної групи, або відокремлені від «материнської» держави природними бар'єрами. Ні перше, ні друге невластиве для Донбасу. Однак не можна заперечувати, що окремі території Донбасу мають особливі потреби, що частково пов'язані з їх історичною спадщиною, географічним

положенням та лінгвістичними особливостями. Більшою мірою вони зумовлені подіями новітньої історії й особливостями масової свідомості, що формувалась як наслідок їх сприйняття. Утім це є перешкодою для утвердження особливого статусу: «немає й не може бути єдиної моделі територій з особливим статусом, оскільки в кожному випадку їх поява спрямована на вирішення своєрідних потреб» [1].

Головним фактором у вирішенні питання про утвердження особливо статусу для окремих територій Донбасу є політична воля учасників конфлікту, їхня готовність до компромісу. На жаль, серед них, так само як і в зонах «заморожених» конфліктів, з'явилися сили, зацікавлені у збереженні статус-кво.

Дані соціологічних досліджень кінця 2014 — початку 2015 р. демонструють, що ідею надання особливого статусу Донбасу потенційно готова прийняти значна частина населення України й переважна більшість населення підконтрольних Україні територій Донбасу (дані про настрої решти населення Донбасу, на жаль, відсутні). Однак затягування конфлікту спричиняє збільшення кількості тих, хто прагне відокремлення Донбасу (усередині регіону і поза його межами).

Рішення про особливий статус окремих територій Донбасу може бути прийнято лише після досягнення перемир'я за умови підтримки місцевим населенням. Це питання потребує публічного обговорення на території всієї країни, під час якого варто запобігати категорії «федералізація», використовуючи поняття «особливого статусу». Відповідне рішення може бути лише двостороннім рішенням населення регіону та вищих органів влади України.

Саме поняття «особливий статус» потребує чіткого визначення сфер політичної, адміністративної та фінансової автономії регіону, а також роз'яснення можливих приводів для втручання центральної влади, які мають бути визначені з урахуванням принципів субсидіарності та пропорційності. Усі положення, що характеризують особливий статус території, потребують закріплення у відповідному нормативно-правовому акті — регіональній конституції або статуті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Regions and territories with special status in Europe: Resolution 261 Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe / 25th SESSION / 29 October 2013 / Bruno Marziano. —https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=2107887&Site=COE#P128_6478.
2. World Atlas – Special Status Territories in the world. —http://www.euratlas.net/geography/world/special_status/index.html.

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, професор

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Боротьба з корупцією — це завжди тонко.
Боротьба з політичною корупцією — ще тонше.
Але найтонше — це боротьба з політичною корупцією у виборчому процесі.

Назар Бойко, керівник моніторингово-аналітичної групи «ЦИФРА»

Політичну корупцію у виборчому процесі в гіршому випадку ігнорують, у кращому — неохоче виправдовують «відсутністю альтернативи». До недавнього часу говорити про це явище було *non comme il faut*. Для політиків ця тема є табуованою, експерти воліють обережно її оминати через брак емпіричних даних.

Моніторингово-аналітична група «ЦИФРА» разом з американським професором Еріком Херроном (West Virginia University) вирішила дослідити це явище за допомогою соціології.

На минулих парламентських виборах разом із КМІС ними було проведено опитування керівного складу окружних виборчих комісій (ОВК) і членів дільничних виборчих комісій (ДВК). Поміж іншим у них запитували, чи знають вони членів комісії, які одержують матеріальну винагороду від суб'єктів виборчого процесу. 19% керівників ОVK і 25% членів ДVK дали стверду відповідь. Дослідники також цікавилися, наскільки така матеріальна винагорода є важливою для членів комісій особисто. Вона є важливою для 28% керівників ОVK і для 49,5% членів ДVK.

Наведені показники свідчать, що оплата праці членів виборчкомів партіями й кандидатами є масштабним феноменом і важливим для значної частини членів виборчих комісій, особливо ДVK.

Результати дослідження провають такі запитання:

- 1) з яких джерел партії й кандидати одержують фінансовий ресурс для покриття цієї статті витрат у бюджеті виборчої кампанії;
- 2) якою сумою вимірюються ці витрати;
- 3) яким чином юридично оформлюється оплата праці членів комісій суб'єктами виборчого процесу?

Зрозуміло, що відповіді на ці запитання можуть бути лише приблизними, оскільки у поствиборчих консолідованих звітах про надходження й використання коштів політичні партії не подають витрат щодо оплати праці членів виборчкомів. Така стаття навіть не передбачена формою звіту. Тому

беззаперечним є лише той факт, що всі ці кошти й розрахунки лежать поза правовим полем, яке регулює організацію й проведення виборчого процесу.

Проблема тіньової оплати праці членів виборчих комісій тісно пов'язана ще з одним феноменом вітчизняних виборів — технічними партіями, основним завданням яких у виборчому процесі є не конкурентна боротьба за владу, а «супровід» інших політичних гравців. Квоти цих партій використовуються претендентами на перемогу для посилення своєї присутності у виборчих комах. Така присутність дозволяє здійснювати значний вплив на порядок денний роботи комісій, приймати рішення на користь потрібної політичної сили у спірних ситуаціях, полегшує можливості маніпуляцій із результатами голосування тощо. Формально технічні партії не пов'язані з тими, на кого працюють, що, у свою чергу, ускладнює доведення взаємозалежності перших від останніх, зокрема, у питанні оплати праці членів виборчків від технічних партій.

Картина буде неповною ще без однієї важливої деталі. Для більшості членів виборчих комісій проблема отримання матеріальної винагороди від партій і кандидатів стоїть поза етичною площиною, а питання представництва технічних партій — поза площиною конфлікту інтересів.

Отже, зменшення масштабів корупційної складової у виборчому процесі в Україні потребує комплексного підходу, який передбачає такі кроки.

По-перше, слід переосмислити роль та місце політичних партій у політичній системі країни й у виборчому процесі. Практично це може конвертуватись у новий, жорсткіший набір вимог при реєстрації політичних партій. Наприклад, у Фінляндії діє норма, за якою політична партія автоматично втрачає реєстрацію в разі, якщо на двох парламентських виборах поспіль їй не вдається здобути хоча б один представницький мандат. В українських умовах така норма не тільки сприяла б очищенню партійної системи від технічних партій, але й створила передумови для наповнення її реальним змістом.

По-друге, перегляду потребує модель формування виборчих комісій. Як продемонстрував досвід позачергових президентських виборів, суб'єкти виборчого процесу не завжди можуть забезпечити навіть мінімально необхідну кількість членів виборчків. Досвід країн Східної Європи свідчить на користь більш диверсифікованих моделей, коли участь у формуванні виборчих комісій разом із партіями беруть виборчі комісії вищого рівня, органи місцевого самоврядування, профільні міністерства, громадські організації. Такий підхід гарантує кращу загальну інтегрованість виборчого процесу загалом і виборчої адміністрації зокрема.

По-третє, єдиним «роботодавцем» для членів виборчих комісій, який оплачує їхню працю, має стати держава. Це дозволить позбавитись двох негативних явищ одночасно: а) члени виборчих комісій будуть виведені

з конфлікту інтересів між нормами виборчого закону й політично доцільністю, якою часто керуються партії; б) політичні партії позбавляться необхідності залучати неофіційні кошти для оплати праці членів комісій і, як результат, приховувати їх у виборчій звітності.

По-четверте, важливим є зменшення кількісного складу комісій. Не лише у країнах Східної Європи, але й у деяких країнах пострадянського простору навіть на великих (більш як 3000 виборців) дільницях кількість членів комісій не перевищує 11–13 осіб. Це дасть можливість державі краще оплачувати роботу членів комісій за рахунок вивільнених коштів, а також переглянути функціональне навантаження на членів виборчків.

І, нарешті, останнє. Найважливішим елементом, від якого залежатиме дієвість усіх перелічених вище, є система контролю. Створення безпечних і комфортних умов для роботи членам виборчих комісій має супроводжуватися нетерпимістю стосовно будь-яких спроб персональних або колективних маніпуляцій у виборчому процесі або фальсифікацій результатів голосування.

Наведений перелік кроків, спрямованих на зменшення масштабів корупційної складової у виборчому процесі в Україні, безумовно, не є вичерпним, проте, на наш погляд, реалізація їх навіть у такому вигляді може привести до позитивних результатів.

*І. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор
В. К. Лур'є, студентка міжнародно-правового факультету*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ АСПЕКТ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Специфіка збройного протистояння, а також місце і роль військового аргументу в політиці закономірно визначаються рівнем розвитку суспільства та технологій.

Інформаційне суспільство породжує властиві лише йому форми протистояння, і воно не обов'язково має бути збройним чи відкритим. Розвиток інформаційного суспільства формує новий контекст протистояння, в тому числі збройного, України та РФ. В інформаційну епоху військова конкурентоспроможність пов'язана з можливостями обробляти інформацію та інтегрувати її у військові операції, таким чином забезпечуючи їх успішність.

«Гібридна» війна — війна із поєднанням принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. Типовими компонентами «гібридної» війни є використання:

класичних прийомів ведення війни (із військовослужбовцями в уніформах, військовою технікою та ін.); нерегулярних збройних формувань (повстанців, терористів, партизанів та ін.) і таких типів війни і прийомів, як інформаційна і кібервійна. При цьому країна-агресор залишається публічно непричетною до розв'язаного конфлікту.

Яскравим прикладом «гібридної» війни та застосування під час неї саме інформаційної форми є дії РФ упродовж 2014 р., унаслідок чого було деформовано систему глобальної та регіональної безпеки, а також чинну систему міжнародного права. Майже всі міжнародні гарантії безпеки для України (зокрема, в межах Будапештського меморандуму 1994 р.) виявилися недієздатними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів — Російська Федерація. Проти України було застосовано інформаційно-військову методику, яка багато в чому є унікальною зі структурно-функціонального погляду: за формою вона «гібридна», а за змістом — «асиметрична». Найчіткіше характер нового типу війни продемонстрували спочатку анексія РФ навесні 2014 р. території Автономної Республіки Крим, а потім — підтримка місцевих радикальних елементів та повномасштабне вторгнення російських підрозділів до східних областей України. Хоча кожен конкретний елемент цієї «гібридної війни» не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування, а також зростання ваги інформаційного чинника. Причому інформаційний чинник в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий.

Про масштаби інформаційної війни, розгорнуті Росією проти України, найточніше сказав Головнокомандувач об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф. Брідлав: «Це найбільш дивовижний інформаційний блицкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн». Інформаційний фронт «гібридної» війни розгортається одразу на кількох напрямках. Передусім: 1) серед населення в зоні конфлікту; 2) серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом; 3) серед громадян країни-агресора і 4) серед міжнародного співтовариства.

Інформаційний складник справді став наскрізною темою «гібридної» війни, хоча він і не виконує самостійну, а лише допоміжну роль, більшою мірою супроводжуючи військову фазу операції. Однак в українському випадку маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці-інформаційники слушно характеризують як «війну смислів/сенсаів». Для ретрансляції цих смислів задіяно всю множину каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні стають симулякри —

образи того, чого в реальності не існує. Прикладами таких симулякрів є: «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», використання Україною заборонених озброєнь. Відповідно, чи не перше, що зробили різноманітні «ополченці» та «зелені чоловічки» на окупованих територіях, — це відключили українські телеканали і масовано включили російські. Формування єдиного й повністю контрольованого інформаційного простору — очевидна стратегія розгортання інформаційного складника конфлікту з боку агресора.

Таким чином, у нинішній час використання інформаційного аспекту при веденні «гібридної» війни є дуже ефективним засобом задля дестабілізації ситуації та проведення активної кампанії у ході ведення «гібридної» війни, оскільки подолати інформаційну експансію можна лише контрзаходами інформаційного характеру.

О. І. Романюк, доктор політичних наук, доцент

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Провідною проблемою сучасного етапу світового розвитку є подолання російсько-українського воєнно-політичного конфлікту, що містить небезпеку Третьої світової війни [1, с. 299–305]. Пошук шляхів подолання неможливого без аналізу причин його виникнення. Головною причиною конфлікту стала агресія Росії, яку спричинили такі чинники.

По-перше, «імперський синдром». Захоплення Криму та війна на Донбасі стали черговим етапом реалізації амбітних планів російського керівництва з відновлення Російської імперії. Одним з аргументів виправдання агресії є захист етнічних росіян та взагалі російськомовного населення. Претензії щодо порушення прав цих категорій населення висуваються також до країн Балтії та Молдови. Коло російських зазіхань поширилося на території інших держав, включаючи навіть штат США — Аляску.

По-друге, тоталітаризація політичного режиму в Росії після приходу до влади В. Путіна [2]. Тоталітарним режимам іманентно притаманний експансіонізм [3, с. 49], який починається з іредентизму, а потім охоплює й території, які ні етнічно, ні історично ніколи не належали цій державі.

По-третє, побоювання режиму Путіна, що українська «Революція гідності» пошириться на Росію. Можливість «кольорової революції» в Росії

давно обговорюється не тільки в російських ЗМІ, але й у наукових виданнях [4]. Під час української революції російська опозиція почала використовувати її гасла: «Банду — геть!», «Героям — слава!». Воєнною агресією, «поверненням» Криму до Росії та утворенням проросійських сепаратних квазідержав на Донбасі (ДНР та ЛНР) режим Путіна збив наростання протестних настроїв у російському суспільстві та консолідував його на ґрунті великодержавного шовінізму. Відповідно до соціологічних опитувань, 88% громадян Росії підтримують такі дії влади й тільки 8% сприймають їх як агресію [5].

По-четверте, воєнною агресією Росія намагається дезінтегрувати постреволюційну владу в Україні й створити умови для розвитку контрреволюції. Агресія почалася тоді, коли ще не було створено уряду, парламентська більшість була ситуативною й дуже крихкою, правоохоронні органи та армія перебували в деморалізованому стані. Мета агресії полягала у відновленні в Україні проросійського режиму, а коли це не вдасться, то встановленні російського контролю над Східною та Південною Україною, для чого використовуються сепаратистські рухи, агентура російських спецслужб, колишні очільники попереднього режиму, які знайшли притулок у Росії.

Із будь-якого воєнно-політичного конфлікту є два основних шляхи виходу: *військовий* та *дипломатичний*. Проте в царині розв'язання російсько-українського конфлікту виникла *патова ситуація*. Військове розв'язання конфлікту є неможливим з обох сторін. З боку України його унеможлиблює те, що за всіма кількісними показниками її збройні сили істотно поступаються російським. За людським складом — у 5 разів, за танками — в 4, за літаками — в 7,5. Чорноморський флот Росії складають 2 739 бойових кораблів проти 27 військово-морських сил України. До того ж Росія має 8,5 тис. одиниць ядерної зброї [6]. Масштабній війні Росії проти України запобігають три чинники: 1) це призведе до великих втрат російських збройних сил; 2) навіть у разі перемоги у Росії виникнуть великі проблеми з окупацією території понад 600 тис. кв. км, на якій мешкає населення, що тільки втричі поступається населенню Росії, до того ж значна його частина чинитиме супротив окупантам; 3) навряд чи західні демократії спокійно спостерігатимуть за тим, як Росія захоплює Україну. Швидше за все, НАТО втрутиться в конфлікт, що унеможливить перемогу Росії. Загроза застосування ядерної зброї, до чого періодично вдаються російські політики та пропагандисти, є більше засобом залякування України, Заходу та міжнародної спільноти, оскільки російські політична, бізнесова та військова еліти не можуть не розуміти катастрофічні наслідки такого сценарію.

Дипломатичне розв'язання конфлікту також поки не уявляється можливим унаслідок протилежних позицій сторін. Росія хоче залишити собі анексований Крим та надати окупованим територіям Донбасу статусу, за якого українська влада їх не зможе контролювати. Україна вимагає повернення до свого складу Криму та окупованих територій Донбасу, встановлення свого надійного контролю на всій довжині українсько-російського кордону.

У такій ситуації найімовірнішим здається *замороження конфлікту*, що своїм наслідком матиме перетворення окупованої частини Донбасу на друге Придністров'я. На цій території існуватимуть самопроголошені держави (ДНР та ЛНР або за вказівкою з Москви їх буде об'єднано в одну), які не визнаватиме жодна держава світу, навіть офіційно Росія. Проте Росія повністю їх контролюватиме. Тривалість такого стану зумовлюватимуть два взаємопов'язаних чинники: 1) готовність західних демократій продовжувати та посилювати економічні і правові санкції проти Росії; 2) соціально-економічна ситуація в Росії. За прогнозами відомих аналітиків, у разі продовження та посилення санкцій через два роки економіка Росії зазнає повного краху, що зумовить два основних сценарії політичного розвитку, які сприятимуть поверненню Україною Криму та деокупації Донбасу:

1) урядову владу в Росії посяде прагматична еліта, яка задля порятунку, відмовившись від імперських амбіцій, відновить нормальні стосунки із Заходом;

2) Росія дезінтегрується на низку суверенних держав унаслідок прагнення регіональних еліт розпоряджатися своїми ресурсами самостійно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фельштинский Ю. Третья мировая: битва за Украину / Ю. Фельштинский, М. Станчев. – Киев : Наш формат, 2015. – 456 с.
2. Романюк О. І. Про характер сучасного політичного режиму Росії / О. І. Романюк // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія : філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х., 2014. – № 4. – С. 152–159.
3. Природа тоталитарной власти // Социс. – 1989. – № 5. – С. 42–52.
4. Сивков К. В. «Цветной» сценарий для России / К. В. Сивков // Социс. – 2013. – № 8. – С. 136–143.
5. Соцопрос : 88 % россиян поддерживают присоединение Крыма к РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.20khvylyn.com/news/society/news_8041.html.
6. The 35 Most Powerful Militaries In The World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.businessinsider.com/35-most-powerful-militaries-in-the-world-2014-7>.

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор

ЗБРОЙНІ СИЛИ РОСІЇ: ЗАГРОЗА ЗІ СХОДУ

Сьогодні, коли Росія анексувала Автономну Республіку Крим, підтримує сепаратистський рух на Донбасі і по суті веде «гібридну» війну проти нашої країни, потрібно чітко уявляти собі військовий потенціал цієї держави і тенденції будівництва збройних сил. Оскільки, розуміючи, що приймає на озброєння армії і флоту та чи інша країна, можна зрозуміти, до яких бойових дій вона готується і що потрібно робити її сусідові, щоб мінімізувати військові ризики.

У даний час Росія — друга за військовим потенціалом країна світу. Армія Росії потрібна для відстоювання геополітичних інтересів країни, які, як показує наш досвід, а також досвід Грузії та Молдови, можуть простягатися далеко за її кордони. За період з 2011 і до 2020 рр. на переозброєння збройних сил та проведення різноманітних наукових військових досліджень буде витрачено 23 трлн рублів. Завдяки цим коштам російська армія до 2020 р. має істотно оновитися. Частка сучасних бойових засобів повинна скласти 70%. Основний наголос при цьому робитиметься на розвиток і поліпшення ВПС і ППО країни, тобто на проведення повітряно-космічних операцій і очікування удару у відповідь.

До 2020 р. у війська має бути поставлено 600 нових літаків, близько 1000 вертольотів, 56 дивізіонів С-400 (28 полків двохдивізіонного складу), а також 10 дивізіонів перспективного комплексу ППО/ПРО С-500 «Прометей». Очікується, що за рахунок комплексів ППО С-400 «Тріумф» буде замінено 50% наявних у військах ЗРК С-300 «Фаворит». Ще близько 50%, очевидно, будуть замінені новою системою ППО «Витязь», яка, за словами експертів, у кілька разів перевершує можливості комплексів С-300, що стоять нині на озброєнні. Одна пускова установка комплексу «Витязь» нестиме до 16 ракет, а сам комплекс буде здатний виявляти, супроводжувати і обстрілювати значно більшу кількість цілей. Окрім комплексу «Витязь» на озброєння планується взяти систему ППО ближнього радіуса дії «Морфей». Усі ці системи ППО: С-400 «Тріумф», С-500 «Прометей», «Витязь» і «Морфей» — увійдуть до складу системи повітряно-космічної оборони (ПКО), створення якої почалося у Росії 1 грудня 2011 р. Ця система дозволяє прикрити Росію від ударів балістичних ракет, ракет середньої дальності і крилатих ракет різного базування.

Військово-морські сили Росії отримають до 2020 р. 100 надводних і підводних кораблів, включаючи 20 нестратегічних підводних човнів, 35 корветів і 15 фрегатів. Також до 2020 р. у Росії мають закінчитися роботи зі

створення атомного підводного човна (АПЧ) 5-го покоління. Передбачається, що він буде багатофункціональним і на його озброєнні перебуватимуть як балістичні, так і крилаті ракети. На сьогодні більшість стратегічних підводних човнів Росії, що несуть бойове чергування, належать до 3-го покоління. І тільки два кораблі 4-го покоління АПЧ «Юрій Долгорукий» (проект 955 «Борей») і «Северодвінськ» (проект 885 «Ясень») не так давно прийняті до складу Північного флоту. Головною ударною силою підводного флоту на найближчі десятиліття для Росії стануть АПЧ проекту 955 «Борей». До 2017 р. їх має бути побудовано вісім штук. Підводні човни проекту 955 здатні занурюватися на глибину до 500 м і перебувати в автономному плаванні протягом трьох місяців. За своїми характеристиками ці човни перевершують свого прямого конкурента — американські АПЧ класу «Вірджинія». Основною їх ударною силою має стати нова міжконтинентальна твердопаливна ракета «Булава». Ця ракета здатна вражати цілі на дальності до 9300 км і нести до 10 бойових блоків потужністю 150 кілотонн (для порівняння дальність від Баренцового моря до Чикаго складає близько 8300 км). Старт ракети може проводитися в похилій площині у підводному положенні, що дозволяє запускати ракету з рухомого підводного човна. Тепер і в майбутньому планується оновлювати угруповання неатомних підводних човнів. Так, в інтересах Чорноморського флоту ведеться будівництво шести дизель-електричних підводних човнів проекту 636.3 «Варшав'янка». Перші дві субмарини вже передані флоту, здача третьої і четвертої запланована на цей рік.

Відбувається оновлення і в сухопутній компоненті російських стратегічних ядерних сил. Моноблокові «Тополь-М» поступово замінюються на нові балістичні ракети РС-24 «Ярс», що несуть понад чотири ядерних боеголовки потужністю до 300 кілотонн. Для розуміння потужності боезаряду слід згадати, що бомба, скинута США на Хіросиму, за потужністю поступалася одній такій боеголовці майже у 20 разів. Перший полк, озброєний новими мобільними ракетними комплексами, встав на бойове чергування в 2010 р. При цьому з 2013 р. виробництво ракетних комплексів у Росії подвоїлося. Стратегічні ядерні сили, як і ВПС, і ПКО, є одним із пріоритетних напрямів розвитку збройних сил Росії.

Купуватиметься і техніка для сухопутних військ. Так, у 2020 р. парк російських бронетанкових військ наполовину складатиметься з танків Т-90 і наполовину з танків нового зразка. Назва нових машин поки що тримається у секреті. Новий танк отримає більш високі вогневі можливості, більш потужні боеприпаси і дальність стрільби. Ведуться роботи над створенням ракет із дальністю стрільби 7 км (зараз на озброєнні російської армії є тан-

кові ракети з дальністю стрільби 5 км). Керованість танком буде збільшена за рахунок використання різних автоматичних систем управління. Середня швидкість машини по пересіченій місцевості має скласти 50–60 км/год проти сьогоднішніх 30–50 км/год. Окрім цього, однією з головних вимог до танка стане здатність екіпажу вести бойові дії протягом 24 годин, не залишаючи машини.

У даний час Росія посідає третє місце у світі за витратами на озброєння після США і Китаю. За останні 10 років російський військовий бюджет збільшився майже у 10 разів. Усе це дає підстави вважати, що до 2020 р. армія Росії додасть у потужності і продовжуватиме залишатися другою за бойовим потенціалом у світі, після армії США, і становити реальну загрозу для української держави, її незалежності та територіальної цілісності.

В. П. Фісанов, доктор історичних наук, професор

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВІДНОСНОГО ПОСЛАБЛЕННЯ США НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (ЗА ЕКСПЕРТНИМИ ОЦІНКАМИ)

У першій третині нового століття Україна змушена буде і далі відповідати на виклик з боку РФ, насамперед у регіоні ЦСЄ. Причому тут, мабуть, доведеться не тільки відроджувати привабливу ідею Балто-Чорноморського геополітичного єднання, а й зовсім по-новому, на іншому якісному рівні, поставити (і згодом реалізувати) модель польсько-українського зовнішньополітичного тандему, який би став справжнім магнітом для всіх менш впливових акторів міжнародних стосунків у цьому регіоні. Роль офіційної Варшави при цьому не слід применшувати.

Інша проблема полягає у тому, що США, втрачаючи сьогодні першість, намагаються вести досить складну гру як на обширах Північної Євразії, так і у Південно-Східній Азії. Події початку ХХІ ст. показали, що світ у принципі не може бути «однополярним» із якоюсь однією державою на чолі.

По-перше, зазначимо, що для Америки серйозною загрозою залишається можливість здійснення скоординованих асиметричних атак з боку терористичних груп. Разом з тим підживлювальний фон для таких атак створюється у самих США й у всьому ареалі Західної цивілізації недалекоглядними діями «розвідувальних товариств». Наведемо як приклад Доповідь щодо аналізу «Програми ЦРУ з питань затримань і допитів», яка заслуховувалася у Се-

натському комітеті з питань розвідки (2012) і з більшості матеріалів якої був знятий гриф секретності у квітні 2014 р. [5]. Як зазначає з приводу цієї Доповіді шведський експерт Магнус Рансторп (директор Центру вивчення асиметричних загроз при Шведському національному Коледжі оборони), матеріали, представлені в ній, роблять ЦРУ тією особливою ланкою, яка дуже шкодить іміджу США як держави, котра постійно виступає захисником демократії у світі. Це негативним чином позначається на настроях мусульманських громад у самих Сполучених Штатах. Адже, як пише експерт, «нове покоління мусульман було змушене визначити свою ідентичність по відношенню до подій 9/11, до війни з терором, до тортур у Гуантанамо», перебуваючи у ситуації обложеної громади. Для них звіт Сенату лише підтверджує той факт, що Захід перебуває у стані війни з ісламом. Як наслідок, усе це значно ускладнює роботу проти насильницького екстремізму, руйнуючи залишки довіри між державними органами та мусульманськими громадами у питаннях профілактики і боротьби з екстремізмом. Таке відбувається у той час, коли екстремістська політика ІДІЛ фактично довела неможливість відновлення середньовічного халіфату у сучасних умовах.

Друга теза є такою: якщо локальні загрози асиметричних атак є вкрай непередбачуваними, то можна констатувати, що на глобальному рівні з кожним роком існує все більш помітна загроза невідворотного підйому Китаю. Колишній глава Директорату з операцій ЦРУ Джек Дівайн особливо виокремив «Китай, який напружив м'язи» (*muscular China*) серед двох інших викликів бурхливого Близького Сходу і Росії. Значення Китаю як центрального геополітичного актора у всій Південно-Східній Азії, де воєнна потужність США намагається відігравати вирішальну роль у підтриманні стабільності, відзначили у своїх доповідях під час слухань у сенатському Комітеті зі збройних сил у кінці березня 2014 р. адмірал С. Локлір (командувач Тихоокеанського командування США) і генерал К. Скапаротті (командувач американських збройних сил у Південній Кореї). Вони заявили, що цей Тихоокеанський регіон має свої вкрай важливі географічні й демографічні особливості. Зокрема йдеться про те, що вся «зона відповідальності» становить 50% поверхні планети. Із вказаних 50% 17% — суходіл і 83% складає водна поверхня. Причому 6 із кожних 10 жителів земної кулі мешкають на цих 17% землі [2].

Проблема США, і зокрема Б. Обама як президента, у політиці щодо Китаю, підкреслює один із відомих міжнародних експертів Чарльз Купчан, полягає у тому, що американський лідер не проявляє необхідної твердості у відносинах з подібними неліберальними режимами. При цьому на подальшу долю континентального Китаю, мабуть, впливатиме тайванська модель,

аніж суто західна політична система. Адже, як зазначив Дональд Грос, саме Тайвань представляє укорінену/національно забарвлену «китайську демократію», що постала завдяки внутрішнім реформам [3, с. 238]. Купчан також піддає сумніву тезу про невідворотний підйом Китаю найближчими десятиліттями. Він пише про певну примарність очікувань зміни геополітичної варті на глобальному рівні [4].

Теза третя. У цьому контексті «російський фактор» навряд чи може сприйматися як першорядний виклик чи реальна загроза інтересам США на глобальному рівні, що має бути враховано найближчими роками офіційним Києвом. Хоча при цьому варто пам'ятати про головне: Російська Федерація (як правонаступниця СРСР) була і залишається ядерною державою. Згадуваний уже Джек Дівайн писав, що США, заклопотані проблемами Близького Сходу, кидають полохливий і здивований погляд на «Росію, що відроджується» (*glance at a resurgent Russia*). Про те, що Росія з початку 90-х рр. ХХ ст. фактично втратила статус великої держави *per se* виразно написав Анатолій Громико (син відомого дипломата радянської доби Андрія Громико). Росія знаходиться біля «розбитого корита», усі здобуті з таким трудом царями і князями, генсеками, комісарами і радянськими міністрами позиції загублені. Росія «втратила статус великої держави і в таблиці про ранги опускається все нижче». Залишилось лише дві риси, які підкреслюють її колишній статус: ядерна зброя і право вето як постійного члена РБ ООН. «На цьому, — зазначає Анатолій Громико, — усе закінчується. Далі порожнеча!» [1]. Ця лінія на дотримання офіційного глобального статусу РФ особливо відзначилася під час системних дебатів у Раді безпеки щодо російсько-української «гібридної війни».

Висновки. В умовах певного геостратегічного відступу США з європейського континенту мислячим представникам політичного класу в Україні слід намагатися вирішити два завдання: по-новому розбудувати польсько-український вектор відносин, а також намагатися переформатувати українсько-турецький напрям, хоча це буде складно зробити у контексті нестабільності у регіоні Близького і Середнього Сходу. Причому протидія Росії буде розгалуженою, особливо у контексті розгорнутої нею інформаційно-психологічної війни на глобальному рівні, важливою складовою якої є «рефлексивне управління». В Україні є сьогодні лише 5–7 років часу, щоби, спираючись на власний інтелектуальний потенціал (із матеріальним впливанням 70–100 млн доларів), розробити власну ефективну модель культурно-інформаційної протидії, зокрема у вигляді блискавичних і більш системних асиметричних атак у декількох життєво важливих точках політичного, безпекового і ментально-психологічного протистояння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громыко А. А. Андрей Громыко. В лабиринтах Кремля: Воспоминания и размышления сына / А. А. Громыко. – М. : Автор, 1997. – 256 с.
2. Can the U. S. Military Really ‘Pivot’ to Asia? / by Stephanie Gaskell, March 25, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.defenseone.com/politics/2014/03/can-us-military-really-pivot-sia/81247/>.
3. Gross D. The China Fallacy: How the U. S. Can Benefit from China’s Rise and Avoid Another Cold War / D. Gross. – N. Y. : Bloomsbury Publishing, 2013. – 320 p.
4. Kupchan C. A. Why Nobody will dominate at the Twenty-First Century, April 14, 2012 [Електронний ресурс] / C. A. Kupchan. – Режим доступу: <http://www.cfr.org/history-and-theory-of-international-relations/why-nobody-dominate-twenty-first-century/p27958>.
5. Senate Select Committee on Intelligence. Committee Study of the Central Intelligence Agency’s Detention and Interrogation Program / Approved December 13, 2012 / Declassification Revisions, December 2014.

Л. К. Байрачна, кандидат філософських наук, доцент

СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ ВЛАДИ І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ

В епоху інформаційного суспільства зростає роль політико-комунікативних аспектів у діяльності державної влади. Сучасність надала в розпорядження владної еліти нові шляхи і методи завоювання та утримання влади. Значну роль серед них виконують засоби масової комунікації (ЗМК), що обумовлено зростанням медіатизації політики і соціальної реальності. Люди оцінюють владу і претендентів на виборний пост не в ході безпосереднього спілкування, а в результаті впровадження в суспільну свідомість створених за допомогою мас-медіа образів. Можна стверджувати, що ЗМК чинять управлінський вплив на думку громадськості.

Сучасний політичний простір представлено переважно «медіатизованими особистостями» як носіями специфічної віртуальної політичної культури, що формується в культурному просторі інформаційного суспільства. У цих умовах можливості засобів масової комунікації, пов’язані з актуалізацією подій і проблемних ситуацій, як ніколи, затребувані владою з метою створення відповідних легітимізуючих структур свідомості.

Сучасні владні інструменти вимагають і нових понятійних конструкцій, концептів, що дозволяють осмислити необхідність застосування тих чи

інших методів конструювання політичної реальності і політичних процесів. Сьогодні суб'єкти влади різного рівня для досягнення своїх цілей активно використовують засоби масової комунікації, формуючи символічний капітал влади, теоретичне обґрунтування якого виступає джерелом пізнання і пояснення сучасних процесів, що відбуваються в політичному просторі. Символічний капітал влади багато в чому залежить від рівня довіри влади з боку населення, що і виступає причиною звернення владних структур до засобів масової комунікації. Тут вступає в дію такий доступний ЗМК інструмент, як інтерпретація подій, їх освітлення з позиції, необхідної владі для підтвердження доцільності своїх дій.

Символічна влада виникає не як чистий символ, а як постійне, динамічне відношення між тими, хто владу здійснює, і тими, хто її відчуває на собі. На сьогодні на підтримку такого взаємовідношення здатні тільки засоби масової комунікації як виробники масової символічної продукції. Причому показана взаємодія здійснюється не тільки в полі політики, а й у полі культури, торкаючись і психологічних аспектів навіювання. Символічний аспект влади передбачає створення засобами масової комунікації мережі міфів, символів, смислів і значень.

Тому можна стверджувати, що соціальний механізм засобів масової комунікації є одним із найважливіших інструментів реалізації символічного капіталу влади. Практика останніх років свідчить, що засоби масової інформації здатні соціалізувати, «приземляти» політичні стратегії і тактичні задуми, роблячи їх доступними і зрозумілими більшості населення, роблячи легітимним політичний процес у цілому. З одного боку, в сучасному українському суспільстві за допомогою засобів масової комунікації політика стає більш прозорою і передбачуваною, а з другого — до політичного процесу долучається все більша частина населення. Засоби масової комунікації таким чином виступають найважливішим джерелом і фактором формування соціально активної особистості, політичної свідомості, стимулятором групової активності, показником соціальної зрілості, розвиненості та відкритості суспільної системи.

Використання засобів масової комунікації перетворило політику в особливий медіа-процес, що сприяє віртуалізації політичного простору. Медіакратія базується на переважному впливі політичної еліти, яка прагне контролю над масовими інформаційними обмінами. Політична еліта стає власником публічної інформації, а за населенням міцно закріплюється роль її реципієнта. За допомогою засобів масової комунікації правляча еліта проєктує необхідну їй соціальну реальність. Боротьба за політичну владу сьогодні — це боротьба образів, політичних іміджів.

Заміна реальних політичних дій їх образами дозволяє зберігати соціально-політичну діяльність у вигляді імітацій та симулякрів, одночасно забезпечуючи успіх тим кандидатам, чий імідж як ресурс влади є легітимним. Усе це веде до віртуалізації політичних інститутів і перетворює інформаційний простір на засіб і середовище політичної боротьби.

В інформаційному суспільстві змінюються форми і способи виконання акторами соціально-політичних практик своїх функцій — актуальним став «електронний уряд». Створені з метою реалізації концепції електронного уряду офіційні сайти сьогодні досить ефективні для накопичення і трансляції її символічного капіталу. Найбільш важливими для формування символічного капіталу влади є публікації про виконані завдання, згадки про успіхи владних ініціатив, тексти програмних, стратегічних документів, офіційні коментарі до ключових подій тощо. Наслідком поширення інформаційно-комунікаційних технологій в Україні став бурхливий розвиток «соціальних мереж». Представники офіційної влади сьогодні використовують їх також для актуалізації свого віртуального образу і формування позитивного іміджу. У сучасних українських умовах політичний дискурс поступово переміщується в альтернативний медійний простір засобів масової комунікації.

Таким чином, символічний капітал влади завдяки посередницькій ролі засобів масової комунікації здатний до перетворення суспільства, що виражається не тільки у формуванні легітимних структур свідомості, а й у здатності до зміни соціально-політичного мислення мас, яке призводить до конвертації віртуальності символічного капіталу влади в реальність соціальних змін. У сучасному медіакратичному суспільстві йде процес поступового перетворення парламентсько-представницької системи в медіапредставницьку. Засоби масової комунікації стають одним із ключових важелів соціальних трансформацій і ефективним інструментом реалізації символічного капіталу влади.

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» «національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток

суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам».

Україна потребує цілеспрямованої, послідовної та систематичної роботи з оптимізації державного іміджу всередині країни і за кордоном.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виаженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах.

Вибір конкретних засобів і шляхів забезпечення національної безпеки України обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів, адекватних характеру і масштабам загроз національним інтересам.

З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності нашої країни, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу й обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації.

Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України у зовнішньополітичній сфері є: проведення активної міжнародної політики України з метою:

- створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України;
- запобігання втручанню у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав;
- забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами СНД, а також з іншими державами світу;
- сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною;
- участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки, а також у рамках міжнародних договорів України;
- участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів її доставки;
- адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Позитивне сприйняття нашої країни різними цільовими аудиторіями є фактором, який безпосередньо впливає на соціально-економічний розвиток нашої держави, сприяючи вирішенню її зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних завдань, а також внутрішніх соціально-економічних проблем (шляхом розширення поінформованості міжнародного співтовариства про потенціал нашої країни та незаперечні позитивні процеси в житті українського суспільства, збільшення притоку інвестицій, інтенсифікацію інноваційного процесу, розширення бізнесових контактів, розвиток експортного потенціалу, зростання туристичної складової наповнення бюджету, зміцнення гуманітарних контактів тощо).

Відтак забезпечення позитивного міжнародного іміджу України є важливим напрямом захисту та просування її національних інтересів, включаючи реалізацію стратегічного курсу нашої держави на європейську та євроатлантичну інтеграцію, а також успішність країни в конкурентній боротьбі на міжнародних ринках збуту та інвестицій.

О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

ЗАГАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПОШИРЕНOSTІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Головні причини корупції в Україні пов'язані з її інституційним характером: розвинута система неформальних контактів перетворилася в сталі традиції використовувати корупцію на різних рівнях соціальних відносин. Корупція як функціональна поведінка поширюється в ситуації відсутності політичної волі з боку політичної влади, толерантного ставлення до неї з боку громадськості, замовчування її як проблеми з боку ЗМІ, свавілля з боку судів, правоохоронних органів і фіскальних органів, які перетворюють ресурси контролю на предмет корупційного обміну.

Тривалі соціологічні дослідження «Стан корупції в Україні», що проводилися в Україні протягом останніх десяти років, свідчать, що корупція сприймається як тотальне явище: 57% населення вважають, що «корупція пронизує все суспільство».

Головними характеристиками сприйняття корупції є:

- толерантне ставлення до неї в умовах українського суспільства;
- функціональне ставлення; звичка використовувати корупцію;
- корупція сприймається як невідворотне явище, що має сталі традиції, вікову систему державних інституцій;
- існує потенційна залежність феномену стурбованості корупцією від загальних оцінок курсу влади.

У масовій свідомості громадян існує суперечливе поєднання сприйняття корупції як соціально небезпечного, злочинного явища, а також як невід'ємної частини життя, звички вимушеного застосування корупційних практик, обумовленого соціально-економічними чинниками.

Ця тенденція відображає наявність подвійних стандартів розуміння корупції в масовій свідомості. Вони проявляються у:

- розриві ціннісного рівня і поведінкового («засуджую, але беру/даю хабарі»);
- засудженні поведінки інших та виправданні власної поведінки;
- схильності вважати корупцією лише дії чиновників у ситуації вимагання (чи умисного створення умов для підведення особи до думки про необхідність здійснення корупційного платежу);
- виправданні поведінки хабародавця;
- поділі корупції на «велику» та «побутову».

Упереджене ставлення населення до корупції в окремих сферах пояснюється такими фреймами масової свідомості:

1) персоніфікація корупції — обвинувачення в корупції конкретних політиків;

2) часто під корупцією розглядається низька якість публічних послуг та неефективність дій чиновників;

3) корупція на побутовому рівні загалом сприймається як вимушена і взаємовигідна поведінка. При цьому найчастіше обвинувачується держава, яка платить низьку заробітну плату чиновникам, що свідчить про бажання перенести відповідальність за ситуації, що виникали, на «абстрактний рівень», а не на певних учасників корупційної ситуації;

4) стереотипне маркування окремих сфер як корумпованих (наслідок інформаційного фону). Серед таких інституцій виділяються заклади освіти, медичні установи, суди, правоохоронні органи, органи самоврядування різних рівнів;

5) оцінка ситуації залежить від суми хабара та характеру питання, яке вирішується в результаті корупційної угоди.

Загальні твердження про корупцію в приватній сфері свідчать, що способи ведення бізнесу априорі несуть у собі корупційну складову у відносинах з державними органами та контрагентами. Інколи застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності. Умови ведення бізнесу в Україні залишаються несприятливими.

Однією з основних ознак корумпованості суспільства є показники участі населення в корупційних практиках, тобто реальний корупційний досвід на противагу сприйняттю, яке не завжди формується з власного досвіду. За останній рік 30% респондентів серед населення повідомили про те, що вони брали участь у корупційних практиках. Водночас про участь у корупційних практиках протягом життя повідомило 56% респондентів. Тобто кількість населення, яке мало реальний досвід участі у корупційних практиках, є меншою за кількість осіб, які вважають, що суспільство пронизане корупцією. З другого боку, більшість установ публічного сектору і приватний сектор вважаються доволі корумпованими. Традиційно відповідно до стереотипного мислення найбільш корумпованими вважаються заклади освіти, охорони здоров'я та ДАІ. Однак за кількістю контактів, які вилилися в корупційні практики, найбільш корумпованими виявляються прокуратура, Бюро технічної інвентаризації (БТІ) та ДАІ. Відсоток респондентів, які мали корупційний досвід у закладах освіти та охорони здоров'я, є значно меншим у порівнянні з названими інституціями. Найбільшою проблемою сприйнят-

тя корупції у сфері освіти та охорони здоров'я є проблеми з розумінням корупції населенням. Так, близько 60% опитаних адекватно розуміють корупцію, яка передбачена чинним законодавством, тоді як 20% бачать корупцію там, де згідно із законом вона відсутня. Корумпованими вважаються і ті інститути громадянського суспільства, які традиційно вважаються найбільш ефективними у протидії корупції — це засоби масової інформації і третій сектор. Населення і самі журналісти визнають, що ЗМІ в Україні є непрозорими та заангажованими, залежними від власників, журналісти доволі часто публікують замовні матеріали. Громадські організації також піддаються певним корупційним ризикам — створюються з певною метою або під конкретний проект, залежні від політичних партій та/або донорів чи створюються державними органами, «грішать» «відкатами» у відносинах із донорами, ведуть діяльність, яка не передбачена статутними документами, та не здійснюють ту, що передбачена статутом.

І. В. Головка, кандидат політичних наук

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Процес демократизації, що розпочався у XIX ст. у країнах Західної Європи та Північної Америки, у XX ст. має тенденцію до глобального виміру. Більш динамічно демократичні процеси розвивалися після Другої світової війни та наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. XX ст. Останній період пов'язаний із радикальними політичними змінами в державах Південної й Центрально-Східної Європи та колишньому СРСР. Стрімкий крах комуністичних режимів на межі 1980–1990-х рр. викликав «демократичну ейфорію», яскравим проявом чого стало проголошення універсалізації західної ліберальної демократії як «остаточної форми правління».

Кінець XX ст. позначився введенням у політичну науку нової теоретичної парадигми «хвиль демократизації», в контексті якої проводиться оцінка демократизаційних процесів країн, що стали на шлях демократичного розвитку. Предметом розгляду багатьох дослідників стала проблема порівняння демократичних транзитів посткомуністичних держав та інших — у минулому авторитарних — країн. При аналізі демократизаційних перетворень у посткомуністичних державах дослідниками виявлено низку специфічних факторів, що детермінують своєрідність демократичних трансформацій та відрізняють їх перебіг від демократичних перетворень в інших країнах:

– «подвійний перехід» — це головна особливість для посткомуністичних країн, яка полягає в синхронному поєднанні завдань демократизації та ринкового реформування економіки;

– відмінність фаз модернізаційних процесів: якщо раніше більшість демократичних переходів збігалася з початковими стадіями індустріального розвитку, то в посткомуністичних державах демократизаційні процеси починаються вже після проходження фази індустріалізації;

– у посткомуністичних країнах спостерігається синхронність процесів демократизації та «національного відродження»;

– система громадянського суспільства посткомуністичних держав недорозвинута, у неї відсутній досвід демократичного розвитку;

– геополітичний порядок світу наразі на стадії кардинального переформування, що накладає свій відбиток на перебіг «третьої хвилі» демократизації.

Два основні етапи демократичного переходу — лібералізація та демократизація — вирізняються змістом трансформаційних процесів, що є домінуючими на кожному з них. Водночас ці процеси тісно взаємопов'язані та взаємозумовлені. Тому лібералізацію та демократизацію можна розглядати як два взаємопов'язані аспекти переходу до демократії, без завершення яких не може утвердитися повноцінний, консолідований ліберально-демократичний режим. Лінійна модель переходів до ліберальної демократії передбачає, що вихідною позицією транзитивного процесу є певний недемократичний режим (автократія), а його кінцевою позицією — ліберальна демократія. Зазначимо, що більшість комуністичних країн не пройшли через етап лібералізації, в них лібералізація відбувалася вже після падіння комуністичних режимів паралельно з розбудовою нового політичного механізму. Крім того, було відсутнє поле громадянського суспільства, що створювало труднощі для становлення демократичних інститутів. У тих країнах, де комуністичні режими були повалені під тиском «знизу», ліберальна демократизація відбувається більш успішно, ніж там, де перетворення започаткувала стара еліта.

Таким чином, фаза лібералізації є своєрідним стартовим етапом у напрямі демократичних змін. Вона розпочинається кризою легітимності авторитарного чи тоталітарного режиму та кризою ідентичності всередині правлячих еліт, яка зазвичай закінчується їх розколом. Водночас змінюється баланс сил між правлячими групами та опозицією на користь другої, в результаті чого підвищується рівень свободи у суспільстві.

А. С. Дорошкевич, кандидат філософських наук, доцент

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ — ВИМОГА ЧАСУ

Видатний американський політолог С. Хангтінгтон називає Україну розколотою державою, тому що в ній живуть великі групи населення, які ініціалізують себе з різними цивілізаціями. На думку вченого, такі держави мають проблеми зі збереженням своєї цілісності, що й відбувається сьогодні з нашою державою.

Становлення інформаційного суспільства в нашій державі обумовлено аксіологічним колапсом та потенційним руйнуванням мотиваційних основ людської життєдіяльності, що з'явилися внаслідок негативного впливу інформаційного середовища на людину. Не встигло світове співтовариство поставити надійний заслін іспитам, поширенню і застосуванню ядерної зброї — найбільшої небезпеки минулого сторіччя, як зустрілося з новою глобальною загрозою безпеки — інформаційною зброєю. Вона принципово відрізняється від усіх інших засобів ведення війни тим, що за її допомогою найчастіше ведуться неоголошені війни і що об'єктами впливу цієї зброї є насамперед цивільні інститути суспільства і держави.

Можливість ведення інформаційної війни та застосування інформаційної зброї проти України поширилися, коли з'явилися необмежені можливості запозичення закордонних інформаційних технологій, різних технологічних засобів і програмного забезпечення, нетрадиційних каналів впливу інформації та несанкціонованого доступу до неї, полегшення умов ведення технічної розвідки, розширення оперативних можливостей контролю території України, виникнення електронного тероризму [1, с. 50].

Однак в українському випадку ми маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а й із таким явищем, як «війна сенсів». Для того щоб ретранслювати ці сенси, залучаються багато каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні стають симулякри — образи того, що реально не існує. Мета — замінити об'єктивне уявлення людей про характер конфлікту «інформаційними фантомами», які необхідні агресору.

Саме в цій інформаційній війні відбувається побудова альтернативної зомбі-реальності, де можливе перетворення супротивника у ворога, якого необхідно фізично знищити.

Сутність інформаційної війни в Україні — ідентоцид, тобто знищення національно-громадянської ідентичності держави-суперниці до такого стану, коли про неї можна сказати тільки, що вона нелюдь і ворог.

Вимога часу — інший, неконституціональний підхід до інформаційно-психологічної безпеки як окремої інституції в структурі національної безпеки, де провідне місце відводиться створенню системи управління інформаційним простором, спроможним протистояти викликам глобалізації та інформатизації, захищати національні інтереси в інформаційно-психологічному протистоянні.

Отже, перш за все необхідна ініціалізація державного замовлення на дослідження в галузі ведення інформаційної війни. Потрібне з'ясування й упорядкування уявлень про реальний стан речей та вироблення нових підходів, що відповідали б сучасним потребам. Визначальним тут є не тільки світовий передовий досвід, а й урахування власних соціокультурних норм, традицій і умовностей, ідейно-моральних настанов, де особливе місце відводиться індивідуальній і масовій самоідентифікації, менталітету, релігійним обмеженням, закріплення їх законодавчими нормами. Також необхідно вирішити проблему створення загальнодержавної інформаційної інфраструктури, відповідних організаційних структур, що формуватимуть систему збереження, опрацювання та поширення інформації, відповідатимуть за розробку, впровадження і супровід новітніх інформаційних технологій, здійснюватимуть контроль загальнонаціонального інформаційного простору і моніторинг інформаційно-психологічного впливу інформаційних ресурсів на теренах України.

Необхідно створити спеціальні підрозділи з проблем інформаційно-психологічної війни, які захищатимуть державні інтереси, здійснюватимуть психологічний захист національної еліти і населення країни. Основним їх завданням має бути виявлення і кваліфікація інформаційних впливів, визначення ступеня загроз, створення системи запобігання і протидії спеціальним інформаційним операціям проти держави, суспільства, певних соціальних груп чи особистостей. Структура інформаційної безпеки має відповідати таким сучасним викликам, як тероризм і політичний екстремізм, стояти на захисті індивідуума, суспільства, держави. Створення такої структури дозволить активно захищати наші національні інтереси в регіоні та у світі в цілому.

Таким чином, нормальна життєдіяльність суспільного організму цілком визначається рівнем розвитку, якістю, безпекою інформаційного середовища, будь-який витік інформації, поширення якоїсь таємної інформації серйозно загрожує не лише інформаційній, але й національній безпеці країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційна боротьба у воєнних конфліктах другої половини ХХ століття : монографія. — К. : Альтерпрес, 2006. — 192 с.

2. Почепцов Г. Г. Информация и дезинформация / Г. Г. Почепцов. – Киев : Ника-Центр, Эльга, 2001. – 256 с.
3. Требін М. Інформаційне суспільство. Війни нової епохи / М. Требін // Віче. – 2002. – №4 (121). – С. 64–68.

А. П. Евсеев, кандидат юридических наук, доцент

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРЕЙДИСТСКИХ СХЕМ ПРИ ОПИСАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОРТРЕТА БИЛЛА КЛИНТОНА

Свыше ста лет назад ставший впоследствии знаменитым венский врач З. Фрейд разработал психотерапевтический метод, позволявший выявить и проанализировать вытесненные в бессознательное и, таким образом, скрытые от взора разума психологические травмы и проблемы — синдромы, которые не получают разрешения и проявляются позднее в замаскированной форме невротических симптомов, значительно осложняющих жизнь людей. Какой бы ни была судьба собственно психоанализа или же фрейдизма в целом, ясно, что, по крайней мере, некоторые разработанные в их рамках аналитические процедуры (такие, например, как выведение на сознательный уровень вытесненных и потому «непроговоренных» проблем) и по сей день обладают эвристической ценностью, причем в гораздо более широком проблемном контексте.

Так, на Западе широкое распространение получило использование психоанализа в политологических исследованиях, благодаря чему проясняется скрытая от глаз стороннего наблюдателя мотивация политических акторов, характерные черты их политического поведения, те глубинные закономерности, которые и определяют на самом деле развитие политических карьер. По счастью, традицию использования соответствующих схем по отношению к политикам и политической деятельности успел заложить сам Фрейд, опубликовавший в соавторстве с первым послом США в Советской России У. Буллитом небольшую книжку, раскрывающую психологический портрет 28-го президента США В. Вильсона. В этой работе Вильсон перед нами предстает не как «функционер», чье поведение жестко детерминировано пестрой, противоречивой, постоянно меняющейся мозаикой событий тех лет, а полным внутренних противоречий, сомневающимся, обуреваемым собственными комплексами человеком. Сразу оговоримся, что изучение этих сторон личности любого политика является не данью «желтой прессе», а доминантной задачей изучения скрытых пружин политического процесса,

знание которых позволяет легко ориентироваться в запутанном хитросплетении событий на политической сцене.

Ошибочно полагать, что в современных условиях фрейдизм уже не востребован. Напротив, американская интеллигенция, после некоторого спада интереса к психоанализу, чей бум, как известно, пришелся на 50–60-е гг. прошлого века, вновь заговорила об актуальности наследия Фрейда. В частности, ставится вопрос о том, как негритянское происхождение нынешнего президента Б. Обамы отражается на его политике по отношению к национальным меньшинствам, а политический опыт его отца, близкого к одному из основателей Социалистической партии США У. Дюбуа, способствует развитию в сознании сына леворадикальных и даже утопических представлений. Но подлинным кладезем для фрейдиста является биография 42-го президента США Б. Клинтона, чья жизнь и деятельность, начиная от мимолетного рукопожатия с Кеннеди в 1963 г. и вплоть до сексуального скандала в 1998 г., дает особенно обильную пищу для размышлений.

В частности, сознательно идя на некоторое заострение тезиса, современные последователи Фрейда утверждают, что гибель Кеннеди, который был кумиром молодого Клинтона, вызвала к жизни психологический феномен «замещения», в соответствии с которым смерть почитаемого человека запускает механизм идентификации себя с умершим. В самом деле, каждый, кто когда-либо терял близких, замечал за собой нечто подобное. Так вот, в трактовке фрейдистов рукопожатие Кеннеди послужило своего рода «благословением» для Клинтона и той «последней каплей», которая окончательно убедила его выбрать для себя именно политическую карьеру.

Серьезный интерес вызывает также личная жизнь матери Клинтона — Вирджинии Кэсседи. Известно, что отец Клинтона У. Блайт погиб в автокатастрофе, не дожив всего несколько месяцев до рождения Билла. Поэтому будущий президент рос с мамой и бабушкой по материнской линии, чьи отношения, надо сказать, были далеки от идеальных. Маленький Клинтон, «разрываясь» между двумя любящими его женщинами, не терпевшими однако друг друга, впоследствии не раз подсознательно воспроизводил данную модель отношений, мечась уже между женой Хиллари и многочисленными любовницами.

В психологическом плане любопытно, что вся жизнь Клинтона, несмотря на многочисленные сложности и поражения, представляет собой воплощение «американской мечты». Последняя определяется в литературе как идея (часто ассоциируемая с протестантской трудовой этикой), разделяемая многими в США, о том, что благодаря упорному труду, смелости и решительности можно добиться процветания. Это действительно так. Бедный мальчик из аграрного Литл-Рока получил блестящее образование, превра-

тився в умного и обаятельного мужчину и, в конечном счете, возглавил единственную в мире «сверхдержаву». Но даже самый большой успех в жизни — и это тоже очень по-американски — воспринимался Клинтонем не столько как конечная остановка, сколько как перевалочный пункт на пути к новым задачам. Ибо «американская мечта» ориентирует человека на непрерывное движение вперед, постоянное расширение «фронта», на все новые и новые «пробы», символом чего (в том же кинематографе) выступает дорога, исстари являющаяся метафорой жизненного пути человека.

Наверное, сказанное выглядит тривиально. Но это лишь кажущаяся тривиальность. Правильный учет особенностей биографии лидера — тонкое и сложное дело. Здесь важную роль играет то обстоятельство, что потребности, интересы, настроения конкретного политического деятеля могут не совпадать или даже противоречить умонастроениям его политической силы или даже ближайших соратников, причем противоречить иногда в ущерб его интересам. Отсюда — необходимость поиска тех болезненных психологических синдромов, сглаживание которых позволяет преодолеть возможные трения в команде кандидата, ускорить общее движение к общей цели.

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

ЦІННІСНІ ОСНОВИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У філософії існує традиція розглядати особистість як стійку систему соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або певної спільноти, а також як індивідуального суб'єкта цих рис. Але природа такої стійкості особистості коріниться в її духовному самовизначенні, її духовно-моральній самоідентифікації. Самовизначення власної ідентичності пов'язане з усвідомленням самості людини як інтелектуальної субстанції особистості. Це шлях до життєвих перспектив, що базується на цілях, цінностях та ідеалах індивідуума. Самоідентифікація особистості — це рефлексія нею своєї приналежності до певної спільноти через визначення системи цінностей, культурних норм, зразків поведінки, мови.

Процес самоідентифікації відбувається через опозиції «Я — Інший» та «Свої — Чужі» на різних рівнях, а саме персональному, соціогруповому та соціокультурному. Первинна екзистенційна самовизначеність особистості здійснюється в модусі «Я — Інший», коли персональна самоідентифікація відбувається на основі суб'єктивного визначення людиною своїх індивіду-

альних особливостей, відмінних від інших. При цьому встановлюються межі особистості та межі інших. Людина долає свої межі в бутті з іншими, адже в індивідуальному підході до іншого в міжособистісному спілкуванні виявляються нові соціальні якості особистості порівняно із сукупністю суспільних відносин невиразного індивіда в марксистському розумінні. Розуміння меж іншого дозволяє визначити власні межі особистості. Вихід до іншого необхідний особистості для подолання власних меж. Особистість у своїй свободі виходить за власні межі, вона відкрита світу та суспільству. Відкритість людини світу та суспільству на основі зібраності у власних межах ставить питання про розмежування зібраності самості і відкритості духовному світу як про символічні межі людини, що служить горизонтом відкритого поля постійного самоосмислення.

Складності екзистенційної самоідентифікації сучасної людини описуються постмодерністськими концепціями як втрата самості, як кінець ідентичності сучасної людини. Водночас постмодерністське визнання втрати персональної ідентичності не означає повної неможливості самоідентифікації особистості сучасної людини. Втрачається лише жорстка детермінованість життєвого шляху розвитку особистості. Персональна самоідентичність творчої особистості як прояв самості полягає в постійному розвитку і співпричетності світу, в постійному виході за власні межі буття, у злетах до висот творчого духу, що формує особистість.

Соціогрупова самоідентифікація відбувається внаслідок інтерналізації індивідом своїх соціальних ролей як невід'ємного етапу соціалізації, процесу і результату самоототожнення соціальним суб'єктом себе з певними соціальними групами. Самоідентифікація, як і соціалізація, триває протягом усього життя людини та набуває кризового характеру в періоди нестабільного розвитку суспільства.

Соціокультурна самоідентифікація базується на усвідомленні особистістю своєї приналежності до макросоціальних груп, що сформувалися на основі цінностей, норм та зразків поведінки протягом тривалого соціокультурного розвитку. До таких груп належать етноси, конфесійні, цивілізаційні, регіональні спільноти, громадяни однієї країни. Вона відбувається в опозиційному полі «Свої – Чужі». Априорною підставою модусу «свої» є архетипи, тобто ціннісна матриця, котра засвоюється нереклексивно, але яка багато в чому визначає ціннісні орієнтири особистості. Архетипи, за Юнгом, являють собою формальні зразки поведінки або символічні зразки, на підставі яких оформлюються конкретні, наповнені змістом, образи, що відповідають у реальному житті стереотипам свідомої діяльності людини. Архетипи діють у людині інстинктивно. Архетипічні мотиви беруть свій

початок від архетипічних образів у людському розумі, котрі передаються не тільки через традиції, але й також за допомогою спадковості, адже найскладніші архетипічні зразки можуть відновлюватись без будь-якої традиції.

Проблема соціокультурної самоідентифікації особистості полягає в усвідомленому прийнятті нею культурних норм та зразків поведінки, системи домінуючих цінностей і мови, створенні свого «Я» з позиції тих культурних характеристик, які прийняті в даному суспільстві, у проявленні лояльності до них, у самоототожненні себе саме з цими культурними зразками, що маркують не тільки суспільство, але й саму цю особистість. Система цінностей, будучи консолідуючою силою всередині спільноти, водночас позбавляє людину критичного ставлення до оточення, адже «свої» як «близькі» підсвідомо ідеалізуються, особливо у порівнянні з «чужими». Це відбувається тому, що система цінностей та зразків поведінки початково засвоюється людиною дорефлексивно в процесі соціалізації шляхом виховання і навіть подальше свідоме прийняття їх як власних не змінює позитивного ставлення до них. Саме причетність до «своїх» стабілізує особистість, вносить у її життя визначеність та впевненість. У сучасному світі пріоритет соціокультурної самоідентифікації є необхідною умовою ефективного розвитку соціуму.

Проблема самоідентифікації особистості набуває особливої актуальності в умовах зростаючої інформатизації та глобалізації суспільних процесів. Пошук ідентичності і її збереження є необхідним фундаментом для становлення та перспективного розвитку й окремої особистості, і суспільства в цілому. У наш час процес самоідентифікації ускладнюється прискореною технологізацією та створенням нових сфер діяльності людини (зокрема, Інтернету), вплив яких потребує уважного вивчення.

В. Я. Зимогляд, кандидат філософських наук, доцент

РЕГІОНАЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ Й РОЗВИТКУ

Стратегічним курсом сучасної політики України є інтеграція до європейського співтовариства, що передбачає здійснення суттєвих інституційних змін, децентралізації влади, вдосконалення системи місцевого і регіонального самоврядування, забезпечення функцій публічної влади на регіональному рівні, співвіднесення національного законодавства відповідно до сучасних європейських стандартів. Модель сучасного державного устрою

в Україні відзначається значним дисбалансом на користь виконавчої влади, що стало наслідком суттєвого посилення централізації публічної адміністрації, запровадженої Конституційним договором між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України (1995 р.) і Конституцією України 1996 р. Слід зважити й на те, що в Україні налічується понад 700 чинних законодавчих актів, що регламентують місцеве самоврядування. Регіональне самоврядування в правовому полі фактично відсутнє.

Тим часом Україною ратифіковано всі міжнародно-правові договори Ради Європи у сфері місцевої і регіональної демократії та здійснюється їх імплементація. Варто пам'ятати, що на восьмій сесії Конгресу місцевої та регіональної влади Європи Рекомендацією 102 (2001 р.) та Резолюцією 123, згідно з якими Україні пропонується взяти до уваги, що для збалансованого функціонування всіх рівнів самоврядування в країні і чіткого поділу відповідних повноважень закони і Конституція повинні однозначно відрізнити місцеве самоврядування від регіонального, а регіональне — від органів державної влади на місцях. Згідно з дефініцією оригінальної версії Європейської хартії з питань регіонального самоврядування (Конгрес 1997 р.) регіональне самоврядування — це право і здатність найвищих територіальних/регіональних органів влади кожної держави мати виборчі органи, бути адміністративно розташованими між центральною і місцевою владою, користуватись прерогативами чи то самоорганізації, чи то повноваженнями, які делеговані їм центральною владою, здійснювати власне керівництво регіоном, забезпечуючи і гарантуючи інтереси населення та діяти у відповідності до принципу субсидіарності.

Враховуючи європейську практику, в Україні саме на рівні регіону має формуватися базова основа національної політики, яка передбачала б можливість приймати самостійні економічні рішення, розробляти плани соціального розвитку регіонального соціуму. Місцеве самоврядування принципово має будуватися «знизу вгору», об'єднуючи місцеві громади в регіони, делегуючи регіональній владі повноваження на здійснення політичних функцій з представництва в центральних органах. Саме за таким принципом здійснюється реформа управління в європейських державах, а регіональне та місцеве самоврядування визнається одним із пріоритетів у розвитку ЄС. Таке самоврядування ґрунтується на трьох основних принципах: субсидіарності, солідарності та доповнюваності. Адже сила державної влади полягає не в централізованій моделі управління, а в чіткому розподілі функцій і повноважень між владними структурами різних рівнів.

І зовсім не випадково у ч. 1 ст. 1 Декларації про регіоналізм у Європі (4 грудня 1996 р.) у дефініції регіону основний акцент зроблено на політичній складовій. Регіон — це територіальне утворення, сформоване в законодавчому порядку на рівні, безпосередньо нижчому після державного, і наділене політичним самоврядуванням. На цій підставі регіон визначається як цілісна соціальна система, що має всі характеристики соціуму. Ця система включає такі структурні елементи: фізико-географічну, економічну, політико-адміністративну, етнічну, соціокультурну, правову, політичну підструктури, соціальні інститути, що відповідають їм, при визначальній ролі інститутів управління в організації життєдіяльності регіону.

Важливим кроком у становленні місцевого самоврядування в Україні стало прийняття 26 березня 1992 р. Закону України «Про місцеві ради народних депутатів та місцеве та регіональне самоврядування», в якому місцеве та регіональне самоврядування закріплювалося як основа демократичного устрою влади в Україні. Цим починався перехід від радянської влади до демократичної форми розподілу владних функцій в Україні, чіткого розмежування повноважень на муніципальному та регіональному рівнях шляхом інституціоналізації компетенції органів місцевого самоврядування та органів регіонального самоврядування. На цьому шляху українське суспільство зазнало прогресу та відступів, перемог та поразок. Новації не прижилися.

Ідея соборності та побоювання сепаратистських тенденцій створили своєрідне психологічне тло, вельми сприятливе для інтенсивного гальмування управлінських реформ. Однак у реальності сьогодні альтернативи децентралізації та реформуванню адміністративно-територіального устрою України немає. Поглиблюючи інтеграцію, українське суспільство має уникнути уніфікації, розвивати позитивний політико-культурний потенціал регіональної самоідентифікації в контексті унітаризму, соборності і децентралізації. Цей шлях відбиває загальноцивілізаційні процеси розвитку регіонального самоврядування, кінцевою метою якого є вирішення завдань підвищення рівня і якості життя регіонального соціуму, зміни форм участі громадян у регіональному самоврядуванні, в якому самі громадяни активно і відповідально вирішують актуальні питання.

Таким чином, децентралізація державного управління, перенесення пріоритетів в управління на локальному рівні на органи муніципального і регіонального самоврядування є найкращим і перспективним напрямом управлінської й державно-правової реформи в Україні. Це тепер питання часу, політичної волі еліт, послідовності законодавця і здорового глузду.

І. П. Коваленко, кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Війна, яку розпочала Росія проти України, визначається як гібридна. Хоча поняття гібридної війни відсутнє в міжнародному праві та національних військових доктринах, проте військово-політичні експерти вважають, що такий тип війн переважатиме в XXI ст. [1]. Гібридні війни відрізняються від звичайних таким: по-перше, вони офіційно не оголошуються та не визнаються державами-агресорами; по-друге, у бойових діях разом із регулярними армійськими частинами держав-агресорів беруть участь і нерегулярні військові формування (повстанські, партизанські, диверсійні), які створюються з громадян держав, що зазнали агресії, котрі мають антиурядові й сепаратистські орієнтації, та іноземні «добровольці»; по-третє, з боку держави-агресора військові дії супроводжуються активними заходами з економічного тиску та інформаційних диверсій. Інформаційна війна є найважливішою складовою гібридної війни, що передуює початку військових дій.

У своїй структурі вона має три складові, розраховані на різні аудиторії [3].

Перша аудиторія — населення самої держави-агресора. Завдання цієї складової полягають у формуванні негативного ставлення населення держави-агресора до держави, яка намічена або вже є жертвою агресії, та, відповідно, забезпечення підтримки агресивної політики влади з боку свого суспільства.

Друга — населення держави, що є жертвою агресії. Її завдання полягають у формуванні негативного ставлення населення держави, що є жертвою агресії, до урядової влади або в цілому до держави. Формування негативного ставлення має продукувати або підживлювати сепаратистські та колабораціоністські настрої у суспільстві, понижуючи потенціал держави до спротиву агресору.

Третя — населення інших держав. Завдання щодо третіх країн полягають у формуванні сприятливого до агресора та несприятливого для його жертви міжнародного середовища.

Інформаційній війні, яку проти України розв'язала Росія, необхідно протиставити потужну й ефективну систему контрпропаганди, що має також вестися за трьома напрямками (на трьох інформаційних фронтах).

Усередині України слід нейтралізувати вплив ворожої пропаганди. Певні кроки в цьому напрямі вже зроблені. Судовими ухвалами за позовом

Національної ради з питань телебачення і радіомовлення у березні-серпні 2014 р. було призупинено ретрансляцію на території України 14 російських телеканалів: «Первый канал. Всемирная сеть»; «РТР-Планета»; «Россия 24»; «НТВ-Мир»; «TVCI (ТВ Центр)»; «Россия 1»; «НТВ»; «ТНТ»; «Петербург 5»; «Звезда»; «РЕН-ТВ»; «Life News»; «Russia Today»; «РБК-Т». З метою контролю за цими ухвалами 19 серпня 2014 р. міністр внутрішніх справ України А. Аваков підписав наказ про спільні дії МВС і Національної ради, відповідно до якого територіальні підрозділи МВС повинні сприяти у виявленні кабельних операторів, що не виконують рішення про припинення трансляції на території України вказаних телеканалів. Кабельні оператори, викриті в порушенні рішень суду та Національної ради, мають притягатися до відповідальності відповідно до чинного законодавства України [4]. ЗМІ України стали більш оперативно спростовувати інсинуації російської пропаганди: на українських телеканалах активно діють спеціальні програми: «Українські сенсації» (канал «1+1»); «Секретні матеріали» («2+2»); «Антизомбі» («ICTV») та ін. З метою координації дій українських ЗМІ в протистоянні російській інформаційній агресії постановою Верховної Ради України від 2 грудня 2014 р. було створено Міністерство інформаційної політики України [5].

На міжнародній арені завдання полягає в дезавуації потужної брехні російської пропаганди та формуванні в населення зарубіжних країн сприятливого ставлення до України. Відчутним кроком у цьому напрямі стало створення в серпні 2014 р. медіа-групою «1+1» міжнародного англomовного телеканалу новин «Ukraine Today», мета якого полягає в об'єктивному інформуванні міжнародної спільноти про події, що відбуваються в Україні. Міністерство інформполітики невдовзі має запустити в ефір телеканал іномовлення «Ukraine Tomorrow», що стане противагою російським пропагандистським каналам, зокрема «Russia Today» та «Life News». На старті він буде тримовним (українська, англійська та російська мови), його дія поширюватиметься на багато країн Європи та світу [6]. Проте цього є недостатньо для ефективного впливу на свідомість зарубіжного населення. Україні слід активно працювати з місцевими засобами масової інформації (до яких місцеве населення має більшу довіру): шукати всередині них (серед їх редакторів та журналістів) лобістів українських інтересів та оперативно надавати їм відповідні інформаційні й аналітичні матеріали.

Найскладнішим завданням української контрпропаганди є вплив на свідомість російського населення, що зумовлено характером путінського режиму, який набуває тоталітарного характеру [7]. Усі ЗМІ Росії (як державні, так і недержавні) повністю монополізовані урядовою владою та жорстко контролюються спецслужбами, внаслідок чого вести контрпропаганду

всередині країни не уявляється можливим. Проте існують можливості впливу через супутникове телебачення та Інтернет, які можна та необхідно використовувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Davis J. R. Jr. Defeating Future Hybrid Threats: The Greatest Challenge to the Army Profession of 2020 and Beyond / J. R. Davis Jr. // *Military Review*. – 2013. – September-October. – P. 21–29.
2. Lasica D. T. Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory / D. T. Lasica. – Fort Leavenworth (Kansas) : School of Advanced Military Studies, 2009. – 66 p.
3. Вітковський В. Про деякі проблеми тактики інформаційної війни // В. Вітковський // *Універсум*. – 2015. – № 1–2. – С. 14.
4. В Україні заборонили мовлення 14 російських телеканалів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgoru.org/index.php/all-news/euromaydan/item/7004-v-ukrajini-zaboronili-movlennya-14-rosijskikh-telekanaliv>.
5. Положення про Міністерство інформаційної політики України [Електронний ресурс] : затв. постановою Каб. Міністрів України від 14 січ. 2015 р. № 2. – Режим доступу: <http://www.zakutochok.com.ua/index.php/uk/zakonodavstvo/2415-rytannia-diialnosti-ministerstva-informatsiinoi-polityky-ukrainy>.
6. Кабмин создал телеканал Ukraine Tomorrow – Стець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/politics/20150319/365033393.html>.
7. Романюк О. І. Про характер сучасного політичного режиму Росії / О. І. Романюк // *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Х., 2014. – № 4. – С. 152–159.

Д. С. Коротков, кандидат політичних наук, доцент

ПЕРСПЕКТИВИ КОНЦЕПЦІЇ «М'ЯКОЇ СИЛИ» У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Актуальність теми обумовлена подіями стосовно військового, економічного та дипломатичного конфлікту між Україною та Росією на початку 2014 р. Російська військова агресія змушує переглянути основи як військової доктрини України, так і впровадження нових концепцій у зовнішньополітичній стратегії України.

Поява нових концептів та їх впровадження у дискурсивному полі різних наук являє великий інтерес для дослідників. У сучасному політологічному дискурсі стосовно використання зовнішньополітичних доктрин державою використовують концепти: «жорстка сила» (*hard power*), «м'яка сила» (*soft power*) та розумна сила (*smart power*). Тема використання саме стратегії

«м'якої сили» та її сутності у міждержавних відносинах дуже популярна та актуальна в останні роки й в Україні. Зазначимо, що питання можливості та необхідності використання цієї стратегії нашою державою в сучасних умовах залишається відкритим.

Концепт «м'яка сила» був запроваджений американським політологом Дж. Найєм і викликав значну зацікавленість у наукових колах різних країн. Ця стратегія трактується як здатність отримувати бажаний результат більше через привабливість (*attractive power*), ніж через примус та підкуп і, фактично, передбачає використання класичного інструментарію PR у міжнародних відносинах. Формується новий геополітичний простір із новою стратегією. «М'яка сила» реалізується через такі складові, як: по-перше, культура; по-друге, політичні цінності; по-третє, зовнішня політика. Необхідно зазначити, що дослідник стосовно саме теорії не сформулював чогось принципово нового. Різні способи впливу на свідомість, методи ненасильницької обробки владних та інших груп відомі давно. Нині, незважаючи на видиму прагматичність міжнародного порядку денного, акцентованого на використання державами військової сили як пріоритетного засобу забезпечення власної національної безпеки, не можна не помічати посилення впливу «м'яких» інструментів дії на систему міжнародних відносин. У сучасних умовах помітно зростає роль гнучких чинників, посилюється вплив політики «м'якої» сили у міждержавних відносинах.

В українському політичному дискурсі проблема сутності політики «м'якої сили» та можливості її використання Україною у зовнішньополітичній діяльності дуже актуальна. Водночас відкритим залишається питання щодо шляхів реалізації Україною політики «м'якої сили». На думку української дослідниці Н. Нікулішин, умовно можна виокремити три тематичні підходи до визначення змісту «м'якої сили». Перший орієнтується на культурну політику, враховуючи освіту та спорт, а два інших — демократичні цінності та публічну дипломатію у широкому її розумінні. Дослідниця вважає, що очевидною є доцільність реалізації вітчизняної «м'якої сили» саме через культурну складову. Але у зв'язку з військовим конфліктом з Росією на початку 2014 р. необхідно переглянути саму перспективу використання політики «м'якої сили» України в міждержавних відносинах. Автор вважає, що весь потенціал цієї концепції вже вичерпаний і є необхідність обмеження використання цієї концепції (інформаційно та фінансово) за пріоритетом на іншу — «жорсткої сили». Мова йде про те, що політика «м'якої сили» має використовуватися для підвищення свого позитивного іміджу для інших країн. Зовнішньополітичний вектор України вже чітко визначений — це вступ до Європейського Союзу, і тому політика «м'якої сили» нашої держави спрямована саме на країни європростору, але в умовах жорсткої інформаційної війни з Росією і в країнах Європи. Стосовно запро-

вадження Україною цієї політики на країни колишнього СРСР нас очікує, по-перше, жорстока конкуренція з боку Росії (і в першу чергу в майбутньому стосовно Білорусі) та, по-друге, розбіжність з менталітетом нації тих країн, де було б актуальним проведення політики «м'якої сили» (насамперед країни Середньої Азії та Закавказзя) та специфічне їхнє відношення до демократичних цінностей.

Необхідно звернути увагу на інструментарій цієї політики, завдяки якому вона формується та використовується державою. «М'яка сила» ґрунтується на таких ресурсах, як культурно-ціннісна привабливість, привабливість національно-державної економічної моделі розвитку, привабливість політичної моделі. Стосовно України інструментарії привабливості економічної моделі розвитку не є ефективними та поки що безперспективні.

Культурно-ціннісна привабливість виражається у формуванні тренду країни. Мова йде про заклади культури та інформаційно-культурні проекти, які формують імідж України і за допомогою яких держава впливає на образ та менталітет української нації за кордоном. Для того щоб задіяти весь іміджевий потенціал нашої держави, необхідні продумана державна інформаційна політика й чітко спланована брендингова кампанія, а це потребує часу та значних фінансових витрат.

Україна вже у повному обсязі використала свій головний інструментарій політики «м'якої сили» — політичні цінності та привабливість політичної моделі. Основа «м'якої сили» України — громадянське суспільство. «Помаранчева революція» 2004 р. та «Революція гідності» 2014 р. — це знакові події сучасної України та головний інструментарій стратегії «м'якої сили». Ці події сформували позитивний імідж України в країнах європростору і є необхідність обмеження використання цієї концепції (інформаційно та фінансово) та надавати пріоритет іншій — «жорсткої сили». Концепція «м'якої сили» ефективна тільки в країнах зі значним військовим та економічним потенціалом. Події в Україні показують, що для забезпечення своєї національної безпеки для держав «другого ешелону» пріоритетним є формування своєї військової могутності, яка завжди служила основним показником сили і престижу держави.

О. М. Сахань, кандидат соціологічних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Сучасний етап політичної модернізації України відбувається в складних умовах розвитку держави. З одного боку, більше року триває війна на схо-

ді країни, загинуло понад 6 тис. осіб, понад 15 тис. отримали поранення різної важкості, зруйнована інфраструктура Донбаського регіону, сотні тисяч мігрантів із зони АТО намагаються влаштувати своє життя в безпечному місці. Анексія Росією Криму, здійснена всупереч положенням Будапештського меморандуму 1994 р., згідно з яким РФ мала поважати незалежність і суверенітет та наявні кордони України (п. 1), серйозно вдарила по економіці нашої держави та погіршила соціально-економічне життя мешканцям півострова, допомогти яким українська влада зараз не може.

З другого боку, політична та економічна системи, побудовані понад 20 років тому, на етапі становлення незалежної держави, первинного формування демократичних інститутів і ринкової економіки, малоефективні; дії і прагнення політичних партій одноманітні та маловпливові; відсутня загальнонаціональна сучасна ідеологія, яка розкривала б ціннісні орієнтири українського народу та основні напрями розвитку країни; громадянське суспільство не сформоване, хоча події останнього року вплинули на активність певної частини населення, появу ініціативних груп, потужного волонтерського руху — прообраз громадянського суспільства, проте немає його головної рушійної сили та основи державності — середнього класу; значна частина соціуму в депресивному стані, люди втомилися від порожніх багаторічних обіцянок покращення їх життя, давно зневірилися у владі.

Намагаючись «вписатися» у процес осучаснення «навздогін» відносно оновлений український політикум впроваджує готові зразки, вироблені модернізованим світом, у соціально-історичний контекст суспільства, що не встигло модернізуватися за рахунок внутрішніх процесів. Рух завчасно заданою траєкторією, за опрацьованими й нав'язаними суспільству ззовні схемами, який обрали керманічі країни, йде через реформаційний процес, спрямований на боротьбу з масштабною корупцією, тотальною монополією економіки, безвідповідальністю управлінських кадрів, вибірковим застосуванням законів та їхньою недосконалістю, за цілісність країни. Проте проведення реформ потребує багато часу, оскільки вони робляться через зміну законів, які проходять тривалий шлях від законопроектів, їх погодження всіма міністерствами, внесення до Верховної Ради, розгляду в комітетах, прийняття у першому читанні, доопрацювання і прийняття у другому читанні, підписання Президентом та проходження тривалого процесу імплементації. При цьому відверте затягування управлінською елітою реформування економічної, політичної, правової та інших складових життя нашої держави як форми проведення її політичної модернізації, демонструє небажання представників старої корупційної системи, які залишилися у структурах влади, розлучатися зі своїми статками. Складається враження, що коаліціанти-реформатори бояться втратити прихильність партійних спон-

сорів. Заявивши про свої наміри щодо політичної модернізації держави, українські керманічі не мають загальної стратегії і тактики її проведення, оскільки можуть зачепити інтереси своїх «донорів» — олігархів, які практично монополізували цілі галузі економіки, і позиції яких можуть сильно похитнутися у результаті різких і дієвих реформ у «прихватованих» ними сферах.

Чим гірше стає життя українців, тим стрімкіше падає рейтинг українського політикуму, який втрачає підтримку народу. Так, згідно з результатами дослідження, щойно проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, Арсеній Яценюк втратив рекордну кількість електоральних симпатій. Якщо у жовтні минулого року за Народний Фронт проголосували 22,1%, то в березні 2015 р. тільки 6,6% готові повторити свій вибір, що є серйозним сигналом для глави уряду і його однопартійців, бо український народ таки «оцінив» словесне проведення реформ, відсутність реальних дій і результатів. Навіть розуміючи, що країна перебуває на межі економічного і фінансового банкрутства, більше половини виборців залишаються у полоні старого мислення і старих цінностей, продовжуючи покладатися на державу, а не на себе. Громадяни не підтримують названі владою як необхідні, але непопулярні нововведення, серед яких поступове підвищення пенсійного віку для чоловіків і жінок до 65 років, тобто віку, який сьогодні є середньою тривалістю життя для українців, або урізання пенсій на 15% працюючим пенсіонерам, обмеження соціальних виплат та скасування безкоштовної медицини. Втомившись від подій останнього року, більшість громадян хоче спокою і миру, а не реформ і боротьби з корупцією. Щоб реформатори остаточно не втратили підтримку населення, їм необхідно підтримувати постійний зв'язок з виборцями, пояснювати їм сутність реформ, шляхи та засоби їх проведення, очікувані позитивні наслідки як для держави в цілому, так і для кожного її мешканця.

Отже, проблеми політичної модернізації української держави мають комплексний характер і подолати їх можливо тільки в новому форматі спілкування держави та громадян. Неможливо модернізувати країну без кардинальних реформ у політичній, економічній та соціальній галузях життя, у громадянському суспільстві та міжнародних відносинах, без створення владних інститутів і механізмів, що передбачають розширення участі мас у політиці. Тому для подолання проблем політичної модернізації України необхідно, щоб влада запропонувала суспільству конкретний помісячний план дій на найближчі роки зі строками, показниками та відповідальними, складений за допомогою експертів, який передбачає модернізацію держави як інституту, що забезпечить раціональну організацію державних інститутів, за яких суспільство отримує реальні можливості покращувати політичну,

управлінську та судову еліти, а відтак і покращувати державну політику та розвиватися. Запланованим змінам сприятимуть реформування соціально-економічної, освітньо-культурної галузей життя, підвищення мінімальних соціальних стандартів. Вектор політичної модернізації з модернізації навздогін потрібно змінити на випереджувальну модернізацію, щоб зрівнятися з розвинутими країнами світу та створити гідні умови життя для українського народу.

В. А. Трофименко, кандидат філософських наук, доцент

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧАСТИНА ПРОЦЕСУ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ЧИЙ ДОСВІД ОБРАТИ?

Українська держава вже декілька десятків років продовжує своє відродження, крокуючи шляхом демократичної країни. Поступово реформування України починає виділяти нові проблеми в цьому напрямі. Сьогодні науковці починають бити тривогу: може виникнути ситуація, коли рівень правової культури та правосвідомості громадян почне гальмувати реформаційні процеси. Наша держава звернула свою увагу на проблему правового виховання лише нещодавно і тому сьогодні на законодавчому рівні існує лише декілька концепцій, які вимальовують лише фундамент цього напряму державного життя.

Але сьогодні дозволяє сприйняти правовиховний досвід країн світу (США, країни Західної Європи, країни Сходу тощо), які вже сформували власні моделі у системі правового виховання. Різноманітність підходів у системі правового виховання, розмаїття змістовних чинників дозволяють створити власний підхід до цієї проблеми. І перш за все необхідно проаналізувати, якого громадянина бажає виховати країна — звернемось до існуючого міжнародного досвіду.

Правовиховній діяльності у США приділяється велика увага. Держава не тільки координує велику кількість різноманітних недержавних організацій, але й сама бере активну участь. Усі процеси правового виховання в цій країні направлені на формування громадянина, який обізнаний у своїх правах і, тим більше, обов'язках. Культивуація статусу «платника податків», «добросчесного громадянина», існування судової системи, направленої на всебічний і всеохоплюючий захист, приводить, більшою мірою, до виховання громадянина, прив'язаного і залежного, на думку автора, до держави. Людина розуміє, що сплата податків дає їй можливість отримати захист,

але при цьому держава під гаслом захисту громадян може робити навіть недемократичні кроки. Недарма нещодавно США були визнані країною, де не завжди підтримуються права людини.

Країни Західної Європи метою правового виховання мають формування автономної активної особистості. Те, що демократичні країни все більше відмовляються від втручання в суспільне життя, вимагає виховати людину, яка здатна самостійно будувати своє соціальне буття, робити певні вчинки та нести відповідальність. Усі правовиховні заходи саме і направлені на формування самостійної, активної особистості, не прив'язаної до якоїсь конкретної держави. Навіть зовнішня політика країн ЄС підтверджує це. Прикладом може служити створення так званої Шенгенської зони.

У цілому правове виховання країн ЄС і США має одну загальну рису — воно направлене на формування правосвідомості та правової культури людини-індивідуаліста. Якщо звернутися до східних країн, то тут ми бачимо іншу ситуацію. Правове виховання цих країн орієнтоване на колектив, поняття якого розуміється по-різному, що можна побачити на прикладі Китаю та Японії.

Виховання в Китайській Народній Республіці не має чіткого правового забарвлення. Конфуціанство як базис виховної системи сповідує людинолюбство, що вимагає відшукування компромісу, а не створення конфлікту. Право для китайців — це засіб вирішення конфліктів, проти яких вони виступають, тому воно теж розглядається як щось, що не відповідає природі. Уся система виховання, зокрема правового, направлена на формування принципу колективізму і «культури провини». Людині має бути соромно за скоєне не перед собою, а перед іншими, колективом. Таким колективом у Китаї є держава, задля якої повинен існувати громадянин.

Система виховання в Японії теж орієнтується на колектив, але на принципах корпоративізму, тобто кожна людина є членом певної «корпорації»: організації, установи, підприємства, всередині якої діє власний кодекс поведінки, обов'язковий для кожного члена. Традиційно, таким чином, у Японії склався примат таких кодексів поведінки над правовими нормами. Тому система виховання спрямовується на молодь, яка перебуває в процесі отримання освіти та ще не є членом якогось стабільного колективу.

Звертаючись до української дійсності, необхідно перш за все відмітити неприйнятність релігійної моделі. Звертаючись до світських моделей правового виховання, автор пропонує такі етапи правовиховної роботи в Україні.

На першому етапі можна сприйняти елементи правового виховання східних країн з їхнім принципом колективізму. Український народ можна об'єднати на національних, патріотичних, культурних засадах. Метою цього етапу є виховання законослухняної людини, яка знає і дотримується за-

конів. Із подальшим розширенням демократичних інститутів, зростанням рівня правової культури та правосвідомості громадян реалізується другий етап правовиховної діяльності. На цьому етапі доречно використовувати досвід країн Західної Європи: формувати автономну активну особистість, здатну брати участь у суспільному житті і самостійно вирішувати існуючі проблеми соціального та державного характеру.

Підсумовуючи, необхідно сказати: національна система правового виховання лише формується, законодавча база цього напряму суспільної і державної роботи лише створюється. Але вже на цьому етапі необхідно визначитись із напрямками та першими кроками правового виховання. Якщо сьогодні держава не приділить належної уваги цій проблематиці, завтра ми можемо побачити більш гіркі результати, ніж просто низький рівень правосвідомості, правової культури та правовий нігілізм на загальнонаціональному рівні.

Я. В. Таравська, кандидат історичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Історичний досвід прогресивного економічного та соціально-політичного розвитку світових держав засвідчив, що визначальною складовою, яка забезпечує успішність цих внутрішньодержавних процесів, є чітке визначення національної ідеї у контексті сформованих конкретних цілей розвитку країни. Після здобуття Україною незалежності новоутворена політична еліта опинилася у стані теоретичної і практичної неспроможності до вироблення конкретного алгоритму у питанні розробки національно-державної ідеології, і згодом стала головною причиною утворення в українському суспільстві «ідеологічного вакууму», що мало негативні наслідки для подальшого функціонування держави.

У сучасних умовах, коли український народ постає «обездолений і “обезмозглиений”, без національного вірую...» [2, с. 8]. Україна потребує насамперед визначення загальносуспільних цінностей та формування національної ідеології, а для цього потрібна, як зазначав провідний ідеолог інтегрального націоналізму Д. Донцов, «людина нового духу, духу протилежного занепадницькому духові речників української інтелігенції ХХ ст. із “рабським мозком” і “рабським серцем”» [2, с. 9].

Вітчизняна історіографія містить численні наукові розвідки, присвячені цій проблемі [1; 3–5]. У цих роботах висвітлюються провідні засади формування національної ідеології у контексті побудови конструктивної політики української держави. Окрема увага приділяється термінологічному визначенню та загальному аналізу базових складових державотворчого процесу.

Для вирішення складного між- і внутрішньонаціонального конфлікту, який охопив наше суспільство на сучасному етапі, необхідно виробити конкретну програму дій у галузі освіти щодо національного і патріотичного виховання молоді, роблячи акцент на формуванні цілісного національного світогляду, а не окремих політичних або партійних орієнтацій. Провідне місце у навчальних програмах освітніх закладів має обіймати національна історія та вихідні дисципліни, структура та ідеологічний зміст яких буде спрямований на вироблення української ідеології із поверненням до власного змісту, потенціалу, історії та яскравих досягнень визначних громадсько-політичних і культурних діячів України. Разом з тим слід безперервно працювати у напрямі підвищення та затвердження якості освіти на всіх її рівнях, пам'ятаючи елементарну життєву істину: «Неуцтво — головне прокляття людства» [2, с. 12].

За словами Д. Донцова, «щастя людей залежить від поступу знання і думок. Те, що розум вважає за правдиве, гарне і добре, мусить стати законом громадського життя» [2, с. 11]. У контексті вищесказаного головною метою сучасної громадськості є переосмислення досвіду і визначення нових завдань подальшого розвитку не тільки нації, але й держави та суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головатий М. Ідейні засади розбудови Української України: стан та проблеми / М. Головатий // Персонал. – 2007. – С. 12–18.
2. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – К. : Веукр. об'єднання «Свобода». – 215 с.
3. Карлова В. Проблеми формування загальнонаціональної ідеології в Україні / В. Карлова // Демократичне врядування : наук. вісн. – 2010. – Вип. 6. – С. 17–24.
4. Кравченко М. С. Необхідність формування національної ідеї як світоглядної складової державного управління / М. С. Кравченко // Держ. буд-во. – 2009. – Вип. 1. – С. 199–202.
5. Кушнарєв Е. Национальная идеология Украины: как есть – и как надо, чтоб было [Електронний ресурс] : персональний сайт Є. Кушнарєва / Е. Кушнарєв. – Режим доступу: <http://www.kushnaryov.com/position/analytics/45a740bea3b8e/>.

В. О. Байрачний, аспірант

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПОВЕДІНКОВИЙ ІМПЕРАТИВ ОСОБИСТОСТІ

У другій половині ХХ — поч. ХХІ ст. людство зіткнулося з комплексом проблем, обумовлених глобалізацією різних сфер суспільного життя. Їх вирішення вимагає кардинально нових концептуальних підходів до пояснення мотивів і наслідків людської діяльності. Парадигмальні установки індустріальної цивілізації, орієнтованої на прагматизм і технократизм, які спираються на наукову раціональність як панівну форму освоєння світу, виявили свою неспроможність як засобу подолання глобальних ризиків, які стосуються різних сфер життя суспільства. Це призвело до кризи системи цінностей і заснованої на ній індивідуальної та групової поведінки, в якій домінувало прагнення до задоволення егоїстичних потреб та інтересів, зневага до інших членів соціуму та оцінювання навколишнього світу з позиції «вигідно — не вигідно». Особливо гостро проблема соціально відповідальної поведінки постає в сучасній Україні, де процеси соціальної трансформації торкнулися не тільки всіх сфер матеріального і духовного життя, а й змінили духовно-моральні орієнтири.

Існуючі дослідження феномену соціальної відповідальності як поведінкового імперативу мають здебільшого фрагментарний характер, даючи суперечливі відповіді щодо етичних та соціально-психологічних механізмів реалізації соціальної відповідальності в суспільстві. У зв'язку з цим соціально-філософський аналіз теоретичних і емпіричних підстав соціальної відповідальності являє собою важливу задачу, що має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Її вирішення сприятиме усвідомленню загальних і специфічних рис соціальної відповідальності, специфіки її прояву в різних сферах діяльності, розумінню діалектики об'єктивних і суб'єктивних факторів її реалізації.

У процесі суспільного розвитку відбувається зміна окремих детермінант соціально-відповідальної поведінки суб'єкта, поява нових, що обумовлюють становлення й існування особистості у зв'язку із суспільно-історичним прогресом. Суспільна практика вимагає визначення детермінант та розкриття відносин між ними, оскільки є нагальна необхідність у визначенні сфери впливів і взаємовпливів на особистість та її поведінку в окремих факторах та умовах, які змінюються в процесі суспільного розвитку.

Детермінанти соціально відповідальної поведінки особистості — це сукупність умов, факторів, передумов, властивостей, що визначають його формування та реалізацію. При оцінці соціально відповідальної поведінки

мають бути розкриті його зовнішні і внутрішні регулятори. Зовнішніми є соціальні, групові, індивідуальні норми і цінності культури і субкультури, де людині в тій чи іншій ситуації пропонується певний тип поведінки. До внутрішніх належать ціннісні орієнтації, установки, система ціннісних смислів, мотивів, психологічні особливості особистості.

Специфіка соціальної відповідальності полягає в тому, що вона має ініціативний характер, тобто мотивується не погрозою санкцій, а суб'єктивною волею, почуттям співпереживання і совістю суб'єкта який усвідомлює значущість соціальної відповідальності як поведінкового імперативу. Головний сенс соціальної відповідальності полягає в намірі суб'єкта до суспільно корисної діяльності в різних сферах суспільного життя. Таким чином, соціальна відповідальність має характер суб'єктної прескрипції.

Механізм реалізації соціальної відповідальності включає три рівні:

– *суб'єктний рівень* (представлений цілями, цінностями, мотивами і вибором). Безпосередній зв'язок ціннісних орієнтацій із передбачуваними соціальними наслідками та прийняттям за них відповідальності виникає в момент вибору і прийняття рішення й обумовлений тим, що в основі соціально орієнтованої діяльності лежить загальний метафізичний принцип поваги до людини;

– *особистісно-психологічний рівень* (включає систему особистісних смислів, ініціативу і вольове зусилля). Відмінною особливістю соціально відповідальної поведінки є його ініціативність і добровільність, коли вольове зусилля направлено на подолання обставин, які ускладнюють дію (страх, упередження оточуючих, необхідність організації інших учасників, фінансові витрати тощо). Мотиви соціально відповідальної поведінки характеризуються низьким рівнем розвитку спонукальної функції (оскільки витрати зусиль і ресурсів переважають над вигодою) при одночасно високому рівні змістоутворення (формування особистісних смислів, обумовлених відповіддю на питання «заради чого (кого)?»);

– *практичний рівень (вчинок)*. Вищим проявом соціальної відповідальності є вчинок як цілісне явище, особистісно значуща та морально забарвлена дія людини, орієнтована на соціальне благо, реалізацію екзистенціальних цінностей і свобод. Таким чином, соціальна відповідальність дозволяє гармонізувати поведінку людини в запропонованій нами схемі «цінність — відповідальність — вчинок» на кожному етапі її реалізації. Соціальна відповідальність служить проміжною ланкою між об'єктивним світом і людською діяльністю в процесі перетворення світу і самого суб'єкта діяльності. Вона формується при впливі різних факторів людської життєдіяльності, є її безпосередньою складовою і фіксується у свідомості людини в поняттях, емоціях, почуттях, відчуттях і уявленнях. Як принцип практичної поведін-

ки людини вона пов'язана з формуванням особливої «евристики страху» перед загибеллю людства, подолання якого пов'язане із затвердженням у суспільній свідомості «імперативу відповідальності».

У зв'язку з цим проблема соціальної відповідальності має не тільки теоретичний, а й практичний характер, оскільки вона пов'язана з корінною перебудовою суспільної моралі, етичного знання і виховання, зі створенням нової системи цінностей, адекватної стосовно нових умов і перспектив розвитку цивілізації, коли будь-який вчинок продиктований розумінням відповідальності як поведінкового імперативу.

О. В. Бровко, аспірант

НЕОБХІДНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ В УКРАЇНІ

Адміністративно-територіальний устрій України (АТУ) сформувався за часів СРСР і мав за мету забезпечувати роботу командно-адміністративної системи управління республікою.

У процесі посткомуністичних трансформацій більшість держав Центрально-Східної Європи в 90-х рр. минулого століття провели низку адміністративно-територіальних реформ (АТР), унаслідок яких відбулося демонтування командно-адміністративної системи управління та впровадження принципу субсидіарності, що збільшило ефективність адміністрування на місцях [1].

В Україні, незважаючи на численні спроби, так і не відбулася модернізація АТУ, яка б забезпечила перехід від командно-адміністративної системи управління до запровадження принципу субсидіарності в адміністративно-територіальній системі країни. Т. Панченко вказує на те, що чинне законодавство майже не використовує концепт «субсидіарності», за винятком Бюджетного кодексу [2, с. 216–217].

Концентрація повноважень та ресурсів навколо центральних органів виконавчої влади призводить до неефективності державного адміністрування на місцях (централізація в прийнятті рішень ускладнює вирішення базових проблем на місцях), а перерозподіл ресурсів між одиницями адміністративно-територіальної системи України ліквідує стимули для залучення інвестицій. Відсутність повноважень для вирішення значної частини проблем на місцях призводить до залежності (як фінансової, так і управлінської) від центральних органів виконавчої влади або від вищестоящих елементів системи АТУ.

На сьогодні важливою проблемою є те, що місцеве самоврядування не виконує свої функції, оскільки в них не вистачає повноважень і відсутні ресурси. Причина ця схована в системі територіального устрою держави. Необхідно знайти раціональне поєднання загальнодержавного і територіального управління та місцевого самоврядування. Активізація діяльності регіональних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування дає змогу в умовах нестійкості та невизначеності, що спостерігається сьогодні, більш оперативно приймати необхідні для регіону рішення [3].

Україні доречно скористатися європейським досвідом АТР та зробити низку необхідних кроків, які позитивно вплинуть на проведення АТР в Україні:

– розробити нове законодавство, яке має передувати практичним крокам, адміністративна реформа — реформі територіального поділу, а будь-які дії мають здійснюватися лише тоді, коли вони будуть зрозумілими та прийнятними для більшості населення, якого вони торкаються;

– розробити цілісну концепцію трансформації державного управління і концепцію АТР в Україні. Остання повинна включати конкретні положення та чіткі вимоги щодо утворення адміністративно-територіальних одиниць і визначити організацію системи органів «публічної» влади, а також порядок формування кожного рівня АТУ;

– визначити оптимальну модель АТР, яка б поєднувала потужні повноваження центральних органів влади, з одного боку; з другого — сприяла розвитку демократизації через посилення ролі місцевого самоврядування в країні;

– урегулювати питання діяльності органів місцевого самоврядування і організації діяльності територіальних громад у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

– територіальний перерозподіл розглядати як кінцевий результат упорядкування владних повноважень, використання організаційних, фінансових, кадрових ресурсів з метою оптимізації процесу надання послуг населенню на принципах демократії [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Модернізація адміністративно-територіального устрою України: політичний вимір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/979/>.
2. Панченко Т. В. Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку / Т. В. Панченко. – Х. : Майдан, 2011. – 366 с.
3. Дегтярьова І. О. Фактори підвищення конкурентоспроможності сучасного регіону [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/ejournals/Dutp/20091/doc_pdf/Degtyareva_IO.pdf.
4. Нагорний С. «Перекроювання» у країнах Вишеградської групи: висновки для України [Електронний ресурс] / С. Нагорний. – Режим доступу: <http://icps.com.ua/pub/files/113/79.pdf>.

О. О. Поліщук, аспірант

ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Етнополітичні конфлікти відбуваються в результаті загострення протиріч між правом нації на самовизначення і принципом непорушності територіальних кордонів конкретної держави. Цього типу конфлікти частіше виникають у недемократичних державах, як правило, де відсутнє чи мало-розвинене громадянське суспільство, непослідовною є етнонаціональна політика. Провокувати етнополітичні конфлікти можуть також зовнішні деструктивні сили. Проблема прогнозування, вирішення та запобігання етнополітичним конфліктам в Україні набула особливої актуальності. Її вирішення є одним із головних чинників гарантування національної безпеки держави. Актуальність цієї проблеми обумовлена тим фактом, що Україна є багатоетнічною за складом. Урегулювання конфліктів у регіонах, які межують з Україною, визначено Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. як один із пріоритетів державної політики з питань національної безпеки у зовнішньополітичній сфері [1, с. 21].

Дослідженням етнополітичних конфліктів займалися зарубіжні і вітчизняні науковці. Їх увага зосереджена на визначенні поняття «етнополітичний конфлікт», його типологізації, механізмів урегулювання та попередження. Серед вітчизняних дослідників, які висвітлюють цю проблему у своїх працях, слід відзначити О. Майбороду, Г. Перепелицю, В. Котегоренка, І. Кресіну.

Етнополітичні конфлікти є дуже складним явищем у сучасній політичній практиці. Можливість їх вирішення залежить від багатьох факторів: встановлення причин виникнення, чіткої класифікації, правильної стратегії врегулювання. Ці фактори визначають кінцевий результат. Складність кожного з конфліктів обумовила відсутність універсальної теоретичної моделі врегулювання етнополітичного конфлікту. При вирішенні таких конфліктів необхідно керуватися правовими та політичними методами у поєднанні із заходами державної етнонаціональної політики і міжнародного права. Завдяки політичним механізмам здійснюється пошук згоди між конфліктуючими сторонами за допомогою переговорів та посередницьких процедур [2, с. 365–366].

У міжнародній практиці для врегулювання етнополітичних конфліктів залучаються недержавні посередники, до яких належать громадські організації, рухи, приватні особи. Це зумовлено підвищенням ролі громадянсько-

го суспільства в демократичних державах. Таке посередництво передбачає вплив на громадську свідомість, чого неможливо здійснити залученням лише державних структур. Більшою довірою у конфліктуючих сторін як неупереджені посередники користуються неурядові (громадські) організації чи приватні особи на відміну від прямого державного посередництва [3, с. 94].

При розв'язанні етнополітичних конфліктів доцільніше залучати спільно державні структури і громадські організації. Держава і громадянське суспільство тісно пов'язані між собою. Стосовно України складність полягає нерозвиненістю громадянського суспільства. Потребує значної уваги вирішення проблеми фінансування інституцій громадянського суспільства. Громадські організації не можуть діяти ефективно і неупереджено, оскільки вони залежні від фінансування.

Перспективним є відкриття незалежних аналітичних інститутів для проведення досліджень з урегулювання етнополітичних конфліктів. Вони також могли б здійснювати моніторинг відносин між етнічними групами в Україні, а в разі потреби оперативно повідомляти про появу загрози, її масштаб, причини і можливі шляхи вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. №975-4 // Стратег. панорама. – 2003. – №3–4. – С. 18–25.
2. Правові засади державної етнонаціональної політики України : монографія / І. О. Кресіна, А. А. Коваленко, Л. І. Лойко та ін. ; за ред. І. О. Кресіної. – К. : Логос, 2011. – 400 с.
3. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов : учеб. пособие / М. М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 271 с.

НАШІ АВТОРИ

ВАРГО <i>Олександра Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ВЕНГЕРОВА <i>Ельвіра Сергіївна</i>	<i>Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, здобувач</i>
ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЯКОВА <i>Олена Валеріївна</i>	<i>Науково-дослідний інститут українознавства (м. Київ), науковий співробітник</i>
КЛИМОВА <i>Галина Павлівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МАРКОЗОВА <i>Олена Олексіївна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ОСИПОВА <i>Наталія Пилипівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>

ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, доктор філософських наук, професор</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор</i>
САТОХІНА <i>Наталія Іванівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук</i>
САХАНЬ <i>Олена Миколаївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
УДЖМАДЖУРІДЗЕ <i>Георгій Гурамович</i>	<i>Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, аспірант</i>
ЧЕРНИШОВА <i>Таїсія Олексіївна</i>	<i>Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філологічних наук</i>
ЧХЕАЙЛО <i>Анна Андріївна</i>	<i>Харківський інститут банківської справи університету банківської справи Національного банку України, кандидат філософських наук</i>
ЧХЕАЙЛО <i>Ірина Іванівна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат філософських наук, доцент</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>ВАРГО</i> <i>Олександра Миколаївна</i>	178	<i>ОСИПОВА</i> <i>Наталія Пилипівна</i>	138
<i>ВЕНГЕРОВА</i> <i>Ельвіра Сергіївна</i>	20	<i>ПАНФІЛОВ</i> <i>Олександр Юрійович</i>	20, 112
<i>ВОДНІК</i> <i>Валентина Давидівна</i>	155	<i>ПОГРІБНА</i> <i>Вікторія Леонідівна</i>	148
<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	66	<i>САТОХІНА</i> <i>Наталія Іванівна</i>	101
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	7	<i>САХАНЬ</i> <i>Олена Миколаївна</i>	121
<i>ДЯКОВА</i> <i>Олена Валеріївна</i>	50	<i>УДЖМАДЖУРІДЗЕ</i> <i>Георгій Гурамович</i>	197
<i>КЛІМОВА</i> <i>Галина Павлівна</i>	77	<i>ЧЕРНИШОВА</i> <i>Таїсія Олексіївна</i>	40
<i>МАНУЙЛОВ</i> <i>Євген Миколайович</i>	112	<i>ЧХЕАЙЛО</i> <i>Анна Андріївна</i>	30
<i>МАРКОЗОВА</i> <i>Олена Олексіївна</i>	187	<i>ЧХЕАЙЛО</i> <i>Ірина Іванівна</i>	30
<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	85		

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія, філософія права, політологія, соціологія* передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вичитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (CD);
- *анотацію* (до 10 рядків) російською та 0,5 сторінки англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Підписано до друку з оригінал-макета 12.06.2015.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 23,54. Обл.-вид. арк. 18,34. Вид. № 1268.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80